

Πανεπιστήμιο
Κύπρου

ΑΝΔΡΕΑΣ ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ ΚΑΙ ΚΥΠΡΙΑΚΟ
(1981-1985)

Μεταπτυχιακό πρόγραμμα Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας

Επιβλέπων Καθηγητής: Παπαπολυβίου Πέτρος

Φοιτητής: Σκουφάρης Γεώργιος

Περιεχόμενα

Εισαγωγή- Πρόλογος.....	3
Επισκόπηση της κυπριακής πολιτικής πραγματικότητας κατά τα έτη 1974-1981.....	6
Επισκόπηση της ελληνικής πολιτικής πραγματικότητας κατά τα έτη 1974-1981.....	15
Ο Ανδρέας Παπανδρέου και το Κυπριακό – Ο αντιπολιτευτικός λόγος.....	24
ΚΕΦ.1: Οι θέσεις, η πολιτική σκέψη και η στρατηγική του Ανδρέα Παπανδρέου στο Κυπριακό κατά την περίοδο της πρώτης πρωθυπουργίας του.....	30
Το Δόγμα της «Συμπαράταξης» ως προέκταση αρχών και θέσεων	31
Η Επίσκεψη του 1982	73
Το «Μίνιμουμ» και η ρήξη	89
ΚΕΦ.2: Η εμπλοκή του Ανδρέα Παπανδρέου στο Κυπριακό ζήτημα στα πλαίσια της ελληνικής πολιτικής σκηνής. Η περίπτωση του Φακέλου της Κύπρου	111
ΚΕΦ 3: Η εξωτερική πολιτική του Ανδρέα Παπανδρέου στο Κυπριακό σε συνάρτηση με το διεθνές περιβάλλον και τις ελληνοτουρκικές σχέσεις.....	130
Ανακεφαλαίωση- Συμπεράσματα	148
Πηγές-Βιβλιογραφία	157
Πρωτογενείς πηγές	157
Οπτικοακουστικό / ψηφιοποιημένο υλικό.....	157
Τύπος. Εφημερίδες.....	157
Βιβλιογραφία.....	158

Εισαγωγή- Πρόλογος

Η παρούσα μεταπτυχιακή εργασία αποτελεί προσπάθεια συστηματικής προσέγγισης και ανάλυσης της εμπλοκής του Ανδρέα Παπανδρέου, πρωθυπουργού της Ελλάδας, στο Κυπριακό ζήτημα και μελέτης συγκεκριμένων πτυχών που άπτονται της εμπλοκής του. Το χρονικό πλαίσιο της εργασίας θα περιλάβει την πρώτη τετραετή θητεία του Ανδρέα Παπανδρέου στο αξίωμα του πρωθυπουργού, έπειτα από τη νίκη του ΠΑΣΟΚ στις εκλογές του Οκτωβρίου του 1981, έχοντας ως χρονική απόληξη τον σχηματισμό κυβέρνησης για δεύτερη συνεχή τετραετία έπειτα από τις εκλογές του Ιουνίου του 1985. Πρόκειται ουσιαστικά για την πρώτη παρουσία του Ανδρέα Παπανδρέου και του ΠΑΣΟΚ στη διακυβέρνηση της Ελλάδας. Κατά τη συγκεκριμένη περίοδο θα λάβουν χώρα οι πρώτες προσπάθειες εφαρμογής και προσαρμογής του προγράμματος και των διακηρύξεων που προβλήθηκαν στα πρώτα χρόνια της Μεταπολίτευσης, όταν το σοσιαλιστικό κόμμα βρισκόταν στην αντιπολίτευση. Τα έτη δηλαδή 1974-1981, κατά τα οποία κυβέρνησε το κόμμα της Νέας Δημοκρατίας.

Σχετικά με το Κυπριακό ζήτημα και τη σύγχρονη πολιτική ιστορία της Ελλάδας και της Κύπρου, τα έτη που ακολούθησαν το πραξικόπημα και την τουρκική εισβολή του 1974, αποτελούν μια εν πολλοίς άγνωστη, πλην σημαντική και ενδιαφέρουσα περίοδο. Η μέχρι τώρα υποτυπώδης ενασχόληση με τις πτυχές του Κυπριακού ζητήματος την δεκαετία του 1980, αποτελεί τον κύριο λόγο της ενασχόλησής μου με τη περίοδο 1981-1985, όπως επίσης και η ανάγκη ανασκόπησης της εμπλοκής της προσωπικότητας του Παπανδρέου στο μείζον και για την Ελλάδα, εθνικό θέμα του Κυπριακού ζητήματος. Πτυχή η οποία δεν έχει εξεταστεί στον βαθμό που έχουν εξεταστεί άλλες πτυχές της πολιτικής του παρουσίας.

Στόχος της εργασίας είναι η εξέταση των θέσεων και των χειρισμών του Ανδρέα Παπανδρέου στο Κυπριακό ζήτημα κατά την περίοδο 1981-1985. Ουσιαστικά, στην εργασία θα τεθούν υπό μελέτη σε ξεχωριστές θεματικές ενότητες οι θέσεις και η στρατηγική του Παπανδρέου σχετικά με το Κυπριακό ζήτημα, ενώ υπό αυτό το πρίσμα θα εξεταστούν οι σχέσεις του Παπανδρέου με την κυπριακή κυβέρνηση και τα πολιτικά δρώμενα στο εσωτερικό της Κύπρου. Θα αναλυθεί η στάση στο

Κυπριακό εντός του πλαισίου της ελληνικής πολιτικής σκηνής και η διαμόρφωση της στάσης του σε σχέση με τις εξελίξεις στα ελληνοτουρκικά τη συγκεκριμένη περίοδο αλλά και με τον διεθνή παράγοντα.

Βασικά ερωτήματα που θα τεθούν, θα αφορούν την αναγνώριση και εξέταση των θέσεων του Παπανδρέου στο Κυπριακό και της στρατηγικής που παρήγαγε και ακολούθησε, όπως επίσης και τα αποτελέσματα, βραχυπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα που αυτή απέφερε. Συν τοις άλλοις, θα εξεταστεί η σχέση του Παπανδρέου με το Κυπριακό συγκριτικά με τη ρητορεία και τις θέσεις του ως παράγοντα της αντιπολίτευσης και θα διερευνηθεί κατά πόσον υφίσταται διάσταση ανάμεσα στη ρητορεία και την πράξη. Αντικείμενο της εργασίας θα αποτελέσει ακόμη, η εξέταση των χειρισμών του στο Κυπριακό εντός του πλαισίου των ελληνοτουρκικών σχέσεων τη συγκεκριμένη περίοδο. Παράλληλα, θα διερευνηθεί κατά πόσον επηρέασε ο Ψυχρός πόλεμος τις θέσεις του ιστορικού ηγέτη του ΠΑΣΟΚ αλλά και τους χειρισμούς του, ως προς τη διαμόρφωση, την εξέλιξη και την προσαρμογή τους.

Η δομή της εργασίας αποτελείται από το κεφάλαιο «Εισαγωγή-Πρόλογος» και έπονται τα κεφάλαια «Επισκόπηση κυπριακής πραγματικότητας τα έτη 1974-1981» και «Επισκόπηση ελληνικής πραγματικότητας τα έτη 1974-1981». Αντί βιογραφικού του Ανδρέα Παπανδρέου προτιμήθηκε η εξέταση των αναφορών του στο Κυπριακό στα πλαίσια του αντιπολιτευτικού του λόγου. Το κεφάλαιο τιτλοφορείται ως «Ο Ανδρέας Παπανδρέου και το Κυπριακό ζήτημα - Ο αντιπολιτευτικός λόγος». Ακολουθεί το «Κυρίως Μέρος» που διαιρείται σε τρία επιμέρους κεφάλαια. Το πρώτο κεφάλαιο τιτλοφορείται ως «Οι θέσεις, η πολιτική σκέψη και η στρατηγική του Ανδρέα Παπανδρέου στο Κυπριακό κατά την περίοδο της πρωθυπουργίας του». Το κεφάλαιο διαιρείται σε επιμέρους θεματικές ενότητες. Οι ενότητες πραγματεύονται τα εξής: Το Δόγμα συμπαράταξης, την επίσκεψη του Παπανδρέου στην Κύπρο το 1982 και τη διαφωνία με το «Μίνιμουμ πρόγραμμα» ανάμεσα σε ΔΗΚΟ και ΑΚΕΛ και την παρέμβασή του στις εκλογές του 1983. Στο δεύτερο κεφάλαιο, με τίτλο «Η εμπλοκή του Ανδρέα Παπανδρέου στο Κυπριακό ζήτημα στα πλαίσια της ελληνικής πολιτικής σκηνής. Η περίπτωση του Φακέλου της Κύπρου», θα τεθεί το ερώτημα κατά πόσον ο Φάκελος της Κύπρου αποτέλεσε αντικείμενο πολιτικής εκμετάλλευσης και εργαλειοποίησης και πεδίο εξωτερίκευσης του αντιαμερικανισμού, αλλά και του λαϊκισμού που διέκρινε τον πολιτικό λόγο του Παπανδρέου και του κόμματός του. Το παρόν κεφάλαιο υπερβαίνει τα χρονικά

πλαίσια της εργασίας φτάνοντας μέχρι το έτος 1988. Η παρέκβαση αυτή δεν μπορούσε να αποφευχθεί καθότι το ζήτημα του Φακέλου της Κύπρου παρότι απασχολούσε ήδη από το 1974, η διαδικασία της εξέτασής του είχε χρονίσει και έληξε το 1988. Το «Κυρίως Μέρος» θα ολοκληρωθεί με το τρίτο κεφάλαιο που φέρει τον τίτλο «Η εξωτερική πολιτική του Ανδρέα Παπανδρέου στο Κυπριακό σε συνάρτηση με το διεθνές περιβάλλον και τις ελληνοτουρκικές σχέσεις». Στο συγκεκριμένο κεφάλαιο θα αξιολογηθεί η επίδραση του Ψυχρού πολέμου, του διεθνούς προσανατολισμού της Ελλάδας και του ίδιου του πλαισίου των ελληνοτουρκικών σχέσεων στην εφαρμογή της πολιτικής του Παπανδρέου στο Κυπριακό ζήτημα, αλλά και πώς το ίδιο το Κυπριακό ζήτημα επηρέασε την ελληνική εξωτερική πολιτική. Ακολουθεί το κεφάλαιο «Ανακεφαλαίωση - Συμπεράσματα», όπου θα επιχειρηθεί η ανακεφαλαίωση των σημαντικότερων σημείων, ενώ η εργασία ολοκληρώνεται με τη βιβλιογραφία.

Για την ανάλυση της εμπλοκής του Ανδρέα Παπανδρέου στο Κυπριακό ζήτημα, τέθηκε υπό εξέταση μέρος από τις ομιλίες και τις συνεντεύξεις του Παπανδρέου, οι τόμοι 8 και 12 του δημοσιευμένου αρχείου του Κωνσταντίνου Καραμανλή, ο τόμος Β΄ του Τάσσου Παπαδόπουλου, απομνημονεύματα και εργογραφία άλλων πρωταγωνιστών της περιόδου οι οποίοι είχαν ανάμειξη στο Κυπριακό ζήτημα, όπως ήταν ο πρέσβης της Ελλάδας στην Λευκωσία την περίοδο 1979-1986, Χρήστος Ζαχαράκης. Χρησιμοποιήθηκαν επίσης, συνεντεύξεις από πρωταγωνιστές, οι οποίες πάρθηκαν από τον Χαράλαμπο Κασκάνη, ενώ αξιοποιήθηκαν διακηρύξεις και προγράμματα κομμάτων. Σημαντικό ρόλο στην εκπόνηση της εργασίας διαδραμάτισε ο τόμος Δ΄ των πρακτικών της Βουλής των Ελλήνων για το Κυπριακό και ο Α΄ τόμος του «Φακέλου Κύπρου», αλλά και τα Ψηφίσματα των Ηνωμένων Εθνών για το Κυπριακό ζήτημα. Αξιοποιήθηκαν συν τοις άλλοις, κυπριακές και ελλαδικές εφημερίδες της εποχής. Χρησιμοποιήθηκε ακόμη, υλικό από το Λημματολόγιο Ηλεκτρονικών Θεματικά Οργανωμένων Συλλογών (ΛΗΚΥΘΟΣ) του Πανεπιστημίου Κύπρου και συγκεκριμένα το ψηφιοποιημένο αρχείο του στελέχους του ΑΚΕΛ, Ανδρέα Ζιαρτίδη, αλλά και από το Εθνικό Οπτικοακουστικό Αρχείο, το Αρχείο και τον «Ψηφιακό Ηρόδοτο» του Ραδιοφωνικού ιδρύματος Κύπρου (ΡΙΚ), την ιστοσελίδα του ιδρύματος Reagan, όπως επίσης και τηλεοπτικές εκπομπές ιστορικού και πολιτικού περιεχομένου. Τέλος, για τη διεκπεραίωση της εργασίας χρησιμοποιήθηκε μέρος της υπάρχουσας δευτερογενούς βιβλιογραφίας που

σχετίζεται με το Κυπριακό, τα πολιτικά τεκταινόμενα στην Ελλάδα και την Κύπρο και την εξωτερική πολιτική της Κύπρου και της Ελλάδας και τον Ψυχρό Πόλεμο.

Επισκόπηση της κυπριακής πολιτικής πραγματικότητας κατά τα έτη 1974-1981

Η τουρκική εισβολή αποτέλεσε κομβικό σημείο στην ιστορία της Κύπρου αλλά και στην εξέλιξη του Κυπριακού ζητήματος. Η βίαιη κατάληψη του 37% του κυπριακού εδάφους και η ταυτόχρονη παρουσία 35 χιλιάδων Τούρκων στρατιωτών, ο εκτοπισμός του γηγενούς ελληνικού πληθυσμού των περιοχών και συγκεκριμένα 165-180 χιλιάδων κατοίκων, η μεταφορά των 47 χιλιάδων Τουρκοκυπρίων στον Βορρά, όπως επίσης και ο αθρόος εποικισμός ήδη από τα πρώτα έτη μετά την εισβολή,¹ συνετέλεσαν στη δημιουργία τετελεσμένων επί του εδάφους και στην αλλοίωση του δημογραφικού χαρακτήρα των κατεχόμενων περιοχών.

Μετά την τουρκική εισβολή του 1974 η ελληνοκυπριακή πλευρά κατέβαλε προσπάθειες για εξεύρεση λειτουργικής και βιώσιμης λύσης, κυρίως μέσα από τον ΟΗΕ και επιδιώκοντας την υποστήριξη των δύο υπερδυνάμεων, ΗΠΑ και ΕΣΣΔ αλλά και της ΕΟΚ,² έπειτα από την ένταξη της Ελλάδας στην Κοινότητα, το 1981. Προς διευκόλυνση της εξεύρεσης λύσης αποσκοπούσε και η αποδοχή του ομοσπονδιακού συστήματος διακυβέρνησης και εν τέλει του συστήματος δικαιοδικής διπεριφερειακής ομοσπονδίας. Επρόκειτο ουσιαστικά για ουσιώδη μεταβολή στην πολιτική της ελληνοκυπριακής πλευράς, λαμβανομένου υπόψη του γεγονότος ότι μέχρι το 1974, απέρριπτε τη λύση του ομοσπονδιακού συστήματος.³ Ήταν μία υποχώρηση της ελληνικής και ελληνοκυπριακής πλευράς και κατ' επέκταση αλλαγή της διαπραγματευτικής βάσης και του πλαισίου λύσης του Κυπριακού ζητήματος.

Όπως έχει τονιστεί από τον Πολύβιο Πολυβίου, ήδη από τον Οκτώβριο του 1974, εμπεδώθηκε σε ξένους κύκλους, σε μέρος της ηγεσίας της ελληνοκυπριακής πλευράς και στον προεδρεύοντα της Κυπριακής Δημοκρατίας Γλαύκο Κληρίδη το αναπόφευκτο της υιοθέτησης του ομοσπονδιακού συστήματος. Παρά την επίσημη

¹ Γιάννης Κ. Λάμπρου, *Ιστορία του Κυπριακού : τα χρόνια μετά την ανεξαρτησία, 1960-2008*, Αθήνα 2008, σ. 614-615.

² Στο ίδιο, σ. 671.

³ Πολύβιος Γ. Πολυβίου, *Το κυπριακό πρόβλημα: παρελθόν, παρόν και μέλλον*, Θεσσαλονίκη 2020, σ. 121.

απόρριψη της λύσης της ομοσπονδίας από τον Μακάριο στην ομιλία του στη Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών την 1^η Οκτωβρίου 1974, τον Οκτώβριο και τον Νοέμβριο του 1974 έγινε αναφορά σε λύση «πολυπεριφερειακής ομοσπονδίας».⁴ Στις 30 Νοεμβρίου και 1 Δεκεμβρίου 1974 έλαβαν χώρα στην Αθήνα δύο συσκέψεις. Σε αυτές συμμετείχαν από κυπριακής πλευράς ο πρόεδρος της Κυπριακής Δημοκρατίας αρχιεπίσκοπος Μακάριος, ο προεδρεύων της Δημοκρατίας Γλαύκος Κληρίδης, ο υπουργός Εξωτερικών Ιωάννης Χριστοφίδης, ο προηγούμενος υπουργός Εξωτερικών Σπύρος Κυπριανού, ο προεδρεύων της Βουλής των Αντιπροσώπων Τάσος Παπαδόπουλος και ο πρέσβης της Κύπρου στην Ελλάδα Νίκος Κρανιδιώτης. Εκ μέρους της ελλαδικής πλευράς ήταν παρόντες ο πρωθυπουργός Κωνσταντίνος Καραμανλής, ο υπουργός Εξωτερικών Δημήτρης Μπίτσιος, ο υπουργός Άμυνας Ευάγγελος Αβέρωφ, ο πρέσβης της Ελλάδας στην Κύπρο Μιχαήλ Δούντας κ.ά. Στις συσκέψεις προβλήθηκε από τον Καραμανλή η θέση ότι έπρεπε να υπάρξει κάποιο είδος δεσμευτικής συμφωνίας η οποία θα καθόριζε την πολιτική την οποία θα ακολουθούσαν η Ελλάδα και η Κύπρος στο μέλλον, χωρίς να έχει ιδιαίτερη σημασία το περιεχόμενο της συμφωνίας αλλά η επίτευξη συναντίληψης.⁵ Παρουσιάστηκε διχοστασία ανάμεσα στους Μακάριο και Κληρίδη. Ο Μακάριος υποστήριξε την ιδέα της λειτουργικής ομοσπονδίας την οποία ζητούσε ο Rauf Denktaş πριν από την εισβολή και αντέτεινε το μοντέλο της πολυπεριφερειακής ομοσπονδίας (multiregional federation) στον Κληρίδη, ο οποίος γνωρίζοντας τις τουρκικές και τις αμερικανικές θέσεις λόγω των επαφών του με τον Denktaş και με τους Αμερικανούς όταν αναπλήρωνε τον Μακάριο, πρόβαλε ως μόνη ρεαλιστική πρόταση την διπεριφερειακή ομοσπονδία (biregional federation).⁶ Παρά την επιμονή του Μακαρίου να μην δεσμευτεί πριν την επιστροφή του στην Κύπρο, ήταν σαφές ότι η ιδέα του πλαισίου της ομοσπονδίας είχε εντυπωθεί στις δύο πλευρές. Στις συναντήσεις της Αθήνας είχε γίνει αποδεκτό το σύστημα της «πολυπεριφερειακής γεωγραφικής ομοσπονδίας». Από τους παρευρισκόμενους η μόνη διαφωνία εκδηλώθηκε από τον Σπύρο Κυπριανού.⁷ Όσον αφορά το εδαφικό συμφωνήθηκε ότι το ποσοστό του υπό τουρκοκυπριακή διοίκηση θα εκκινούσε από το 20% με ύστατη υποχώρηση το 25%.⁸ Όπως έχει σημειωθεί «Μετά την επιστροφή του στην Κύπρο η σκληρή

⁴ Στο ίδιο, σ. 126-127.

⁵ Στο ίδιο, σ.129.

⁶ Λάμπρου, ό.π., σ. 672.

⁷ Πολυβίου, *Το κυπριακό...*, σ. 130-131, 169.

⁸ Λάμπρου, ό.π., σ. 672.

πραγματικότητα υποχρέωσε τον Μακάριο να δεχτεί και αυτός τη διπεριφερειακή ομοσπονδία», ενώ «Οι Τούρκοι τελικά επέβαλαν τον όρο διζωνική ομοσπονδία (bizonal federation), που παρέπεμπε σε δύο κρατίδια με κρατικά και όχι απλώς διοικητικά σύνορα και με απόλυτη ή σχεδόν απόλυτη κυριαρχία εντός της επικράτειάς τους».⁹

Στις 19 Δεκεμβρίου 1974, ο Μακάριος αφού είχε επιστρέψει στην Κύπρο παρέδωσε στον Κληρίδη όρους εντολής για τη διεξαγωγή των διαπραγματεύσεων, οι οποίοι προνοούσαν μεταξύ άλλων «πολυπεριφερειακήν ομοσπονδίαν επί δικοινοτικής βάσεως, της κεντρικής κυβέρνησης εχούσης ουσιαστικά εξουσία».¹⁰ Στις 10 Φεβρουαρίου 1975, η ελληνοκυπριακή πλευρά κατέθεσε έγγραφο σχετικά με τη «συνταγματική πτυχή του Κυπριακού». Κύριο σημείο του εγγράφου αναφερόταν σε «δικοινοτικών και πολυπεριφερειακών ομοσπονδιακών κράτος».¹¹ Μεταξύ Απριλίου του 1975 και Απριλίου του 1977 πραγματοποιήθηκαν έξι γύροι διακοινοτικών συνομιλιών. Οι πρώτοι τρεις, ο πέμπτος και ο έκτος έλαβαν χώρα στη Βιέννη, ενώ ο τέταρτος στη Νέα Υόρκη. Από ελληνοκυπριακής πλευράς, συμμετείχε στους πρώτους πέντε γύρους ο Γλαύκος Κληρίδης, και στον έκτο γύρο έπειτα από την παραίτηση του Κληρίδη, θέση διαπραγματευτή ανέλαβε ο Τάσος Παπαδόπουλος. Από τουρκοκυπριακής πλευράς, ο Umit Suleyman αντικατέστησε στον έκτο γύρο τον Denktaş. Η τουρκική πλευρά ακολούθησε τακτική κωλυσιεργίας και ως εκ τούτου οι συνομιλίες απέβησαν άκαρπες. Στο τέλος των συνομιλιών η ελληνοκυπριακή πλευρά προχώρησε στην αποδοχή της απαίτησης της τουρκοκυπριακής πλευράς για δικοινοτική, διπεριφερειακή ομοσπονδία, η οποία τίθετο ως προϋπόθεση επίτευξης προόδου από την τουρκοκυπριακή πλευρά.¹²

Σημείο σταθμό για το Κυπριακό ζήτημα και την πορεία των γεγονότων αποτέλεσε η συνάντηση υψηλού επίπεδου ανάμεσα σε Μακάριο και Denktaş. Αυτή προέκυψε μετά από αίτημα του Denktaş, ο οποίος είχε ενθαρρυνθεί από την κυβέρνηση Süleyman Demirel, που είχε να αντιμετωπίσει το εμπάργκο πώλησης όπλων από τις ΗΠΑ και την κακή οικονομική της κατάσταση. Κατά την συνάντηση υψηλού

⁹ Στο ίδιο, σ. 672.

¹⁰ Για τους όρους εντολής βλ. Π. Γ. Πολυβίου, *Το κυπριακό...*, σ. 132.

¹¹ Στο ίδιο, σ.132. Για το πλήρες έγγραφο βλ. Χάρης Λ. Καραμπαρμπούνης, *Κύπρος από την εισβολή στην ένταξη: κείμενα και ανάλυση 1974-2002*, Αθήνα 2003, σ. 139-140.

¹² Λάμπρου, *ό.π.*, σ. 674. Για τα κοινά ανακοινωθέντα των έξι γύρων, όπως και για τις προτάσεις των δύο πλευρών στον έκτο γύρο, βλ. Καραμπαρμπούνης, *στο ίδιο*, σ. 141-157.

επιπέδου που πραγματοποιήθηκε στις 27 Ιανουαρίου και στις 12 Φεβρουαρίου του 1977 στην παρουσία του ΓΓ του ΟΗΕ Kurt Waldheim, πρόεκυψε συμφωνία γενικών αρχών που προνοούσε μεταξύ άλλων τη δημιουργία μιας «ανεξάρτητης, αδέσμευτης, δικαιοδικής, ομόσπονδης Δημοκρατίας».¹³ Γενικά έχει επικρατήσει στη βιβλιογραφία ότι η αποδοχή της διπεριφερειακής ή της διζωνικής ομοσπονδίας έγινε αποδεκτή από τον Μακάριο κατά την Πρώτη Συμφωνία Υψηλού Επιπέδου ανάμεσα σε αυτόν και τον Denktaş στις 12 Φεβρουαρίου του 1977.¹⁴ Ο Νίκος Χριστοδουλίδης υπογραμμίζει ότι το δεύτερο σημείο της συμφωνίας στο οποίο αναφέρεται ότι « Το έδαφος υπό διοίκηση της κάθε κοινότητας πρέπει να συζητηθεί υπό το φως της οικονομικής βιωσιμότητας, της παραγωγικότητας και της ιδιοκτησίας γης» μπορεί να καταδεικνύει για κάποιον το στοιχείο της διζωνικότητας που χαρακτήριζε την ομοσπονδία.¹⁵

Έπειτα από τη συμφωνία ο πρόεδρος των ΗΠΑ Jimmy Carter απέστειλε αντιπροσωπεία στην Άγκυρα με επικεφαλής τον Clark Clifford, για να παρακινήσει την Τουρκία να προβεί σε κινήσεις που θα εξυπηρετούσαν τη λύση. Η τουρκική κυβέρνηση εισηγήθηκε στον Clifford να καταθέσει πρώτα η ελληνοκυπριακή πλευρά τις απαιτήσεις της στο εδαφικό επί χάρτου, επικαλούμενη την αδυναμία της να προτείνει η ίδια περιοχές ένεκα των επικείμενων εκλογών και των πιθανολογούμενων αντιδράσεων του Necmettin Erbakan. Η τουρκοκυπριακή πλευρά βάσει αυτής της λογικής θα κατέθετε προτάσεις επί του συνταγματικού. Όταν η τουρκική πλευρά είχε εισηγηθεί στο παρελθόν να καταθέσει η ελληνοκυπριακή πλευρά πρώτη προτάσεις στο εδαφικό, η ελληνοκυπριακή πλευρά αρνήθηκε αφού δεν επιθυμούσε να προβληθεί η ιδέα ότι απεμπολούσε κατεχόμενα εδάφη και ότι δεχόταν τη διζωνικότητα. Ο Clifford ο οποίος είχε επισκεφτεί και την Κύπρο στα τέλη Φεβρουαρίου, έπεισε τον Μακάριο όπως η ελληνοκυπριακή πλευρά καταθέσει πρώτη προτάσεις επί του εδαφικού.¹⁶ Ο Μακάριος σε συνεδρίες του Εθνικού Συμβουλίου (28 Φεβρουαρίου 1977, 9 και 17 Μαρτίου 1977) υποστήριξε ότι έπρεπε να γίνει

¹³ Για τις κατευθυντήριες γραμμές βλ. Νίκος Χριστοδουλίδης, *Τα σχέδια λύσης του κυπριακού (1948-1978)*, Αθήνα 2009, σ. 206.

¹⁴ Βλ. Άγγελος Μ. Συρίγος, *Σχέδιο Ανάν: οι κληρονομίες του παρελθόντος και οι προοπτικές του μέλλοντος*, Αθήνα 2005, σ. 91-93, Πολύβιος Γ. Πολυβίου, *Κυπριανού και Κυπριακό: η συνάντηση κορυφής της Νέας Υόρκης το 1985*, Αθήνα 2010, σ. 18 και Σωτήρης Ριζάς, «Η Διζωνική, Δικαιοδική Ομοσπονδία και η Αναζήτηση Λύσης για το Κυπριακό: Από το Σχέδιο Nimetz στα σχέδια de Cuellar, 1977-1986», *Αγώνας για επιβίωση: πτυχές της κυπριακής πολιτικής ιστορίας μετά το 1974*, Λευκωσία 2021, σ. 48.

¹⁵ Χριστοδουλίδης, *Τα σχέδια λύσης...*, σ. 206-207.

¹⁶ Λάμπρου, *ό.π.*, σ. 674-676.

αποδεκτή η διζωνική ομοσπονδία και εισηγήθηκε την υποβολή θέσεων επί του εδαφικού μαζί με χάρτη πριν από την τουρκοκυπριακή πλευρά. Με τη θέση διαφώνησαν οι Σπύρος Κυπριανού, Μιχαλάκης Τριανταφυλλίδης και Βάσος Λυσσαρίδης. Στον έκτο γύρο των συνομιλιών στη Βιέννη που έλαβε χώρα από τις 31 Μαρτίου μέχρι τις 7 Απριλίου 1977, η ελληνοκυπριακή πλευρά κατέθεσε χάρτη που προνοούσε το 20% του κυπριακού εδάφους να βρίσκεται υπό τη διοίκηση των Τουρκοκυπρίων. Η τουρκοκυπριακή πλευρά απέρριψε την πρόταση χωρίς να προβεί σε σοβαρές αντιπροτάσεις.¹⁷

Αξιοσημείωτο γεγονός της περιόδου, αποτέλεσε ο θάνατος του Μακαρίου στις 3 Αυγούστου του 1977 και η εκλογή του Σπύρου Κυπριανού στο αξίωμα του προέδρου της Δημοκρατίας στις 3 Σεπτεμβρίου 1977 και στις 28 Φεβρουαρίου 1978. Ο θάνατος του Μακαρίου σήμανε το τέλος μιας εποχής για την Κυπριακή Δημοκρατία. Πλέον η διακυβέρνηση της Κύπρου θα περνούσε στα χέρια των πολιτικών, προσώπων και κομμάτων.

Τον Νοέμβριο του 1978, παρουσιάστηκε το Αμερικανοβρετανοκαναδικό Σχέδιο ως «Πλαίσιο για Διακανονισμό του Κυπριακού» (Framework for a Cyprus Settlement), όπως δηλώνεται στον τίτλο του.¹⁸ Της εκπόνησης του σχεδίου προηγήθηκε μια συνεχιζόμενη στασιμότητα στον διακοινοτικό διάλογο που πρόεκυψε έπειτα από την αποτυχία του τελευταίου γύρου των διακοινοτικών συνομιλιών στη Βιέννη τον Απρίλιο του 1977 και ήταν αποτέλεσμα της τουρκικής αρνητικής στάσης στην υποβολή αντιπροτάσεων στις θέσεις της ελληνοκυπριακής πλευράς. Προς αντιμετώπιση της στασιμότητας, οι ΗΠΑ ανέλαβαν πρωτοβουλίες αλλά και να ζητήσουν από την Τουρκία να προβεί σε κάποια κίνηση στο Κυπριακό την οποία θα συνέδεαν με το θέμα της άρσης του εμπάργκο για να πείσει το Κογκρέσο να προχωρήσει σε αυτή. Η κίνηση της Τουρκίας έπρεπε να φανεί ότι ήταν αποτέλεσμα των αμερικανικών πιέσεων. Η κίνηση προήρθε από τον Denktas ο οποίος στις 22 Μαΐου 1978 δήλωσε ότι σημαντικός αριθμός ελληνοκυπρίων (35000 άτομα) θα

¹⁷ Στο ίδιο, σ. 676. Για τις συνεδρίες του Εθνικού Συμβουλίου βλ. Γλαύκος Κληρίδης, *Η Κατάθεση μου*, τόμ.4, Λευκωσία 1989, σ. 499-523. Για τις προτάσεις της τουρκοκυπριακής πλευράς όπως κατατέθηκαν στις 1 Απριλίου 1977, βλ. Καραμπαρμπούνης, *ό.π.*, σ. 163-168.

¹⁸ Λάμπρου, *ό.π.*, σ. 678.

μπορούσε να επιστρέψει στο Βαρώσι υπό τουρκοκυπριακή διοίκηση με την επανέναρξη ουσιαστικών συνομιλιών για το Κυπριακό.¹⁹

Παράλληλα, κινητικότητα πρόεκυψε και στο Λονδίνο, όπου ο Βρετανός υπουργός Εξωτερικών+ David Owen ζήτησε στις 26 Ιουνίου 1978 από το Foreign Office την εκπόνηση ενός σχεδίου με συγκεκριμένες προτάσεις για επίλυση του εδαφικού και του συνταγματικού. Το σχέδιο προοριζόταν για κοινοποιηθεί στα πέντε δυτικά κράτη του Συμβουλίου Ασφαλείας τη δεδομένη περίοδο, δηλαδή τις ΗΠΑ, το Ηνωμένο Βασίλειο, τη Γαλλία, την Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας και τον Καναδά, με την προοπτική να αποτελέσει βάση σε νέα πρωτοβουλία. Μεσούσης της διπλωματικής κινητικότητας για ανάληψη πρωτοβουλίας και εκπόνησης πλαισίου λύσης και των προσπαθειών του προέδρου των ΗΠΑ Carter για να προωθήσει στο εσωτερικό των ΗΠΑ την άρση του εμπάργκο, ο Denktas επανέλαβε στις 20 Ιουλίου 1978 την πρόταση για επανεγκατάσταση στο Βαρώσι αριθμού Ελληνοκυπρίων. Το διαφορετικό στοιχείο σε σχέση με την προηγηθείσα δήλωση του Μαΐου ήταν ότι η περιοχή εγκατάστασης θα τίθετο υπό τη διοίκηση των Ηνωμένων Εθνών. Επρόκειτο για μια προσπάθεια ενίσχυσης των ενεργειών της αμερικανικής κυβέρνησης για άρση του εμπάργκο εκ μέρους του Denktas.²⁰

Το εμπάργκο ήρθη τελικά, από τη Γερουσία και τη Βουλή των Αντιπροσώπων στις 25 Ιουλίου 1978 και 1 Αυγούστου 1978 αντιστοίχως. Όπως τονίζει ο Χριστοδουλίδης «στην απόφαση για την άρση του εμπάργκο προβλεπόταν επίσης ότι ο Αμερικανός πρόεδρος θα έπρεπε να εργαστεί για επίλυση του Κυπριακού, υποβάλλοντας στο Κογκρέσο κάθε εξήντα μέρες έκθεση για τις προσπάθειες της αμερικανικής κυβέρνησης για επανέναρξη ουσιαστικών συνομιλιών για το Κυπριακό».²¹ Επρόκειτο για επιβεβαίωση της αναγκαιότητας της ανάληψης πρωτοβουλίας για το Κυπριακό για την άρση του εμπάργκο και ένδειξη του καθορισμού της πορείας του ζητήματος από εξωτερικούς παράγοντες.²² Η Ουάσινγκτον με την άρση του εμπάργκο επιδίωκε την συγκεκριμένη περίοδο να αποτρέψει την Τουρκία από περαιτέρω προσέγγιση με την ΕΣΣΔ και να δώσει ώθηση για πρόοδο στο Κυπριακό μέσω της Άγκυρας.²³ Οι αμερικανικές διεργασίες εκτός από το ότι συνδέονταν με την άρση του εμπάργκο

¹⁹ Χριστοδουλίδης, *Τα σχέδια λύσης...*, σ. 208-209.

²⁰ Στο ίδιο, σ. 209, 212.

²¹ Στο ίδιο, σ. 212.

²² Στο ίδιο, σ. 227.

²³ Στο ίδιο, σ. 208.

στηρίζονταν στα θετικά μηνύματα από τις επαφές με τις δύο πλευρές και στο ότι έπρεπε βάση της κινητικότητας να πεισθεί το Κογκρέσο το 1980 να επικυρώσει τον προϋπολογισμό των ΗΠΑ ο οποίος θα περιλάμβανε πρόνοια για οικονομική βοήθεια προς την Τουρκία. Από την άλλη, το Ηνωμένο Βασίλειο εκλάμβανε ως υποχρέωση την ανάμειξή του στην πρωτοβουλία λόγω των δεσμών του με την Κύπρο και λόγω των συμφερόντων του.²⁴

Σε ό,τι αφορά το περιεχόμενο του σχεδίου, το κράτος που θα πρόεκυπτε θα ήταν δικοινοτικό και ομόσπονδο με δυο συνιστώσες περιοχές, με τη μια να κατοικείται από Ελληνοκύπριους και την άλλη από Τουρκοκύπριους. Βάσει της συγκεκριμένης πρόνοιας που κατοχυρώθηκε από τη Συμφωνία Υψηλού Επιπέδου του 1977, καθοριζόταν ότι το κράτος θα αποτελείτο από δυο περιοχές στις οποίες η κάθε κοινότητα θα αποτελούσε την πλειοψηφία. Όπως υπογραμμίζει ο Χριστοδουλίδης, «το ενιαίο κράτος του 1960 αντικαθίσταται με κράτος δύο ζωνών και με αυτό τον τρόπο ξεκαθαρίζει η οποία ασάφεια των συγκεκριμένων κατευθυντήριων γραμμών του 1977». Γενικά, το Αμερικανοβρετανοκαναδικό Σχέδιο ενσωμάτωνε ορισμένες από τις πρόνοιες του Συντάγματος του 1960, ενώ στηριζόταν σε μεγάλο βαθμό στη Συμφωνία Υψηλού Επιπέδου του 1977.²⁵ Άξιο αναφοράς αποτελεί το γεγονός ότι πέραν των άρθρων βάσει των οποίων ρυθμίζονταν οι πτυχές του Κυπριακού, περιλαμβάνονταν το συνημμένο έγγραφο με τίτλο «Η περιοχή του Βαρωσίου» που προνοούσε επανεγκατάσταση κατοίκων σε μέρος της πόλης του Βαρωσίου που θα συντελείτο παράλληλα με την επανάληψη των διακοινοτικών διαπραγματεύσεων. Η περιοχή της επανεγκατάστασης θα τίθετο υπό τη διοίκηση των Ηνωμένων Εθνών και θα αποτελούσε προέκταση της νεκρής ζώνης.²⁶

Παρά την αρχική θετική πρόσληψη του Σχεδίου από τον Κύπριο υπουργό Εξωτερικών Νίκο Ρολάνδη και την Αθήνα, εν τέλει στις 14.12.1978 η ελληνοκυπριακή πλευρά απέρριψε το Σχέδιο, με τον Σπύρο Κυπριανού να υποστηρίζει ότι προνοούσε λύση συνομοσπονδιακού χαρακτήρα. Η τουρκοκυπριακή πλευρά δεν τοποθετήθηκε ποτέ επίσημα επί του Σχεδίου. Η χωρίς συζητήσεις και διαβουλεύσεις απόρριψη του Σχεδίου από την ελληνοκυπριακή πλευρά, όπως επίσης και η μη αναμονή της τοποθέτησης της τουρκοκυπριακής πλευράς δεικνύουν την

²⁴ Στο ίδιο, σ. 216, 210.

²⁵ Στο ίδιο, σ. 228, 232.

²⁶ Στο ίδιο, σ. 231-232. Για τις πρόνοιες του Σχεδίου βλ. Χριστοδουλίδης, *Τα σχέδια λύσης...*, σ. 222-226 και Λάμπρου, *ό.π.*, σ. 678-679.

έλλειψη διπλωματικών χειρισμών, η οποία επέφερε την επίρριψη της ευθύνης καθ' ολοκληρία στην ελληνοκυπριακή πλευρά.²⁷ Το Αμερικανοβρετανοκαναδικό Σχέδιο απορρίφθηκε τελικώς από την κυπριακή κυβέρνηση με τη συναίνεση του ΑΚΕΛ και της ΕΔΕΚ, η οποία υποστήριζε τον προσανατολισμό της Κυπριακής Δημοκρατίας προς το Κίνημα των Αδεσμεύτων.²⁸ Η τελική απόρριψη του Σχεδίου από το ΑΚΕΛ επηρεάστηκε από την παρότρυνση της πρεσβείας της ΕΣΣΔ στη Λευκωσία και από την ανακοίνωση του ΤΑΣΣ, του σοβιετικού Πρακτορείου Ειδήσεων που ασκούσε κριτική στο «Πλαίσιο Λύσης».²⁹

Στις 19 Μαΐου 1979 ακολούθησε δεύτερη Συμφωνία Υψηλού Επιπέδου, αυτή τη φορά από τους Κυπριανού και Denktas στην παρουσία του ΓΓ του ΟΗΕ Waldheim, η οποία αποτελείτο από 10 σημεία. Στο δεύτερο σημείο καθοριζόταν ως βάση των συνομιλιών που θα επανήρχιζαν, οι κατευθυντήριες γραμμές Μακαρίου-Denktas της 12ης Φεβρουαρίου του 1977 και των ψηφισμάτων των Η.Ε. των σχετικών με το Κυπριακό ζήτημα. Το πέμπτο σημείο της συμφωνίας ανέφερε ότι θα δινόταν προτεραιότητα στην επανεγκατάσταση των Ελληνοκυπρίων στα Βαρώσια υπό την αιγίδα των Ηνωμένων Εθνών. Η διαδικασία για επίτευξη συμφωνίας θα διεξαγόταν παράλληλα με τη συζήτηση για τις συνταγματικές και εδαφικές πτυχές μιας συνολικής λύσης, ενώ η συμφωνία θα εφαρμοζόταν ανεξάρτητα από την έκβαση των συζητήσεων. Η συμφωνία οδήγησε στην επανέναρξη των διακοινοτικών συνομιλιών για πρώτη φορά μετά τον Απρίλιο του 1977, στις 15 Ιουνίου 1979. Οι συνομιλίες ναυάγησαν, αφού ο Denktas αξίωσε πριν από τη συζήτηση για την Αμμόχωστο να αποδεχτεί η Ε/Κ πλευρά την έννοια της διζωνικότητας με τη διχοτομική ερμηνεία που της απέδιδε η Τ/Κ πλευρά.³⁰

Ο όρος «διζωνικός» ερμηνευόταν από την Ε/Κ πλευρά, ως η ύπαρξη δυο περιφερειών με περιορισμένα δικαιώματα. Συνέπιπτε ουσιαστικά με τον όρο «διπεριφερειακός». Από τους Τ/Κ ο όρος «διζωνικός» ερμηνευόταν ως η ύπαρξη δύο ομόσπονδων και απολύτως κυρίαρχων σε πολλά θέματα κρατών.³¹ Ο Πολυβίου τονίζει χαρακτηριστικά

²⁷ Χριστοδουλίδης, *Τα σχέδια λύσης...*, σ. 226.

²⁸ Σωτήρης Ριζάς - Ιωάννης Στεφανίδης, «Το Κυπριακό 1974-2004: Οι ατελέσφορες μεσολαβητικές προσπάθειες», *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τόμ. Ι', Αθήνα 2003, σ. 52.

²⁹ Νίκος Χριστοδουλίδης, *Οι σχέσεις Αθηνών-Λευκωσίας και το Κυπριακό (1977-1988)*, Αθήνα 2013, σ. 63, σημ. 91.

³⁰ Στο ίδιο, σ.680. Για τα σημεία τη Συμφωνίας Υψηλού Επιπέδου βλ. Καραμπαρμπούνης, *ό.π.*, σ. 185-186.

³¹ Συρίγος, *Σχέδιο Ανάν...*, σ. 93.

ότι «όταν ακόμα η Ε/Κ πλευρά αποδέχτηκε το σύστημα και την έννοια της “διπεριφερειακής ομοσπονδίας”, αρνείτο να αποδεχτεί τον όρο “διζωνική ομοσπονδία”, με το σκεπτικό ότι η φράση “διζωνική ομοσπονδία” έχει έννοια πολιτειακή και όχι μόνο γεωγραφική. Ο όρος “διζωνική ομοσπονδία” καθιερώνεται με τη χρήση στην Εναρκτήρια Δήλωση του Αντιπροσώπου του Γενικού Γραμματέα των Ηνωμένων Εθνών στις 9 Αυγούστου 1980, και χρησιμοποιείται (τουλάχιστον λεκτικά) μόνο για την εδαφική πτυχή του Κυπριακού. Σε πολλά μεταγενέστερα έγγραφα (κυρίως την περίοδο 1984-1986), χρησιμοποιείται ο όρος “δικοινοτική” (bicomunal), με αναφορά στη συνταγματική πτυχή, και ο όρος “διζωνική” (bizonal) με αναφορά στην εδαφική πτυχή του Κυπριακού. Από τότε όμως, η ορολογία «διζωνική» (bizonal) χρησιμοποιείται για περιγραφή της Ομοσπονδίας (γενικότερα) και όχι μόνο της εδαφικής πτυχής. Αυτή ήταν άλλωστε η πάγια σημασία της “διζωνικότητας” κατά την τουρκική πλευρά».³² Είναι σαφές λοιπόν, η ύπαρξη διαφορετικών εννοιολογήσεων και ερμηνειών των νομικών και πολιτικών όρων από την Ε/Κ και την Τ/Κ πλευρά. Η διάσταση απόψεων κατέστη εμφανής κατά την διάρκεια των διακοινοτικών συνομιλιών των επόμενων ετών.

Ιδιαίτερη σημασία πρέπει να αποδίδεται και στον ΟΗΕ. Η Εναρκτήρια Δήλωση του ΓΓ των Ηνωμένων Εθνών Waldheim στις 9 Αυγούστου 1980 συμπεριέλαβε τον όρο «διζωνικότητα» σχετικά με την εδαφική πτυχή του Κυπριακού ζητήματος,³³ διαμορφώνοντας με τρόπο επίσημο το πλαίσιο στο οποίο κινήθηκε το Κυπριακό ζήτημα τα έτη που ακολούθησαν. Ο διακοινοτικός διάλογος επανήρχισε λοιπόν στις 9.8.1980 στην παρουσία του διπλωμάτη Hugo Gobbi, ειδικού αντιπροσώπου του ΓΓ Waldheim και στις 5 Αυγούστου 1981 κατατέθηκαν οι τουρκικές προτάσεις μαζί με χάρτη. Βάσει των προτάσεων παραχωρείτο ένα μέρος της Αμμοχώστου και κάποιες άλλες περιοχές που αποτελούσαν το 2,6% των κατεχομένων εδαφών, ενώ στο συνταγματικό προβλήθηκε η απαίτηση της εκ περιτροπής προεδρίας,³⁴ όπως επίσης και οι αρχές της διζωνικής ομοσπονδίας, της ισότιμης εκπροσώπησης και κεντρικής κυβέρνησης με αρμοδιότητες εν πολλοίς διακοσμητικές.³⁵ Ο Κυπριανός χαρακτήρισε απαράδεκτες τις προτάσεις, ωστόσο εξέφρασε την πρόθεση για συνέχιση του

³² Πολυβίου, *Το κυπριακό...*, σ. 133, σημ. 94.

³³ Για την Εναρκτήρια Δήλωση, βλ. Καραμπαρμπούνης, *ό.π.*, σ. 186-187.

³⁴ Λάμπρου, *ό.π.*, σ. 685-686.

³⁵ Παύλος Ν. Τζεργιάς, *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας: με αναδρομή στη ζωή της μεγαλονήσου στο διάβα των χιλιετιών*, Αθήνα 2001, σ. 842.

διακοινοτικού διαλόγου.³⁶ Στις 18 Νοεμβρίου 1981 ο Waldheim επιχείρησε να συγκεράσει τις θέσεις των δύο πλευρών. Το έγγραφο ονομάστηκε «Αξιολόγηση» (Evaluation) και αποτέλεσε τη βάση των προτάσεων που παρουσίασε στις δύο πλευρές ο Javier Pérez de Cuéllar ο οποίος ανέλαβε τη θέση του ΓΓ του ΟΗΕ τον Ιανουάριο του 1982.³⁷

Επισκόπηση της ελληνικής πολιτικής πραγματικότητας κατά τα έτη 1974-1981

Με την πτώση της Χούντας των συνταγματαρχών τον Ιούλιο του 1974 εγκαινιάζεται στην Ελλάδα η περίοδος της Μεταπολίτευσης, η οποία όπως έχει σημειωθεί, συντελέστηκε σύντομα και «ακαριαία» και όχι σταδιακά.³⁸ Η περίοδος της Μεταπολίτευσης έχει ως αφετηρία την επάνοδο του Κωνσταντίνου Καραμανλή στην πολιτική σκηνή της Ελλάδας και την ανάληψη της πρωθυπουργίας, έπειτα από την ορκωμοσία του τα ξημερώματα της 24^{ης} Ιουλίου. Η ανάληψη της διακυβέρνησης της χώρας από τον Καραμανλή και ο σχηματισμός Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας αποτέλεσε σημαντικό γεγονός. Και αυτό λόγω των συσσωρευμένων ζητημάτων που κλήθηκε ο πρωθυπουργός και η Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας να αντιμετωπίσουν. Τα κύρια ζητήματα ήταν φυσικά η αποκατάσταση των συνταγματικών/δημοκρατικών θεσμών, η ανάγκη διαχείρισης της πληγείσας από τη διεθνή πετρελαϊκή κρίση του 1973 οικονομίας και το εξέχον ζήτημα της διαχείρισης της εξωτερικής κρίσης στην Κύπρο, τη στιγμή που δεν ελέγχεται από την κυβέρνηση ο κρατικός μηχανισμός και ο Στρατός Ήφρας. Όπως αναφέρει ο Χατζηβασιλείου, «στις επιδιώξεις της κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας συμπεριλαμβανόταν η αποκατάσταση της δημοκρατικής ομαλότητας, η αποδιοργάνωση του πλέγματος εξουσίας της δικτατορίας, η προετοιμασία για διενέργεια εκλογών, η διαμόρφωση κλίματος εθνικής ενότητας, η αποκατάσταση πολιτικού έλεγχου στο στράτευμα, και η αντιμετώπιση της κρίσης στην Κύπρο».³⁹

³⁶ Στο ίδιο, σ. 839.

³⁷ Λάμπρου, *ό.π.*, σ. 686. Για τα σημεία της «Αξιολόγησης» Βαλντχάιμ βλ. Χρήστος Η. Χαλαζίας, *Κύπρος, 50 χρόνια σχέδια επί σχεδίων*, Αθήνα 2004, σ. 100-106.

³⁸ Γιάννης Βούλγαρης, *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης 1974-1990*, Αθήνα 2002, σ. 25.

³⁹ Ευάνθης Χατζηβασιλείου, «Η σύσταση και η εδραίωση του δημοκρατικού πολιτεύματος, 1974-1981», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. ΙΣΤ', Αθήνα 2000, σ. 294-295.

Παρά τις συζητήσεις για ανάληψη στρατιωτικής δράσης και αντιμετώπισης της τουρκικής προέλασης αυτό δεν κατέστη δυνατόν. Στις συσκέψεις που διεξήχθησαν ανάμεσα στην πολιτική και στρατιωτική ηγεσία, και ενώ βρισκόταν σε εξέλιξη η επιχείρηση «Αττίλας II» στην Κύπρο, οι ενδεχόμενες ενέργειες που τέθηκαν υπό εξέταση απορρίφθηκαν. Αντικείμενο συζήτησης αποτέλεσε η αποστολή μεραρχίας. Κρίθηκε ότι χρειαζόνταν 6-7 μέρες για την ετοιμασία της, γεγονός που συνεπάγετο ότι η δύναμη δεν θα ήταν σε θέση να μεταβάλει την εξέλιξη του πολέμου, λαμβάνοντας υπόψη ότι η Τουρκία είχε επιτύχει τους στόχους της μέχρι τις 16 Αυγούστου. Στον συλλογισμό της στρατιωτικής ηγεσίας είχε προσμετρηθεί και το γεγονός ότι η νηοπομπή χωρίς αεροπορική κάλυψη θα εκτίθετο στα πυρά της τουρκικής αεροπορίας και θα διέτρεχε τον κίνδυνο να καταστραφεί κατά τη διάρκεια του πλου. Στην έκβαση του πολέμου είχαν ουσιαστικά συντείνει συγκεκριμένοι παράγοντες όπως η ανεπαρκής πολεμική προπαρασκευή του δικτατορικού καθεστώτος, η αποτυχημένη επιστράτευση, η απουσία έτοιμης μεραρχίας για αποστολή της, η υπεροχή της Τουρκίας στην Κύπρο και η υπεροπλία της στα ελληνοτουρκικά σύνορα. Αξιοσημείωτη πάντως, ενέργεια της ελληνικής κυβέρνησης ήταν η αποχώρηση από το στρατιωτικό σκέλος του NATO η οποία ανακοινώθηκε στις 14 Αυγούστου. Η κίνηση αποσκοπούσε στην πρόκληση ανησυχίας στις τάξεις των δυτικών, η οποία θα έκαμπε την αδράνειά τους και θα προκαλούσε την ενεργοποίησή τους. Εκτός αυτού επρόκειτο και για μια κίνηση ικανοποίησης του αισθήματος της ελληνικής κοινής γνώμης που είχε δυσαρεστηθεί έντονα λόγω της στάσης των δυτικών συμμάχων της Ελλάδας.⁴⁰

Πέραν της κρίσης στην Κύπρο, βασική επιδίωξη της Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας ήταν η αποκατάσταση της δημοκρατικής ομαλότητας η οποία εξαρτάτο εν πολλοίς από την εξουδετέρωση του ρόλου του Στρατού ως αυτόνομου πυλώνα του κρατικού μηχανισμού. Η άσκηση πολιτικού ελέγχου στο στράτευμα έπρεπε απαραίτητα να συνδυαστεί με τη διατήρηση του αξιόμαχου του στρατεύματος και την αποφυγή αποδιάρθρωσής του.⁴¹ Συν τοις άλλοις, η κυβέρνηση επιδόθηκε αμέσως σε προσπάθεια επαναφοράς της χώρας σε ευρωπαϊκή τροχιά. Η βούλησή της καταδεικνύεται από το αίτημα για επανενεργοποίηση της Συνθήκης Συνδέσεως με την ΕΟΚ στις 22 Αυγούστου 1974 και της προσπάθειας για επάνοδο στο Συμβούλιο

⁴⁰ Στο ίδιο, σ. 298-300.

⁴¹ Στο ίδιο, σ. 296.

της Ευρώπης κάτι το οποίο επιτεύχθηκε στις 28 Νοεμβρίου. Το άνοιγμα προς τη Δυτική Ευρώπη συνιστούσε ουσιαστικά επιβεβαίωση του μακροπρόθεσμου ευρωπαϊκού στρατηγικού προσανατολισμού της Ελλάδας.⁴²

Τα παραπάνω γεγονότα σηματοδότησαν μαζί με μια σειρά άλλων γεγονότων την ανασυγκρότηση της πολιτικής ζωής στην Ελλάδα. Προς την αποκατάσταση της πολιτικής ομαλότητας και της εθνικής ομοψυχίας αλλά και του ξεπεράσματος των συνδρόμων του Εμφυλίου Πολέμου συντέλεσε η κατάργηση του νόμου 509 και η νομιμοποίηση του ΚΚΕ. Σταθμό στην πορεία της χώρας αποτέλεσε η διεξαγωγή των πρώτων ελεύθερων εκλογών στις 17 Νοεμβρίου 1974, οι οποίες ανέδειξαν ισχυρή κυβέρνηση της Νέας Δημοκρατίας. Τις εκλογές ακολούθησε η διενέργεια δημοψηφίσματος τον Δεκέμβρη του 1974 για τη μορφή του πολιτεύματος. Το εκλογικό σώμα ενέκρινε τη μεταβολή του πολιτεύματος της χώρας σε αβασίλευτη δημοκρατία, με ποσοστό της τάξης του 69,2%.⁴³

Είναι γενικά παραδεκτό ότι η Μεταπολίτευση έχει αποτελέσει σημείο-τομή στην ιστορία της Ελλάδας. Ο Γιάννης Βούλγαρης έχει τονίσει ότι «η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης ανέτρεψε ένα προς ένα τα πολιτικο-ιδεολογικά θεμέλια στα οποία είχε οικοδομηθεί η μετεμφυλιακή Ελλάδα στην περίοδο 1949-1967: τον αντικομμουνισμό, την ταύτιση με τη “Δύση”, τον αντισλαβισμό, την εθνοφοροσύνη, την αντιπαράθεση έθνους και λαού, το άγραφο δόγμα της “μειωμένης αξιοπιστίας” των μη δεξιών αστικών δυνάμεων, την κατάληψη του κράτους από τη Δεξιά ακριβώς στη βάση της ακραιφνούς εθνοφοροσύνης, την εθνικιστική, ακραία συντηρητική Εκκλησία και την ελληνοχριστιανική ιδεολογία, τον πολιτισμικό-κοινωνικό συντηρητισμό ως μέτρο των κοινωνικών και διαπροσωπικών σχέσεων». Το ελληνικό πολιτικό σύστημα οικοδομήθηκε σε νέα βάση, με πυλώνες τον αντιφασισμό και την απονομιμοποίηση του δεξιού άκρου του πολιτικού χάρτη, ενώ είχε πλέον εντυπωθεί μια «προοδευτική-δημοκρατική» κουλτούρα. Είχε επίσης επικρατήσει ιδεολογικά η κουλτούρα των αντιπάλων του «κράτους της Δεξιάς», όπως σημειώνει επίσης ο Βούλγαρης. Συν τοις άλλοις, διαφορετικό στοιχείο σε σχέση με την προδικτατορική περίοδο αποτελεί η μη ύπαρξη πλέον των εξωκοινοβουλευτικών κέντρων εξουσίας του μετεμφυλιακού κράτους, δηλαδή του παράγοντα «Παλάτι» και του παράγοντα

⁴² Στο ίδιο, σ. 302, 305.

⁴³ Στο ίδιο, σ. 303-305.

«Στρατός», έπειτα από την εξουδετέρωσή τους, ενώ διαγράφηκαν επίσης τα έκτακτα μέτρα της μετεμφυλιακής περιόδου.⁴⁴

Παράλληλα, τον Ιανουάριο του 1975 κατατέθηκε στην Βουλή κυβερνητικό σχέδιο Συντάγματος, ενώ με ψήφισμά της η Βουλή χαρακτήριζε ως πραξικόπημα την κατάλυση της δημοκρατίας. Το ψήφισμα έθετε σε λειτουργία τη διαδικασία της ποινικής δίωξης των πρωταιτίων της δικτατορίας. Είναι αξιοσημείωτο ότι μέχρι τα τέλη Φεβρουαρίου του 1975 είχαν ματαιωθεί απόπειρες και σχέδια στρατιωτικών κινήσεων. Η εύκολη ματαίωση των σχεδίων για πραξικόπημα, τον Φεβρουάριο του 1975, κατεδείκνυε την εμπέδωση του ελέγχου της πολιτικής εξουσίας στο στράτευμα.⁴⁵

Εν μέσω αντιπαραθέσεων ψηφίστηκε στις 7 Ιουνίου 1975 το νέο Σύνταγμα. Το Σύνταγμα υπερψηφίστηκε από τους 208 παρόντες βουλευτές της ΝΔ. Τα κόμματα της αντιπολίτευσης είχαν εκφραστεί αρνητικά για τις σύντομες διαδικασίες εκπόνησης του, τις προβλεπόμενες αρμοδιότητες του Προέδρου της Δημοκρατίας και για τη μη εισαγωγή διάταξης που να ορίζει ότι η κάθε Βουλή θα είχε τη δυνατότητα να εκλέγει μόνο έναν πρόεδρο.⁴⁶ Παρά το γεγονός ότι το νέο Σύνταγμα αποτέλεσε προϊόν αναθεώρησης του Συντάγματος του 1952, εντούτοις λόγω της ευρείας αναθεώρησης στην πράξη δημιουργήθηκε ένα νέο συνταγματικό κείμενο. Αξίζει να σημειωθεί ότι το νέο Σύνταγμα κατοχύρωνε για τον πρόεδρο της Δημοκρατίας σημαντικές εξουσίες. Τέτοιες ήταν η αναπομπή νόμων, η προκήρυξη δημοψηφίσματος, η παύση της κυβέρνησης, ακόμη και αν πρόκειται για κυβέρνηση πλειοψηφίας, όπως επίσης και η διάλυση της Βουλής, αν βρισκόταν «εν προφανεί δυσαρμονία προς το λαϊκόν αίσθημα». Η Βουλή εξέλεξε στις 19 Ιουλίου 1975 πρόεδρο της Δημοκρατίας τον Κωνσταντίνο Τσάτσο με 210 ψήφους. Η αποκατάσταση των δημοκρατικών θεσμών έγινε κατορθωτή σε σχετικά σύντομο χρονικό διάστημα, όπως καταδεικνύεται και από την αίτηση της Ελλάδας για πλήρη ένταξη στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες, ήδη από τις 12 Ιουνίου 1975.⁴⁷

Όσον αφορά στην εξωτερική πολιτική που ακολούθησε η Ελλάδα, έχει τονιστεί ότι παρά την απόφαση της ελληνικής κυβέρνησης να αποχωρήσει από το στρατιωτικό

⁴⁴ Γιάννης Βούλγαρης, *Η Μεταπολιτευτική Ελλάδα 1974-2009*, Αθήνα 2013, σ. 87, 89, 82, 86.

⁴⁵ Χατζηβασιλείου, «Η σύσταση...», *Ιστορία...*, σ. 305.

⁴⁶ Στο ίδιο, σ. 305.

⁴⁷ Στο ίδιο, σ. 305-308.

σκέλος του NATO και την τάση για μερική τουλάχιστον απεξάρτηση από τις ΗΠΑ δεν υφίστατο προσπάθεια μεταβολής του στρατηγικού προσανατολισμού της χώρας. Ο Καραμανλής κατέστησε δόγμα τον δυτικό προσανατολισμό της Ελλάδας. Η απομάκρυνση της Ελλάδας από το δυτικό στρατόπεδο συνεπαγόταν για τον Καραμανλή απομάκρυνση από την Ευρώπη, απομόνωση και μείωση στρατιωτικής ισχύος, τη στιγμή που η Τουρκία θα πολλαπλασίαζε την ισχύ της εις βάρος της Ελλάδας. Η Ελλάδα έπρεπε να επαναδιαπραγματευθεί τις σχέσεις της με τους δυτικούς συμμάχους χωρίς να μεταβάλει τον προσανατολισμό της. Η ανάγκη κατοχύρωσης της αμυντικής ασφάλειας και εθνικής ακεραιότητας αλλά και το γεγονός ότι η αποχώρηση από το στρατιωτικό σκέλος του NATO αποτελούσε διπλωματικό ελιγμό σχετικό με το Κυπριακό ζήτημα, καθιστούσε την πλήρη επάνοδο στο NATO υπαρκτό ενδεχόμενο, το οποίο αποτέλεσε αντικείμενο διαπραγμάτευσης. Η συγκυρία της ομαλοποίησης των σχέσεων με τα σοσιαλιστικά βαλκανικά κράτη συντελέστηκε χρονικά σε μια περίοδο έντασης στις ελληνοτουρκικές σχέσεις που καθορίστηκε από το Κυπριακό και την τουρκική εισβολή του 1974 αλλά και από την αμφισβήτηση του status quo και τις τουρκικές προκλήσεις που λάμβαναν χώρα στο Αιγαίο. Η Ελλάδα αναζήτησε μέσα από τη συμμαχία τη συμβολή των ΗΠΑ στην αντιμετώπιση των απειλών της Τουρκίας και την κάλυψη των αμυντικών και εξοπλιστικών αναγκών.⁴⁸

Οι διαπραγματεύσεις για επάνοδο στο NATO κατέληξαν στις 18 Οκτωβρίου 1980 στην αποδοχή από την κυβέρνηση Γεωργίου Ράλλη της πρότασης του συμμαχικού διοικητή της Ευρώπης «η οποία προέτασσε την επανένταξη της Ελλάδας από τον καθορισμό των ορίων του επιχειρησιακού έλεγχου του Αιγαίου». Η Τουρκία είχε ουσιαστικά θέσει στο τραπέζι ζήτημα άσκησης ελέγχου στο Αιγαίο με καθορισμό ορίων μη αποδεκτών από την ελληνική πλευρά. Η Τουρκία το 1980 υποχώρησε στις συμμαχικές πιέσεις, έπειτα από το πραξικόπημα του Σεπτεμβρίου και την ανάληψη της διακυβέρνησής της από τους στρατιωτικούς. Έτσι η Ελλάδα επανήλθε στο NATO. Γενικά, οι σχέσεις ανάμεσα σε Ελλάδα, Τουρκία και ΗΠΑ διαπλέκονταν, ενώ η εξέλιξη των ελληνοαμερικανικών σχέσεων εξαρτάτο από τις αντίστοιχες αμερικανοτουρκικές. Οι ΗΠΑ επιδίωξαν την εφαρμογή της αναλογίας 7:10 σε Ελλάδα και Τουρκία αντιστοίχως, ούτως ώστε να διατηρηθεί η ισορροπία των δυνάμεων. Εκτός από τη διαχείριση του ζητήματος, η Ελλάδα επιδίωξε και τη

⁴⁸ Στο ίδιο, σ. 324-326.

επαναδιαπραγμάτευση του καθεστώτος των αμερικανικών βάσεων στην Ελλάδα με γνώμονα την εξυπηρέτηση των αμυντικών αναγκών της χώρας και την ανάγκη άσκησης ελληνικού εθνικού ελέγχου σε αυτές.⁴⁹

Κατά την περίοδο 1974-1981 εντοπίζεται μια ποσοτική και ποιοτική μεταβολή σε ότι αφορά την εξωτερική πολιτική της Ελλάδας. Όπως έχει τονίσει ο Χατζηβασιλείου «η εξάρτηση της χώρας από τις Ηνωμένες Πολιτείες, είχε αποφασιστικά μειωθεί και ριζικά μεταβάλει χαρακτήρα και περιεχόμενο». Είχαν ουσιαστικά μεταβληθεί οι σχέσεις με την Ατλαντική συμμαχία και τις ΗΠΑ, χωρίς να αλλάξει η γεωστρατηγική τοποθέτηση της χώρας. Η Ελλάδα είχε προβεί σε κινήσεις που την ωθούσαν προς τη Δυτική Ευρώπη και αυτό λαμβανομένου υπόψη του γεγονότος ότι μετά την ένταξη στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες η φύση των εμπορικών και των οικονομικών σχέσεων της Ελλάδας είχε διαφοροποιηθεί. Παράλληλα, η περίοδος αποτέλεσε εποχή ανάπτυξης των σχέσεων σε περιφερειακό επίπεδο με τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης και τις χώρες της Μέσης Ανατολής.⁵⁰ Παρά τη δημιουργία διπλωματικού βάθους και τη συγκρότηση πολυδιάστατης εξωτερικής πολιτικής, ο κομβικός ρόλος των ΗΠΑ στις ελληνοτουρκικές σχέσεις και το Κυπριακό θα συνεχιστεί. Ενόσω τα διμερή ελληνοτουρκικά προβλήματα διευρύνονταν ποσοτικά, οι ΗΠΑ κατοχύρωναν ρόλο επιδιαιτητή και «εγγυητή» της ισορροπίας των δυνάμεων, στο τρίγωνο σχέσεων ΗΠΑ- Ελλάδας- Τουρκίας.⁵¹

Σχετικά με την ενταξιακή πορεία της Ελλάδας στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες, πρέπει να υπογραμμιστεί ότι η απόφαση για πλήρη ένταξη αμφισβητήθηκε έντονα από το ΚΚΕ και το ΠΑΣΟΚ. Συν τοις άλλοις, η κυβέρνηση επικρίθηκε ως υπερβολικά φιλική προς τις ΗΠΑ, ενώ σχετικά με την κάθαρση του κρατικού μηχανισμού από τους θιασώτες της δικτατορίας αποκλήθηκε διστακτική. Όσον αφορά τις λοιπές εξελίξεις στην πολιτική σκηνή σε επίπεδο κομμάτων κατά τα πρώτα έτη της Μεταπολίτευσης, αξίζει αναφοράς η τριβή που επήλθε ανάμεσα στην κυβέρνηση και στο αντιπολιτευόμενο ΠΑΣΟΚ σχετικά την κρίση που ξέσπασε στις ελληνοτουρκικές σχέσεις το καλοκαίρι του 1976. Ο Ανδρέας Παπανδρέου είχε υποστηρίξει τότε ότι η Ελλάδα έπρεπε να αντιδράσει δυναμικά στην έξοδο του ερευνητικού σκάφους «ΜΤΑ Σισμίκ Ι». Γενικά, το ΠΑΣΟΚ είχε αναπτύξει έντονο αντιπολιτευτικό και

⁴⁹ Στο ίδιο, σ. 324-327.

⁵⁰ Στο ίδιο, σ. 327-328.

⁵¹ Βούλγαρης, *Η Μεταπολιτευτική...*, σ. 98-99.

ρίζοσπαστικό πολιτικό λόγο στα κοινωνικά και εθνικά ζητήματα, ενώ στην καθιέρωσή του συνέτεινε η ηγετική φυσιογνωμία και ο λόγος του αρχηγού του Παπανδρέου, χωρίς να παραγνωρίζεται η σημασία που είχαν για την καθιέρωση του ΠΑΣΟΚ, τα εσωτερικά προβλήματα που αντιμετώπιζε το κόμμα του κεντρώου χώρου, η Ένωση Δημοκρατικού Κέντρου (ΕΔΗΚ) και το γεγονός ότι σε σημαντικά ζητήματα όπως το ζήτημα της ένταξης στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες συνέπλευσε με τους κυβερνητικούς χειρισμούς. Στις εκλογές της 20^{ης} Νοεμβρίου του 1977, παρά το ποσοστό του 41,8% και τις 171 έδρες που έλαβε η ΝΔ, έπεσε από το ποσοστό 54,3% που έλαβε στις εκλογές του 1974. Από την άλλη, το αντιπολιτευόμενο ΠΑΣΟΚ εξήλθε δεύτερο. Με ποσοστό 25,3% και 96 έδρες χρίστηκε αξιωματική αντιπολίτευση. Συντελέσθηκε συνεπώς, ουσιαστική μεταβολή στις ισορροπίες της αντιπολίτευσης με την ανάδειξη του ΠΑΣΟΚ σε κύριο αντιπολιτευτικό πόλο, έπειτα και από την συρρίκνωση της ΕΔΗΚ στα ποσοστά του 12%. Τα αποτελέσματα των εκλογών κατέδειξαν την απήχηση του ΠΑΣΟΚ, τα ποσοστά του οποίου γνώρισαν περαιτέρω ανοδική τάση στην εκλογική αναμέτρηση του 1981.⁵²

Με την ίδρυση των νέων κομμάτων είχε θεμελιωθεί η κομματική δημοκρατία, ενώ τα κόμματα απέκτησαν μαζικότητα. Οι μάζες κινητοποιούνταν πλέον στις γραμμές των κομμάτων-παρατάξεων. Οι δυο κύριοι πόλοι της ελληνικής πολιτικής σκηνής, η ΝΔ και το ΠΑΣΟΚ θα σφυρηλατήσουν κατά την πρώτη περίοδο συνεκτική ιδεολογική ταυτότητα, που εξαρτήθηκε στην προκειμένη περίπτωση από τις χαρισματικές ή και προσωποπαγείς ηγεσίες των δύο κομμάτων.⁵³

Παρά την κυριαρχία της πολιτικής προσωπικότητας του Καραμανλή, η διαφαινόμενη αποχώρησή του από την ενεργό πολιτική και η ανάληψη τελικώς του αξιώματος του πρόεδρου της Δημοκρατίας από τον ίδιο, αύξησαν την επιρροή του Παπανδρέου. Η επιρροή της προσωπικότητας και ο πολιτικός του λόγος, σε συνδυασμό με τη συρρίκνωση της ΕΔΗΚ και της απορρόφησης του μεγαλύτερου μέρους των ψηφοφόρων του κεντρώου κόμματος από το ΠΑΣΟΚ, όπως επίσης η επίταση των οικονομικών προβλημάτων το 1979 συνέτειναν στην ενδυνάμωση του ΠΑΣΟΚ.⁵⁴

⁵² Χατζηβασιλείου, «Η σύσταση...», *Ιστορία του...*, σ. 312-313.

⁵³ Βούλγαρης, *Η Ελλάδα...*, σ. 45-47.

⁵⁴ Χατζηβασιλείου, «Η σύσταση...», *Ιστορία του...*, σ. 315. Τα οικονομικά προβλήματα τη συγκεκριμένη περίοδο σχετίζονταν με τη δεύτερη πετρελαϊκή κρίση και την άνοδο των τιμών του πετρελαίου, έπειτα από την ιρανική επανάσταση το 1979. Η κρίση έπληξε τις δυτικές οικονομίες. Βλ.

Σε ό,τι αφορά τις πολιτικές εξελίξεις, τον Καραμανλή διαδέχτηκε ο Γεώργιος Ράλλης, στις 10 Μαΐου 1980 στο αξίωμα του πρωθυπουργού, σχηματίζοντας κυβέρνηση. Ο Ράλλης παρά τη μετριοπάθειά του δεν κατόρθωσε να βελτιώσει τις προοπτικές της ΝΔ και δεν ανέκοψε την ανοδική πορεία του ΠΑΣΟΚ. Η κυβέρνηση Ράλλη, μεταξύ άλλων χειρίστηκε το ζήτημα της επανόδου της Ελλάδας στο στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ και την ολοκλήρωση των διαδικασιών για ένταξή της στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες (1.1.1981).⁵⁵

Μετά από μια επταετία διακυβέρνησης της ΝΔ, τις εκλογές της 18ης Οκτωβρίου 1981 κέρδισε το ΠΑΣΟΚ, το οποίο σχημάτισε κυβέρνηση υπό τον Ανδρέα Παπανδρέου. Έλαβε το ποσοστό 48% και κατέλαβε 172 έδρες.⁵⁶ Για την εξήγηση της απήχησης του ΠΑΣΟΚ στο εκλογικό σώμα και της αναρρίχησης του στην εξουσία έχουν καταδειχτεί συγκεκριμένοι παράγοντες. Το ΠΑΣΟΚ κατάφερε να αντλήσει την εμπιστοσύνη μεγάλου μέρους της κοινής γνώμης και να καθιερωθεί στην πολιτική σκηνή ως κόμμα εξουσίας με κύριο πυλώνα το ριζοσπαστικό πρόγραμμα και τις ρηξικέλευθες διακηρύξεις. Ο λαϊκίστικος πολιτικός λόγος του ΠΑΣΟΚ διανθιζόταν από αοριστολογίες και από μια απλουστευτική λογική, η οποία χαρακτήριζε και τον ίδιο τον Παπανδρέου. Το ΠΑΣΟΚ είχε διατυπώσει την πρόταση του κόμματος για «σοσιαλιστικό μετασχηματισμό» της ελληνικής κοινωνίας, αναπτύσσοντας τη θέση σε επιμέρους θεματικές. Παράλληλα, κατόρθωσε εντέχνως να κατασκευάσει ρητορικά το υποκειμενικό και ασαφές από άποψη περιεχομένου διπολικό σχήμα «προνομιούχοι» και «μη-προνομιούχοι» κατορθώνοντας να ταυτιστεί με το δεύτερο κοινωνικό υποσύνολο. Το ΠΑΣΟΚ «στην αρχή της δεκαετίας του '80 είχε κατακτήσει την εικόνα του ριζοσπαστικού, δυναμικού και ανανεωτικού κόμματος το οποίο εκπροσωπούσε κεντρώες και αριστερές δυνάμεις», σύμφωνα με τον Λυριντζή.⁵⁷ Το εύπλαστο και ασαφές περιεχόμενο της έννοιας της «Αλλαγής»,⁵⁸ αποτέλεσε παράγοντα ενίσχυσης της δυναμικής του ΠΑΣΟΚ.

Επιπροσθέτως, πρέπει να αποδοθεί ιδιαίτερη σημασία στη χαρισματική προσωπικότητα του ηγέτη και ιδρυτή του ΠΑΣΟΚ, Ανδρέα Παπανδρέου και στην

Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Εισαγωγή στην ιστορία του μεταπολεμικού κόσμου*, Αθήνα 2017, σ. 278-279.

⁵⁵ Χατζηβασιλείου, «Η σύσταση...», *Ιστορία του...*, σ.317.

⁵⁶ Στο ίδιο.

⁵⁷ Χρήστος Λυριντζής, «Εσωτερικές πολιτικές εξελίξεις, 1981-1990», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. ΙΣΤ', Αθήνα 2000, σ. 350-351.

⁵⁸ Βούλγαρης, *Η Μεταπολιτευτική...*, σ. 103.

συμβολή που είχε στην εκλογική επιτυχία. Ο Παπανδρέου κατόρθωσε να εμπεδώσει στο εσωτερικό του κόμματος την κυριαρχία του με τρόπο αδιαμφισβήτητο. Συνιστούσε «πηγή έμπνευσης και πόλο αναφοράς για ένα ολόκληρο πολιτικό χώρο», ενώ παράλληλα «υπήρξε βασικός συντελεστής στην κατασκευή και προώθηση μιας εικόνας ανανέωσης και νεωτερισμού που με επιτυχία προσπάθησε να προβάλλει το ΠΑΣΟΚ», όπως έχει σημειωθεί.⁵⁹

Ανάλογες ριζοσπαστικές θέσεις διακήρυξε το ΠΑΣΟΚ και στον τομέα της εξωτερικής πολιτικής, διακηρύσσοντας αδέσμευτη εξωτερική πολιτική. Αντιτίθετο αρχικά στην ένταξη της Ελλάδας στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες, ενώ υποστήριξε στο πρόγραμμά του την έξοδο από το ΝΑΤΟ και υπογράμμισε την ανάγκη αποχώρησης των αμερικανικών βάσεων από την Ελλάδα.⁶⁰

Πρέπει να διασαφηνιστεί ότι η διαχείριση του ζητήματος της ένταξης και τελικά η πλήρης ένταξη στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες επί κυβερνήσεων ΝΔ, λειτούργησε θετικά για το ΠΑΣΟΚ. Η αρχική αντίθεση στην ένταξη και η κριτική μεταβλήθηκε σε διεκδίκηση βελτιώσεων των όρων ένταξης. Επιπρόσθετα, η ιδέα του δημοψηφίσματος εγκαταλείφθηκε αφού αποτελούσε προνόμιο του πρόεδρου της Δημοκρατίας. Σε ότι αφορά το ΝΑΤΟ, το ΠΑΣΟΚ πρότεινε τη διατήρηση ανεξάρτητης πολιτικής εντός της δυτικής συμμαχίας. Ενόσω πλησίαζαν οι εκλογές του 1981 επικοινωνιακά προβλήθηκε μια πιο μετριοπαθής εικόνα από τον Παπανδρέου και το ΠΑΣΟΚ. Γενικότερα, στο ευρωπαϊκό περιβάλλον υφίστατο για το ΠΑΣΟΚ η ευνοϊκή συνθήκη της ανόδου στο πολιτικό προσκήνιο και στην εξουσία των σοσιαλιστικών κομμάτων που εκπροσωπούσαν διαφορετική τάση από την κομμουνιστική αριστερά και την βορειοευρωπαϊκή σοσιαλδημοκρατία, όπως ήταν το Σοσιαλιστικό κόμμα στη Γαλλία υπό τον François Mitterrand, που επικράτησε στις προεδρικές εκλογές της Γαλλίας τον Μάιο του 1981 και το Ισπανικό Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα υπό τον Felipe González, που ανήλθε στην εξουσία ένα χρόνο μετά από τη νίκη του ΠΑΣΟΚ.⁶¹

⁵⁹ Λυριντζής, *ό.π.*, σ. 350-351. Για την έννοια της χαρισματικής εξουσίας, βλ. Max Weber, *Οικονομία και Κοινωνία. Κοινωνιολογικές έννοιες*, μτφρ.- εισ.- επιμ. Γκιούρας Θανάσης, Αθήνα 2005, σ. 275-280.

⁶⁰ Λυριντζής, *ό.π.*, σ. 350. Για το πρόγραμμα και τις θέσεις του κόμματος, βλ. ΠΑΣΟΚ, *Διακήρυξη βασικών αρχών και στόχων: 3 Σεπτέμβρη 1974*, Αθήνα 1975, και ΠΑΣΟΚ, *Διακήρυξη Κυβερνητικής Πολιτικής: Συμβόλαιο με το Λαό*, Αθήνα 1981.

⁶¹ Λυριντζής, *ό.π.*, σ. 351,354.

Ο Ανδρέας Παπανδρέου και το Κυπριακό – Ο αντιπολιτευτικός λόγος

Κρίθηκε αναγκαία από τον γράφοντα, η ανασκόπηση του λόγου που παρήγαγε ο Παπανδρέου σε σχέση με το Κυπριακό ενόσω το ΠΑΣΟΚ βρισκόταν στην αντιπολίτευση, ελάσσονα και αξιωματική. Η ανασκόπηση του αντιπολιτευτικού του λόγου σχετικά με το ζήτημα μπορεί να συμβάλει στην καλύτερη εξαγωγή συμπερασμάτων σε ό,τι αφορά τις προσωπικές του απόψεις και στη μετέπειτα εμπλοκή του Παπανδρέου στο Κυπριακό, ως πρωθυπουργού.

Μέσα από τις δημόσιες παρεμβάσεις του Ανδρέα Παπανδρέου, διαφαίνεται ξεκάθαρα η δυσπιστία και η αμφισβήτηση μέχρι και σαφής απόρριψη του πλαισίου λύσης της Διζωνικής Δικαιοδικής Ομοσπονδίας (στο εξής: ΔΔΟ). Ο Παπανδρέου ως ηγέτης του ΠΑΣΟΚ κατήγγειλε τη «διζωνική» χαρακτηρίζοντάς την «συνομοσπονδία με αδύναμη σχεδόν ανύπαρκτη - κεντρική Κυβέρνηση» τονίζοντας ότι αποτελούσε στόχο της πολιτικής των ΗΠΑ και του Kissinger.⁶² Ο Παπανδρέου από τη Ρόδο το 1975 είχε τονίσει ότι η αποδοχή της «διζωνικής» σήμαινε αποδοχή της «διχοτόμησης της Κύπρου»,⁶³ ενώ σε άλλη ομιλία του ανέφερε ότι η «διζωνική» αποτελεί λύση απαράδεκτη, δεδομένου ότι αποτελεί στάδιο προς τη διχοτόμηση,⁶⁴ ιδέα που ενστερνιζόταν και ο Κυπριανός. Σε ομιλία του από τη Λέσβο το 1976, εισηγείτο στην κυβέρνηση να εμποδίσει τις ΗΠΑ, το ΝΑΤΟ και την ΕΟΚ από το να καθοδηγούν την Ελλάδα «προς τη διζωνική και τη διχοτόμηση, στα πλαίσια της προσφοράς από μέρους τους “καλών υπηρεσιών”».⁶⁵

Ο πρόεδρος του ΠΑΣΟΚ, δεν περιοριζόταν στην καταγγελία της βάσης λύσης που είχαν αποδεχτεί οι κυβερνήσεις Ελλάδας και Κύπρου ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1970. Ασκούσε κριτική και επί της μεθοδολογίας βάσει της οποίας αναζητείτο η συμπεφωνημένη λύση, όπως επίσης και σε επί μέρους ζητήματα. Μέσα από τους λόγους του είναι πασιφανές ότι ο Ανδρέας Παπανδρέου αμφισβητούσε τη χρησιμότητα του διακοινοτικού διαλόγου, τον οποίο και απέρριπτε. Η παρουσία κατοχικών στρατευμάτων μετέβαλλε τον διακοινοτικό διάλογο σε μια διαδικασία άνευ σημασίας. Ουσιαστικά για τον Παπανδρέου ο διακοινοτικός διάλογος

⁶² Ανδρέας Γ. Παπανδρέου, *Η Ελλάδα στους Έλληνες*, Αθήνα 1976, σ. 175.

⁶³ Στο ίδιο, σ. 247.

⁶⁴ Στο ίδιο, σ. 368.

⁶⁵ Στο ίδιο, σ. 307.

αποτελούσε μια διαδικασία διαπραγματεύσεων ανάμεσα στην Ελλάδα και την Τουρκία. Η μετατροπή του Κυπριακού σε ζήτημα ελληνοτουρκικό ισοδυναμούσε με πολιτικό σφάλμα για τον σοσιαλιστή πολιτικό, ο οποίος τόνιζε επανειλημμένα την ανάγκη διεθνοποίησης του Κυπριακού.⁶⁶ Ο Παπανδρέου τόνιζε το 1976 από τα έδρανα της Βουλής, ότι η διεθνοποίηση του Κυπριακού έπρεπε να σημαίνει «ένα παγκόσμιο συναγερμό». Έπρεπε η ελληνική εξωτερική πολιτική να επιδιώξει και να πετύχει την κινητοποίηση και την εξασφάλιση της στήριξης από όλους τους παράγοντες της διεθνούς πολιτικής. Την ΕΟΚ, τις χώρες των Βαλκανίων και της Μεσογείου, την ΕΣΣΔ, τους Αδέσμευτους και την Κίνα. Έπρεπε παράλληλα να κινητοποιηθεί ο απόδημος ελληνισμός, τα πνευματικά ιδρύματα της Ελλάδας, οι δήμοι και το Συμβούλιο της Ευρώπης. Στην επίμαχη ομιλία δεν παραλείπει να αναφερθεί στην ανάγκη αξιοποίησης του ΟΗΕ, με προσφυγές σε Γενική Συνέλευση και Συμβούλιο Ασφαλείας. Από τη Γενική Συνέλευση έπρεπε να ζητηθεί η επιβολή των αποφάσεων του ΟΗΕ για την Κύπρο.⁶⁷ Επρόκειτο για ένα σημαντικό σημείο της πρότασης που κατέθετε το ΠΑΣΟΚ και ο ηγέτης του για το Κυπριακό.

Ο ΟΗΕ κατείχε καίριο ρόλο στο ιδεολογικοπολιτικό αφήγημα του σοσιαλιστικού κόμματος, εν αντιθέσει με τη ΝΔ που προέβαλλε τη σημασία της Δυτικής συμμαχίας στην επίλυση του Κυπριακού και των ελληνοτουρκικών προβλημάτων. Πέραν τούτου η αναφορά στην ανάγκη επιβολής των ψηφισμάτων βρίσκεται σε απόλυτη συνάφεια με την άποψη περί μη διεξαγωγής γνήσιων διακοινοτικών συνομιλιών, ενόσω υφίσταται παρουσία τουρκικού στρατού στο νησί. Ψηφίσματα όπως το 353 (20.7.1974) του Συμβουλίου Ασφαλείας και το 3212 (1.11.1974) της Γενικής Συνέλευσης ζητούν τον τερματισμό της ξένης στρατιωτικής παρουσίας.⁶⁸ Η αποχώρηση των στρατευμάτων κατοχής αποτελούσε τη βασική προϋπόθεση άρσης της δυσπιστίας προς τις δυνατότητες του διακοινοτικού διαλόγου και στήριξης του από τον Παπανδρέου. Εφόσον θα αποχωρούσε ο τουρκικός στρατός κατοχής, θα αποχωρούσε και η ΕΛΔΥΚ και τότε χωρίς την απειλή των όπλων, οι διακοινοτικές συνομιλίες που θα διεξάγονταν θα καθόριζαν μόνο τα ζητήματα που αφορούσαν το εσωτερικό της «ανεξάρτητης, αποστρατικοποιημένης, αδέσμευτης και ενιαίας Κύπρου».⁶⁹ Τη θέση του ΠΑΣΟΚ περί καθορισμού του νέου καταστατικού χάρτη της

⁶⁶ *Το Κυπριακό στη Βουλή των Ελλήνων*, τόμ. Δ', Αθήνα 1997, σ. 9-10.

⁶⁷ Στο ίδιο, σ. 36.

⁶⁸ Βλ. τα ψηφίσματα στο Καραμπαρμπούνης, *ό.π.*, σ. 19, 32-33.

⁶⁹ Παπανδρέου, *Η Ελλάδα...*, σ. 182.

Κυπριακής Δημοκρατίας μέσω των διακοινοτικών συνομιλιών έκανε γνωστή και η διακήρυξη του κινήματος για τις εκλογές του 1981, όπως επίσης και της ιδέας «οι συνομιλίες, κάτω από τις παρούσες συνθήκες, δεν οδηγούν παρά στην αποτελμάτωση του κυπριακού και στην τελική αναγνώριση της de facto διχοτόμησης της Κύπρου. Γιατί οι συνομιλητές είναι από τη μια η κυβέρνηση της Κύπρου και από την άλλη είναι η Άγκυρα (και όχι η Τ/Κ κοινότητα) της οποίας το κύριο διαπραγματευτικό όπλο είναι τα στρατεύματα κατοχής».⁷⁰

Κύρια επιδίωξη και διεκδίκηση της εξωτερικής πολιτικής της Ελλάδας για το ΠΑΣΟΚ έπρεπε να αποτελεί η διεθνοποίηση του ζητήματος. Η συζήτηση δηλαδή του Κυπριακού στον ΟΗΕ και σε άλλους «γνήσια» διεθνείς οργανισμούς. Στον ΟΗΕ το Κυπριακό έπρεπε να «τεθεί σαν θέμα εθνικής επιβίωσης και ανεξαρτησίας και ακεραιότητας ενός μέλους των Ηνωμένων Εθνών».⁷¹ Ο Παπανδρέου προωθούσε την άποψη ότι η Ελλάδα έπρεπε να αναζητήσει συμμαχίες και ερείσματα στον Τρίτο Κόσμο και στις σοσιαλιστικές χώρες.⁷² Δήλωνε επίσης ότι η Ελλάδα όφειλε να αξιοποιήσει καλύτερα τον παράγοντα ΕΣΣΔ. Με βάση τον συλλογισμό του Παπανδρέου, η ΕΣΣΔ προσέγγιζε τις ελληνοτουρκικές σχέσεις ως διαφορές δύο συμμάχων της Ατλαντικής Συμμαχίας και κατ' επέκταση ως δευτερεύον θέμα. Αντιθέτως, για την ΕΣΣΔ το Κυπριακό αποτελούσε διεθνές θέμα, θέμα του ΟΗΕ, που θα μπορούσε να την απασχολήσει ως ζήτημα, αν δεν είχε μεταφερθεί «στην τράπεζα των διαπραγματεύσεων με τους Τούρκους υπό την αιγίδα του ΝΑΤΟ και του Κίσσιγκερ».⁷³

Οι αναφορές του Παπανδρέου περί αξιοποίησης ερεισμάτων από τον Τρίτο Κόσμο, βρίσκονται σε πλήρη συμφωνία με τον τριτοκοσμικό εθνικισμό του ΠΑΣΟΚ. Ο Παπανδρέου αποτελούσε άτομο με ανεπτυγμένη πολιτική αντίληψη που ήταν σε θέση να αντιληφθεί ότι εν αντιθέσει με τις μεγάλες δυνάμεις της Δύσης, οι χώρες του Ανατολικού Μπλοκ και του Τρίτου Κόσμου δεν ήταν σε θέση να διαδραματίσουν καθοριστικό ρόλο ως προς την επίλυση του Κυπριακού. Γενικά, αναφορές περί αξιοποίησης ερεισμάτων από τον Τρίτο Κόσμο και το Ανατολικό μπλοκ εξυπηρετούσαν το ιδεολογικοπολιτικό αφήγημα του ΠΑΣΟΚ. Η σύνδεση του Κυπριακού ζητήματος με τις διακρατικές σχέσεις της Ελλάδας, εξυπηρετούσε στην

⁷⁰ Χριστοδουλίδης, *Οι σχέσεις...*, σ. 88.

⁷¹ Παπανδρέου, *Η Ελλάδα...*, σ. 50.

⁷² Στο ίδιο, σ. 50.

⁷³ Στο ίδιο, σ. 403.

προβολή της ιδέας περί αποχώρησης από το ΝΑΤΟ, άσκησης ανεξάρτητης πολιτικής και δυνατότητας αξιοποίησης των διεθνών συσχετισμών και των δρώντων που βρίσκονται εκτός της Δυτικής Συμμαχίας. Για το ΠΑΣΟΚ και τον Παπανδρέου, εντός του ΝΑΤΟ δεν επρόκειτο να «αναφανούν» οι ευκαιρίες και τα ερείσματα.⁷⁴

Όσον αφορά τη σύνδεση των τριτοκοσμικών σχημάτων του Παπανδρέου με το Κυπριακό ζήτημα, άξια ιδιαίτερης μνείας αποτελεί η στιγμή όπου ο Ανδρέας Παπανδρέου παραλλήλιζε τον πολιτικό αγώνα των Παλαιστινίων με τον πολιτικό αγώνα, που όφειλε κατά τον ίδιο να ακολουθήσει και η Κύπρος. Ανέφερε χαρακτηριστικά: «Όταν επιζητείται λύση είναι σαφές ότι κάτω από τις σημερινές συνθήκες εξ αντικειμένου - εκτός αν μπορούσαμε άμεσα ν' αναλάβουμε απελευθερωτικό αγώνα της Κύπρου - η λύση θα 'ναι λύση που θα σφαγιάσει τα συμφέροντα των Ε/Κ και γενικότερα του κυπριακού λαού. Δεν βλέπω γιατί οι Παλαιστίνιοι μπορούν ν' αναμένουν λύση επί μία ολόκληρη γενιά και η Ελλάδα πρέπει να 'χει λύση αύριο το πρωί».⁷⁵ Η δήλωση εξυπηρετούσε το τριτοκοσμικό αφήγημα του Παπανδρέου, ο οποίος με την αναφορά του αυτή τροφοδοτούσε τους συναισθηματικούς δεσμούς που ένωναν τους Έλληνες με τους Παλαιστίνιους.

Περισσότερο δε με την αναφορά του αυτή προσάρμοζε στο τριτοκοσμικό αφήγημα και στις τριτοκοσμικές-εθνικιστικές ιδέες της παράταξής του, ένα φλέγον εθνικό για την Ελλάδα ζήτημα, το Κυπριακό ζήτημα· κατά τρόπο όχι παράδοξο. Ο Παπανδρέου δεν επικαλείτο την αναγκαιότητα της πολεμικής αναμέτρησης της Ελλάδας με την Τουρκία και την ανατροπή των τετελεσμένων διά των όπλων, κάτι το οποίο θα τον καθιστούσε αναξιόπιστο ενώπιον της ελληνικής κοινής γνώμης, λίγα χρόνια μετά την ήττα του 1974. Επέμενε όμως στο να καταδεικνύει τη σημασία των γεωστρατηγικών πραγματικοτήτων που ίσχυαν στην Κύπρο και την επίδραση που θα ασκούσαν στην οποία ενδεχόμενη λύση. Πρόκειται για μια αναφορά η οποία εμπερικλείει την ουσία της πολιτικής σκέψης του Παπανδρέου στο Κυπριακό. Ο Παπανδρέου, όπως καταδείχτηκε, απέρριπτε και το πλαίσιο λύσης της ΔΔΟ και τη μέθοδο των διακοινοτικών διαπραγματεύσεων. Για αυτόν οι διεθνείς συνθήκες, η γεωπολιτική βαρύτητα της Τουρκίας για τη Δυτική συμμαχία και τα εδαφικά τετελεσμένα στην Κύπρο με την παρουσία τουρκικών κατοχικών στρατευμάτων δεν ευνοούσαν διπλωματική συμφωνημένη λύση συμφέρουσα για την Κύπρο και τον Ελληνισμό.

⁷⁴ Στο ίδιο, σ. 400.

⁷⁵ Στο ίδιο, σ. 129.

Στην εξίσωση προστίθετο το πλαίσιο των ελληνοτουρκικών σχέσεων όπως είχε διαμορφωθεί με βάση και τις στοχεύσεις της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής στον χώρο του Αιγαίου. Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφερθεί ότι ο Παπανδρέου ενέτασσε το Κυπριακό στο πλέγμα των ελληνοτουρκικών σχέσεων, παρακολουθώντας και εξετάζοντάς το σε συνάρτηση με τις εξελίξεις στο Αιγαίο και τη Δυτική Θράκη. Πίστευε ότι ένα «κλείσιμο» του Κυπριακού υπό τις τότε διεθνείς πολιτικές συνθήκες θα οδηγούσε σε νέες υποχωρήσεις της Ελλάδας έναντι της Τουρκίας, αυτή τη φορά στον χώρο του Αιγαίου. Σύμφωνα με τον συλλογισμό του Παπανδρέου «κάθε υποχώρηση και παραχώρηση προετοιμάζει απλώς το έδαφος για νέες απαιτήσεις του αντιπάλου».⁷⁶ Ως εκ τούτου και με βάση τη συλλογιστική του Παπανδρέου θα ακολουθούσαν αλυσιδωτές πιέσεις και προώθηση της ιδέας νέων παραχωρήσεων προς την Τουρκία. Οι στόχοι της Τουρκίας με βάση τα λεγόμενα του Παπανδρέου ήταν «Συγκυριαρχία στον εναέριο χώρο του Αιγαίου, διχοτόμηση της υφαλοκρηπίδας του Αιγαίου και συνιδιοκτησία του πετρελαίου του Αιγαίου, αποστρατικοποίηση των νήσων του Αιγαίου και η διχοτόμηση της Κύπρου». Μακροπρόθεσμα η Τουρκία θα επιδίωκε την κατάληψη των νησιών του Ανατολικού Αιγαίου και τη Δυτική Θράκη.⁷⁷ Διακυβευόταν με βάση τον Παπανδρέου η τύχη της ίδιας της Ελλάδας,⁷⁸ ενώ σύμφωνα με την ίδια συλλογιστική απειλείτο το εδαφικό καθεστώς της.

Στις αναλύσεις του ο Παπανδρέου, πιστός στον αντιαμερικανισμό της παράταξής του ασκούσε δριμεία κριτική στις ΗΠΑ, τη Μεγάλη Βρετανία και τη Δυτική Συμμαχία για τις επεκτατικές βλέψεις της Τουρκίας σε βάρος της Ελλάδας. Την πολιτική άποψη σχετικά με το Κυπριακό και τις ελληνοτουρκικές διαφορές, ο Παπανδρέου την ενέδνε με τον μανδύα του αντιαμερικανισμού. Αναφερόταν σε ύπαρξη «σχεδίου και χρονοδιαγράμματος που δεν αποκλείεται να περιλαμβάνει και προγραμματισμένη, περιορισμένης έκτασης πολεμική εμπλοκή μας». Στόχος αποτελούσε η διχοτόμηση της Κύπρου και η εγκατάσταση αμερικανικών και νατοϊκών βάσεων στις κατεχόμενες περιοχές, οι οποίες θα αξιοποιούνταν στην ανάμειξη της Δύσης στη «μεσανατολική διένεξη». Κατήγγειλλε παράλληλα την ύπαρξη «άνομης συμμαχίας» αποτελούμενης από τις ΗΠΑ, τη Μεγάλη Βρετανία και την Τουρκία. Η συνομοσία αυτή αποσκοπούσε στην προώθηση των συμφερόντων της Τουρκίας στην Κύπρο και το Αιγαίο και απέρρευε από την απόφαση των δύο πρώτων χωρών να αξιοποιήσουν την

⁷⁶ Στο ίδιο, σ. 256.

⁷⁷ Στο ίδιο, σ. 398.

⁷⁸ Στο ίδιο, σ. 132.

Κύπρο για να προωθήσουν τα ιμπεριαλιστικά τους σχέδια στην Ανατολική Μεσόγειο και να ελέγξουν τις πετρελαιοπαραγωγικές πηγές του Αιγαίου.⁷⁹ Ο Παπανδρέου αποκαλούσε την Τουρκία «αιχμή του αμερικανικού ιμπεριαλισμού στην Ανατολική Μεσόγειο»,⁸⁰ και «αστυνόμο του Αιγαίου και της Μέσης Ανατολής», χρησιμεύοντας από τις ΗΠΑ.⁸¹

Η Τουρκία επιδίωκε τη διχοτόμηση της Κύπρου ήδη από τη δεκαετία του 1950.⁸² Πραγματικότητα αποτελούσαν και οι επεκτατικές βλέψεις της Τουρκίας έναντι της Ελλάδας, ιδίως στον χώρο του Αιγαίου. Γεγονός το οποίο έγινε εμφανές ήδη από το 1973, και έλαβε διαστάσεις ελληνοτουρκικής κρίσης τον Αύγουστο 1976 έπειτα από την έξοδο του τουρκικού ερευνητικού πλοίου «Χόρα» στο Αιγαίο. Ο Παπανδρέου προωθούσε την ιδέα ότι η τουρκική επεκτατικότητα ήταν ως ένα μεγάλο βαθμό αποτέλεσμα σχεδίου και παραινέσεων των ΗΠΑ και δευτερευόντως της Μεγάλης Βρετανίας. Οι ισχυρισμοί του Παπανδρέου δεν στοιχειοθετούνταν με τεκμήρια. Κατά την άποψη του γράφοντος, οι τοποθετήσεις προορίζονταν για εσωτερική κατανάλωση, και για να εξυπηρετήσουν την επικοινωνιακή πολιτική του κινήματος και να τροφοδοτήσουν τον διάχυτο τότε στην ελληνική κοινωνία αντιαμερικανισμό. Όπως εύστοχα έχει σημειώσει η Ζηνοβία Λιαλιούτη, ο Παπανδρέου αποτέλεσε τον εκφραστή «ενός ιδιότυπου εθνικιστικού και αντιφατικού λόγου» με βάση τον οποίο η Ελλάδα απειλείτο από την αμερικανική εχθρότητα και επιβουλή.⁸³ Σε άλλο σημείο η ιστορικός τονίζει ότι στον λόγο του ΠΑΣΟΚ «η έννοια του Αμερικανού εχθρού συνοδευόταν από την έννοια της τουρκικής απειλής και την προϋπέθετε ως ένα βαθμό».⁸⁴

Επιστρέφοντας στο Κυπριακό ζήτημα, οφείλουμε να λάβουμε υπόψη το γεγονός ότι ο Παπανδρέου θεωρούσε ότι η Τουρκία είχε ως άμεσο στόχο τη διχοτόμηση της Κύπρου. Μακροπρόθεσμος όμως στόχος της εθνικής της στρατηγικής ήταν η «ολοκληρωτική προσάρτησή της», όπως ανέφερε σε εισήγησή του προς τα ηγετικά στελέχη του ΠΑΣΟΚ, το 1976.⁸⁵ Όσον αφορά τον μακροπρόθεσμο στόχο της Τουρκίας, ο Παπανδρέου δεν ανέπτυξε τον τρόπο με τον οποίο η Τουρκία θα

⁷⁹ Στο ίδιο, σ. 385.

⁸⁰ Στο ίδιο, σ. 387.

⁸¹ Στο ίδιο, σ. 304.

⁸² Λάμπρου, *ό.π.*, σ. 615.

⁸³ Ζηνοβία Λιαλιούτη, *Ο Αντιαμερικανισμός στην Ελλάδα 1947-1989*, Αθήνα 2016, σ. 412.

⁸⁴ Στο ίδιο, σ. 427.

⁸⁵ Παπανδρέου, *Η Ελλάδα...*, σ. 413.

επιχειρούσε την ολοκληρωτική προσάρτηση της Κύπρου, αν δηλαδή θα κατέφευγε σε πολεμική αναμέτρηση ή αν θα τον επιχειρούσε με πολιτικά μέσα στα πλαίσια μιας συμπεφωνημένης λύσης στη βάση της ΔΔΟ (πχ. με αλλοίωση του δημογραφικού χαρακτήρα του βορείου τμήματος και κατ' επέκταση την ανατροπή του πληθυσμιακού ισοζυγίου σε ολόκληρο το νησί). Σε άλλη ομιλία του, το 1975, ο Παπανδρέου απέρριψε εκ νέου ως «εθνικά απαράδεκτη κάθε ιδέα “διζωνικής” λύσης του Κυπριακού, γιατί ουσιαστικά οδηγούσε στη διχοτόμηση της Κύπρου».⁸⁶ Δεν διευκρίνιζε όμως αν θεωρούσε εκ των πραγμάτων διχοτομικό σχήμα τη ΔΔΟ ή αν πίστευε ότι η διχοτόμηση θα προκύψει μακροπρόθεσμα ως αποτέλεσμα ενδεχόμενης κατάρρευσης του ομοσπονδιακού πολιτεύματος και αν η κατάρρευση αυτή θα οδηγούσε στη νομιμοποίηση και αναγνώριση ξεχωριστής κρατικής οντότητας για τους Τ/Κ. Πάντως η θέση του Παπανδρέου περί συνάφειας της διζωνικής ομοσπονδίας και της διχοτόμησης ταυτίζεται με την άποψη του Σπύρου Κυπριανού, όπως θα δούμε εν συνεχεία.

Όσον αφορά τον προσδοκώμενο στόχο της εξωτερικής πολιτικής για το Κυπριακό, στην ίδια ομιλία ο Ανδρέας Παπανδρέου υποδείκνυε την «αποφυγή κάθε “λύσης” του Κυπριακού σ’ αυτή τη φάση που δεν είναι καθόλου για μας ευνοϊκή».⁸⁷ Η θέση αυτή του Παπανδρέου συμφωνεί με τη θέση που αναφέρθηκε παραπάνω για την ανάγκη «αναμονής». Με τον όρο «αναμονή» ο αρχηγός του ΠΑΣΟΚ, εννοούσε την αναμονή της βελτίωσης των διεθνών πολιτικών συνθηκών ή και της κατάλληλης ιστορικής συγκυρίας. Παράλληλα, εισηγείτο την «ενίσχυση της άμυνας των Ε/Κ», όπως επίσης και την «κατηγορηματική δήλωση πως η Ελλάδα δεν πρόκειται ποτέ να συναινέσει στη διχοτόμηση της Κύπρου», με «διαπραγματεύσεις σε διεθνοποιημένα πλαίσια μόλις ικανοποιηθούν οι παραπάνω όροι».⁸⁸

ΚΕΦ.1: Οι θέσεις, η πολιτική σκέψη και η στρατηγική του Ανδρέα Παπανδρέου στο Κυπριακό κατά την περίοδο της πρώτης πρωθυπουργίας του

Η εμπλοκή του Ανδρέα Παπανδρέου στο Κυπριακό ζήτημα ως πρωθυπουργού κατά την περίοδο 1981-1985, υπήρξε πλούσια και πολυδιάστατη. Η καινοτομία της

⁸⁶ Στο ίδιο, σ. 388.

⁸⁷ Στο ίδιο.

⁸⁸ Στο ίδιο.

εμπλοκής του Παπανδρέου στο Κυπριακό εντοπίζεται στο γεγονός ότι αφενός ο Έλληνας πρωθυπουργός κατά την ενασχόλησή του με το Κυπριακό προέβαλλε μια συγκεκριμένη σχολή σκέψης σχετικά με την επίλυσή του, ανέπτυξε αλλά και παρήγαγε μια ορισμένη στρατηγική την οποία επιχείρησε να εφαρμόσει σε συνεργασία με τη Λευκωσία. Αφετέρου δε κατά την ενασχόλησή του με το Κυπριακό, ο Παπανδρέου αναμείχθηκε στα εσωτερικά πολιτικά πράγματα της Κύπρου. Η εμπλοκή του Παπανδρέου στο ζήτημα είναι μεγάλη. Για την παρούσα εργασία ο γράφων έχει προβεί σε μια επιλογή γεγονότων, των οποίων η αξιολόγηση και η ερμηνεία συντελείται σε θεματικές ενότητες. Έχουν επιλεγεί για ανάλυση το «Δόγμα της συμπαράταξης» που είχε αναγγείλει ο Παπανδρέου, η επίσκεψή του στην Κύπρο το 1982 και η διαφωνία του με το «Μίνιμουμ πρόγραμμα» συνεργασίας ανάμεσα σε ΔΗΚΟ και ΑΚΕΛ που είχε ως συνεπακόλουθο την παρέμβασή του στις προεδρικές εκλογές του 1983.

Το Δόγμα της «Συμπαράταξης» ως προέκταση αρχών και θέσεων

Έπειτα από την εισβολή του 1974, προέκυψε στην Ε/Κ πλευρά ζήτημα σχετικά με την πολιτική γραμμή που θα υιοθετείτο στο Κυπριακό. Όπως τονίζει χαρακτηριστικά ο Σωτήρης Ριζάς «το ερώτημα – κλειδί ήταν αν η Λευκωσία θα αποδεχόταν την ανάγκη επιδίωξης μιας πολιτικής διευθέτησης στη βάση της ΔΔΟ ή θα επέμενε σε μια πολιτική της αναμονής για την ανατροπή των τετελεσμένων». Ο Ριζάς αναφέρει ότι η δεύτερη εκδοχή ήταν συνδεδεμένη με τη δέσμευση προς τη διεθνή νομιμότητα και την ακεραιότητα των κρατών μελών του ΟΗΕ. Η εν λόγω στάση ήταν κατά τον Ριζά το ισχυρό χαρτί των Ε/Κ, επομένως η αποδοχή των διαπραγματεύσεων ενδεχομένως να συνέβαλλε στην εξασθένηση του. Βάσει της λογικής το ζήτημα θα κατέληγε σε μια κακή πολιτική λύση και η πιθανή δυσλειτουργικότητα του ομοσπονδιακού καθεστώτος θα καθιστούσε δυνατή τελικά τη διχοτόμηση. Στον αντίποδα η πρώτη εκδοχή «επικαλείτο τον ρεαλισμό», αποδεχόταν την άποψη περί μη δυνατότητας ανατροπής των τετελεσμένων με στρατιωτικά μέσα και κατεδείκνυε τους «κινδύνους παγίωσης των τετελεσμένων, ανατροπής της δημογραφικής ισορροπίας και εξασθένησης του όποιου διεθνούς ενδιαφέροντος για την επίλυση του κυπριακού». Η ελληνοκυπριακή πλευρά λόγω της μη αντιστρεψιμότητας της κατάστασης από την πλευρά της *realpolitik*, αναγκάστηκε να προβεί στην οδυνηρή υποχώρηση της αποδοχής της ΔΔΟ. Όπως τονίζει όμως ορθώς ο Ριζάς «η επί της αρχής αποδοχή της

έννοιας αυτής δεν σήμαινε ότι υπήρχε ένα πλαίσιο αποδεχτό από όλες τις ενδιαφερόμενες πλευρές ή ότι οι πρακτικές όψεις μιας τέτοιας λύσης θα ήταν αποδεκτές από τους Ε/Κ». Πράγμα το οποίο διαφάνηκε τα επόμενα χρόνια στην τράπεζα των διαπραγματεύσεων.⁸⁹

Στην Κύπρο είχαν προκύψει άτυπα δύο σχολές σκέψης σχετικά με τη λύση του Κυπριακού. Κατά τη δεκαετία του 1980 οι δύο παρατάξεις έμελλε να υιοθετήσουν ετεροπροσδιοριστικά και εμφανώς μειωτικά, όπως τονίζει ο Πέτρος Παπαπολυβίου, τους χαρακτηρισμούς «απορριπτικοί» και «ενδοτικοί».⁹⁰ Στο πρώτο στρατόπεδο τοποθετούνταν τα κόμματα του ενδιάμεσου χώρου δηλαδή το ΔΗΚΟ με αρχηγό τον Σπύρο Κυπριανού, η ΕΔΕΚ με αρχηγό τον Βάσο Λυσσαρίδη, η Ένωση Κέντρου με αρχηγό τον Τάσσο Παπαδόπουλο, όπως επίσης και ο Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Χρυσόστομος Α΄. Από τον χώρο αυτό προβαλλόταν στο Κυπριακό μια γραμμή διεκδικητική σχετικά με τις πρόνοιες της λύσης. Από το δεύτερο στρατόπεδο στο οποίο ανήκαν ο ΔΗΣΥ, το κόμμα της κυπριακής δεξιάς με αρχηγό τον Γλαύκο Κληρίδη και το κόμμα της κομμουνιστικής αριστεράς ΑΚΕΛ με αρχηγό τον Εζεκία Παπαϊωάννου, προωθείτο μία γραμμή εύκαμπτη, μετριοπαθής και ρεαλιστική.

Διαφορά αντίληψης σχετικά με τη στρατηγική επίλυσης του Κυπριακού διαφάνηκε και στους κόλπους της ελλαδικής πολιτικής σκηνής. Ο Ριζάς σημειώνει ότι οι κυβερνήσεις της ΝΔ των ετών 1974-1981, δηλαδή οι κυβερνήσεις του Καραμανλή και του Ράλλη, λαμβάνοντας υπόψη τον κίνδυνο της παγίωσης των τετελεσμένων και της «εξασθένησης του όποιου διεθνούς ενδιαφέροντος» και του μη εφικτού της χρήσης στρατιωτικών μέσων για ανατροπή της κατάστασης, υιοθετούσαν την άποψη ότι έπρεπε να επιδιωχθεί λύση στα πλαίσια μιας ΔΔΟ.⁹¹ Εν αντιθέσει με το κόμμα της δεξιάς, ο Ανδρέας Παπανδρέου, ο αρχηγός του ΠΑΣΟΚ, ο οποίος είχε ανέλθει στην εξουσία τον Οκτώβριο του 1981, είχε προβάλει, όπως έχουμε δει, διαφορετική γραμμή για το Κυπριακό. Εισηγήθηκε μια σκληρότερη στάση, θεωρώντας το Κυπριακό ζήτημα, θέμα εισβολής και κατοχής.⁹² Η θέση και το επιχείρημα του

⁸⁹ Ριζάς, «Η Διζωνική...», *Αγώνας για ...*, σ. 47-48.

⁹⁰ Πέτρος Παπαπολυβίου, «Μια απόπειρα καταγραφής της ιστορίας της Κυπριακής Δημοκρατίας μετά το 1974: Σε αναζήτηση επιβίωσης, ισορροπίας και διεξόδου», *Αγώνας για επιβίωση: πτυχές της κυπριακής πολιτικής ιστορίας μετά το 1974*, Λευκωσία 2021, σ. 16.

⁹¹ Ριζάς, «Η Διζωνική...», *Αγώνας για ...*, σ. 48.

⁹² Στο ίδιο, σ. 52.

Παπανδρέου συνδεόταν με ζητήματα ουσίας αλλά και μεθοδολογίας σχετικά με διευθέτηση του Κυπριακού.

Στοιχείο σημαντικό αποτελεί το γεγονός ότι η διακυβέρνηση της Ελλάδας από τον Ανδρέα Παπανδρέου, συνέπεσε κατά τα έτη 1981-1988 με τη διακυβέρνηση του Σπύρου Κυπριανού ο οποίος δέσποζε στην κυπριακή πολιτική σκηνή κατά τα έτη 1977-1988. Παράλληλα, η θητεία του Παπανδρέου κατά τα έτη 1981-1985 συνέπεσε με την παρουσία του Κωνσταντίνου Καραμανλή στην προεδρία της Ελληνικής Δημοκρατίας. Ο Καραμανλής βάσει των δυνατοτήτων που του παρείχε το ελληνικό Σύνταγμα του 1975 και βάσει του κύρους που τον περιέβαλλε, είχε λόγο αλλά και ρόλο σε ζητήματα σημαντικά και δη ζητήματα εξωτερικής πολιτικής, όπως ήταν το Κυπριακό. Από την άλλη, οι θέσεις και οι αντιλήψεις του Παπανδρέου σχετικά με το Κυπριακό συμφωνούσαν σε μεγάλο βαθμό με αυτές του Βάσου Λυσσαρίδη και της ΕΔΕΚ, αλλά ομοιάζαν και με αυτές του Κυπριανού. Ο Κυπριανού και κατ' επέκταση το κόμμα του ΔΗΚΟ, προέβαλλαν μια γραμμή διεκδικητική, η οποία υπογράμμιζε συγκεκριμένα ζητήματα αρχών που αποτελούσαν «κόκκινες γραμμές». Ο Κυπριανού θεωρούσε όπως και ο Παπανδρέου το Κυπριακό ως πρόβλημα εισβολής και κατοχής και όχι ενδοκυπριακή διαφορά.⁹³

Ο Σπύρος Κυπριανού, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, ήταν ο μόνος που διαφώνησε με την υιοθέτηση της γεωγραφικής ομοσπονδίας ως πλαισίου λύσης στη Σύσκεψη στην Αθήνα στις 30 Νοεμβρίου και 1 Δεκεμβρίου 1974.⁹⁴ Θεωρούσε τη γεωγραφική ομοσπονδία καταστροφική και η αντίληψη αυτή παρέμεινε αμετάβλητη πριν και μετά από τη Συμφωνία Υψηλού επιπέδου ανάμεσα στον Μακάριο και τον Denktaş, τον Φεβρουάριο του 1977, όπως φαίνεται από τα λεγόμενα του ίδιου του Κυπριανού στις συσκέψεις του Εθνικού και του Υπουργικού Συμβουλίου τον Φεβρουάριο και τον Μάρτιο του 1977, όπως παρατίθενται από τον Πολύβιο Πολυβίου.⁹⁵ Σε μια από τις τοποθετήσεις του ο Κυπριανού τόνισε ότι η Τουρκία στην Κύπρο επιδιώκει την επέκταση, ενώ πέραν της σημασίας που απέδιδε στο δικαίωμα της ελεύθερης εγκατάστασης, σχετικά με τη διζωνική λύση ανέφερε ότι «είναι επικίνδυνος διότι τόσο από πλευράς ουσίας όσο και από πλευράς ψυχολογίας του λαού προωθεί τις επεκτατικές διαθέσεις της Τουρκίας, επιτρέποντας εύκολον μετατροπήν οιασδήποτε

⁹³ Πολυβίου, *Το κυπριακό...*, σ. 179.

⁹⁴ Βλ. τα πρακτικά της σύσκεψης στο Κωνσταντίνος Σβολόπουλος (γεν. επιμ.), *Κωνσταντίνος Καραμανλής: Αρχείο, γεγονότα και κείμενα*, τόμ. 8, Αθήνα 1996, σ. 239-248.

⁹⁵ Πολυβίου, *Το κυπριακό...*, σ. 170.

λύσεως εις διχοτόμησιν».⁹⁶ Παρά ταύτα, υποστήριξε τον Μακάριο και τη γραμμή που υιοθέτησε, την οποία και ακολούθησε όταν ανέλαβε τα ηνία της Κυπριακής Δημοκρατίας, χωρίς να έχει άλλη επιλογή, όπως τονίζει ο Πολυβίου. Είχε εξάλλου δεσμευτεί στην υποστήριξη του Μακαρίου και της γραμμής που υιοθετήθηκε, στις 17 Μαρτίου του 1977. Παρότι «κατά την περίοδο 1977-1984, ο Κυπριανός συνέχισε να επιδεικνύει δυσπιστία προς την ιδέα της δικοινοτικής διζωνικής ομοσπονδίας και προς τη μέθοδο διαπραγμάτευσης που είχε υιοθετήσει ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος, δηλαδή συζήτηση και διαπραγμάτευση των συνταγματικών πτυχών του Κυπριακού χωρίς να επιλύονται προηγουμένως ή τουλάχιστον ταυτόχρονα τα “βασικά θέματα αρχής”». ⁹⁷ Η απόρριψη της ομοσπονδίας αποτελούσε εξάλλου δύσκολο εγχείρημα μετά τον θάνατο του Μακαρίου, κάτι το οποίο θα ισοδυναμούσε με «υπονόμευση» της πολιτικής του. Ο Πολυβίου αναφέρει ότι το 1977, στο πλαίσιο του Εθνικού Συμβουλίου υπήρξε με λίγες εξαιρέσεις, «σαφής πλειοψηφία υπέρ της αποδοχής της γεωγραφικής ομοσπονδίας».⁹⁸

Όπως φαίνεται από τις πηγές, ο Παπανδρέου απέρριπτε ειλικρινώς την επίλυση του Κυπριακού στα πλαίσια της ΔΔΟ όπως επίσης και τη διαδικασία των διακοινοτικών συνομιλιών. Κατά τη διακυβέρνησή του, όταν η εμπλοκή του στο ζήτημα κατέστη αμεσότερη και ουσιαστικότερη, εξακολούθησε να διατηρεί τις ιδέες και τις απόψεις που εξέφρασε στους αντιπολιτευτικούς του λόγους, παρότι δεν υλοποίησε με τρόπο συστηματικό μία πολιτική ενάντια στη ΔΔΟ. Ήδη από τις πρώτες μέρες της διακυβέρνησης, ο Ανδρέας Παπανδρέου συναντήθηκε με τον Σπύρο Κυπριανό στην Αθήνα, έπειτα από το ταξίδι του τελευταίου στις 23 Οκτωβρίου στην ελληνική πρωτεύουσα. Μεταξύ άλλων οι δύο ηγέτες συζήτησαν και το κατά πόσον είναι εφικτή η επάνοδος στο καθεστώς της Συμφωνίας της Ζυρίχης. Με βάση την ενημέρωση του Πέτρου Μολυβιάτη προς τον Κωνσταντίνο Καραμανλή, ο Παπανδρέου κατά τη διάρκεια συνάντησης με τον Μολυβιάτη ανέφερε ότι η Συμφωνία Ζυρίχης «in retrospect αποδεικνύεται μια πολύ καλή Συμφωνία». Ο Μολυβιάτης σχετικά με αυτή

⁹⁶ Βλ. τις τοποθετήσεις του Κυπριανού στο ίδιο, σ. 171.

⁹⁷ Πολυβίου, *Κυπριανός και...*, σ. 158-159.

⁹⁸ Πολυβίου, *Το κυπριακό...*, σ. 152. Όπως φαίνεται από τα πρακτικά των συνεδριάσεων του Εθνικού Συμβουλίου στις 9 και 17 Μαρτίου του 1977, διαφωνίες ως προς τη υιοθέτηση της διζωνικότητας εκφράζονταν από τους Σπύρο Κυπριανό, Βάσο Λυσσαρίδη και Μιχαλάκη Τριανταφυλλίδη, βλ. Τα πρακτικά στο Κληρίδης, *ο.π.*, τόμ. 4, σ. 506-525.

την αναφορά του Παπανδρέου, του τόνισε «ότι αυτό θα αποτελούσε ουτοπία, γιατί οι Τούρκοι ποτέ δεν θα εδέχοντο επιστροφή στο καθεστώς αυτό».⁹⁹

Ούτε ο Παπανδρέου, ούτε ο Κυπριανού έδωσαν συνέχεια σε αυτή τη συζήτηση και υπόσταση σε αυτή την ιδέα. Με βάση τις πολιτικές εξελίξεις και τα γεγονότα που ακολούθησαν αλλά και με βάση τις πηγές, φαίνεται ξεκάθαρα ότι δεν υιοθετήθηκε ως στρατηγικός πολιτικός στόχος η επάνοδος στο καθεστώς των Συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου. Πέρα του ότι θα απορριπτόταν από την Άγκυρα, κάτι τέτοιο αποτελούσε εκ των πραγμάτων εξαιρετικά δύσκολο εγχείρημα τη δεδομένη χρονική στιγμή για πολλούς λόγους. Ως τέτοιος μπορεί να καταδειχτεί η πραγματικότητα της δημιουργίας διαπραγματευτικού τετελεσμένου με βάση τις Συμφωνίες Υψηλού Επιπέδου του 1977 και 1979. Η τελευταία μάλιστα είχε υποστηριχτεί μέχρι τον Οκτώβριο του 1981 από σειρά ψηφισμάτων στο Συμβούλιο Ασφαλείας του ΟΗΕ¹⁰⁰ και από το Ψήφισμα 3430 (20.11.1979) της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ.¹⁰¹

Οι παραπάνω συμφωνίες, οι μέχρι τότε συνομιλίες και το διαπραγματευτικό πλαίσιο που διαμόρφωσαν, ακόμη και το Αμερικανοβρετανοκαναδικό Σχέδιο -ασχέτως αν απορρίφθηκε-, αλλά και αργότερα η «Αξιολόγηση» του ΓΓ του ΟΗΕ Kurt Waldheim είχαν δημιουργήσει συγκεκριμένα τετελεσμένα στον διάλογο. Δεν μπορούσαν η Κύπρος και η Ελλάδα να τα υπερβούν με ευκολία, ούτε να εξασφαλίσουν την υποστήριξη της διεθνούς κοινότητας για τέτοιο εγχείρημα. Εκτός αυτού δεν φαίνεται να υφίστατο ένα τέτοιο όραμα εμπεδωμένο στις κοινωνίες και στον πολιτικό κόσμο των δύο κρατών. Όπως γράφει ο Παύλος Τζερμιάς: «Οι Ελληνοκύπριοι αισθάνονταν την παρουσία του τουρκικού στρατού εισβολής στο Βορρά σαν αδικία, που έπρεπε να εκλείψει. Μα ένιωθαν συνάμα το φόβο, μήπως τα τετελεσμένα δημιουργούσαν κάποτε Ιστορία. Παρά τη σημαντική δόση ευσεβών πόθων διάχυτη ήταν κι η ανησυχία λόγω της αποτελμάτωσης [...]».¹⁰² Γίνεται λοιπόν σαφές ότι λόγω της μικρής χρονικής απόστασης από τα γεγονότα του 1974 αλλά και λόγω των εμφανών και υπαρκτών συνεπειών της τουρκικής εισβολής στις αρχές της δεκαετίας του 1980, οι Κύπριοι διατηρούσαν ακόμη την ελπίδα αλλά και την προσδοκία ενός συμβιβασμού στην βάση ενός ομοσπονδιακού πλαισίου λύσης. Πολύ

⁹⁹ Σβολόπουλος (γεν. επιμ.), *Κωνσταντίνος Καραμανλής: Αρχείο...*, τόμ. 12, Αθήνα 1997, σ. 142.

¹⁰⁰ Βλ. τα ψηφίσματα στο Καραμπαρμπούνης, *ό.π.*, σ. 22.

¹⁰¹ Στο ίδιο, σ. 35-36.

¹⁰² Παύλος Ν. Τζερμιάς, *Η Κύπρος από την αρχαιότητα ως την ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση: "Γλυκείας χώρας" ιστορία*, Αθήνα 2004, σ. 805.

σημαντική συνιστώσα των εξελίξεων αποτέλεσε ο συσχετισμός των πολιτικών δυνάμεων στην κυπριακή πολιτική σκηνή, σε ένα κράτος όπου το πολίτευμα ήταν η Προεδρική Δημοκρατία. Η εκλογή του προέδρου εξαρτιόταν από τις πολιτικές συμμαχίες, πολιτικών χώρων που ενδεχομένως η πολιτική τους στο Κυπριακό ζήτημα να βρισκόταν εκ των πραγμάτων σε διάσταση. Εξάλλου οι δύο πόλοι, ο ΔΗΣΥ και το ΑΚΕΛ που συνέκλιναν σημαντικά στο Κυπριακό, βάσει της εκλογικής τους ισχύος ήταν σε θέση να διαδραματίσουν ρυθμιστικό ρόλο. Και αυτό διαπιστώθηκε εν πολλοίς, από την εξαγγελία του «Μίνιμουμ προγράμματος» ανάμεσα σε ΔΗΚΟ και ΑΚΕΛ. Βάσει της συνεργασίας το ΑΚΕΛ το οποίο θα υποστήριζε και θα εργαζόταν για την επανεκλογή του Κυπριανού στην προεδρία, είχε αποκτήσει ερείσματα στον χειρισμό του Κυπριακού και είχε προωθήσει τις θέσεις του, ειδικότερα σε ό,τι αφορά το κομμάτι του διακοινοτικού διαλόγου. Η συνέχιση του αποτελούσε δέσμευση του «Μίνιμουμ», θέση που επηρέαζε την ακολουθητέα γραμμή στο Κυπριακό και την προώθηση της ιδέας της διεθνοποίησης.¹⁰³ Η βαρύνουσα σημασία του λόγου των δύο μεγαλύτερων κομμάτων της Κύπρου, διαπιστώθηκε από την τροπή που πήρε ο πολιτικός διάλογος στο εσωτερικό της Κύπρου την περίοδο 1984-1985. Τότε από τα έδρανα της Βουλής των Αντιπροσώπων, τα κόμματα ΔΗΣΥ και ΑΚΕΛ, συγκρούστηκαν με τον πρόεδρο Κυπριανού για τους χειρισμούς στο Κυπριακό. Και αυτό παρότι το πολιτειακό σύστημα της Κύπρου είναι Προεδρικό και ως εκ τούτου ο πρόεδρος δεν οφείλει να συμμορφώνεται με τις αποφάσεις της Βουλής.¹⁰⁴ Εντούτοις φάνηκε η δυνατότητα των δύο κομμάτων να αποτελέσουν αντίβαρο στους χειρισμούς του Κυπριανού, με τους οποίους διαφωνούσαν.

Όταν ο Παπανδρέου ανήλθε στην εξουσία, επέλεξε να μην καταγγείλει τη διαδικασία εξεύρεσης λύσης και το πλαίσιο λύσης της ΔΔΟ, τουλάχιστον ανοιχτά, ούτε και να καθορίσει σε συνεργασία με τη Λευκωσία νέα μακροπρόθεσμη στόχευση. Κατά την περίοδο της πρώτης διακυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ και του Ανδρέα Παπανδρέου κατά τα έτη 1981-1985, οι διακοινοτικές συνομιλίες υπό την αιγίδα των Ηνωμένων Εθνών συνεχίστηκαν. Οι πρωτοβουλίες των Waldheim και Cuéllar που διατέλεσαν ΓΓ του ΟΗΕ, προσανατολίζονταν σε συμβιβασμό στα πλαίσια της ΔΔΟ. Η κυβέρνηση του

¹⁰³ Το «Μίνιμουμ πρόγραμμα» ΔΗΚΟ-ΑΚΕΛ και η κρίση που προκάλεσε στις σχέσεις Αθήνας-Λευκωσίας θα εξεταστεί διεξοδικότερα σε επόμενη ενότητα.

¹⁰⁴ Για τη σύγκρουση Βουλής-Κυπριανού, βλ. Σπύρος Σακελλαρόπουλος, «Η σύγκρουση του Προέδρου της Κυπριακή Δημοκρατίας Σ. Κυπριανού με το κυπριακό κοινοβούλιο (1984-1985) ως μορφή κρίσης του κράτους», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τευχ. 46 (2020), σ. 48-82.

Ανδρέα Παπανδρέου αποδέχτηκε τη συνέχιση των διακοινοτικών συνομιλιών, παρά το γεγονός ότι ο σοσιαλιστής πολιτικός αμφισβητούσε την αξία τους. Υπό αυτό το πρίσμα τάχθηκε εναντίον της απόρριψης της πρωτοβουλίας του Cuéllar, τον Αύγουστο του 1983, χωρίς να γίνει προσπάθεια να βελτιωθούν οι «Δείκτες Cuéllar» μέσα από συζήτηση μαζί του.¹⁰⁵ Και αυτό παρότι συναίνεσε στην απόρριψη των «Δεικτών Cuéllar» από τη Λευκωσία.¹⁰⁶ Πάντως, η πρωτοβουλία του Cuéllar διέτρεξε σε φάσεις μέρος της πρώτης τετραετίας της διακυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ (και ολόκληρη τη δεύτερη).

Ο υπουργός Εξωτερικών της Ελλάδας Γιάννης Χαραλαμπίδης, σε ομιλία του στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο στο Στρασβούργο τον Ιούλιο του 1983, υπέδειξε τη μη αντίθεση της Αθήνας στον διακοινοτικό διάλογο παρά το γεγονός ότι μέχρι εκείνου του σημείου είχε αποδειχτεί άκαρπος.¹⁰⁷ Γενικά, ο Παπανδρέου αντιμετώπιζε όπως και ο Κυπριανού τον διακοινοτικό διάλογο στο «αντιφατικό πλαίσιο του “αναγκαίου κακού”». Που θα πρέπει να εξουδετερωθεί, εφόσον, πέραν των άλλων, οδηγεί σταδιακά και σε συνεχείς μονομερείς Ε/Κ παραχωρήσεις. Αλλά που, ταυτόχρονα, θα πρέπει να συνεχιστεί μέχρις αδιαμφισβήτητης διαπιστώσεως της αναποτελεσματικότητάς του, δηλαδή ποτέ», όπως σημειώνει ο Χρήστος Ζαχαράκης. Σύμφωνα με Έλληνα διπλωμάτη ήταν μια ενδόμυχη συνειδητοποίηση της ανυπαρξίας εναλλακτικής μεθόδου, όπως συμπληρώνει ο ίδιος, η άρνηση της οποίας πιθανόν να εξέθετε την ελληνική και την Ε/Κ πλευρά στον κίνδυνο της επίρριψης ευθύνης διεθνώς για αδιαλλαξία και κατ’ επέκταση για το ναυάγιο και τη συντήρηση του προβλήματος και των συνεπειών του.¹⁰⁸ Κάτι το οποίο δήλωσε το 1986 ενώπιον του ελληνικού κοινοβουλίου ο Παπανδρέου σχετικά με την αποδοχή της προηγούμενης πρωτοβουλίας του Cuéllar. Υπογράμμισε την ανάγκη απόκρουσης του κινδύνου της επίρριψης της ευθύνης αλλά και την ανάγκη διατήρησης του Κυπριακού ως θέματος διεθνούς.¹⁰⁹

Παρόμοιες απόψεις για τη σημασία του διακοινοτικού διαλόγου εξέφρασε προς τον Παπανδρέου σε υπηρεσιακό του σημείωμα ημερομηνίας 1^{ης} Απριλίου 1983, ο μόνιμος αντιπρόσωπος της Ελλάδας στον ΟΗΕ και καλός γνώστης του Κυπριακού,

¹⁰⁵ Χριστοδουλίδης, *Οι σχέσεις...*, σ. 130.

¹⁰⁶ Στο ίδιο, σ. 134.

¹⁰⁷ Τζεργιάς, *Η Κύπρος...*, σ. 851.

¹⁰⁸ Χρήστος Ζαχαράκης, *Άκρως Απόρρητό. Ειδικού Χειρισμού*, Αθήνα 2008, σ. 151.

¹⁰⁹ *Το Κυπριακό στην Βουλή των Ελλήνων*, τόμ. Δ', σ. 112.

Μιχάλης Δούντας. Ο Δούντας ο οποίος είχε υπηρετήσει ως πρέσβης της Ελλάδας στην Κύπρο το 1974, μετά το πραξικόπημα και την τουρκική εισβολή μέχρι το 1979, και τη συγκεκριμένη περίοδο υπηρετούσε ως Μόνιμος αντιπρόσωπος της Ελλάδας στον ΟΗΕ, εξέφρασε τη θέση ότι «Οι δικαιοδικές συνομιλίες θα μπορούσαν να 'ταν χρήσιμες αν είχαν διεξαχθεί με τη βεβαιότητα ότι δεν είναι δυνατόν να οδηγήσουν σε λύση και αν είχαν χρησιμοποιηθεί μόνο για να εκθέτουν την τουρκική αδιαλλαξία».¹¹⁰ Η θέση αυτή του Δούντα εντάσσεται στο πλαίσιο μιας γενικότερης θεώρησης που είχε αναπτύξει στο συγκεκριμένο σημείωμα αλλά και άλλων σημειωμάτων του, όπως επίσης και μέσω της αρθρογραφίας του στον τύπο. Ουσιαστικά, ο Έλληνας διπλωμάτης εισηγείτο «μια πολιτική δραστήριας αγωνιστικής αναμονής» ως τη «λιγότερο επιζήμια επιλογή στη χάραξη μιας κυπριακής πολιτικής». Χαρακτηριστικά γνωρίσματα της πολιτικής αυτής ήταν «η μαξιμαλιστική προβολή του θεμελιώδους αιτήματος αποχώρησης του τουρκικού στρατού και αποκατάστασης της πλήρους κυριαρχίας της κυπριακής κυβέρνησης, η συντήρηση της οικονομίας της Κύπρου, η διατήρηση της κοινωνικής της συνοχής, η επιδίωξη των αρμονικότερων δυνατών σχέσεων μεταξύ Αθηνών - Λευκωσίας και, σημαντικότερο, η εξάντληση κάθε δυνατότητας για κάποια στρατιωτική ενίσχυση της Κύπρου». Παράλληλα, εισηγείτο για το επόμενο διάστημα οι διακοινοτικές συνομιλίες να αξιοποιούνταν ούτως ώστε να καταδειχτεί η τουρκική αδιαλλαξία. Και έπειτα να διακόπτονταν από την κυπριακή κυβέρνηση, να αποσύρονταν οι μέχρι εκείνη τη στιγμή αποφάσεις της κυπριακής πλευράς, και στην «ατμόσφαιρα της κρίσης» να γινόταν προσφυγή στο Συμβούλιο Ασφαλείας, στο οποίο θα ετίθετο το θέμα της στρατιωτικής κατοχής εδάφους, με στόχο όχι απαραίτητα την εξασφάλιση διπλωματικής υποστήριξης κάτι το οποίο θα ήταν εκ των πραγμάτων δύσκολο αλλά τη διεύρυνση της συζήτησης και την προσπάθεια να εκτεθεί η Τουρκία. Η θεώρηση του Δούντα βασιζόταν στη διαπίστωση ότι υπό τις συνθήκες που είχαν διαμορφωθεί μετά το 1974, δεν ήταν δυνατόν να επιτευχθεί βελτίωση του status quo, αφού κάθε προκύπτουσα λύση θα αντανάκλούσε τις «ισορροπίες δύναμης των παραγόντων» που καθορίζουν το Κυπριακό, και οι οποίες σε στρατιωτικό αλλά και διπλωματικό επίπεδο είναι εις βάρος της Ελλάδας και της Κύπρου. Υπογράμμισε επίσης το γεγονός ότι μέχρι εκείνη τη χρονική στιγμή οι προταθείσες ρυθμίσεις οδηγούσαν στην

¹¹⁰ Βλ. Υπηρεσιακό Σημείωμα: Για τον κ. Πρωθυπουργό. Άκρως Απόρρητο – Ειδικού Χειρισμού. Νέα Υόρκη 1/4/1983 στο Μιχάλης Δούντας, *Είναι ανεξάρτητη η Ελλάς; συγκρουσιακή συνύπαρξη η σχέση Ελλάδος-Τουρκίας*, Αθήνα 2006, σ. 16.

«καθιέρωση καταστάσεων σαφώς δυσμενέστερων (νομιμοποίηση αποτελεσμάτων κατοχής-συγκυριαρχία)» και προχωρώντας ένα βήμα πιο πέρα τόνιζε ότι «η σημερινή διχοτόμηση de facto» είναι εξέλιξη «λιγότερο επικίνδυνη για την εθνική και φυσική επιβίωση του κυπριακού ελληνισμού από οποιαδήποτε λύση ισότιμης και εξ αδιαιρέτου συγκυριαρχίας Ελλήνων και Τούρκων».¹¹¹

Ανάλογη θέση σχετικά με το πλαίσιο λύσης που προωθείτο ο Δούντας εκφράζει και σε άλλη επιστολή του προς τον πρωθυπουργό Παπανδρέου. Σε αυτή υπογραμμίζει εκ νέου ότι «το δικοινοτικό, συγκυριαρχικό σχέδιο λύσης του Κυπριακού υπό την εγγύηση της Τουρκίας και με κάποια παρουσία του τουρκικού στρατού στην Κύπρο θα είναι καταστροφικό για τον κυπριακό ελληνισμό και επιζήμιο για τον ελληνισμό γενικότερα».¹¹² Πρέπει επίσης να αναφερθεί ότι τις ιδέες του περί «αγωνιστικής αναμονής» ο Δούντας τις είχε αναπτύξει με εκτενέστερο τρόπο σε άρθρο του στην εφημερίδα «Το Βήμα», ήδη από τον Αύγουστο του 1981, δύο μήνες δηλαδή πριν ανέλθει στην πρωθυπουργία ο αρχηγός του ΠΑΣΟΚ.¹¹³ Σε εκείνο το άρθρο ξεχωρίζει επίσης και το σημείο στο οποίο τονίζεται ότι το Κυπριακό πρέπει να διατηρείται «διεθνώς ανοικτό» με τις συνεχείς προσφυγές στον ΟΗΕ και στα λοιπά «διεθνή forum».¹¹⁴

Το ενδεχόμενο ο Ανδρέας Παπανδρέου να είχε επηρεαστεί από τη θεώρηση του Έλληνα διπλωμάτη είναι σχεδόν βέβαιο, αν λάβουμε υπόψη το γεγονός ότι οι απόψεις και οι ιδέες των δύο μοιάζουν. Σε μεταγενέστερη επιστολή του ημερομηνίας 23 Αυγούστου 1988 προς τον Παπανδρέου, όταν πλέον ο πρωθυπουργός είχε αλλάξει πλεύση, επιλέγοντας την πολιτική της «μεταστροφής του Νταβός», ο Δούντας αναφέρεται στην ταύτιση των απόψεων των δύο σχετικά με το Κυπριακό κατά την υπό μελέτη χρονική περίοδο.¹¹⁵ Βέβαια παρότι αναφέρεται στην πολιτική της «πρόταξης», που ακολουθήθηκε αργότερα το 1986 από την Κύπρο και την Ελλάδα, ο Δούντας κάνει αναφορά στην πιθανότητα η Ελλάδα και η Κύπρος να αποδεχθούν «δικοινοτική συγκυριαρχική διχοτομική λύση».¹¹⁶ Ο Δούντας όπως και ο

¹¹¹ Στο ίδιο, σ. 15-20.

¹¹² Βλ. «Αυστηρώς Προσωπική – Άκρως Απόρρητο» 30/1/1985 στο Δούντας, *ό.π.*, σ. 21.

¹¹³ Βλ. «Αγωνιστική αναμονή για τη λύση του Κυπριακού», στο ίδιο, σ. 43-48.

¹¹⁴ Στο ίδιο, σ. 44.

¹¹⁵ «Προς τον Πρωθυπουργό Ανδρέα Παπανδρέου», Μόσχα 23/8/1988, στο ίδιο, σ. 23,26.

¹¹⁶ Στο ίδιο· Σύμφωνα με τον Χριστοδουλίδη με βάση τη «γραμμή της πρόταξης», «για να επαναρχίσουν συνομιλίες για επίλυση του συνταγματικού, θα έπρεπε πρώτα να επέλθει συμφωνία

Παπανδρέου συνέδεε το μέλλον του Κυπριακού με εξελίξεις σε Αιγαίο και Θράκη. Κατά την άποψη και του Δούντα, η «δικοινοτική συγκυριαρχική διχοτομική λύση του Κυπριακού υπό τη στρατιωτική εγγύηση της Τουρκίας» θα είχε καταστροφικά αποτελέσματα για το Αιγαίο και την Θράκη.¹¹⁷ Εκτός από το γεγονός ότι και οι δύο συνέδεαν το Κυπριακό με τις ελληνοτουρκικές σχέσεις, τόνιζαν με έμφαση ότι μια ενδεχόμενη λύση θα αντανάκλασε το ισοζύγιο δυνάμεων στο στρατιωτικό επίπεδο ανάμεσα σε Ελλάδα και Κύπρο από τη μια και την Τουρκία από την άλλη, το οποίο ήταν εις βάρος της ελληνικής πλευράς.

Η πολιτική που εισηγείτο ο Δούντας, δηλαδή «η δραστήρια αγωνιστική αναμονή» ομοιάζει σε σημαντικό βαθμό τόσο σε επίπεδο ρητορικής, όσο και στα επιμέρους χαρακτηριστικά γνωρίσματα που ο ίδιος ο Έλληνας διπλωμάτης της απέδωσε, με τις εξαγγελίες και σε πολύ πιο μικρό βαθμό, με κάποιες μεμονωμένες ενέργειες του Παπανδρέου στο Κυπριακό. Και ο Παπανδρέου είχε αναφερθεί στη σημασία της «αναμονής» αντιδιαστέλλοντάς την με μια ενδεχόμενη γρήγορη πλην αρνητική για τον ελληνισμό λύση, ενώ επανειλημμένα είχε επικαλεστεί την έννοια της αγωνιστικότητας. Συν τοις άλλοις, υπογράμμιζαν και οι δύο την ανάγκη αποχώρησης των τουρκικών στρατευμάτων από την Κύπρο. Επίσης, αμφότεροι απέδιδαν αξία στη «συντήρηση της οικονομίας» της Κύπρου αν λάβουμε υπόψη την αύξηση του οικονομικού κονδυλίου που το ελληνικό κράτος παρείχε στην Κύπρο και στη διατήρηση της «κοινωνικής της συνοχής» αν προσμετρηθούν οι συμβολικές ορίζουσες της πρώτης επίσκεψης Έλληνα πρωθυπουργού στο νησί, του Α. Παπανδρέου, το 1982.¹¹⁸ Η στρατιωτική ενίσχυση της Κύπρου ήταν ένα θέμα που απασχόλησε στην πορεία των γεγονότων και τον Παπανδρέου, και συγκεκριμένα μετά την ανακήρυξη του ψευδοκράτους.

Ο Παπανδρέου και ο Δούντας, όπως έχουμε δει, αμφισβητούσαν τη βιωσιμότητα και αντιμετώπιζαν με τρόπο εν πολλοίς αρνητικό την προοπτική της επίλυσης του Κυπριακού εντός του πλαισίου λύσης της ΔΔΟ. Ο Δούντας απευθυνόμενος προς τον Παπανδρέου τόνιζε ότι «η πολιτική της παράτασης του status quo παραμένει η λιγότερο επιβλαβής επιλογή για τους Ε/Κ και για το έθνος γενικότερα».¹¹⁹ Επρόκειτο

σε βασικά θέματα, όπως οι έποικοι, οι τρεις ελευθερίες και η αποχώρηση των τουρκικών στρατευμάτων», βλ. Χριστοδουλίδης, *Οι σχέσεις...*, σ.195.

¹¹⁷ «Προς τον Πρωθυπουργό Ανδρέα Παπανδρέου», Μόσχα 23/8/1988, στο Δούντας, *ό. π.*, σ. 26.

¹¹⁸ Η επίσκεψη του 1982 αποτελεί το αντικείμενο επόμενης ενότητας.

¹¹⁹ Δούντας, *ό. π.*, σ. 18.

για αναγωγή των ιδεών και των απόψεων του Δούντα σε πρόταση πολιτικής. Φαίνεται πάντως ότι ο Παπανδρέου είχε αποδεχθεί ότι η παράταση του status quo αποτελούσε μια δεύτερη επιλογή, έναντι της επιλογής της λύσης σε συμφωνημένη βάση, που θα οδηγούσε κατά την άποψή του σε συνομοσπονδιακό μοντέλο, αφού δεν διαφαινόταν η διάθεση εκ μέρους των ΗΠΑ να εμποδίσουν την εξέλιξη αυτή πιέζοντας την Τουρκία.¹²⁰ Η εγκόλπωση της άποψης αυτής από τον Παπανδρέου, τον οδήγησε να υιοθετήσει την ιδέα της παράτασης του status quo ως εναλλακτικής πολιτικής και να την προωθεί κατά διαστήματα μέσω των προτάσεών του προς τον Κυπριανού, χωρίς όμως να επιδεικνύει επιμονή. Η ιδέα αποτελούσε την εναλλακτική πολιτική του Παπανδρέου, εάν οι προσπάθειες της ελληνικής κυβέρνησης για αποχώρηση των κατοχικών στρατευμάτων και εάν βεβαίως οι διακοινοτικές συνομιλίες τις οποίες χειριζόταν η κυπριακή κυβέρνηση δεν οδηγούσαν σε βελτίωση της κατάστασης σε πολιτικό επίπεδο. Το «Δόγμα της συμπαρατάξης», που προωθήθηκε επικοινωνιακά όπως θα δούμε από την Αθήνα συνέκλινε σε επί μέρους σημεία με την πρόταση για «αγωνιστική αναμονή» του Δούντα.

Πρέπει προτού αναλυθεί το εν λόγω δόγμα να καταστεί σαφές ότι δεν επρόκειτο για αναβίωση του «δόγματος του εθνικού κέντρου», «που χρησιμοποιήθηκε ως επίκληση εθνικής ορθοδοξίας απέναντι στους ανορθόδοξους τρόπους πολιτικής υπόστασης που αναζητήσε ή Κύπρος».¹²¹ Δεν υπήρξε προσπάθεια επιβολής της πολιτικής της Ελλάδας έναντι της Κύπρου, ούτε υποκατάστασης του ρόλου της Κύπρου στη διαδικασία επίλυσης του Κυπριακού. Αυτό γίνεται κατανοητό και από το γεγονός ότι παρότι ο Παπανδρέου διαφωνούσε με τα «σημεία εργασίας»¹²² που αποτελούσαν την πρωτοβουλία του Cuéllar τον Αύγουστο του 1984, είχε αφήσει να νοηθεί στον Ζαχαράκι ότι δεν επρόκειτο να εμποδίσει μια λύση εντός αυτού του πλαισίου. Είχε «περίλυπος» αναφέρει ότι «δεν ήθελε να δοθεί μια τέτοια λύση στο Κυπριακό επί των ημερών της κυβερνήσεώς μου, αλλά τι να κάνουμε...».¹²³ Ο Πολυβίου έχει σημειώσει ότι ώθηση στον ΓΓ να προωθήσει την εν λόγω πρωτοβουλία είχε δώσει μεταξύ άλλων και το γεγονός ότι «Η ελληνική κυβέρνηση, παρόλο που επιδιόταν σε ρητορικές εξάρσεις για το Κυπριακό, δεν φαινόταν ότι θα αποτελούσε εμπόδιο στη

¹²⁰ Ζαχαράκις, *ό.π.*, σ. 259.

¹²¹ Πασχάλης Κιτρομηλίδης, «Το ελληνικό κράτος ως εθνικό κέντρο», *Σύγχρονα θέματα*, τεύχ. 13 (Δεκέμβριος 1981), σ. 61-69.

¹²² Για τα σημεία εργασίας, βλ. Τζερμιάς, *Η Κύπρος ...*, σ. 880.

¹²³ Ζαχαράκις, *ό.π.*, σ. 267.

λύση του προβλήματος [...]» και ότι ο Παπανδρέου «είχε επί μακρόν επιδοθεί σε μεγαλόστομη ρητορεία, αλλά συγκεκριμένες ενέργειες και δηλώσεις του “παρείχαν ελπίδα” ότι επιθυμούσε λύση του Κυπριακού (ή τουλάχιστον δεν θα αντιδρούσε σε “υποφερτή” λύση), υπό τον όρο ότι αυτή θα είχε εσωτερική υποστήριξη τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Κύπρο».¹²⁴ Μία τέτοια δήλωση εντοπίζεται σε πρωτοχρονιάτικη συνέντευξή του στην ΕΡΤ (Ελληνική Ραδιοφωνία Τηλεόραση) το 1985, όταν ο Παπανδρέου δήλωσε «ότι διακατέχεται από πολλή αισιοδοξία, λόγω πρόσφατων “σημαντικών” Τ/Κ βημάτων». Στις 3 Ιανουαρίου 1985 ο Χρήστος Μαχαιρίτσας διευθυντής του διπλωματικού γραφείου του Παπανδρέου, παραδέχθηκε στον Ζαχαράκι «ότι απλώς ο Πρωθυπουργός “έτσι αισθανόταν”, ευελπιστώντας ότι το Κυπριακό οδηγείται προς λύση».¹²⁵ Με βάση αυτό μπορούμε να πούμε ότι η εμπλοκή του Παπανδρέου στο Κυπριακό χαρακτηριζόταν από μια επαμφοτερίζουσα στάση. Βέβαια, ο Παπανδρέου είχε συγκεκριμένες κόκκινες γραμμές. Πολύ αργότερα, τον Μάρτιο του 1985, είχε τονίσει στον Ζαχαράκι ότι αν η Κύπρος προχωρήσει στην πρωτοβουλία του Cuéllar χωρίς να ικανοποιηθούν τα Ε/Κ αιτήματα, η ελληνική κυβέρνηση δεν θα εκτεθεί υποστηρίζοντας δημόσια τους χειρισμούς και ότι δεν πρόκειται να αποδεχθεί λύση χωρίς άμεση πλήρη αποχώρηση των κατοχικών στρατευμάτων, πριν τη σύσταση μεταβατικής ή ομοσπονδιακής κυβέρνησης.¹²⁶

Ο Πολυβίου έχει υπογραμμίσει ότι η στάση της ελληνικής κυβέρνησης κατά τις διαπραγματεύσεις μεταξύ 1984 και 1986, αποτέλεσε «κράμα σύγχυσης, αμηχανίας και διγλωσσίας». Όπως συμπληρώνει, η «κυβερνητική γραμμή» βρισκόταν σε «πλήρη αποσύνθεση». Ο Παπανδρέου αρκείτο σε «κενά λόγια» χωρίς να έχει ουσιαστική ανάμειξη στη «χάραξη πολιτικής». Κύκλοι της κυβέρνησης, όχι καλοί γνώστες ουσιαστικών ζητημάτων, υποστήριζαν τη λύση του Κυπριακού, ενώ διπλωματικοί παράγοντες γνώστες του Κυπριακού, όπως ο Δούντας και ο Ζαχαράκις παρουσιάστηκαν αρνητικοί «σε κάθε διαπραγματευτική διαδικασία» και προωθούσαν την ιδέα ότι η πρωτοβουλία του Cuéllar ήταν παγίδα για την Ε/Κ πλευρά και έπρεπε

¹²⁴ Πολυβίου, *Κυπριανού και...*, σ. 31.

¹²⁵ Ζαχαράκις, *ό.π.*, σ. 295.

¹²⁶ Στο ίδιο, σ. 313.

να αποφευχθεί.¹²⁷ Οι διαπιστώσεις αυτές επιβεβαιώνουν τη διαρκή φθορά του «Δόγματος της συμπαράταξης».

Οι Βερέμης και Κουλουμπής χαρακτήρισαν το «Δόγμα της συμπαράταξης» ως τη «λεκτικά ενεργητικότερη συνταγή» της φόρμουλας της ΝΔ, δηλαδή του δόγματος «η Κύπρος αποφασίζει και η Ελλάδα συμπαρίσταται».¹²⁸ Το «Δόγμα της συμπαράταξης» δεν αντικατέστησε το προηγούμενο αλλά αποτέλεσε μετεξέλιξή του. Κατά την άποψη του γράφοντος, το νέο δόγμα δεν αποτέλεσε απλώς ένα αναβαθμισμένο ρητορικά δόγμα. Αποτέλεσε μια στρατηγική με διαφοροποιημένο περιεχόμενο σε πρακτικό επίπεδο σε σχέση με το δόγμα «η Κύπρος αποφασίζει και η Ελλάς συμπαρίσταται», αφού η εμπλοκή της Ελλάδας θα ήταν πλέον αμεσότερη. Με βάση την ερμηνεία της ελληνικής κυβέρνησης, ανατίθετο στην Ελλάδα και το καθήκον της «συναπόφασης».¹²⁹ Επίσης, ως στρατηγικό δόγμα είχε θεωρητικό περιεχόμενο και ήταν συνδεδεμένο με ζητήματα ουσίας αναφορικά με τις στοχεύσεις στο Κυπριακό. Στο επίπεδο της θεωρίας η Ελλάδα αναλάμβανε πιο ενεργητικό ρόλο κυρίως στην πτυχή της διπλωματίας, ενώ όπως θα δειχθεί εν συνεχεία ουσιαστικότερη παρουσία αναζητήθηκε και στο πεδίο της επικοινωνιακής τακτικής, της οικονομίας αλλά και της στρατιωτικής συνεργασίας. Η Κυπριακή Δημοκρατία πάντως εξακολουθούσε να έχει τον πρώτο και τον τελευταίο λόγο, κάτι που αποδείχτηκε και επί του πρακτέου, όπως θα δούμε εν συνεχεία. Ο Παπανδρέου είχε επισημάνει ότι «η Αθήνα αισθάνεται χρέος να συμβουλευθεί την κυπριακή κυβέρνηση και να συντονίσει και το δικό της έργο όχι σαν παθητικός θεατής, ο οποίος εγκρίνει τυπικά την κάθε κίνηση της κυπριακής κυβέρνησης αλλά σαν κάποιος που συμπαρίσταται ενεργά».¹³⁰ Λαμβάνοντας λοιπόν, υπόψη το πλαίσιο των πολιτικών συνθηκών της περιόδου και το φάσμα των απόψεων που επικρατούσε στην Κύπρο και την Ελλάδα, αλλά και τα ίδια τα γεγονότα που ακολούθησαν, συμπεραίνεται ότι ο ρόλος του εξαγγελθέντος «Δόγματος της συμπαράταξης» ήταν υποβοηθητικός στην προσπάθεια για εξεύρεση λύσης. Σκοπός της ύπαρξής του ήταν η δημιουργία των προϋποθέσεων για μια λειτουργική και βιώσιμη λύση στο Κυπριακό ζήτημα, στη βάση της ομοσπονδίας την

¹²⁷ Πολυβίου, *Κυπριανού και...*, σ. 121-122. Για την πρωτοβουλία Cuellar, το διαπραγματευτικό πλαίσιο, τη διαπραγματευτική διαδικασία και τα έγγραφα του ΓΓ του ΟΗΕ, Cuéllar, αλλά και την Συνάντηση Κορυφής βλ. στο ίδιο.

¹²⁸ Θάνος Βερέμης - Θεόδωρος Κουλουμπής, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική. Διλήμματα μιας Νέας Εποχής*, Αθήνα 1997, σ. 63.

¹²⁹ Χριστοδουλίδης, *Οι σχέσεις ...*, σ. 216.

¹³⁰ Στο ίδιο, σ. 100.

οποία είχε αποδεχτεί η Ε/Κ πλευρά, μέσω της άσκησης πολιτικής σε συγκεκριμένα επίπεδα. Αν αυτό δεν γινόταν κατορθωτό υπήρχε η εναλλακτική της παράτασης του status quo. Σε αυτό θα οδηγούσε η διακοπή του διαλόγου, η οποία θα ήταν το αποτέλεσμα αν τίθετο ως όρος συνέχισης του διακοινοτικού διαλόγου η αποχώρηση των κατοχικών στρατευμάτων. Το θέμα αυτό αποτέλεσε σημείο διαφωνίας ανάμεσα στον Παπανδρέου που στήριζε την ιδέα αυτή και στον Κυπριανού. Η διαφωνία αυτή δεν υφίστατο τον Μάρτιο του 1983.¹³¹

Σχετικά με το περιεχόμενο του δόγματος, διακρίνουμε ότι η Ελλάδα σκόπευε να αξιοποιήσει τα όργανα που της παρείχε ο ΟΗΕ, η ΕΟΚ αλλά και το ΝΑΤΟ ούτως ώστε να ασκηθούν οι κατάλληλες πιέσεις προς την Τουρκία. Σκόπευε επίσης να απευθυνθεί σε πολιτικούς παράγοντες τρίτων χωρών για να ζητήσει να αναληφθούν πρωτοβουλίες για την επαναποθέτηση του Κυπριακού ως προβλήματος εισβολής και κατοχής και για να προβάλει την αξίωση της αποχώρησης των κατοχικών στρατευμάτων από την Κύπρο. Η ιδέα αυτή εδραζόταν στη βάση της διάκρισης του Κυπριακού ζητήματος, σε διεθνή πτυχή και εσωτερική πτυχή. Με αυτό τον τρόπο ο Παπανδρέου στόχευε να δημιουργηθούν καλύτερες συνθήκες για επίτευξη συμφωνίας για λύση, με καλύτερους όρους για την Ε/Κ πλευρά.

Επρόκειτο για τη διεθνοποίηση, χαρακτηριστικό γνώρισμα της «ενισχυμένης ή δυναμικής συμπαράστασης» στο περιεχόμενο της οποίας αναφέρθηκε ο Παπανδρέου στο ΡΙΚ στις 27 Οκτωβρίου του 1981.¹³² Το Κυπριακό θα προβαλλόταν από τους Έλληνες πρεσβευτές προς του υπουργούς Εξωτερικών των χωρών στις οποίες ήταν διαπιστευμένοι, ως πρόβλημα εισβολής και κατοχής και όχι ως πρόβλημα των δύο κοινοτήτων, ενώ θα τονιζόταν ότι δεν μπορεί να γίνει κατορθωτή η δίκαιη λύση, εφόσον υφίστανται ξένα στρατεύματα στην Κύπρο. Ο Παπανδρέου προανήγγειλε ακόμη τον διπλασιασμό της οικονομικής βοήθειας που λάμβανε η Κύπρος από την Ελλάδα, ενώ υπογράμμισε και τις υποχρεώσεις της χώρας του ως εγγυήτριας δύναμης.¹³³

Κατά την επίσκεψη του Κυπριανού στην Αθήνα, σε κατ' ιδίαν συνομιλία που πραγματοποιήθηκε ανάμεσα στον Κύπριο πρόεδρο και τον Έλληνα πρωθυπουργό, η οποία προηγήθηκε της σύσκεψης που πραγματοποιήθηκε στις 26 Οκτωβρίου 1981,

¹³¹ Σβολόπουλος (γεν. επιμ.), *Κωνσταντίνος Καραμανλής: Αρχείο...*, τόμ. 12, σ. 274.

¹³² Χαράλαμπος Κασκάνης, *Casus Belli, Ο Ανδρέας Παπανδρέου και η Κύπρος*, Λευκωσία 1998, σ. 64.

¹³³ Στο ίδιο, σ. 64.

συζητήθηκαν θέματα τακτικής αφού οι στόχοι της κατοχύρωσης της ανεξαρτησίας, της κυριαρχίας της αδέσμευτης Κύπρου δεν μεταβλήθηκαν.¹³⁴ Συμφωνήθηκε δε, ότι Παπανδρέου και Κυπριανού «λειτουργούν στο ίδιο μήκος κύματος». Σε ότι αφορά το στρατηγικό δόγμα «περί αποφάσεων της Λευκωσίας και συμπαραστάσεως της Αθήνας», ο Παπανδρέου τόνισε την ορθότητά του, υπογραμμίζοντας όμως ότι η Ελλάδα ως εγγυήτρια δύναμη έχει υποχρεώσεις, ενώ τόνισε την ανάληψη «διεθνούς ενημερωτικής εκστρατείας» εκ μέρους της Ελλάδας, «για να πούμε τουλάχιστον ότι κάτι άλλαξε».¹³⁵ Στη σύσκεψη που ακολούθησε, στις 26 Οκτωβρίου, σχετικά με την πρωτοβουλία που είχε αναληφθεί από τον Waldheim,¹³⁶ συμφωνήθηκε να μην περάσει η πρωτοβουλία, αλλά ότι η Ε/Κ πλευρά θα διατύπωνε τις απόψεις της επί των σημείων του κειμένου, το οποίο είχε κριθεί ως απαράδεκτο, πριν την επίσημη κατάθεση και με τρόπο ώστε να αποφευχθεί η πόλωση στις σχέσεις της Κύπρου με τα Ηνωμένα Έθνη.¹³⁷ Η στάση αυτή ήταν σύμφωνη με τη διάθεση της Αθήνας και της Λευκωσίας για επίδειξη «ανυποχώρητης στάσεως προς διαφύλαξη των απαραγράπτων δικαιωμάτων του κυπριακού Ελληνισμού», αλλά και με την ανάγκη να απεκδυθεί η ελληνική πλευρά την πιθανότητα να της επιρριφθεί αρνητισμός, ιδέα που ενστερνιζόταν ο Παπανδρέου.¹³⁸

Με βάση τα παραπάνω γίνεται σαφής η διάθεση μεταβολής σε επίπεδο επικοινωνιακό αλλά και σε επίπεδο μεθοδολογίας της ακολουθητέας στρατηγικής στο Κυπριακό. Οι κινήσεις στις οποίες προτίθετο να προβεί η νέα ελληνική κυβέρνηση ανάγοντάς τις σε στρατηγική, συναντούσαν τη σύμφωνη γνώμη της κυπριακής κυβέρνησης, με τον Σπύρο Κυπριανού να προσυπογράφει τη διακηρυγμένη γραμμή, όπως τονίζεται και από τον Ζαχαράκι.¹³⁹ Η γραμμή αυτή διακηρύχθηκε εκ νέου, ενώπιον του ελληνικού κοινοβουλίου κατά την παρουσίαση των προγραμματικών του δηλώσεων στις 22 Νοεμβρίου. Στην εν λόγω συνεδρίαση, ο Παπανδρέου σχετικά με το Κυπριακό αναφέρθηκε στο «νομικό δικαίωμα» και στο «χρέος» της ελληνικής κυβέρνησης να «συμπαρασταθεί ενεργά» στην Κύπρο, ενώ μίλησε για την επανατοποθέτηση του ζητήματος «στη σωστή βάση του ως κρίσιμο διεθνές πρόβλημα και θέμα ξένης

¹³⁴ Ζαχαράκις, ό. π., σ. 98.

¹³⁵ Στο ίδιο, σ. 98.

¹³⁶ Για την πρωτοβουλία και το κείμενο που επιδόθηκε από τον Hugo Juan Gobbi, ειδικό αντιπρόσωπο του γενικού γραμματέα των Ηνωμένων Εθνών στην Κύπρο, βλ. στο ίδιο, σ. 97.

¹³⁷ Στο ίδιο, σ. 99.

¹³⁸ Στο ίδιο, σ. 98-99.

¹³⁹ Στο ίδιο, σ. 163.

κατοχής που απαιτεί πρωταρχικά την αποχώρηση των τουρκικών στρατευμάτων». Οι δηλώσεις χαιρετίστηκαν με επίσημο τρόπο από τον Κυπριανού και τον Ρολάνδη,¹⁴⁰ γεγονός που επιβεβαιώνει τη σύμφωνη γνώμη της Λευκωσίας στην παραπάνω γραμμή.

Η γραμμή αυτή ταυτίστηκε με το «Δόγμα της συμπαράταξης». Την ανάγκη να «συμπαταχθεί» η Ελλάδα με την Κύπρο υπογράμμισε ο Ανδρέας Παπανδρέου σε σύσκεψη τον Ιανουάριο του 1982.¹⁴¹ Η λέξη χρησιμοποιήθηκε από τον Παπανδρέου και στη μακροσκελή ομιλία του ενώπιον της Βουλής των Αντιπροσώπων κατά την ιστορική επίσκεψή του στην Κύπρο, τον Φεβρουάριο του 1982. Η επίσκεψη συνιστούσε την πρώτη επίσκεψη Έλληνα πρωθυπουργού στο νησί και όπως θα δειχτεί σε άλλη ενότητα, αποτέλεσε μian από τις κορυφαίες στιγμές του Παπανδρέου σε ό,τι αφορά την εμπλοκή του στο Κυπριακό. Γενικά, ήταν μία σημαντική επικοινωνιακή κίνηση. Στα πλαίσια αυτά εντάσσεται και η εν λόγω αναφορά στην ομιλία του Παπανδρέου. Ο Παπανδρέου μεταξύ άλλων είπε: «Ηλθα στην Κύπρο να φέρω την αγάπη της Ελλάδας και να δηλώσω τη συμπαράταξη, όχι την συμπαράσταση». Στην ίδια ομιλία είχε τονίσει ότι «Η Κύπρος είναι ένα ανεξάρτητο κράτος-μέλος των Ηνωμένων Εθνών» την ανεξαρτησία της οποίας σέβεται και προσβλέπει, τονίζοντας όμως ότι δεν μπορεί να παραβλέπει «ούτε τις νομικές υποχρεώσεις μας που απορρέουν από το γεγονός ότι είμαστε εγγυήτρια δύναμη ούτε μπορούμε να ξεχάσουμε ότι η Κύπρος είναι μια έπαλξη του ελληνισμού».¹⁴² Πρόκειται ουσιαστικά για μια ομιλία χαρακτηριστική της ρητορικής δεινότητας του Παπανδρέου και του επικοινωνιακού του ύφους. Ύφος που εκτός του ότι ασκούσε γοητεία στις μάζες και στην προκειμένη περίπτωση στον κυπριακό ελληνισμό κυρίως, προοριζόταν να στείλει και μηνύματα στην Τουρκία και τη διεθνή κοινότητα. Η επικοινωνιακή διάσταση αποτελούσε τη μία πτυχή του δόγματος.

Σε άρθρο του το 1993, ο Μιχάλης Δούντας έγραψε, ότι το «Δόγμα της συμπαράταξης» αποτέλεσε απλά «ρητορική αναβάθμιση» του δόγματος «η Κύπρος αποφασίζει και η Ελλάς συμπαρίσταται», «του ίδιου, χλιαρού ουσιαστικά, ενδιαφέροντος».¹⁴³ Η ερμηνεία αυτή του Δούντα κατατίθεται εκ των υστέρων και αξιολογεί το δόγμα εκ του αποτελέσματος, από την τροπή που πήρε το Κυπριακό και

¹⁴⁰ Στο ίδιο, σ. 119.

¹⁴¹ Στο ίδιο, σ. 145.

¹⁴² Κασκάνης, ό.π., σ. 221-225.

¹⁴³ Περί δογμάτων βλ. Δούντας, ό.π., σ. 249.

με βάση τον τρόπο που το δόγμα εφαρμόστηκε επί του πρακτέου. Όπως θα καταδειχθεί στη συνέχεια, το δόγμα δεν εφαρμόστηκε με συνέπεια. Αντιθέτως ο Βάσος Λυσσαρίδης δήλωσε ότι σε αντίθεση με το τι διατείνονταν, «Ο Ανδρέας δεν έπαιξε με τις λέξεις. Ήξερε πολύ καλά την διαφορά ανάμεσα στις δύο πολιτικές και την εννοούσε. Η Κύπρος δεν θα ήταν πια κάποιος ξένος, κάποιος τρίτος στον οποίο η Ελλάδα απλώς θα συμπαραστεκόταν. Διακήρυξε με τον πιο σαφή και κατηγορηματικό τρόπο ότι ο αγώνας της Ελλάδας και της Κύπρου είναι κοινός και ότι θα προχωρούσαν μαζί».¹⁴⁴ Αξίζει επίσης, να σταθεί κανείς σε άρθρο του Άνθου Λυκαύγη που δημοσιεύθηκε στον *Φιλελεύθερο* στις 28 Φεβρουαρίου του 1982, με τίτλο «Εθνική πολιτική και στρατηγική». Το άρθρο αντιπαραβάλλει την προσέγγιση του Παπανδρέου στο Κυπριακό με την προσέγγιση του τέως υπουργού Εξωτερικών της Ελλάδας, Μητσοτάκη και κατ' επέκταση της ΝΔ. Παρότι το άρθρο εκ των προτέρων διάκειται θετικά προς τον Παπανδρέου, προβαίνει σε χρήσιμες διαπιστώσεις και για την πολιτική προσέγγιση αλλά και για την πρόσληψη του δόγματος «Η Κύπρος αποφασίζει και η Ελλάδα συμπαρίσταται» από τη νέα κυβέρνηση. Ο αρθρογράφος μεταξύ άλλων γράφει ότι η προσέγγιση του Παπανδρέου «σπάζει» την ερμηνεία των προηγούμενων κυβερνήσεων για το δόγμα που χαρακτηριζόταν με βάση πάντα τον αρθρογράφο από «υποβάθμιση των ελλαδικών ευθυνών». Η φιλοσοφία του Παπανδρέου «χωρίς να αρνείται την αρχή ότι η Κύπρος αποφασίζει, μεγεθύνει κατακόρυφα και ευρύνει άμεσα την ουσία της “συμπαράστασης”, προσδίδοντας τις άλλες ζωτικές διαστάσεις». Σχετικά με τη συνολικότερη προσέγγιση αναφέρεται στην άρνηση ενταφιασμού του Κυπριακού, από μια ταχεία «φόρμουλα συμβιβαστική» πράγμα που θα είχε συνέπειες για την Θράκη και το Αιγαίο, και προωθεί την ιδέα της «αντίστασης» και της «επανάκαμψης του ελληνισμού», ενώ αναφέρεται και στην αναβίωση του ρόλου της Εγγυήτριας δύναμης για την Ελλάδα, πράγμα το οποίο παρέχει δυνατότητες και που μπορεί να προκαλέσει κινητικότητα στο Κυπριακό.¹⁴⁵

Σχετικά με τη σύνδεση της στρατηγικής με την ουσία του Κυπριακού, πρέπει να τονιστεί ότι το δόγμα βασίστηκε σε συγκεκριμένους πυλώνες, όπως έχει αναφερθεί παραπάνω. Οι πυλώνες αυτοί σχετιζόνταν με τη θεωρητική και πρακτική εμπλοκή του ελληνικού κράτους στο Κυπριακό. Αναλυτικότερα μπορούμε να ισχυριστούμε

¹⁴⁴ Κασκάνης, *ό.π.*, σ. 117.

¹⁴⁵ Άνθος Λυκαύγη, «Εθνική πολιτική και στρατηγική», *Ο Φιλελεύθερος*, 28 Φεβρουαρίου 1982.

ότι, οι πυλώνες του δόγματος ήταν η ενίσχυση της οικονομικής αρωγής του ελληνικού κράτους προς το κυπριακό, η δυναμικότερη εμπλοκή της Ελλάδας στο πεδίο της διπλωματίας, το οποίο συνδεόταν άμεσα με την αμφισβήτηση των διακοινοτικών συνομιλιών και αποσκοπούσε στην επανατοποθέτηση του Κυπριακού ως προβλήματος εισβολής και κατοχής,¹⁴⁶ και η αναβάθμιση της αμυντικής συνεργασίας των δύο κρατών. Ο τελευταίος άξονας σχετίζεται εκτός των άλλων και με τις διακηρύξεις του Παπανδρέου περί αντίδρασης της Ελλάδας σε περίπτωση νέας στρατιωτικής κίνησης της Τουρκίας σε βάρος της Κύπρου και τις υπομνήσεις του Έλληνα πρωθυπουργού σε ό,τι αφορά τις νομικές υποχρεώσεις της Ελλάδας στο νησί, αλλά και με το ζήτημα της ενίσχυσης της αμυντικής ικανότητας της Κύπρου. Μια ακόμη όψη, σχετική με το επίπεδο πρακτικής εφαρμογής του δόγματος, αφορά την πρόσληψή του εκ μέρους του Παπανδρέου. Ο Παπανδρέου όπως έχει τονιστεί από τον Χριστοδουλίδη ερμήνευε το δόγμα «και ως καθήκον ή ακόμα και δικαίωμα για συναπόφαση σε ένα τέτοιο σοβαρό εθνικό ζήτημα όπως το Κυπριακό».¹⁴⁷ Στην ιδέα αυτή εδραζόταν από μια άποψη και η παρέμβασή του στα εσωτερικά δρώμενα της Κύπρου με ευκαιρία τη διακήρυξη του «Μίνιμουμ προγράμματος» συνεργασίας ανάμεσα στο ΔΗΚΟ και στο ΑΚΕΛ. Ο Παπανδρέου θεώρησε ότι μπορούσε να παρέμβει και υποδείκνυε τη διάσταση ανάμεσα στο περιεχόμενο της ακολουθητέας γραμμής στο Κυπριακό και στο «Μίνιμουμ». Η εξέλιξη αυτή ήταν συνδεδεμένη με τη διαδικασία του διακοινοτικού διαλόγου, ο οποίος παρότι διατηρήθηκε ως η ακολουθητέα μέθοδος επίλυσης του Κυπριακού, εντούτοις μέσα από τις δηλώσεις του Παπανδρέου αφηνόταν ανοιχτό το παράθυρο της διακοπής του, αν αποδεικνυόταν ατελέσφορος και αδιέξοδος.

Όσον αφορά τα αποτελέσματα του «Δόγματος της συμπαράταξης» και αν αυτό εφαρμόστηκε με επιτυχία, το ερώτημα πρέπει να απαντηθεί αφού εξετάσουμε τα αποτελέσματα του στους επιμέρους πυλώνες στους οποίους στηρίχτηκε.

Καταρχάς όπως είδαμε, ο Παπανδρέου είχε παρουσιάσει το μέτρο του διπλασιασμού της οικονομικής συνδρομής ως πτυχή του στρατηγικού δόγματος. Η οικονομική βοήθεια της Ελλάδας ανήλθε στα δύο δισεκατομμύρια δραχμές.¹⁴⁸ Η κίνηση αυτή αποτελούσε μία κίνηση ώστε να προβληθεί η ιδέα της «αλλαγής» που συντελείτο

¹⁴⁶ Ζαχαράκις, *ό.π.*, σελ. 152.

¹⁴⁷ Χριστοδουλίδης, *Οι σχέσεις ...*, σ. 216.

¹⁴⁸ Ζαχαράκις, *ό.π.*, σ. 130.

στην εξωτερική πολιτική της Ελλάδας σε σχέση με το Κυπριακό. Ήταν βαρύνουσα σε επικοινωνιακό επίπεδο, ενώ δεν πρέπει να παραγνωρίζεται η σημασία της διατήρησης μιας εύρωστης οικονομίας για την εκπλήρωση των εθνικών στόχων. Ο Παπανδρέου πρόβαλε την αρωγή της Ελλάδας προς την Κύπρο με τρόπο άμεσο βάσει αυτής της εξαγγελίας.

Τα πράγματα είναι πιο σύνθετα σε ότι αφορά τις άλλες πτυχές του δόγματος και δη τη συμπαράταξη της Ελλάδας στο πεδίο της διπλωματίας. Ο Παπανδρέου ο οποίος αμφισβητούσε την προοπτική του διακοινοτικού διαλόγου είχε προαναγγείλει «σταυροφορία σε παγκόσμια κλίμακα. Μια κινητοποίηση των απανταχού Ελλήνων να φέρουμε στην συνείδηση των εταίρων μας, το μεγάλο έγκλημα που διαπράχθηκε σε βάρος του Κυπριακού λαού, τόσο των Ε/Κ όσο και των Τ/Κ». ¹⁴⁹ Πρόκειται για μια από τις πολλές αναφορές του Έλληνα πρωθυπουργού στην περίφημη διεθνοποίηση του Κυπριακού. Το περιεχόμενο που απέδιδε στη διεθνοποίηση ο Παπανδρέου έχει ως ακολούθως: «Υπάρχουν δύο ξεχωριστές κατηγορίες μέτρων διεθνοποίησης του Κυπριακού. Η μια είναι αρκετά τυπική, έχει νομικό ένδυμα και αφορά βέβαια προσφυγή στη Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών, στο Συμβούλιο Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών... υπάρχει αυτή η πορεία, όπως υπάρχει και η άλλη, την οποία επίσης προτιθέμεθα, σε κάποια φάση, να ξεκινήσουμε και είναι η συγκρότηση μιας διεθνούς διάσκεψης για το Κυπριακό, κάτι που η κυπριακή και η ελληνική κυβέρνηση έχουν αποδεχθεί. Και τα δύο, όμως, αυτά βρίσκονται στο επίπεδο των επίσημων νομικών, τυπικών κινήσεων, έχουν δηλαδή θεσμικό χαρακτήρα και τα δύο. Υπάρχει, όμως, το άλλο που μπορούμε να το ονομάσουμε πολυμέτωπη, πολύπλευρη διπλωματία. Και σ' εκείνο το επίπεδο οι κινήσεις μας παίρνουν πολλές μορφές και στρέφονται προς πολλές κατευθύνσεις». ¹⁵⁰

Ο Ζαχαράκις τονίζει στο έργο του ότι «Η διεθνοποίηση του Κυπριακού υπήρξε ένας γενικός και αόριστος όρος δραστηριοποίησης και μεθοδεύσεως κινήσεων που θα απέβλεπαν, κυρίως, στη λεγόμενη, εξίσου ασαφή, “επανατοποθέτηση” του προβλήματος στη σωστή του βάση». ¹⁵¹ Πέραν του χαρακτηρισμού «ασαφής» που ο Έλληνας διπλωμάτης αποδίδει στους δύο όρους, η φιλοσοφία της ελληνικής κυβέρνησης κατ' ουσίαν ήταν αυτή. Η βασική θέση του ΠΑΣΟΚ ήταν η ανάγκη για

¹⁴⁹ Κασκάνης, *ό.π.*, σ. 218.

¹⁵⁰ Αριστείδης Χ. Βικέτος - Χρήστος Τρίχας (επιμ.), *Φως στην άκρη της σήραγγας. Ο Ανδρέας Παπανδρέου στην Κύπρο*, Λευκωσία 1982, σ. 114.

¹⁵¹ Ζαχαράκις, *ό.π.*, σ. 152.

επανατοποθέτηση του Κυπριακού ως προβλήματος εισβολής και κατοχής. Να παύσει να παρουσιάζεται ως διακοινοτικό θέμα, όπως ήθελε η Άγκυρα και οι σύμμαχοί της.¹⁵² Η έννοια της επανατοποθέτησης του Κυπριακού, ήταν μία έννοια άρρηκτα συνδεδεμένη με τη διάκριση του Κυπριακού σε δύο πτυχές, την εσωτερική και τη διεθνή ή εξωτερική πτυχή. Όπως τόνιζε ο Παπανδρέου οι δύο κοινότητες της Κύπρου ήταν σε θέση υπό την αιγίδα του ΟΗΕ να επιλύσουν την εσωτερική πτυχή,¹⁵³ τα θέματα δηλαδή που άπτονταν του συντάγματος και της εσωτερικής διακυβέρνησης. Η διεθνής πτυχή αφορούσε την εισβολή που συντελέστηκε και τη συνεχιζόμενη κατοχή που συντελείτο με την παρουσία των κατοχικών στρατευμάτων. Έπρεπε να τεθεί ενώπιον της διεθνούς κοινότητας ότι το Κυπριακό είναι «θέμα ανεξαρτησίας και κυριαρχίας ενός ανεξάρτητου μέλους του ΟΗΕ».¹⁵⁴ Ο Παπανδρέου προτίθετο να στηρίξει την ιδέα για συγκρότηση διεθνούς διάσκεψης υπό την αιγίδα του ΟΗΕ, να διενεργήσει εκστρατεία για την απόσυρση των ξένων στρατευμάτων αλλά και να αποδεχτεί τις καλές υπηρεσίες προσωπικοτήτων διεθνούς κύρους.¹⁵⁵

Ο Παπανδρέου κατά την άφιξή του στο αεροδρόμιο της Λάρνακας τον Φεβρουάριο του 1982, προέβαλε την απαισιοδοξία του για την προοπτική του διακοινοτικού διαλόγου, ο οποίος λάμβανε χώρα χωρίς να έχουν αποχωρήσει οι δυνάμεις κατοχής από την Κύπρο, πράγμα που καθιστούσε τον διάλογο άνιστο. Αναφερόταν όμως στην υποχρέωση απέναντι στη διεθνή κοινότητα να αποδείξει η ελληνική και η Ε/Κ πλευρά ότι δεν απορρίπτει τις πρωτοβουλίες που θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε λύση. Με την υπογράμμιση ότι «αν εκφυλιστούν εντελώς αυτές οι διαπραγματεύσεις, είναι σαφές πως αλλού πρέπει να στραφεί ο αγώνας του κυπριακού λαού και του λαού της Ελλάδας που συμπαρίσταται στον κοινό μας αγώνα, στην κοινή μας υπόθεση».¹⁵⁶ Σε δήλωσή του τον Δεκέμβριο του 1981, τόνισε ότι «αν οι διαπραγματεύσεις δεν αποδώσουν, αυτό δεν θα σημαίνει ότι τερματίζεται ο διάλογος. Όμως πρέπει να υπάρξει συγκεκριμένη ένδειξη ότι ο διάλογος, ύστερα από τόσα χρόνια αρχίζει να οδηγεί σε γόνιμα και καρποφόρα αποτελέσματα. Αν βέβαια καταστεί σαφές ότι ο διάλογος δεν είναι γόνιμος, τότε θα υπάρξουν άλλες κινήσεις,

¹⁵² Περικλής Νεάρχου, *Η Ελλάδα σε κίνδυνο. Ιδέες και θέσεις για εθνική ανασύνταξη*, Αθήνα 2014, σ. 81.

¹⁵³ Κασκάνης, *ό.π.*, σ. 155.

¹⁵⁴ Στο *ίδιο*.

¹⁵⁵ Τζεργιάς, *Η Κύπρος ...*, σ. 831.

¹⁵⁶ Κασκάνης, *ό.π.*, σ. 218.

όπως είναι η προσφυγή στη Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών». ¹⁵⁷ Όπως φαίνεται από τις συγκεκριμένες δηλώσεις, ο Παπανδρέου προσμετρούσε το ενδεχόμενο επίρριψης της ευθύνης στην Ε/Κ και ελληνική πλευρά από τυχόν καταγγελία του διαλόγου, αλλά άφηνε εμμέσως, ανοικτό το ενδεχόμενο διακοπής του. Όμως, σε συνομιλία του με τον Κυπριανού τον Ιούνιο του 1982 έπειτα από την κρίση που ανέκυψε εξ αφορμής του «Μίνιμουμ», σε ευθεία ερώτηση του Κυπρίου προέδρου, ο Παπανδρέου «βρέθηκε σε δύσκολη θέση και παραδέχτηκε αμήχανα ότι δεν μπορούμε να διακόψουμε τον διάλογο, “αλλά δεν χρειάζεται και να τον θεοποιούμε”». ¹⁵⁸ Σε ένα άλλο στιγμιότυπο, σε προηγούμενη σύσκεψη, την 1^η Μαρτίου 1982 στο Προεδρικό Μέγαρο, ο Παπανδρέου υποστήριξε ότι οι προσπάθειες μέσω του διαλόγου πρέπει να εξαντληθούν, ούτως ώστε να υπάρξει προσφυγή στην Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ. ¹⁵⁹ Επρόκειτο για μια θέση που προσεγγίζει τις απόψεις του Δούντα, όπως παρατέθηκαν παραπάνω.

Με βάση τα διαθέσιμα στοιχεία φαντάζει πιθανό το ενδεχόμενο ο Παπανδρέου να θεωρούσε ως ενδεδειγμένη την απόφαση διακοπής του διαλόγου. Στην κίνηση αυτή δεν μπορούσε να προχωρήσει από τη στιγμή που το κέντρο λήψης των αποφάσεων ήταν η κυπριακή κυβέρνηση, η οποία και δεν ευνοούσε μια τέτοια προοπτική. Αυτό διαφάνηκε και από το ότι ο Παπανδρέου ο οποίος διαφωνούσε με τον Κυπριανού στη συνέχιση του διαλόγου χωρίς προηγούμενη αποχώρηση των κατοχικών στρατευμάτων, φαίνεται ότι σταμάτησε να θέτει το ζήτημα προς τον Κυπριανού, όπως τόνισε ο Κύπριος πρόεδρος στον Καραμανλή, τον Μάρτιο του 1983. ¹⁶⁰

Εξάλλου, σοβαρό αντιστάθμισμα σε μια τέτοια κίνηση αποτελούσαν οι πολιτικοί συσχετισμοί εντός της Κύπρου και ο ρόλος που διαδραμάτιζαν τα δύο μεγάλα κόμματα, ο ΔΗΣΥ και το ΑΚΕΛ, που παρότι δεν ασκούσαν τη διακυβέρνηση, ο λόγος τους είχε βαρύνουσα σημασία. ¹⁶¹ Το παραπάνω συμπέρασμα ενισχύεται αν ληφθεί υπόψη η αποδοχή από τον Παπανδρέου της άποψης του Ζαχαράκι, ότι οι περισσότεροι Ε/Κ και οι τρίτοι παράγοντες αλλά όχι η Ελλάδα «βολεύονται» με τη

¹⁵⁷ Στο ίδιο, σ. 153.

¹⁵⁸ Ζαχαράκις, ό.π., σ. 178.

¹⁵⁹ Στο ίδιο, σ. 143-144.

¹⁶⁰ Σβολόπουλος (γεν. επιμ.), *Κωνσταντίνος Καραμανλής: Αρχείο...*, τόμ.12, σ. 274.

¹⁶¹ Για την αδυναμία του Κυπριανού να αγνοήσει τη γραμμή του ΔΗΣΥ και του ΑΚΕΛ, βλ. Ζαχαράκις, ό.π., σ. 99.

διαδικασία του διακοινοτικού διαλόγου.¹⁶² Συν τους άλλους, ο διάλογος δεν είχε εξασθενήσει ακόμη, ούτε και το διεθνές ενδιαφέρον αφού εξακολούθησαν να καταβάλλονται αρκετές προσπάθειες από τα Η.Ε, ενώ όπως έχει τονιστεί, κατά την περίοδο μετά τον θάνατο του Μακαρίου «Ήταν όλα πιο ρευστά. Δεν είχαν ακόμα δημιουργηθεί δύσκολα και δυσεπίλυτα τετελεσμένα. Δεν υπήρχε το φοβερό πρόβλημα των εποίκων. Δεν είχαν πραγματοποιηθεί σοβαρές επενδύσεις από τους Τούρκους της Τουρκίας [...] Η στέγαση των προσφύγων χαρακτηριζόταν από προσωρινότητα. Υπήρχε έντονο το αίσθημα επιστροφής».¹⁶³ Η κυπριακή πολιτική ηγεσία και κοινωνία ήταν ανώριμη να δεχτεί την ιδέα της διακοπής του διαλόγου, ενώ αν προχωρούσε σε κάτι τέτοιο ο Κυπριανός σύμφωνα με τα λεγόμενα του ίδιου θα κατηγορείτο «ότι υπονομεύει τη μνήμη του Μακαρίου».¹⁶⁴ Η «αγωνιστική αναμονή» που εισηγείτο ο Δούντας, εγκυμονούσε τον κίνδυνο του παγώματος του Κυπριακού, πιθανότατα τον κίνδυνο της επίρριψης της ευθύνης στην Ε/Κ πλευρά και της παροχής στην Τουρκία της δυνατότητας να προβαίνει απερίσπαστη σε αποσχιστικές κινήσεις. Δεν πρέπει σε καμία περίπτωση να λησμονείται ο ρόλος του Καραμανλή στη μη διακοπή του διαλόγου. Ο Καραμανλής ως πρόεδρος της Δημοκρατίας είχε λόγο σε ζητήματα εξωτερικής πολιτικής, πόσον μάλλον στο Κυπριακό στο οποίο αφιέρωσε μεγάλο μέρος της ζωής του και του οποίου ήταν άριστος γνώστης. Ο Καραμανλής ήταν υπέρ ενός συμβιβασμού στο Κυπριακό, υπέρ των πρωτοβουλιών που λαμβάνονταν στα πλαίσια του ΟΗΕ και είχε την άποψη ότι μόνον η Δύση μπορεί να διαδραματίσει καθοριστικό ρόλο στην επίλυση του ζητήματος. Ενδεχόμενη λύση του Κυπριακού θα απάλειφε ένα πρόβλημα που δημιουργούσε προστριβές στις σχέσεις της Ελλάδας και της Τουρκίας, των δύο συμμάχων στο ΝΑΤΟ. Είχε προβεί τον Αύγουστο του 1984, σε παρέμβαση για να δεχτεί η ελληνική κυβέρνηση τη

¹⁶² Στο ίδιο, σ. 150. Σχετικά με την τοποθέτηση του Ζαχαράκι για το ότι η Ελλάδα δεν βολεύεται από τον διακοινοτικό διάλογο, πιθανόν να διατυπώθηκε λόγω του γεγονότος ότι η διεξαγωγή του παρείχε στην Τουρκία άλλοθι και εξουδετέρωνε την κριτική από τον ξένο παράγοντα προς αυτή. Πρέπει να σημειωθεί, ότι οι Τάσος Κυπριανίδης και Γιάννης Μηλιός εξέφρασαν σε άρθρο τους την άποψη ότι η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ «πριμοδότησε την “απορριπτική” πολιτική Κυπριανού, γιατί αντιλήφθηκε ότι η διαιώνιση του Κυπριακού προβλήματος (ως διεθνούς προβλήματος εισβολής και κατοχής) διαιώνιζε τη διεθνή απομόνωση της Τουρκίας και καθιστούσε διαπραγματευτικά ασθενείς ή ανενεργές τις επιδιώξεις της στο Αιγαίο», βλ. Κυπριανίδης Τάσος, Μηλιός Γιάννης, «Το Κυπριακό μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Η ελληνική και η ελληνοκυπριακή στρατηγική. Μέρος Ε΄ (1977-1989)», *Θέσεις*, τεύχος 31, Απρίλιος-Ιούνιος 1990, σ. 9.

¹⁶³ Λεόντιος Ιεροδιακόνου, *Μοιραία Ηγεσία (1948 – 2021). Ο Μακάριος και οι συνεχιστές*, Λευκωσία 2022, σ. 135.

¹⁶⁴ Ζαχαράκις, *ό.π.*, σ. 151.

διαπραγματευτική διαδικασία.¹⁶⁵ Πρέπει να αναφερθεί ότι και τον Αύγουστο του 1983 ο Καραμανλής είχε εκφράσει στον Παπανδρέου, μέσω του Μολυβιάτη, την άποψη ότι δεν έπρεπε να απορριφθεί η πρωτοβουλία και ότι οι διευκρινίσεις και οι βελτιώσεις δεν έπρεπε να τεθούν υπό τη μορφή όρων, λόγω του ότι υπήρχε ο κίνδυνος ο ΓΓ να τους απορρίψει και να επιρρίψει την ευθύνη για το ναυάγιο στην Ε/Κ πλευρά. Ο Παπανδρέου συμφώνησε, παρότι εξέφρασε την ανησυχία για παράγοντες στην Κύπρο που «εμφανίζονται να αποδέχονται τα πάντα, χωρίς να αφήνουν περιθώρια για διαπραγμάτευση που θα απέβλεπε στη βελτίωση των προτάσεων Ντε Κουεγιάρ».¹⁶⁶

Όπως έχει επισημανθεί παραπάνω, τελικώς η κυπριακή κυβέρνηση απέρριψε τους «Δείκτες Cuéllar». Στην απόρριψη τους, τον Αύγουστο του 1983 από τη Λευκωσία συναίνεσε και η Αθήνα.¹⁶⁷ Πάντως, πέραν της αρχικής διαφωνίας του Παπανδρέου με το περιεχόμενο των «δεικτών», η συμβουλή που έδωσε στον Κυπριανού, δηλαδή να περιοριστεί σε αναφορές σχετικές με διαδικαστικά ζητήματα στην επιστολή που θα απέστειλε στον Cuéllar και να αποφύγει να σχολιάσει το περιεχόμενο των προτάσεων, με στόχο τη μη διεξαγωγή συζήτησης επί της ουσίας,¹⁶⁸ επιβεβαιώνει ότι ο Παπανδρέου σε αντίθεση με τον Καραμανλή, δεν επιδίωκε την άμεση επίλυση του Κυπριακού.¹⁶⁹

Σε ότι αφορά τον διακοινοτικό διάλογο ο Συρίγος υπογραμμίζει το γεγονός ότι, εν τέλει ο διάλογος και η διεθνοποίηση συνέχισαν να διεξάγονται παράλληλα.¹⁷⁰ Η πολιτική της διεθνοποίησης, και της προσπάθειας εμπλοκής της ΗΠΑ, της Δύσης, της ΕΣΣΔ και γενικά των χωρών που ήταν σε θέση να επηρεάσουν την Τουρκία, είχε

¹⁶⁵ Ριζάς, «Η Διζωνική...», *Αγώνας για ...*, σ. 58.

¹⁶⁶ Σβολόπουλος (γεν. επιμ.), *Κωνσταντίνος Καραμανλής: Αρχείο...*, τόμ. 12, Αθήνα 1997, σ. 142.

¹⁶⁷ Ριζάς, «Η Διζωνική...», *Αγώνας για ...*, σ. 52 και Χριστοδουλίδης, *Οι σχέσεις...*, σ. 134.

¹⁶⁸ Χριστοδουλίδης, *Οι σχέσεις...*, σ. 126. Ο Νίκος Ρολάνδης για τη στάση του Παπανδρέου έναντι της πρωτοβουλίας αναφέρει: «Ανδρέας Παπανδρέου: Μάλλον εναντίον, αλλά όχι με πολύ έντονες απόψεις» και ότι στις 17 Σεπτεμβρίου 1983 όταν ο ίδιος και ο Κυπριανού συνάντησαν τον Παπανδρέου, αυτός «φαινόταν προβληματισμένος γιατί όπως φάνηκε από τις μελλοντικές ενέργειές του, είχε αρχίσει να αλλάζει γραμμή επί του Κυπριακού». Βλ. Νίκος Α. Ρολάνδης, *Ματιές στη ζωή και στην ιστορία*, Αθήνα 2019, σ. 89, 167. Πάντως, στον Ζαχαράκι ο Ρολάνδης στις 20 Σεπτεμβρίου 1983 όταν και παραιτήθηκε, είχε υπαινιχτεί ότι οι αποφάσεις που λάμβανε ο Κυπριανού, λαμβάνονταν κατόπιν πιέσεων από την Αθήνα, ενώ στην επιστολή της παραίτησής του στις 21 Σεπτεμβρίου 1983 άσκησε κριτική στους χειρισμούς και της Λευκωσίας και της Αθήνας. Βλ. Ζαχαράκις, *ό.π.*, σ. 197-199.

¹⁶⁹ Ο Καραμανλής τόνιζε στον Κυπριανού ότι η εν λόγω πρωτοβουλία μπορεί να είναι η τελευταία ευκαιρία για επίλυση του Κυπριακού. Βλ. Σβολόπουλος (γεν. επιμ.), *Κωνσταντίνος Καραμανλής: Αρχείο...*, τόμ. 12, σ. 309.

¹⁷⁰ Συρίγος, *Σχέδιο Ανάν...*, σ. 67.

υποστηριχτεί από τον Σπύρο Κυπριανού, ήδη από το 1975. Ήταν αυτό που αποκαλούσε «πορεία μακρού αγώνα». Η τακτική αυτή είχε καταστεί «δεύτερη φύση της κυπριακής και της ελλαδικής εξωτερικής πολιτικής και έγινε αυτοσκοπός». Απέτυχε όμως, εξαιτίας της μη λήψης κυρώσεων εκ μέρους του Συμβουλίου Ασφαλείας λόγω της μη συναίνεσης όλων των μελών και εξαιτίας της ανοχής που επεδείκνυαν οι ΗΠΑ και η Βρετανία προς την Τουρκία λόγω της σημαντικής γεωπολιτικής της αξίας. Κατ' επέκταση οι δύο συγκεκριμένες χώρες ήταν αρνητικά διακείμενες προς τη διεθνοποίηση, λόγω της δυνατότητας που παρείχετο στην ΕΣΣΔ να επέμβει.¹⁷¹ Η ίδια όμως η αποδοχή των διακοινοτικών συνομιλιών ανέτρεψε την πολιτική της διεθνοποίησης. Γιατί όπως τονίζει, «Οι διακοινοτικές συνομιλίες ως εκ της φύσεώς τους περιόριζαν τη διαφορά στο επίπεδο των δύο κοινοτήτων του νησιού και ανέτρεπαν τον διακρατικό χαρακτήρα που είχε η διεθνοποίηση. Για να σωθούν τα προσχήματα της πολιτικής της διεθνοποίησης, οι διακοινοτικές συνομιλίες ετέθησαν υπό την αιγίδα του ΟΗΕ», την στιγμή που ο ΓΓ δεν λειτούργησε στη λογική της αποκατάστασης της νομιμότητας με βάση το διεθνές δίκαιο και τα ψηφίσματα,¹⁷² ενώ η συμμετοχή αυτή καθεαυτή της ελληνικής πλευράς σε διαπραγματεύσεις, παρείχε άλλοθι στις μεγάλες δυνάμεις ότι θα υπάρξει μελλοντικά κάποια λύση, μέσω υποχωρήσεων από το μέρος που είναι διατεθειμένο να προβεί σε συμβιβασμό.¹⁷³ Πρέπει να προστεθεί ακόμη και το γεγονός ότι η Κύπρος συνέχιζε να συνομιλεί με τον ηγέτη της Τ/Κ πλευράς, Denktaş ο οποίος αντλούσε ισχύ από την παρουσία του κατοχικού στρατού και ενεργούσε με κριτήριο τα στρατηγικά συμφέροντα της Τουρκίας.¹⁷⁴ Ο Παπανδρέου τόνιζε πολλές φορές, ότι δεν διεξαγόταν διάλογος των δύο κοινοτήτων στην Κύπρο, αλλά διάλογος ανάμεσα στη Λευκωσία και την Άγκυρα.¹⁷⁵

Είναι εντυπωσιακό ότι ενώ ο Παπανδρέου αποδεχόταν ή καλύτερα ανεχόταν τον διάλογο αυτόν, αφού δεν ήταν σε θέση να επιβάλει στην Κύπρο τις απόψεις του, παράλληλα κατά την πρώτη τετραετία της πρωθυπουργίας του, η Ελλάδα εν πολλοίς δεν συνομιλούσε με την Τουρκία, αφού η ελληνική κυβέρνηση είχε ανακοινώσει ότι διέκοπτε τον διάλογο με την Τουρκία, μετά τις εκλογές του Οκτωβρίου του 1981,

¹⁷¹ Στο ίδιο, σ. 69-71.

¹⁷² Στο ίδιο, σ. 71.

¹⁷³ Στο ίδιο, σ. 74.

¹⁷⁴ Στο ίδιο, σ. 77.

¹⁷⁵ Βικέτος - Τρίχας (επιμ.), Φως..., σ. 10.

λόγω των τουρκικών προκλήσεων στο Αιγαίο. Όπως αναφέρει ο Συρίγος είχε διακοπεί ο διάλογος των γραμματέων των Υπουργείων Εξωτερικών των δύο χωρών, γιατί σύμφωνα με τον Παπανδρέου δεν υφίστατο αντικείμενο προς συζήτηση. Παρά τις προσπάθειες για διεξαγωγή διαλόγου κατά τα έτη 1982 και 1983, η Ελλάδα μετά την ανακήρυξη του ψευδοκράτους στις 15 Νοεμβρίου 1983, διέκοψε ξανά τον διάλογο. Μάλιστα, η ελληνική κυβέρνηση είχε ανακοινώσει τότε ότι δεν μπορούσε να συνεχιστεί ο διάλογος μεταξύ των δύο χωρών αν η Τουρκία δεν ανακαλούσε την αναγνώριση του ψευδοκράτους, ενώ προσέθεσε ως όρο και την αποχώρηση των τουρκικών στρατευμάτων και τον τερματισμό όλων των προκλήσεων. Οι επαφές των δύο χωρών περιορίστηκαν σε διακοινώσεις διαμαρτυρίας των Υπουργείων Εξωτερικών στους επικεφαλής των διπλωματικών αποστολών.¹⁷⁶ Ο διάλογος ανάμεσα στις δύο κοινότητες της Κύπρου και ο παράλληλος μη διάλογος Ελλάδας και Τουρκίας, έπειτα δε και το γεγονός της ανακήρυξη του ψευδοκράτους, αποτελούν εν πρώτοις φαινόμενο οξύμωρο. Παρόλα αυτά βρίσκουν την εξήγησή τους στο ότι τον τελευταίο λόγο στο Κυπριακό ζήτημα, είχε η κυπριακή κυβέρνηση.

Γενικά, όπως συνάγεται από τα δεδομένα δεν εφαρμόστηκε κάποια εντελώς νέα στρατηγική στη διπλωματία των δύο κυβερνήσεων. Αποτέλεσε όμως σημαντική επιμέρους διαφοροποίηση το ότι ο Παπανδρέου εξεδήλωσε την πρόθεση και αποπειράθηκε να βασίσει τη διπλωματία της Ελλάδας στο Κυπριακό, πάνω στην έννοια της «διεθνοποίησης», το περιεχόμενο της οποίας εμπλούτισε. Ο Κληρίδης έχει τονίσει για την περίοδο ότι «Κάποια επανατοποθέτηση υπήρξε, όχι όμως με τρόπο απόλυτο. Δεν βγήκαμε δηλαδή να πούμε ότι δεν θα παρακαθήσουμε ξανά σε διακοινοτικές συνομιλίες αν δεν έχουν προηγουμένως αποχωρήσει τα τουρκικά στρατεύματα. Από τη στιγμή που δεν θέσαμε αυτό το θέμα εξαρχής, από την επομένη της τουρκικής εισβολής δεν μπορούσαμε να έρθουμε το 1982 και να πούμε τέρμα στον διακοινοτικό διάλογο. Τέτοιας μορφής και τέτοιας έκτασης επανατοποθέτηση δεν υπήρξε, όμως έγιναν κινήσεις προς την ορθή κατεύθυνση».¹⁷⁷

Με βάση τα παραπάνω καθίσταται σαφές ότι η πρακτική του διακοινοτικού διαλόγου αποδυνάμωνε ούτως ή άλλως τις προσπάθειες για διεθνοποίηση. Υπό αυτή την έννοια, πλήγμα στη διαδικασία της διεθνοποίησης επέφερε και το «Μίνιμουμ

¹⁷⁶ Άγγελος Μ. Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, Αθήνα 2018, σ. 364-369. Για τις σχέσεις των δύο χωρών και τα γεγονότα που σχετίζονται με τον Ε/Τ διάλογο την περίοδο 1981-1987, στις σ. 364-375.

¹⁷⁷ Κασκάνης, *ό.π.*, σ. 102.

πρόγραμμα» συνεργασίας ΔΗΚΟ - ΑΚΕΛ. Χωρίς να εξετάζεται στο συνολικότερο πλαίσιο της η κρίση που ξέσπασε στις σχέσεις Αθηνών - Λευκωσίας εξ αφορμής του «Μίνιμουμ», καθώς αποτελεί αντικείμενο επόμενης ενότητας, μπορεί να εξαχθεί το συμπέρασμα ότι παράλληλα με την κρίση έλαβε χώρα και διαμάχη ανάμεσα σε δύο σχολές σκέψεις. Σε αυτήν που πρέσβευε τη συνέχιση του διαλόγου βάσει του επιχειρήματος ότι αποτελεί τη μόνη ενδεδειγμένη μέθοδο για να οδηγήσει σε λύση σε συμπεφωνημένη βάση και αυτήν που αμφισβητούσε την αξία του και την αναγκαιότητα συνέχισής του. Και αυτό αν λάβουμε υπόψη ότι το βασικό φαινομενικά σημείο τριβής ήταν το ζήτημα του διακοινοτικού διαλόγου και της διεθνοποίησης.

Το γεγονός ότι η κρίση είχε λήξει χωρίς την απόσυρση του «Μίνιμουμ» ή την ανασκευή των προνοιών του από τον Κυπριανού, αλλά και το γεγονός ότι ο Παπανδρέου συνειδητοποίησε ότι η σύγκρουση είναι ζημιογόνα και συνέβαλε στην εκτόνωσή της –και αυτό αν λάβουμε υπόψη και το ότι είχε εκφράσει την πρόθεση τον Ιανουάριο του 1983 να μην παρέμβει υπέρ του Λυσσαρίδη, τον οποίο μάλιστα προσπάθησε να πείσει να αποσυρθεί-,¹⁷⁸ αποτελεί απόδειξη της ήττας της ιδέας της «σταυροφορίας» για διεθνοποίηση. Εν τέλει, η ιδέα προωθήθηκε με το βαρίδιο της κοινής διακήρυξης του ΔΗΚΟ και του ΑΚΕΛ, η οποία διακήρυσσε στη διεθνή κοινότητα την πρόθεση μη καταγγελίας του διακοινοτικού διαλόγου, ακόμη και μετά από ένα ενδεχόμενο αδιέξοδο. Η εξέλιξη δεικνύει συν τοις άλλοις ότι η σχολή σκέψης που αμφισβητούσε την ιδέα της διακοπής του διαλόγου κατήγαγε καθοριστική νίκη για την εξέλιξη του Κυπριακού για τα επόμενα έτη, αν ληφθεί υπόψη ότι με την άνοδο του Παπανδρέου και την παράλληλη παρουσία του Κυπριανού, είχε παρουσιαστεί ευκαιρία για την παράταξη που αμφισβητούσε την αξία του διακοινοτικού διαλόγου να τον διακόψει και να προωθήσει με πιο απερίσπαστο τρόπο τη διεθνοποίηση και την επανατοποθέτηση του Κυπριακού.

Μέσα στις γενικότερες συνθήκες, σε πρακτικό επίπεδο η διεθνοποίηση δεν απέδωσε τα προσδοκώμενα αποτελέσματα. Αυτό συμπέρανε και ο Ζαχαράκις, τονίζοντας ότι «εν τέλει, απέδωσε και αυτή, μηδενικά, αν μη και αρνητικά, αποτελέσματα»,¹⁷⁹ ενώ

¹⁷⁸ Ζαχαράκις, *ό.π.*, σ. 194. Ο Παπανδρέου είχε αντιληφθεί τη σχεδόν βέβαιη νίκη του Κυπριανού, βλ. Χατζήκυριάκος - Χριστοφόρου, *ό.π.*, σ. 98.

¹⁷⁹ Ζαχαράκις, *ό.π.*, σ. 152. Η αναφορά σε αρνητικά αποτελέσματα σχετίζεται με το ότι η ιδέα της διεθνοποίησης αξιοποιήθηκε από την Αθήνα κατά τη σύγκρουση της με τη Λευκωσία για το «Μίνιμουμ». Η Αθήνα θεωρούσε ότι οι πρόνοιες του «Μίνιμουμ» συγκρούονταν με τις ενέργειες για τη διεθνοποίηση.

και ο Παπανδρέου για πρώτη φορά σε σύσκεψη κορυφής τον Μάρτιο του 1984 «μίλησε για τη διεθνοποίηση που δεν απέδωσε ουσιαστική πρόοδο, και για τα θαυμάσια, ίσως, ψηφίσματα και τις διεθνείς εκδηλώσεις φραστικής κατανόησης που, όμως, δεν μεταφράζονται σε απτά αποτελέσματα».¹⁸⁰ Όπως έχει αναφερθεί, η τακτική της διεθνοποίησης είχε στόχο την επανατοποθέτηση του Κυπριακού ως προβλήματος εισβολής και κατοχής. Ο Παπανδρέου παρότι εξήρε ως αντιπολίτευση τη δυναμική και τον ενδεχόμενο καταλυτικό ρόλο που δύναται να ασκήσει η ΕΣΣΔ και ο Τρίτος Κόσμος στο Κυπριακό, εντούτοις κινήθηκε κυρίως στα πλαίσια της Δύσης, ούτως ώστε να προωθήσει την επίλυση της διεθνούς πτυχής του Κυπριακού. Μάλιστα, στα πλαίσια αυτοκριτικής, είχε εμπιστευτεί στον Ζαχαράκι, ότι «φωνάζουμε να φύγουμε από το ΝΑΤΟ και την ΕΟΚ αλλά, για να είμαστε αντικειμενικοί, πώς θα μπορούσα εγώ να θέτω το Κυπριακό σε όλους μαζί τους Ευρωπαίους, αν ήμαστε απέξω;».¹⁸¹ Την ίδια στιγμή που δήλωνε σε άλλη τοποθέτησή του, ότι η ΕΣΣΔ και οι χώρες του Συμφώνου της Βαρσοβίας δεν έχουν πάρει ευνοϊκή θέση στο Κυπριακό.¹⁸² Παρότι η δήλωση ήταν επηρεασμένη από την πρόσφατη εξέλιξη της συνεργασίας του ΔΗΚΟ και του ΑΚΕΛ, εντούτοις η δήλωση ήταν σύμφωνη με τη διεθνή πραγματικότητα. Η τοποθέτηση του Παπανδρέου επιβεβαιωνόταν από το τετρασέλιδο κείμενο προσφώνησης του Leonid Brezhnev κατά την επίσκεψη του Κυπριανού στη Μόσχα τον Οκτώβριο του 1982, στο οποίο μεταξύ άλλων δεν γινόταν αναφορά στα αίτια του Κυπριακού, ενώ επίσης είχε αποφευχθεί κάθε αναφορά στην τουρκική κατοχή.¹⁸³ Επιβεβαιωνόταν ακόμη από το κοινό κυπρο-σοβιετικό ανακοινωθέν, το οποίο απέφευγε να κάνει μνεία στην τουρκική εισβολή και κατοχή αλλά και στην ανάγκη αποχώρησης του τουρκικού στρατού κατοχής.¹⁸⁴

Πάντως στο θέμα της διεθνοποίησης, η ελληνική κυβέρνηση παρουσιάστηκε περισσότερο κινητική κατά τη διάρκεια του 1982. Ο Ζαχαράκις είχε χαρακτηρίσει το 1982 ως το «έτος της διεθνοποίησης».¹⁸⁵ Σύμφωνα με τον ίδιο η διεθνοποίηση το 1983 γνώρισε υποβάθμιση «μολονότι εξακολούθησε να πιστώνεται με ελπιδοφόρες

¹⁸⁰ Στο ίδιο, σ. 152.

¹⁸¹ Στο ίδιο, σ. 153.

¹⁸² Στο ίδιο, σ. 176.

¹⁸³ Στο ίδιο, σ. 156.

¹⁸⁴ Στο ίδιο, σ. 157.

¹⁸⁵ Στο ίδιο, σ. 158.

και αισιόδοξες προοπτικές». ¹⁸⁶ Αξιοσημείωτο πάντως είναι το γεγονός ότι «λήγοντος του 1983» ο Χαραλαμπίδης εξέφρασε τις αμφιβολίες του κατά πόσον η ΕΟΚ και οι άλλοι παράγοντες ήταν διατεθειμένοι να λάβουν «ουσιαστικά και αποτελεσματικά μέτρα κατά της Τουρκίας». ¹⁸⁷ Της δήλωσης του Χαραλαμπίδου είχε προηγηθεί η ανακήρυξη του ψευδοκράτους, εν μέσω της πρωτοβουλίας του Cuéllar για το Κυπριακό. Πρωτοβουλία που εν τέλει δεν απορρίφθηκε από την Ε/Κ πλευρά, η οποία θεωρητικά θα μπορούσε να διακόψει τον διακοινοτικό διάλογο προβάλλοντας διεθνώς το θέμα που ανέκυψε με την ανακήρυξη του ψευδοκράτους και το αίτημα για ανάκλησή της. Το γεγονός αυτό καταδεικνύει την αδυναμία υπέρβασης των συσχετισμών ισχύος σε διπλωματικό επίπεδο και την εξασφάλιση της υποστήριξης των ξένων παραγόντων για την επανατοποθέτηση του Κυπριακού. Ακόμη, καταδεικνύεται η σταδιακή εγκατάλειψη του πυλώνα της διεθνοποίησης που είχε προαναγγείλει ο Παπανδρέου.

Ο πρωθυπουργός της Ελλάδας σε σύσκεψη τον Μάρτιο του 1982, αναφέρθηκε στην νέα προβλή που έλαβε η ιδέα της Διεθνούς Διάσκεψης, ενώ μίλησε για την ιδέα του να δραστηριοποιήσει τον αρχηγό του Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος της Γερμανίας, Willy Brandt. Τόνισε επίσης, ότι σκόπευε να προωθήσει την επανατοποθέτηση του ζητήματος, αποστέλλοντας επιστολές στους ομολόγους του στο NATO και στην ΕΟΚ, αλλά και σε ορισμένους Αδέσμευτους, και να εγείρει το θέμα στις συνόδους του NATO και της ΕΟΚ. ¹⁸⁸ Η επιστολή απεστάλη στις 4 Μαρτίου 1982. Ο Παπανδρέου είχε αναφέρει στον Έλληνα πρέσβη στην Κύπρο, ότι με αυτή θα τονίζει «το ατελέσφορο του διαλόγου, όσο συνεχίζεται η τουρκική κατοχή στην Κύπρο, και θα ζητεί την αποτελεσματική παρέμβαση των κυβερνήσεών τους προς άρση του αδιεξόδου και επίλυση του προβλήματος και προς αποτροπή των κινδύνων που συνεπάγεται η παράταση της εκκρεμότητας». Γενικά, ο Παπανδρέου επιχείρησε να προωθήσει το θέμα σε αξιωματούχους και παράγοντες των δυτικών χωρών, όπως ήταν ο γερμανός Καγκελάριος Helmut Schmidt και ο γερμανός ηγέτης των Σοσιαλδημοκρατών Brandt ή ο σοσιαλιστής υπουργός Εξωτερικών της Γαλλίας, Claude Cheysson. Ήθελε να στείλει το μήνυμα ότι επιβαλλόταν να αναληφθεί πρωτοβουλία από τους ευρωπαίους ηγέτες, ούτως ώστε να αποχωρήσει ο κατοχικός στρατός από την Κύπρο. Ανάλογο μήνυμα είχε στείλει και προς το δίπολο ΗΠΑ και

¹⁸⁶ Στο ίδιο, σ. 205.

¹⁸⁷ Στο ίδιο, σ. 207.

¹⁸⁸ Στο ίδιο, σ. 144-145.

ΕΣΣΔ.¹⁸⁹ Ο Παπανδρέου προσπάθησε μάλιστα να πείσει με επιστολή του ημερομηνίας 19 Μαρτίου του 1982, τον Brandt να αναλάβει καταλυτικό ρόλο για τη διεθνή πτυχή, με δέσμευση περί απόσυρσης της ΕΛΔΥΚ σε περίπτωση που αποχωρούσε ο τουρκικός στρατός κατοχής και υποστήριξης μιας διεθνούς ειρηνευτικής δύναμης. Ο Brandt τόνισε ότι δεν προτίθετο να παρέμβει στην πρωτοβουλία του ΓΓ, αν και θα ανακινούσε όπως ανέφερε το θέμα σε ευρωπαϊκούς οργανισμούς και στη Σοσιαλιστική Διεθνή. Τη στήριξή του στον διακοινοτικό διάλογο εξέφρασε και ο Γάλλος πρόεδρος François Mitterrand, ούτως ώστε να καταστεί εφικτή η αποχώρηση των ξένων στρατευμάτων, όπως και ο Schmidt.¹⁹⁰ Γίνεται σαφές ότι η διεθνοποίηση δεν πέτυχε τους στόχους που είχε θέσει ο Ανδρέας Παπανδρέου, καθώς δεν κατάφερε να υλοποιήσει τον στόχο της αποχώρησης των κατοχικών στρατευμάτων. Οι προσωπικότητες στις οποίες αποτάθηκε, δεν ενέταξαν στην ατζέντα τους το ζήτημα του κατοχικού στρατού. Εξακολουθούσαν να το συνδέουν με τον διακοινοτικό διάλογο και αρνήθηκαν να αναλάβουν καταλυτικό ρόλο στην προώθηση του ζητήματος της αποστρατικοποίησης. Οι ΗΠΑ από την άλλη φρόντιζαν να διαμηνύουν ότι στηρίζουν τη διαδικασία του διαλόγου και «ότι δεν θεωρούν την αποχώρηση των κατοχικών στρατευμάτων ως προϋπόθεση επιτεύξεως προόδου στον διάλογο».¹⁹¹ Τον διακοινοτικό διάλογο στήριζε πλήρως και η Βρετανία,¹⁹² ενώ η πρόταση για Διεθνή Διάσκεψη δεν μπορούσε να προχωρήσει λόγω της γνωστής άρνησης των ΗΠΑ και της Τουρκίας.¹⁹³ Η διπλωματική εκστρατεία είχε ως σκοπό την πρόκληση ενδιαφέροντος και κινητικότητας για το Κυπριακό, που θα ενέπλεκε άλλους παράγοντες. Στόχος της δραστηριότητας όπως έχει σημειώσει ο Λυγερός «ήταν η ύφανση ενός πλέγματος διεθνών επαφών και πρωτοβουλιών, που θα εγκλώβιζαν την τουρκική πολιτική στο Κυπριακό, θα της στένευαν τα περιθώρια ελιγμών και θα την έθεταν υπό πίεση».¹⁹⁴

Πάντως, πρέπει να αναφερθεί ότι η ανακήρυξη του ψευδοκράτους στις 15 Νοεμβρίου 1983 παρείχε στον Παπανδρέου τη δυνατότητα να προωθήσει διεθνώς το ζήτημα του

¹⁸⁹ Στο ίδιο, σ. 152-153.

¹⁹⁰ Στο ίδιο, σ. 154-155. Σχετικά με την προσπάθεια εμπλοκής του Brandt, αναφέρεται ότι για διάφορους λόγους η πρωτοβουλία εκείνη εκφυλίστηκε, με κυριότερο ότι οι ΗΠΑ δεν επιθυμούσαν ευρωπαϊκή ανάμειξη στο Κυπριακό, βλ. Σταύρος Λυγερός, *Κύπρος, στα όρια του αφανισμού*, Αθήνα 1993, σ.53-54.

¹⁹¹ Ζαχαράκης, *ό.π.*, σ. 149.

¹⁹² Στο ίδιο, σ.150.

¹⁹³ Τζερμιάς, *Η Κύπρος...*, σ. 832.

¹⁹⁴ Λυγερός, *ό.π.*, σ. 53.

Κυπριακού. Η μη αναγνώριση του ψευδοκράτους από κανένα κράτος πλην της Τουρκίας θεωρήθηκε επιτυχία από τους Κυπριανούς και Παπανδρέου.¹⁹⁵ Αν και δεν έγινε ανάκληση της αποσχιστικής ενέργειας της Τουρκίας και του Denktas, η μη αναγνώριση του ψευδοκράτους και η διεθνής καταδίκη της αποσχιστικής ενέργειας, μπορεί να πιστωθεί θετικά στην πολιτική της κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ στο Κυπριακό, η οποία προέβη σε διαβήματα προς την Δύση, την Ανατολή και τον Αραβικό κόσμο.¹⁹⁶ Όπως έχει τονίσει ο Σταύρος Λυγερός, η διπλωματική επίθεση της Ελλάδας μετά την ανακήρυξη του ψευδοκράτους, εκτός από την παρεμπόδιση της αναγνώρισης «αποσκοπούσε ακόμα στη μετουσίωση της διεθνούς ρητορικής καταδίκης σε παράγοντα πίεσης προς την Άγκυρα» στα πλαίσια του μακροχρόνιου ελληνοτουρκικού ανταγωνισμού.¹⁹⁷ Η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ αν και απέτυχε να προωθήσει τη διεθνοποίηση εξακολούθησε γενικά να συντηρεί το Κυπριακό ζήτημα στον ΟΗΕ, στο NATO και την ΕΟΚ, όπως φαίνεται από ένα άλλο γεγονός, από το

¹⁹⁵ Τζεργιάς, *Η Κύπρος ...*, σ. 866.

¹⁹⁶ Σβολόπουλος (γεν. επιμ.), *Κωνσταντίνος Καραμανλής: Αρχείο...*, τόμ. 12, σ. 338. Ο Βούλγαρης τονίζει ότι ο Παπανδρέου προώθησε τα εθνικά θέματα μέσω των σχέσεων με τη Λιβύη, και αυτή ανακάλεσε την απόφασή της να αναγνωρίσει το ψευδοκράτος, βλ. Βούλγαρης, *Η Ελλάδα...*, σ. 229. Επίσης, η Ελλάδα διέκοψε τις διπλωματικές της σχέσεις με το Μπαγκλαντές, επειδή αναγνώρισε το ψευδοκράτος βλ. *Ο Φιλελεύθερος*, 17 Νοεμβρίου 1983, σ. 12. Ο Κώστας Βενιζέλος γράφει ότι το Μπαγκλαντές αναγνώρισε για μερικές ώρες και μετά από παρέμβαση της Λευκωσίας προς την Ουάσινγκτον, οι ΗΠΑ ζήτησαν την ανάκληση, όπως και έγινε, βλ. Κώστας Βενιζέλος, «Η ανακήρυξη του ψευδοκράτους, 15 Νοεμβρίου 1983», *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας, 1980-1989, Η δεκαετία της ανασυγκρότησης*, τόμ.3, Λευκωσία 2011, σ. 91. Ο Χρήστος Ιακώβου αναφέρει ότι η πληροφορία ότι το Μπαγκλαντές αναγνώρισε το ψευδοκράτος, προέκυψε από τους Βρετανούς. Μεταδόθηκε εκβιαστικά προς τον υπουργό Εξωτερικών Γιώργο Ιακώβου κατά τη συζήτηση και την έντονη διαφωνία για το ψήφισμα του Συμβουλίου Ασφαλείας. Ο Ιακώβου τονίζει ότι ο υπουργός Εξωτερικών του Μπαγκλαντές Shamsud Doha είχε φιλική σχέση με τον Ενρεν, ο οποίος του ζήτησε να αναγνωρίσει το ψευδοκράτος. Ο Doha απλώς είχε αφήσει ανοιχτό το ενδεχόμενο να το πράξει. Βλ. εκπομπή Ραδιοφωνικού Ιδρύματος Κύπρου (ΡΙΚ), *Αποτυπώματα*, «Η ανακήρυξη του ψευδοκράτους (15/11/1983)»: <https://www.youtube.com/watch?v=R6tclYHPgGs>. Ο Γιώργος Ιακώβου σε δική του τηλεοπτική παρουσία δήλωσε ότι αμέσως μετά την πληροφορία που έλαβε από τον Μόνιμο Αντιπρόσωπο του Ηνωμένου Βασιλείου στον ΟΗΕ, Sir John Thomson, μίλησε με τον υπουργό Εξωτερικών του Μπαγκλαντές, ο οποίος είπε στον κύπριο ομόλογο του ότι «απλώς ο Ενρεν τηλεφώνησε στον δικό μας που είναι και οι δύο στρατηγοί και του υπεσχέθη ότι θα το δει. Εμείς το απορρίψαμε ήδη» βλ. Εκπομπή Alpha, *Alpha Ενημέρωση*, «Η μαρτυρία του τότε ΥΠΕΞ για την ανακήρυξη του ψευδοκράτους»: <https://www.youtube.com/watch?v=n5eedk2No0g&t=103s>. Ο Γιάννης Καψής γράφει ότι «Γύρω στα μεσάνυχτα (ώρα Ελλάδας) πληροφορηθήκαμε ότι η αντιπροσωπεία του Μπαγκλαντές στα Ηνωμένα Έθνη είχε ανακοινώσει, επίσημα, την αναγνώριση του ψευδοκράτους κι ανάλογη ανακοίνωση ετοιμάζε και το Πακιστάν». Ο Καψής επικοινωνήσε με τον διαπιστευμένο πρέσβη του Μπαγκλαντές στην Αθήνα, οποίος διέμενε στο Βελιγράδι, χωρίς εξουσιοδότηση και του έδωσε προθεσμία ωρών να ανακαλέσουν την αναγνώριση απειλώντας με σκληρά αντίποινα. Ο Καψής είχε κατά νου το μέτρο απέλασης των 15-20 χιλιάδων Μπαγκλαντεσιανών εργατών. Όπως λέει στις 03.00 η απόφαση ανακλήθηκε από την αντιπροσωπεία «ως οφειλόμενη σε παρεξήγηση». Βλ. Γιάννης Καψής, *Οι Τρεις Μέρες του Μάρτη*, Αθήνα 1990, σ. 264-265.

¹⁹⁷ Λυγερός, *ό.π.*, σ. 83.

διάβημά της την 1^η Ιουνίου 1983, έπειτα από τη δήλωση του Denktas περί μετονομασίας του «Ομόσπονδου Κράτους» σε «Βόρεια Δημοκρατία της Κύπρου».¹⁹⁸ Η προσπάθεια για διεθνοποίηση ουσιαστικά σκόνταψε στο ότι οι ξένοι παράγοντες δεν ήταν διατεθειμένοι να υποστηρίξουν την ιδέα της αποχώρησης των κατοχικών στρατευμάτων.¹⁹⁹ Η μη καταγγελία και η μη αποχή από τις διακοινοτικές συνομιλίες παρείχε το πρόσχημα στους τρίτους να μην αναμειγνύονται στο ζήτημα. Εναντίον της διεθνοποίησης εκτός από την Τουρκία, εμφανίζονταν να είναι οι ΗΠΑ και η Βρετανία, λόγω του ότι δεν επιθυμούσαν εμπλοκή του σοβιετικού παράγοντα. Από την άλλη, η ΕΣΣΔ πέραν της γνωστής πρότασης περί διεθνούς διάσκεψης, δεν κινητοποιήθηκε ενεργά για την επίλυση της διεθνούς πτυχής του Κυπριακού.

Ο Θάνος Βερέμης αναφέρει για τον Παπανδρέου και το «Δόγμα της συμπαράταξης»: «Μίλησε για συμπαράταξη της κυβέρνησής του, αντί για την απλή συμπαράσταση των προηγούμενων. Στη δημιουργική λογοπλασία του Ανδρέα η λέξη διατηρούσε την ασάφειά της, αλλά για όσους ήθελαν να την ερμηνεύσουν έτσι σήμαινε στρατιωτικό προσκλητήριο. Συχνά το ότι δυσκολευόταν να βρει τις κατάλληλες λέξεις για την κάθε περίπτωση τον οδηγούσε σε ακροβατισμούς που άφηναν στον καθένα την ευχέρεια ερμηνείας».²⁰⁰

Το «Δόγμα της συμπαράταξης» δεν πρέπει να εξετάζεται μόνο υπό το πρίσμα των ορισμών και των δημόσιων τοποθετήσεων του Ανδρέα Παπανδρέου. Ειδικά όταν οι τοποθετήσεις δεν είναι δοσμένες με σαφήνεια, όπως συμβαίνει στην προκειμένη περίπτωση. Το περιεχόμενο του «δόγματος της συμπαράταξης» όντως ήταν εύπλαστο για το ακροατήριο σε Ελλάδα και Κύπρο και ο όρος «συμπαράταξη» είναι όρος στρατιωτικός. Κατά την άποψη του γράφοντος, συνιστώσα του δόγματος βάσει των γεγονότων που ακολούθησαν και της εμπλοκής του Παπανδρέου αποτέλεσε η αναβάθμιση της αμυντικής συνεργασίας των δύο κρατών και η υπογράμμιση της ετοιμότητας της Ελλάδας να συνδράμει στρατιωτικά για να προασπίσει την εδαφική ακεραιότητα της Κύπρου, αν αυτή απειλείτο από την Τουρκία. Έχει αναφερθεί παραπάνω ότι ο Παπανδρέου – ο οποίος κατείχε και το αξίωμα του υπουργού Εθνικής

¹⁹⁸ Σβολόπουλος (γεν. επιμ.), *Κωνσταντίνος Καραμανλής: Αρχείο...*, τόμ. 12, σ. 295.

¹⁹⁹ Αυτό διαφάνηκε και από την αντίδραση των χωρών-μελών του Συμβουλίου Ασφαλείας, τον Ιανουάριο του 1985, στα διαβήματα με τα οποία επισημαινόταν η ανάγκη «θετικής τουρκικής ανταποκρίσεως στην απόλυτα λογική και κατανοητή Ε/Κ αξίωση αποχωρήσεως του κατοχικού στρατού [...]». Όπως τονίζει ο Έλληνας πρέσβης, οι αντιδράσεις υπήρξαν «από υποτονικά ουδέτερες έως έμμεσα αρνητικές». Ζαχαράκις, *ό.π.*, σ. 296-297.

²⁰⁰ Θάνος Βερέμης, *Ανδρέας Παπανδρέου: μεγάλες προσδοκίες*, Αθήνα 2017, σ. 166.

Αμύνης κατά την περίοδο 1981-1986 - υπογράμμισε μέσα από τις δηλώσεις του τις νομικές υποχρεώσεις της Ελλάδας έναντι της Κύπρου. Ο Παπανδρέου είχε εκφράσει ήδη από τα μέσα του 1982 στον Κυπριανού την πρόθεσή του να ενημερώσει τους συνομιλητές της Ελλάδας στο ΝΑΤΟ και την ΕΟΚ, «ότι δεν επρόκειτο να γίνει ανεκτή οποιαδήποτε τουρκική δυναμική ενέργεια στην Κύπρο».²⁰¹ Ο Παπανδρέου είχε διαμηνύσει ακόμη και στον πρωθυπουργό της ΕΣΣΔ, Nikolai Tikhonov ότι η Ελλάδα αναμένει από την ΕΣΣΔ να μην επιτρέψει νέα προέλαση, γιατί η Ελλάδα δεν θα την αφήσει αναπάντητη.²⁰² Οι κινήσεις αυτές αποσκοπούσαν στο να στείλουν στη διεθνή κοινότητα το μήνυμα της ετοιμότητας της Ελλάδας να μπει σε πόλεμο για να υπερασπιστεί την Κύπρο. Η πιο ξεκάθαρη δήλωση δια στόματος Ανδρέα Παπανδρέου, περί αντίδρασης της Ελλάδας σε ενδεχόμενη στρατιωτική προσβολή της Κύπρου έγινε στο ελληνικό κοινοβούλιο το 1986.²⁰³ Αποτελούσε σημαντική δήλωση η οποία έστειλε με σαφήνεια και με τρόπο επίσημο το μήνυμα της στρατιωτικής ετοιμότητας προς την Τουρκία και τη διεθνή κοινότητα. Η δήλωση αυτή έστειλε και μήνυμα εμπύχωσης προς τον κυπριακό λαό.

Ο Παπανδρέου είχε εκφράσει στην Πανεθνική διάσκεψη τον Απρίλιο του 1984, στην οποία συμμετείχαν εκτός από τον ίδιο και τον Κυπριανού και οι αρχηγοί και εκπρόσωποι των Ε/Κ κομμάτων, την ετοιμότητα για αποστολή στρατού στην Κύπρο αλλά και την ανάγκη «να καταστεί σαφές προς όλες τις κατευθύνσεις ότι δεν πρόκειται να δεχθούμε περαιτέρω προέλαση της Τουρκίας στην Κύπρο».²⁰⁴ Το γεγονός επιβεβαιώνει και ο Λυσσαρίδης.²⁰⁵ Όπως μαρτυρεί μάλιστα ο Κληρίδης, ο Παπανδρέου είχε διαβεβαιώσει ότι αν συμφωνούσαν όλες οι δυνάμεις στην αποστολή της μεραρχίας, δεν επρόκειτο να ενδώσει σε πιέσεις.²⁰⁶ Ο Κυπριανού ανέφερε σε

²⁰¹ Ζαχαράκις, *ό.π.*, σ. 144.

²⁰² Στο ίδιο, σ. 285.

²⁰³ *Το Κυπριακό στην Βουλή των Ελλήνων*, τόμ. Δ', σ. 112. Ο Χαράλαμπος Κασκάνης αναφέρει ότι η επίσημη διακήρυξη του casus belli έγινε λίγους μήνες μετά ομιλία του Παπανδρέου ενώπιον της κοινοβουλευτικής ομάδας του ΠΑΣΟΚ, ημερομηνίας 29 Φεβρουαρίου 1984. βλ. Κασκάνης, *ό.π.*, σ. 72. Ο Γιαννάκης Ομήρου, *Καταγραφή*, Αθήνα 2021, σ. 225-226, τοποθετεί τη διακήρυξη του casus belli στο 1981, ενώ ο Παναγιώτης Ήφαιστος στο 1983, βλ. Εκπομπή *Sigma Μεσημέρι και Κάτι*, «Με τα "όπλα" της διπλωματίας, απέναντι στο παραλήρημα και τις τακτικές Ερντογάν»: <https://www.youtube.com/watch?v=2HRD3TBYWHA&t=460s>. Γενικά, όπως δήλωσε ο Παπανδρέου στην Πανεθνική διάσκεψη του Απριλίου του 1984, παρότι δεν έχει προβεί σε δημόσια δήλωση, είχε διαμηνύσει στους Αμερικανούς δύο φορές, ότι τυχόν προέλαση των Τούρκων θα εξελιχθεί σε πόλεμο, βλ. Ζαχαράκις, *ό.π.*, σ. 261.

²⁰⁴ Ζαχαράκις, *στο ίδιο*, σ. 259. Η συζήτηση αφορούσε συγκεκριμένα την αποστολή Μεραρχίας. Για τη συζήτηση στην Πανεθνική, σ. 255-263.

²⁰⁵ Κασκάνης, *ό.π.*, σ. 118.

²⁰⁶ Στο ίδιο, σ. 102.

συνέντευξή του στον Χαράλαμπο Κασκάνη, ότι ο Παπανδρέου «δεν πίστευε ότι μια ή και δυο μεραρχίες θα έλυναν το πρόβλημα της Κύπρου. Γι' αυτό από τότε είχαμε αποφασίσει να αναθέσουμε σε κάποια ομάδα ειδικών να επεξεργαστεί το θέμα της ενίσχυσης της άμυνας της Κύπρου και της στενότερης αμυντικής συνεργασίας με την Ελλάδα. Ήταν από τότε που ξεκίνησε η μελέτη, η οποία αρκετά χρόνια μετά κατέληξε στο Δόγμα του Ενιαίου Αμυντικού Χώρου».²⁰⁷ Όπως μαρτυρείται, όταν τέθηκε το θέμα της αποστολής μεραρχίας σε σύσκεψη πολιτικών και στρατιωτικών παραγόντων της Ελλάδας και της Κύπρου, μετά την ανακήρυξη του ψευδοκράτους, το ενδεχόμενο αποκλείστηκε μετά από «ρητό αίτημα» του Σπύρου Κυπριανού.²⁰⁸ Όπως είναι καταγεγραμμένο από τον Έλληνα πρέσβη στην Κύπρο, ο Παπανδρέου στις 29 Μαΐου 1984, απάντησε σε ερωτήματα που ο Κυπριανού μέσω του Ζαχαράκι του απηύθυνε. Σχετικά με τις διαθέσεις της ελληνικής κυβέρνησης στο θέμα της αποστολής μεραρχίας, ο Παπανδρέου τόνισε ότι δεν μπορεί να αποδοθεί ευθύνη στον Κυπριανού καθότι πρόκειται για ζήτημα «αποκλειστικής αρμοδιότητας της ελληνικής κυβερνήσεως η οποία δεν θα είχε αντίρρηση να ανταποκριθεί, αν το ζητούσε η κυπριακή, σε πλαίσιο συναποφάσεως και από κοινού στάθμισης όλων των δεδομένων. Υπογράμμισε επίσης, ότι αυτή τη στιγμή, τουλάχιστον, δεν φαίνεται ενδεδειγμένη η αποστολή στρατού. Και πρόσθεσε, χαρακτηριστικά, ότι, πάντως ο Δροσογιάννης του έχει καταστήσει σαφές, από τις 24 Απριλίου, ότι δεν έχουμε τέτοια δυνατότητα. Ότι του επανέλαβε πλειστάκις ότι την αποστολή μιας μεραρχίας μας θα ακολουθήσει η αποστολή δύο τουρκικών. Και ότι τον προειδοποίησε ότι [...] η Ελλάς δεν διαθέτει τόσα στελέχη, ώστε να στείλει μερικά στην Κύπρο, χωρίς να δημιουργήσει κενά στο Αιγαίο». Είχε μεταφέρει επίσης και στον Λυσσαρίδη, ο οποίος ήταν θερμός υποστηρικτής της ιδέας της αποστολής ελληνικής μεραρχίας, ότι οι συλλογισμοί του στο θέμα δεν ευσταθούν, για τον λόγο ότι η αποστολή μεραρχίας θα μπορούσε να αποτελέσει πρόσχημα δημιουργίας κρίσης από την Τουρκία για οριστικοποίηση της διχοτόμησης.²⁰⁹

Από τις τοποθετήσεις του συμπεραίνεται σχετικά με το θέμα της μεραρχίας ότι υπήρχε διάθεση και βούληση από τον Έλληνα πρωθυπουργό να εξετάσει την αμυντική κατάσταση της Κύπρου και να συμβάλει στην ενίσχυσή της. Γνώριζε όμως ότι η απόφαση για αποστολή μεραρχίας συνδεόταν με τα ειδικότερα στρατιωτικά-

²⁰⁷ Στο ίδιο, σ. 108.

²⁰⁸ Ζαχαράκις, ό.π., σ. 286.

²⁰⁹ Στο ίδιο, σ. 292-293.

επιχειρησιακά ζητήματα που αφορούσαν και τα δύο κράτη που έπρεπε να σταθμιστούν, όπως ακριβώς και τα πολιτικά ζητήματα που εγείρονταν σε σχέση με την αντίδραση της Τουρκίας, ενδεχομένως και της διεθνούς κοινότητας, όπως επίσης και τις αντιδράσεις της ελλαδικής κοινής γνώμης,²¹⁰ πιθανόν και της αντιπολίτευσης. Δεν πρέπει να παραγνωρίζεται η αρνητική στάση του αναπληρωτή υπουργού Εθνικής Αμύνης και απόστρατου αξιωματικού, Αντώνη Δροσογιάννη, ο οποίος ήταν αρνητικός στην ιδέα αποστολής μεραρχίας.²¹¹ Η άποψη του Δροσογιάννη είχε επηρεάσει τον Παπανδρέου σε μεγάλο βαθμό.²¹² Για αυτούς τους λόγους δεν έδειξε διάθεση να προωθήσει αυτή την ιδέα, με τον δυναμισμό που τον χαρακτήριζε, αφήνοντάς την στο περιθώριο. Η στάση του Παπανδρέου και του Δροσογιάννη πιθανόν να επηρεάστηκε και από το επεισόδιο στις 9 Μαρτίου στο Β.Α. Αιγαίο, όταν «τουρκικά αντιτορπιλικά έβαλαν κατά του ελληνικού αντιτορπιλικού “Πάνθηρ”, που παρακολουθούσε τις τουρκικές ναυτικές ασκήσεις».²¹³ Το επεισόδιο κατεδείκνυε ξανά το υπαρκτό ενδεχόμενο της πολεμικής εμπλοκής στο Αιγαίο. Πάντως, οι διαφοροποιήσεις που διαφαίνονται εντός της ελληνικής κυβέρνησης καταδεικνύουν κάποια έλλειψη προεργασίας και ίσως να οδηγούν στο συμπέρασμα ότι σχετικά με το θέμα της αποστολής στρατού στην Κύπρο, να υπερισχύει η ρητορική εις βάρος της ουσίας από πλευράς Παπανδρέου.

Μεγαλύτερο πρόσκομμα αποτέλεσε όμως η έλλειψη βούλησης από τον Κυπριανού και η απουσία συναίνεσης από τα κόμματα στην Κύπρο, κάτι που ήταν απαραίτητο για ένα θέμα τόσο λεπτό όσο το θέμα της αποστολής ελληνικού στρατού στην Κύπρο έπειτα από την ανακήρυξη του ψευδοκράτους. Η συναίνεση των πολιτικών δυνάμεων εξάλλου αποτελούσε την προϋπόθεση που είχε θέσει ο Παπανδρέου, σύμφωνα με την μαρτυρία του Κληρίδη. Για τον Κυπριανού, ο Ζαχαράκης αναφέρει ότι «ήταν ενδομύχως, πολύ διστακτικός, ίσως και αρνητικός, έναντι της ιδέας. Ωστόσο, δεν

²¹⁰ Όταν ο Παπανδρέου πληροφορήθηκε ότι ο Κυπριανού διστάζει για πολιτικούς λόγους να αυξήσει τη στρατιωτική θητεία στην Κύπρο και ότι προεξόφλησε την άρνηση της Βουλής, ζήτησε από τον Ζαχαράκη να του υπογραμμίσει «την βαρύτατη ιστορική ευθύνη του και την αδυναμία της ελληνικής κυβερνήσεως να απευθύνεται πειστικά στον ελληνικό λαό για να μετάσχει σε έναν αγώνα για τον οποίο οι Ε/Κ δεν είναι διατεθειμένοι να πάρουν τα επιβαλλόμενα μέτρα». Στο ίδιο, σ. 290-291.

²¹¹ Στο ίδιο, σ. 287.

²¹² Έχει τονιστεί ότι στον τομέα της αμυντικής πολιτικής, ο Παπανδρέου είχε επηρεαστεί από την ηγεσία των ενόπλων δυνάμεων βλ. John O. Iatrides, “Beneath the Sound and the Fury: US Relations with the PASOK Government”, *Greece 1981-89. The populist decade*, New York 1993, σ. 160.

²¹³ Σβολόπουλος (γεν. επιμ.), *Κωνσταντίνος Καραμανλής: Αρχείο...*, τόμ.12, σ. 352. Ο Παπανδρέου μετά το επεισόδιο είχε αποφασίσει να προβεί σε ανάκληση των πρέσβων, πράγμα που τελικά δεν έκανε μετά από συζήτηση που είχε με τον Καραμανλή, στο ίδιο, σ. 352-353.

τολμούσε, φυσικά να εκδηλωθεί ανοικτά και έβρισκε καταφύγιο πίσω από το πρόσχημα της “συναποφάσεως” με την ελληνική κυβέρνηση, εφόσον θα το επέβαλλαν οι περιστάσεις. Αυτό, όμως, που ήθελε –και δικαίως- να αποτρέψει, πάση θυσία, ήταν να χρεωθεί ότι αρνήθηκε να ενισχύσει την άμυνα της Κύπρου, απορρίπτοντας την έλευση ελληνικού στρατού που η ελληνική κυβέρνηση ήταν, δήθεν, πρόθυμη και έτοιμη να στείλει». ²¹⁴ Ήταν δύσκολο ο Κυπριανού να αναλάβει την πολιτική ευθύνη να ζητήσει αποστολή στρατού από την Ελλάδα, όπως επίσης και το πολιτικό ρίσκο για τυχόν στρατιωτική αντίδραση της Τουρκίας, με το συμπολιτευόμενο ΑΚΕΛ να είναι αναφανδόν ενάντια στην ιδέα, και με τον Κληρίδη, ο οποίος παρουσιαζόταν ως οπαδός της ιδέας της μεραρχίας, να εκφράζει αμφιβολίες για τη χρησιμότητα και τη σκοπιμότητα της αποστολής, ²¹⁵ και να υπογραμμίζει την πιθανότητα τουρκικής αντίδρασης. ²¹⁶ Μια τέτοια απόφαση μπορούσε να πλήξει το «Μίνιμουμ πρόγραμμα» και να απομονώσει πολιτικά τον Κυπριανού, ²¹⁷ αν λάβουμε υπόψη μάλιστα και το ότι ο Λυσσαρίδης, ένθερμος υποστηρικτής της ιδέας, είχε έρθει αντιμέτωπος με τον Κυπριανού στις εκλογές του 1983. Ουσιαστικά, ο Κυπριανού και ο Παπανδρέου ταυτόχρονα, άφησαν το θέμα να μπει στο «ψυγείο», για πολιτικούς αλλά και στρατιωτικούς λόγους.

Σε σχέση με το ερώτημα περί πολεμικής εμπλοκής της Ελλάδας σε περίπτωση κατάληψης της νεκρής ζώνης, απάντησε καταφατικά, αναφέροντας ότι υπάρχει ζήτημα σχετικά με τις ενέργειες στις οποίες πρέπει να προβεί η Ελλάδα σε πρακτικό επίπεδο. Τόνισε πάντως, ότι το ζήτημα πρέπει να εξεταστεί σε σύσκεψη του ΚΥΣΕΑ,

²¹⁴ Ζαχαράκις, *ό.π.*, σ. 292. Η αναφορά του Ζαχαράκι σε «δήθεν» προθυμία και ετοιμότητα της ελληνικής κυβέρνησης, καταδεικνύει πιθανόν την υπερίσχυση της ρητορικής έναντι της ουσίας, αλλά και την πολυπλοκότητα και τη δυσκολία του ζητήματος και τη δυσκολία λήψης απόφασης από την Ελλάδα.

²¹⁵ Στο *ίδιο*, σ. 291.

²¹⁶ Στο *ίδιο*, σ. 261.

²¹⁷ Να σημειωθεί ότι σύννεφα στις σχέσεις Κυπριανού και ΑΚΕΛ είχαν αρχίσει να αναφαίνονται έπειτα από την απόρριψη των «Δεικτών Cuéllar», στις 30 Σεπτεμβρίου του 1983. Όπως λέει ο Ρολάνδης «ΑΚΕΛ και ΔΗΣΥ ωρύονταν πραγματικά τότε, δηλαδή επί μέρες ολόκληρες [...] για 30-40 μέρες ίσως, πήγαινε αυτή η ιστορία» βλ. Εκπομπή Ραδιοφωνικού Ιδρύματος Κύπρου (ΡΙΚ), *Ανοικτοί Φάκελοι*, «Πώς και γιατί ιδρύθηκε το ψευδοκράτος»: <https://www.youtube.com/watch?v=Ru54mvJS3Uc&t=4011s>. Ακρως ενδιαφέρουσα η μαρτυρία του Αναπληρωτή Γενικού Γραμματέα της ΠΕΟ, Παύλου Δίγκλη, ο οποίος απορρίπτει την ιδέα της αποστολής μεραρχίας και αναφέρεται σε «παιχνίδι με τη φωτιά, από την οποία θα καεί η Κύπρος», επιρρίπτοντας μερίδιο ευθύνης για την ανακήρυξη του ψευδοκράτους στους χειρισμούς της πρωτοβουλίας Cuellar από τον Κυπριανού. Βλ. *Ο Φιλελεύθερος*, 11 Μαρτίου 1984, σ. 1, 4.

«στο γενικότερο πλαίσιο της προστασίας του εθνικού χώρου».²¹⁸ Σχετικά με το ενδεχόμενο σύναψης αμυντικού συμφώνου ανάμεσα στην Κύπρο και την Ελλάδα, ο Έλληνας πρωθυπουργός δεν το απέρριπτε, αλλά επειδή θα εγείρονταν πιθανόν αντιδράσεις, πίστευε ότι αυτό έπρεπε να υπογραφεί αν γινόταν κάτι αντίστοιχο από την Τουρκία και το ψευδοκράτος.²¹⁹ Συμπερασματικά, ο Ζαχαράκις σημειώνει σχετικά με την ενίσχυση της αμυντικής ικανότητας της Κύπρου στη βάση της ανάπτυξης της συνεργασίας με την Ελλάδα, η οποία ετέθη εντόνως μετά την αποσχιστική ενέργεια της Τ/Κ πλευράς, ότι «κατόπιν και των εξελίξεων της πρωτοβουλίας του Γ.Γ., ατόνησε σταδιακά και αυτή η πτυχή του θέματος της αμύνης της Κύπρου».²²⁰ Πρέπει να τονιστεί ότι στην Πανεθνική συζητήθηκε το ενδεχόμενο πολέμου με την Τουρκία το οποίο απορρίφθηκε.²²¹

Ο Παπανδρέου πάντως μετά την ανακήρυξη του ψευδοκράτους προέβη σε συγκεκριμένες στρατιωτικές κινήσεις «όπως η ετοιμότητα 20 αεροσκαφών στα Δωδεκάνησα για αποστολή στην Κύπρο, η παρουσία δύο υποβρυχίων μεταξύ Κύπρου και Μ. Ασίας, η μερική επιστράτευση, προς ενίσχυση κυρίως των τεθωρακισμένων, και ορισμένες κινήσεις στον Έβρο “για να τις δουν οι Τούρκοι”! “Όλα αυτά συνιστούν μετρημένη αντίδραση (measured response)” που, ίσως καταστήσει σαφές, χωρίς απειλές, ότι το UDI πρέπει να ανακληθεί».²²² Φαίνεται ακόμη ότι ανάμεσα στον Παπανδρέου και τον Κυπριανού, συζητήθηκε τουλάχιστον τυπικά και η στρατιωτική επιλογή, σε περίπτωση που δεν ανακαλείτο η ανακήρυξη του ψευδοκράτους. Ο Κυπριανού εξέφρασε ζωντανές ανησυχίες για το ατελέσφορο και

²¹⁸ Ζαχαράκις, *ό.π.*, σ. 293· Να σημειωθεί ότι τον Απρίλιο του 1983 μετά από πληροφορίες ότι Αρμένιοι εκπαιδεύονταν στην Κύπρο για να πολεμήσουν τους Τούρκους και ότι η Τουρκία είναι έτοιμη να χτυπήσει, συνεκλήθη ειδική επείγουσα σύσκεψη στην Αθήνα στις 12 Απριλίου. Συμφωνα με το σημείωμα του Ανδρέα Σιάμπου διευθυντή του Γραφείου του Ρολάνδη, ο Παπανδρέου «ήθελε να διαπιστώσει σε ποιο βαθμό θα ενεπλέκετο η Ελλάς σε περίπτωση που θα επλήττετο η Κύπρος δια περιορισμένης εκτάσεως τουρκικής στρατιωτικής επιχείρησης (βομβαρδισμός ή κατάληψη σχολής Μελκονιάν κ.λπ.)». Στο σημείωμα αναφέρεται ότι «Σε κανένα σημείο της συσκέψεως δεν ανελήφθη σαφής δέσμευση της Ελλάδας να υποστηρίξει στρατιωτικά την Κύπρο σε περίπτωση στρατιωτικής επιχειρήσεως οποιασδήποτε φύσεως». Πάντως σε περίπτωση περιορισμένης επιχείρησης συμφωνήθηκε η αντίδραση να περιοριστεί στο χώρο που θα πλήξει η Τουρκία και ο Παπανδρέου ανέφερε ότι θα έστελνε «καμιά 300αριά άνδρες» βλ. Ρολάνδης, *ό.π.*, σ. 166-167.

²¹⁹ Στο *ίδιο*, σ. 291.

²²⁰ Στο *ίδιο*, σ. 293.

²²¹ Λυκούργος Κουρκουβέλας (εισ.- επιμ.), *Τάσσοσ Παπαδόπουλος: Αρχείο*, τόμ.Β΄, Λευκωσία 2020, σ. 85, σημ. 109.

²²² Ζαχαράκις, *ό.π.*, σ. 227· Unilateral Declaration of Independence (UDI, ελληνικά: μονομερής ανακήρυξη της ανεξαρτησίας).

επικίνδυνο της στρατιωτικής επιλογής.²²³ Οι κινήσεις του Παπανδρέου δεν πέτυχαν την ανάκληση της ανακήρυξης του ψευδοκράτους, όπως δεν παρεμπόδισε την ανακήρυξη η ανεπίσημη δήλωση του Έλληνα υφυπουργού Εξωτερικών, Γιάννη Καψή προς την Αγγλίδα ομόλογο του Janet Young στις 4 Νοεμβρίου του 1983, ότι σε περίπτωση αποσχιστικής ενέργειας είναι πιθανή η στρατιωτική ενίσχυση της Κύπρου από την Ελλάδα, παρά το γεγονός ότι οι Άγγλοι είχαν θορυβηθεί.²²⁴ Παρά ταύτα γίνεται κατανοητό ότι ο Παπανδρέου έδειξε ειλικρινή διάθεση εμπλοκής και στα στρατιωτικά πράγματα της Κύπρου. Δεν γνωρίζουμε όμως λόγω του διαθέσιμου υλικού την επιρροή που άσκησαν και το πώς αξιολογήθηκαν από τις υπηρεσίες του τουρκικού κράτους, της Μ. Βρετανίας και των ΗΠΑ, οι δηλώσεις του Παπανδρέου περί στρατιωτικής εμπλοκής της Ελλάδας σε περίπτωση προέλασης της Τουρκίας στην Κύπρο. Πάντως, γίνεται ξεκάθαρο ότι ο Παπανδρέου απέδιδε μεγάλη σημασία στο επικοινωνιακό κομμάτι και στο πώς θα προσλάμβαναν τις κινήσεις της Ελλάδας οι ξένοι αξιωματούχοι. Αυτό φαίνεται και από τη σύστασή του προς τον υφυπουργό Εθνικής Άμυνας, Αντώνη Δροσογιάννη, να πάει στην Κύπρο και να επιθεωρήσει τα οχυρωματικά έργα, «για να δώσει ένα πολύ σημαντικό σινιάλο που θα το αντιληφθεί και ο Stearns».²²⁵

Ο τελευταίος πυλώνας του «Δόγματος της συμπαράταξης» αφορά τη «συναπόφαση» των δύο κυβερνήσεων για τους χειρισμούς στο Κυπριακό, που αποτελούσε ερμηνεία

²²³ Στο ίδιο, σ. 229. Ο υπουργός Εξωτερικών της Κύπρου την περίοδο ανακήρυξης του ψευδοκράτους, Γιώργος Ιακώβου δήλωσε ότι δεν υπήρξε συζήτηση από την Ελλάδα και την Κύπρο για στρατιωτικά αντίποινα. Βλ. Εκπομπή του Ραδιοφωνικού Ιδρύματος Κύπρου (ΡΙΚ) *Προκλήσεις*, «Η παράνομη ανακήρυξη του ψευδοκράτους»: <http://cybc.com.cy/video-on-demand/%cf%81%ce%b9%ce%ba-1/%cf%80%cf%81%ce%bf%ce%ba%ce%bb%ce%ae%cf%83%ce%b5%ce%b9%cf%82/episodes-2/%cf%80%cf%81%ce%bf%ce%ba%ce%bb%ce%ae%cf%83%ce%b5%ce%b9%cf%82-15-11-21/> Ο Ιακώβου αναφέρει ότι μετά την ανάληψη των καθηκόντων του υπουργού Εξωτερικών, πριν την ανακήρυξη του ψευδοκράτους είχαν γίνει προληπτικά δύο μεγάλες συσκέψεις στα πλαίσια ενός ευρύτερου σχεδιασμού, με παρόντες τους Ανδρέα Μαυρομάτη, Χριστόδουλο Βενιαμίν, Στέλλα Σουλιώτη, Χρήστο Ζαχαράκι και στη μία σύσκεψη τον Σπύρο Κυπριανού. Αναφέρει ότι ο Βενιαμίν «υποστήριζε και στρατιωτικά αντίποινα τα οποία φυσικά οι άλλοι από εμάς απέρριπταν σαν ανέφικτα» βλ. Εκπομπή Alpha, *Alpha Ενημέρωση*, «Η μαρτυρία του τότε ΥΠΕΞ για την ανακήρυξη του ψευδοκράτους»: <https://www.youtube.com/watch?v=n5eedk2No0g&t=103s>. Στη σύσκεψη αυτή (15 Οκτωβρίου 1983), όπως και στις έντονες εκδηλώσεις του Βενιαμίν αναφέρεται και ο Ζαχαράκις, *ό.π.*, σ. 223-224. Πάντως ο Κυπριανού μετά την ανακήρυξη του ψευδοκράτους «εξ αφορμής φημών» ζήτησε από τον Ζαχαράκι να διαβιβάσει στον Παπανδρέου «ότι αντεδείνυται απολύτως η αποστολή έστω και ενός Έλληνα στρατιώτη στην Κύπρο», στο ίδιο, σ. 226.

²²⁴ Ζαχαράκις, *ό.π.*, σ. 224. Ο Καψής αναφέρεται στο στιγμιότυπο στο βιβλίο του. Μέσα από την εξιστόρησή του φαίνεται ότι οι Βρετανοί θορυβήθηκαν ακούγοντας τον Έλληνα υφυπουργό Εξωτερικών να αφήνει ανοιχτό το ενδεχόμενο αποστολής στρατού και στρατιωτικής συμφωνίας, βλ. Καψής, *ό.π.*, σ. 262-264.

²²⁵ Ζαχαράκις, *ό.π.*, σ. 287. Ο Monteagle Stearns ήταν ο πρέσβης των ΗΠΑ στην Ελλάδα το 1981-1985.

της κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ, όπως είδαμε. Με βάση το δόγμα, αναβαθμιζόταν η θέση της Αθήνας, η οποία αποκτούσε «λόγο και ρόλο στον καθορισμό τακτικής σε σχέση με το Κυπριακό».²²⁶ Τον τελευταίο όμως λόγο στη λήψη των αποφάσεων εξακολουθούσε να έχει η Λευκωσία, πράγμα το οποίο διαφάνηκε και από την εξέλιξη των γεγονότων. Ο Ανδρέας Παπανδρέου ενστερνιζόταν βασικά σημεία αλλά και το πνεύμα της ιδέας της «αγωνιστικής αναμονής». Όμως, δεν φαίνεται να αποπειράθηκε να την επιβάλει ως συνολική πολιτική παρότι είχε προωθήσει την ιδέα να τεθεί ως όρος συνέχισης του διαλόγου, η αποχώρηση των κατοχικών στρατευμάτων. Το γεγονός αυτό καταδεικνύει εκτός των άλλων, ότι ο πυλώνας της «συναπόφασης» αποτέλεσε διάυλο προώθησης των «αιρετικών» απόψεων της κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ. Πάντως, ο Παπανδρέου δεν δίστασε σε ορισμένες περιπτώσεις να εκφράσει ανοιχτά τις απόψεις του ενώπιον των κυπρίων πολιτικών. Χαρακτηριστικό είναι το στιγμιότυπο, όταν ενώπιον της πανεθνικής συνέλευσης, τον Απρίλιο του 1984, δήλωσε «ότι η Τουρκία δεν έχει οποιονδήποτε λόγο να υποχωρήσει –και ο ίδιος έτσι θα έκανε αν ήταν ο Ενρεν- και συνεπώς είτε θα παραμείνει το ζήτημα ως έχει είτε θα πάμε σε συνομοσπονδία χωρίς σημαντική εδαφική αλλοίωση».²²⁷ Παρά την τοποθέτηση αυτή δεν προώθησε ανοιχτά την πολιτική της διατήρησης του status quo, που την θεωρούσε την καλύτερη δυνατή επιλογή, υπό τις συνθήκες που ίσχυαν τη δεδομένη χρονική στιγμή. Είναι αλήθεια όμως, ότι η έννοια του «συναποφασίζεин» οδήγησε την Αθήνα στην παρέμβαση της στα εσωτερικά πολιτικά πράγματα της Κύπρου, έπειτα από την ανακοίνωση του «Μίνιμουμ».

Γενικά, η κυπριακή κυβέρνηση είχε την απόλυτη ελευθερία των κινήσεων στους χειρισμούς και στις αποφάσεις και επέλεξε να ανταποκριθεί στην πρωτοβουλία του ΓΓ Cuéllar και να παρευρεθεί στη Συνάντηση κορυφής του Ιανουαρίου του 1985 στη Νέα Υόρκη. Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω η ενασχόληση της ελληνικής κυβέρνησης με την πρωτοβουλία του Cuéllar ήταν επιφανειακή. Αυτή η στάση της κυβέρνησης της Ελλάδας, η οποία καταδεικνύει και τη φθορά του «Δόγματος της συμπαράταξης», πιθανόν να εξηγείται και από το ότι ο Παπανδρέου μετά την επίλυση της κρίσης στις σχέσεις Αθήνας - Λευκωσίας που εκτυλίχθηκε μετά την ανακήρυξη του ψευδοκράτους, είχε αποβάλει τις οποιεσδήποτε επιφυλάξεις είχε για τον Σπύρο Κυπριανού, στον οποίο επιδείκνυε εμπιστοσύνη για τα κίνητρα του. Αναγνώριζε στον

²²⁶ Χριστοδουλίδης, *Οι σχέσεις ...*, σ. 150.

²²⁷ Ζαχαράκις, *ό.π.*, σ. 259.

Κύπριο πρόεδρο ότι έβλεπε και ο ίδιος «την πορεία του Ελληνισμού μακροπρόθεσμα και μη θυσιάζοντας το μέλλον για το παρόν».²²⁸ Είχαν εξάλλου συμφωνήσει οι δύο ηγέτες σχετικά με την εν λόγω πρωτοβουλία, ότι ο ΓΓ επιχειρούσε «να κλείσει το Κυπριακό και να το μετατρέψει σε τεχνικό πρόβλημα», όπως αναφέρει ο Χριστοδουλίδης.²²⁹ Έτσι εξηγείται και το γεγονός ότι ο Έλληνας πρωθυπουργός, προσπάθησε να προστατέψει τον Κυπριανού, παρακαλώντας τον Λυσσαρίδη τον Δεκέμβριο του 1984 «να αποφύγει οτιδήποτε θα αποδυνάμωνε τον Κυπριανού».²³⁰

Αξιολογώντας την εφαρμογή και την επιτυχία του δόγματος, θα μπορούσε κανείς να διαπιστώσει ότι δεν εφαρμόστηκε με συνέπεια. Εκτός του ότι το περιεχόμενο αποτέλεσε αντικείμενο εκπτώσεων, η εφαρμογή του ατόνησε στην πορεία του χρόνου και των γεγονότων. Για μια σειρά από εσωτερικούς και εξωτερικούς παράγοντες και πιο συγκεκριμένα εξ αιτίας του «αφιλόξενου» στο δόγμα διεθνούς περιβάλλοντος αλλά και των τετελεσμένων που δημιούργησε ο διάλογος στο Κυπριακό, το δόγμα όσο εφαρμόστηκε, εφαρμόστηκε εν πολλοίς ανεπιτυχώς και ουσιαστικά αποδείχθηκε εν πολλοίς άκαρπο. Η εφαρμογή του δέχθηκε πλήγμα από τις εξελίξεις στο εσωτερικό της Κύπρου και δη από την εξαγγελία του «Μίνιμουμ» και την κρίση που προκλήθηκε στις σχέσεις Αθήνας-Λευκωσίας. Μετά τις εκλογές του Φεβρουαρίου του 1983 και την επικράτηση του Κυπριανού στη βάση της συνεργασίας του με το ΑΚΕΛ, φαίνεται ότι το δόγμα αρχίζει να ατονεί σταδιακά.

Σε ότι αφορά την πρωτοβουλία Cuéllar και την εξέλιξή της, ο Παπανδρέου παρείχε στον Κυπριανού από τα τέλη του 1984 και εντεύθεν μόνο την ηθική και ρητορική του στήριξη, σε πολλές περιπτώσεις, βέβαια, έντονη και καταλυτική,²³¹ όπως μαρτυρεί το γεγονός ότι ο Παπανδρέου είχε ζητήσει από τον Λυσσαρίδη τον Δεκέμβριο του 1984 να μην αποδυναμώσει τον Κυπριανού ενόψει της Συνάντησης Κορυφής στη Νέα Υόρκη.²³² Επίσης, ο Παπανδρέου ενώπιον του Καραμανλή στη συνάντηση των τριών στις 5 Φεβρουαρίου 1985, στήριξε τους χειρισμούς του Κυπριανού και πρότεινε στον Καραμανλή, ο οποίος δεν είχε πειστεί από τις εξηγήσεις του Κυπριανού, την κάλυψη του Κύπριου προέδρου «τόσο για τους χειρισμούς του στην Νέα Υόρκη όσο και

²²⁸ Στο ίδιο, σ. 268

²²⁹ Χριστοδουλίδης, *Οι σχέσεις...*, σ. 226.

²³⁰ Ζαχαράκις, *ό.π.*, σ. 278.

²³¹ Την «αμέριστη στήριξη» του Παπανδρέου προς τον Κυπριανού σημειώνει και ο Χριστοδουλίδης, *Οι σχέσεις...*, σ. 182.

²³² Ζαχαράκις, *ό.π.*, σ. 278.

έναντι των άλλων κυπριακών κομμάτων», κάτι το οποίο απέρριψε ο Καραμανλής συντάσσοντας ένα ουδέτερο ανακοινωθέν για τη συνάντηση, με σκοπό να αφήσει ανοιχτό το παράθυρο για επανάληψη της πρωτοβουλίας Cuéllar.²³³ Στον Κυπριανού είχε επιρριφθεί τότε η ευθύνη από τη διεθνή κοινότητα για την αποτυχία της συνάντησης, ενώ ο Κύπριος πρόεδρος είχε δεχτεί έντονη κριτική από το ΑΚΕΛ και τον ΔΗΣΥ για τους χειρισμούς του και υπήρχε έντονη φημολογία για διεξαγωγή πρόωρων εκλογών.²³⁴ Παρόλα αυτά η προσέγγιση αυτή δεν συνάδει σε καμία περίπτωση με την αρχική πρόθεση και στρατηγική του Παπανδρέου. Γενικά, η ασυνέπεια στην εφαρμογή και ο σταδιακός τρόπος με τον οποίο εγκαταλείφθηκε, αποτελούν ενδείξεις του γεγονότος ότι το «Δόγμα της συμπαράταξης» αυτό καθεαυτό δεν αποτέλεσε συμπαγή στρατηγική, επεξεργασμένη με επάρκεια από τις κυβερνήσεις της Ελλάδας και της Κύπρου, που δεν ήταν σε θέση και λόγω των γενικότερων συνθηκών να την εφαρμόσουν με συνέπεια.

Συν τοις άλλοις, πέραν των μακροπρόθεσμων στόχων που απέληγαν σε μία Κύπρο «ανεξάρτητη, αποστρατικοποιημένη» και στην «επιστροφή των προσφύγων στις εστίες τους»,²³⁵ ως στρατηγική χαρακτηρίστηκε από ασάφεια ως προς το περιεχόμενο σε ότι αφορούσε τους επιδιωκόμενους βραχυπρόθεσμους στόχους. Παρά τον μεγάλο αριθμό των επισκέψεων του Κυπριανού στην Αθήνα και των συνακόλουθων συναντήσεών του με τον Παπανδρέου,²³⁶ όπως φάνηκε από την εξέλιξη των γεγονότων δεν συνέβη εκείνο που είχε αναγγείλει στις 3 Μαρτίου του 1983 ο Παπανδρέου, ότι δηλαδή «αντί να αντιδρούμε στα γεγονότα θα τα διαμορφώνουμε εμείς».²³⁷ Κάτι το οποίο παραδέχτηκε εμμέσως στον Κυπριανού στις 9 Ιουλίου του 1986. Ο Παπανδρέου είχε τονίσει τότε ότι «πρέπει να κάνουμε κάτι που δεν έχουμε κάνει έως τώρα. Δηλαδή να διαμορφώσουμε τη στρατηγική των επόμενων κινήσεων μας (!), εξετάζοντας εξαντλητικά τις προθέσεις του Γ.Γ., του Ντενκτάς, των ΗΠΑ κλπ., σε συνεργασία των δύο ΥΠΕΞ, ώστε να προηγούμεθα και να μην επόμεθα των γεγονότων».²³⁸ Ο Χριστοδουλίδης αναφερόμενος σε μία ευρύτερη χρονικά περίοδο, την περίοδο 1977-1988, συμπεραίνει ότι «Σε καμία περίπτωση δεν υπήρξε στην

²³³ Βλ. το σημείωμα στο Σβολόπουλος (γεν. επιμ.), *Κωνσταντίνος Καραμανλής: Αρχείο...*, τόμ.12, Αθήνα 1997, σ. 434-435.

²³⁴ Χριστοδουλίδης, *Οι σχέσεις...*, σ. 177, 178.

²³⁵ Κασκάνης, *ό.π.*, σ. 63.

²³⁶ Ενδεικτικά το 1982, έλαβαν χώρα 23 συναντήσεις κορυφής ανάμεσα στους δύο ηγέτες, βλ. Ζαχαράκης, *ό.π.*, σ. 150.

²³⁷ Κασκάνης, *ό.π.*, σ. 155.

²³⁸ Ζαχαράκης, *ό.π.*, σ. 328.

πράξη, ανάμεσα σε Λευκωσία και Αθήνα, κοινή στρατηγική για την προώθηση λύσης του κυπριακού, αλλά ούτε και προληπτική ή/ και επιθετική διπλωματία για να γίνουν γνωστές οι θέσεις, τα όρια και οι κόκκινες γραμμές τους στο κυπριακό. Στην πραγματικότητα, αυτές δεν είχαν ποτέ καθοριστεί με σαφήνεια και αν προβάλλονταν σε κάποιες περιπτώσεις συγκεκριμένες θέσεις ως αντίδραση στο περιεχόμενο πρωτοβουλιών για το κυπριακό, αυτές δεν είχαν συνέχεια, με αποτέλεσμα να είναι σε όλους εμφανής η έλλειψη στρατηγικής της ελληνικής πλευράς. Συνέπεια τούτου ήταν και η, στο διεθνές επίπεδο, ελλιπής κατανόηση των θέσεων Αθήνας και Λευκωσίας, καθώς και η απουσία αξιοπιστίας ως προς τις ενέργειες της ελληνικής πλευράς».²³⁹ Το γεγονός αυτό συνυπήρξε με ένα έλλειμμα συντονισμού, που δεν συνάδει με την ιδέα της ελληνικής κυβέρνησης για «συναπόφαση», και το οποίο έλλειμμα μάλιστα είχε προκαλέσει σοβαρή κρίση στις σχέσεις Αθήνας και Λευκωσίας έπειτα από την ανακήρυξη του ψευδοκράτους. Αφορμή αποτέλεσαν οι δηλώσεις του Κυπριανού σχετικά με τη βρετανική πρόταση για τριμερείς διαβουλεύσεις, δηλώσεις οι οποίες όπως υποστήριξε ο Κυπριανού παρερμηνεύτηκαν.²⁴⁰

Ακριβώς, υπό αυτές τις συνθήκες το «Δόγμα της συμπαράταξης» δεν προσαρμόστηκε στις τρέχουσες εξελίξεις, ούτε προληπτικά σε ενδεχόμενα σενάρια αλλά ούτε και εκ των υστέρων αν συνυπολογιστεί το ότι η Ε/Κ πλευρά δεν τερμάτισε τη συμμετοχή της στην πρωτοβουλία του Cuéllar μετά την ανακήρυξη του ψευδοκράτους, πράγμα το οποίο θα άρμοζε στο «Δόγμα της συμπαράταξης». Πάντως, χαρακτηριστική είναι η μαρτυρία του Πόλυ Πολυβίου ο οποίος είχε διατελέσει την περίοδο 1984-1986 μέλος της Διαπραγματευτικής Ομάδας για το Κυπριακό και ο οποίος συνόδευσε τον Κυπριανού στη Νέα Υόρκη, όπου στις 20 Ιανουαρίου έλαβε χώρα η Συνάντηση Κορυφής ανάμεσα στους Κυπριανού και Denktas.²⁴¹ Αναφέρει, λοιπόν, ο Πολυβίου σε σχέση με τη συνεννόηση της ελληνικής και της κυπριακής κυβέρνησης στο διάστημα μεταξύ της πρώτης και δεύτερης φάσης του τρίτου γύρου των συνομιλιών (29 Νοεμβρίου 1984 – 8 Δεκεμβρίου 1984): «Οι διαβουλεύσεις με την ελληνική κυβέρνηση είχαν παρόμοιο χαρακτήρα, δηλαδή ήταν επιφανειακές και χωρίς προβληματισμό, χωρίς να καταλήγουν σε εναλλακτικές για διαφορετικά ενδεχόμενα και σενάρια που θα μπορούσαν να εξελιχθούν. Οι διαβουλεύσεις των δύο

²³⁹ Χριστοδουλίδης, *Οι σχέσεις ...*, σ. 242.

²⁴⁰ Στο ίδιο, σ. 151. Για την κρίση, βλ. Χριστοδουλίδης, *Οι σχέσεις...*, σ.141-145 και Ζαχαράκης, *ό.π.*, σ. 232-244.

²⁴¹ Πολυβίου, *Κυπριανού και...*, σ. 9.

κυβερνήσεων στην Αθήνα δεν κατέληξαν σε καμιά ουσιαστική συμφωνία για τη στρατηγική που θα έπρεπε να μελετηθεί κατά και μετά τη συνάντηση Υψηλού Επιπέδου, όποιο και να ήταν το αποτέλεσμα της».²⁴²

Επιβεβαίωση της μη συνεπούς εφαρμογής του «Δόγματος της συμπαράταξης» στη στρατηγική της Αθήνας και της Λευκωσίας σχετικά με την πρωτοβουλία του Cuéllar, που καταδεικνύει την απουσία συντονισμού μεταξύ των δύο κυβερνήσεων αποτελεί η μαρτυρία του Ζαχαράκι, που θέλει τον Παπανδρέου να αποφεύγει τον Κυπριανού «επικαλούμενος “άλλες ασχολίες”».²⁴³ Και αυτό εν μέσω των εξελίξεων που συντελούνταν στο Κυπριακό σχετικά με την πρωτοβουλία Cuéllar και στο εσωτερικό της Κύπρου σχετικά με τη ρήξη ανάμεσα στον Κυπριανού και το ΑΚΕΛ, τον Νοέμβρη του 1984. Αν το περιστατικό αυτό μπορούσε να αποδοθεί σε υπερβολές ενός συναισθηματικά φορτισμένου Κυπριανού ή σε εκλάμπεις αφορούσες την ψυχολογία και ιδιοσυγκρασία του Παπανδρέου, εντούτοις το γεγονός ότι η Αθήνα προέτρεψε τον Ζαχαράκι να χειριστεί κατά την κρίση του το θέμα που ανέκυψε σχετικά με την πρόθεση παραίτησης που εξέφρασε ο Κυπριανού στον Ζαχαράκι τον Μάιο του 1985, αποφεύγοντας να δώσει περαιτέρω οδηγίες στον Έλληνα πρέσβη,²⁴⁴ φανερώνουν πλήρη εγκατάλειψη του δόγματος. Το συμπέρασμα αυτό ενισχύεται από το γεγονός, ότι αποτελούσε σύνηθες φαινόμενο να χειρίζεται ο Ζαχαράκις κατά την κρίση του τις καταστάσεις, όπως ο ίδιος τονίζει.²⁴⁵ Γενικά, την ανάγκη να προσδιοριστούν οι στόχοι της ελληνικής και της Ε/Κ πλευράς, μάλιστα «κατά τρόπο συγκεκριμένο και ρεαλιστικό [...] στα δύο-τρία βασικά σημεία των διαπραγματεύσεων, αντί να πελαγοδρομούμε» έθετε και ο Καραμανλής, τονίζοντας τη σημασία του προσδιορισμού των στόχων και του συντονισμού ως προϋπόθεση της εξασφάλισης συνδρομής από τη Δύση για επίλυση του ζητήματος.²⁴⁶ Επίσης, όπως καταδείχθηκε υφίστατο ασάφεια και ως προς τις ορίζουσες, σε ό,τι αφορά τα όρια στον ρόλο που διαδραμάτιζε η Ελλάδα στο Κυπριακό. Το γεγονός αυτό έχει να κάνει κυρίως με το ότι δεν αποδόθηκε στο δόγμα ένας επαρκής ορισμός, ούτε από τον πρωθυπουργό της Ελλάδας που το προώθησε ως ιδέα, αλλά ούτε από την κυβέρνηση της Κύπρου που το προσυπέγραψε.

²⁴² Στο ίδιο, σ. 79-80.

²⁴³ Ζαχαράκις, *ό.π.*, σ. 284.

²⁴⁴ Στο ίδιο, σ. 321.

²⁴⁵ Στο *ιδιό*.

²⁴⁶ Σβολόπουλος (γεν. επιμ.), *Κωνσταντίνος Καραμανλής: Αρχείο...*, τόμ.12, σ. 142.

Πρέπει ακόμη να αναφερθεί ότι το δόγμα ως όνομα και ως ιδέα ασκούσε γοητεία στον κυπριακό ελληνισμό, συναισθηματικά και πολιτικά. Αυτό τεκμαίρεται από το γεγονός ότι την ημέρα της ανακήρυξης του ψευδοκράτους, Ε/Κ μαθητές διαδηλώνοντας έφτασαν στο Προεδρικό Μέγαρο. Κατά την ομιλία που απηύθυνε στους μαθητές ο Κυπριανού, αναφέρθηκε και στην επαφή της κυπριακής με την ελληνική κυβέρνηση και οι μαθητές ξέσπασαν σε χειροκροτήματα και αναφώνησαν ρυθμικά το σύνθημα «Ελλάς- Κύπρος- Συμπαράταξη».²⁴⁷ Τέλος μέσω του δόγματος αυτού, ο Ανδρέας Παπανδρέου έθεσε τα θεμέλια για την εξαγγελία του Δόγματος του Ενιαίου Αμυντικού Χώρου Ελλάδας και Κύπρου που έλαβε χώρα στην τρίτη και τελευταία του θητεία στον πρωθυπουργικό θώκο, την περίοδο 1993-1996.

Η Επίσκεψη του 1982

Όπως συνάγεται από τα δεδομένα, ο Ανδρέας Παπανδρέου ως πολιτικός ήταν σε θέση να καλύψει συναισθηματικά και να εμπνεύσει τους Έλληνες της Κύπρου. Η ρητορική του δεινότητα, οι αναφορές του στο Κυπριακό από ιστορική και πολιτική σκοπιά, όπως επίσης και η φήμη που αποκόμισε από την πρότερη εμπλοκή του στο Κυπριακό τη δεκαετία του 1960²⁴⁸ αλλά και η συμμετοχή του στην αντίσταση κατά της δικτατορίας με το Πανελλήνιο Απελευθερωτικό Κίνημα (ΠΑΚ)²⁴⁹ το οποίο είχε ιδρύσει, δημιουργούσαν ένα ευνοϊκό πλαίσιο για τον ίδιο για να καταστεί δημοφιλής και αγαπητός ανάμεσα στους Έλληνες της Κύπρου. Αναμφισβήτητα η εκλογική επικράτηση του ΠΑΣΟΚ και του Παπανδρέου τον Οκτώβριο του 1981, είχε δημιουργήσει προσδοκίες στην Κύπρο σχετικά με τη διαχείριση του Κυπριακού.²⁵⁰ Πιθανότατα η έντονα θετική προδιάθεση μεγάλου μέρους των Ελλήνων της Κύπρου απέναντι στον Παπανδρέου, να οφειλόταν στο ότι ο νέος ηγέτης της Ελλάδας, τύγχανε σύγκρισης με άλλους πρωταγωνιστές της ελληνικής πολιτικής σκηνής. Στη

²⁴⁷ Βλ. βίντεο από το Αρχείο του Ραδιοφωνικού Ιδρύματος Κύπρου (ΡΙΚ): <https://www.digital-herodotus.eu/archive/video/items/5282/anakerukse-pseudokratous-dieloseis-matheton-spuros-kuprianou-omilia-1983/?page=>

²⁴⁸ Για την πολιτική παρουσία του Παπανδρέου τη δεκαετία του 1960 και την εμπλοκή του στο Κυπριακό βλ. Ανδρέας Γ. Παπανδρέου, *Η δημοκρατία στο απόσπασμα*, Αθήνα 2006· Βερέμης, *ό.π.*, σ. 28-43· Ευάνθης Χατζηβασιλείου, «Η επίσκεψη Παπανδρέου στις ΗΠΑ», *Καθημερινή*, 31 Ιουλίου 2016· Πέτρος Γαρουφαλιάς, *Ελλάς και Κύπρος. Τραγικά σφάλματα, ευκαιρίες που χάθηκαν*, Αθήνα 1982, σ. 178-209· Σπύρος Δραΐνας, *Ανδρέας Παπανδρέου. Η γέννηση ενός πολιτικού αντάρτη*, Αθήνα 2013· Στιγμιότυπα από την περιοδεία του Ανδρέα Παπανδρέου στην Κύπρο στις 21-24 Νοεμβρίου του 1964: http://www.avarchive.gr/portal/digitalview.jsp?get_ac_id=1629

²⁴⁹ Για το ΠΑΚ βλ. Παπανδρέου, *Η δημοκρατία...*, σ. 464-522.

²⁵⁰ Βλ. την πρόσληψη της νίκης του ΠΑΣΟΚ από τον κυπριακό τύπο στο Ζαχαράκις, *ό.π.*, σ. 115-116.

συλλογική συνείδηση μέρους των κυπρίων ο Κωνσταντίνος Καραμανλής δεν έχαιρε ιδιαίτερης εκτίμησης, λόγω της μη επίτευξης της ένωσης κατά τη διάρκεια του αγώνα της ΕΟΚΑ και λόγω των Συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου.²⁵¹ Επίσης, δεν αποτιμάτο θετικά ούτε ο Κωνσταντίνος Μητσοτάκης, ο οποίος όταν είχε επισκεφθεί την Κύπρο ως υπουργός Εξωτερικών προπηλακίστηκε στο αεροδρόμιο από διαδηλωτές, «οι οποίοι, έξαλλοι, έβριζαν, απειλούσαν, χτυπούσαν το καπό και τα τζάμια και πετούσαν αβγά και ντομάτες».²⁵² Συγκριτικά με τα πρόσωπα που απάρτιζαν τις κυβερνήσεις της Νέας Δημοκρατίας, το προφίλ του Ανδρέα Παπανδρέου αναβαθμιζόταν στη συλλογική συνείδηση. Ο γράφων εκτιμά ότι τη δημοτικότητα του Ανδρέα Παπανδρέου ενίσχυσε η επίσημη επίσκεψή του στην Κύπρο, η οποία αποτελούσε μια ιστορική στιγμή αν ληφθεί υπόψη ότι ήταν η πρώτη επίσκεψη Έλληνα πρωθυπουργού στο νησί.

Η άφιξη του Παπανδρέου στην Κύπρο έγινε στις 27 Φεβρουαρίου 1982 και η αναχώρηση του για την Αθήνα την 1^η Μαρτίου.²⁵³ Λόγω του γεγονότος ότι ήταν η πρώτη επίσκεψη Έλληνα πρωθυπουργού στο νησί, η επίσκεψη θεωρείτο πολύ σημαντικό γεγονός για τους Έλληνες της Κύπρου. Οι εξιστορήσεις, οι μαρτυρίες, ο τύπος της εποχής και το οπτικοακουστικό υλικό σκιαγραφούν εικόνα έντονου ενθουσιασμού ανάμεσα στους Ε/Κ. Αναφέρει ο Χρήστος Ζαχαράκις: «Η κυπριακή τηλεόραση άρχισε την πρωινή εκπομπή της, στις 27 Φεβρουαρίου 1982, με την εικόνα της ελληνικής σημαίας και τη διακήρυξη προς τον κυπριακό Ελληνισμό ότι “μεγάλη και ιστορική ημέρα ξημερώνει για την Κύπρο που περιμένει να υποδεχθεί σήμερα τον Πρωθυπουργό της Ελλάδας σε επίσημη επίσκεψη”».²⁵⁴ Εν συνεχεία αφού αναφερθεί στη σημασία της επίσκεψης για πρώτη φορά Έλληνα πρωθυπουργού στην Κύπρο η οποία «δεν ευτύχησε να ενωθεί με τον εθνικό μητροπολιτικό κορμό» και βρισκόταν υπό κατοχή, ο Ζαχαράκις τονίζει: «Εύλογος, συνεπώς, ο ενθουσιασμός του κυπριακού τηλεοπτικού δικτύου που αντικατόπτριζε την ανάλογη πάνδημη

²⁵¹ Ο Καραμανλής εξέφρασε την άποψη στον Κυπριανού ότι οι υπηρεσίες του προς την Κύπρο δεν αναγνωρίστηκαν από τους Κυπρίους, ούτε δημόσια από την κυπριακή ηγεσία και είπε ότι αν και μέχρι το 1963 ο ίδιος με τον Μακάριο ήταν συνυπεύθυνοι για το Κυπριακό, επιρρίπτονται στον ίδιο οι ευθύνες για τις ατυχίες της Κύπρου, ενώ ο Μακάριος παίρνει άφεση αμαρτιών. Τόνισε επίσης, ότι ο Μακάριος ουδέποτε του απηύθηνε πρόσκληση να επισκεφθεί την Κύπρο, βλ. Σβολόπουλος (γεν. επιμ.), *Κωνσταντίνος Καραμανλής: Αρχείο...*, τόμ.12, σ. 275.

²⁵² Ζαχαράκις, *ό.π.*, σ. 104 · Ο Ζαχαράκις αναφέρει ότι στον χώρο ήταν συγκεντρωμένα μέλη του σωματείου «Αδούλωτη Κερύνηα» και της ΕΔΕΚ. Οι τελευταίοι, με βάση τις πληροφορίες του Έλληνα πρέσβη είχαν σκοπό να προκαλέσουν επεισόδια. Βλ. *στο ίδιο*, σ. 103.

²⁵³ Βλ. το πρόγραμμα της επίσκεψης στο Βικέτος - Τρίχας (επιμ.), *ό.π.*, σ. 16-17.

²⁵⁴ Ζαχαράκις, *ό.π.*, σ. 134.

ψυχική ανάταση των Ε/Κ [...]».²⁵⁵ Έχει υπογραμμιστεί η θριαμβευτική υποδοχή που έτυχε ο Παπανδρέου από τους Ε/Κ. Σε αυτήν είχαν συμμετάσχει όλα τα πολιτικά κόμματα της Κύπρου.²⁵⁶ Αξίζει να αναφερθεί ότι στη δεξίωση που παρέθεσε ο Έλληνας πρέσβης στο Ελληνικό Πολιτιστικό Κέντρο, είχαν συρρεύσει χιλιάδες κόσμου, που συνωστίστηκαν στην αίθουσα, σε διαστάσεις συλλαλητηρίου.²⁵⁷ Χαρακτηριστικές των προσδοκιών και του ενθουσιασμού που δημιούργησε η επίσκεψη Παπανδρέου, είναι και οι δηλώσεις πολιτών. Μια γυναίκα δήλωσε: «Για μας τους Έλληνες της Κύπρου είναι κάτι το πρωτόφανο, κάτι που μας συγκλονίζει, γιατί για πρώτη φορά μας επισκέπτεται Έλληνας πρωθυπουργός και μέχρι τώρα μας έχουν μπουχτίσει με πολλά λόγια, αλλά δεν είδαμε τίποτε το ουσιαστικό. Τώρα άρχισαν να διαφαίνονται νέες ελπίδες και ελπίζω να μην διαψευστούμε».²⁵⁸

Ο Τύπος της εποχής αντανακλά τον ενθουσιασμό της κοινής γνώμης αλλά και την αναμονή της για την επίσκεψη, μέσα από τους τίτλους και τη μεταφορά των δηλώσεων των κομμάτων και άλλων φορέων. Στις 24 Φεβρουαρίου *Ο Φιλελεύθερος* έγραφε «Παλλαϊκή Υποδοχή στον Παπανδρέου».²⁵⁹ Ο ΔΗΣΥ με ανακοίνωσή του χαρακτήριζε την επίσκεψη «ιστορικό γεγονός» και καλούσε τα μέλη, τους οπαδούς και τον Κυπριακό λαό να υποδεχτεί τον Παπανδρέου «και να διατρανώσει σ' αυτόν τα αισθήματα αγάπης και εκτιμήσεώς του».²⁶⁰ Έκκληση για υποδοχή έκανε και η Ένωση Κέντρου η οποία ερμήνευε «την επίσκεψη ως δείγμα της θέλησης για την εκπλήρωση της μεγάλης Ιστορικής ευθύνης του Ελληνισμού απέναντι στην Κύπρο και το λαό της». Ανακοινώσεις εξέδωσαν και άλλοι φορείς όπως η Ιερά Σύνοδος, η

²⁵⁵ Στο ίδιο, σ. 134.

²⁵⁶ Τζεργιάς, *Η Κύπρος ...*, σ. 829. Τη «θερμή, παλλαϊκή υποδοχή» επιβεβαιώνει και ο τότε βουλευτής του ΑΚΕΛ, Ανδρέας Φάντης, *Η ταραχώδης πορεία 1974-2004. 50 χρόνια Κυπριακής Δημοκρατίας*, Λευκωσία 2012, σ. 81. Ενδεικτική είναι η παρουσία και οι ενθουσιώδεις εκδηλώσεις των παρευρισκομένων στην ομιλία του Παπανδρέου στην επίσκεψή του στον προσφυγικό συνοικισμό «Στρόβολος 2», όπως αυτή βιντεοσκοπήθηκε από το ΡΙΚ. Στο βίντεο διακρίνεται πληθώρα ελληνικών σημαίων, αλλά και κυπριακών, ενώ έκαναν την εμφάνισή τους σημαίες και λάβαρα κομμάτων. Από το κοινό ακούγονται διάφορα συνθήματα τα οποία και αντικατοπτρίζουν τον πλουραλισμό και την καθολικότητα σε ότι αφορά την πολιτική τοποθέτηση των παρευρισκομένων, βλ. <https://www.youtube.com/watch?v=eknWH3zTwhY>. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Ζαχαράκης αναφέρεται στον σημαϊοστολισμό της Λευκωσίας, τονίζοντας ότι «θύμιζε άλλες εποχές» και ότι κατά την άφιξη του Έλληνα πρωθυπουργού, τον καλωσόρισε με ευχαριστίες «γιατί ξανάφερε την ελληνική σημαία στην Κύπρο». Βλ. Ζαχαράκης, *ό.π.*, σ. 140.

²⁵⁷ Ζαχαράκης, στο ίδιο, σ. 141.

²⁵⁸ Για τις δηλώσεις των πολιτών, βλ. Βικέτος - Τρίχας (επιμ.), *ό.π.*, σ. 18-21.

²⁵⁹ *Ο Φιλελεύθερος*, 24 Φεβρουαρίου 1982.

²⁶⁰ *Η Σημερινή*, 24 Φεβρουαρίου 1982, σ. 1.

Συντονιστική Επιτροπή Καρπασίας και η Παγκύπρια Επιτροπή Προσφύγων.²⁶¹ Το ΑΚΕΛ και η ΠΕΟ έκαναν κάλεσμα «σε μαζική υποδοχή».²⁶² Η δεξιάς πολιτικής τοποθέτησης εφημ. *Δειλινή*, παρότι εξέφραζε την άποψη ότι η επίσκεψη είναι ιστορικό γεγονός λόγω των συναισθημάτων που θα προκαλέσει στον κυπριακό ελληνισμό και λόγω της επιβεβαίωσης της συμπαράστασης της Ελλάδας, πιο συγκρατημένη εξέφραζε τις αμφιβολίες της για το κατά πόσον η επίσκεψη συνδέεται με εξελίξεις στο Κυπριακό.²⁶³ Ως προς τα πρωτοσέλιδα, ξεχωρίζει ο τίτλος του *Φιλελεύθερου*. Η αναφορά σε «Παλλαϊκό Συναγερμό» σκιαγραφεί την πραγματικότητα.²⁶⁴ Στις 28 Φεβρουαρίου οι εφημερίδες έγραψαν: «Ανατέλλει στην Κύπρο ο Ήλιος»,²⁶⁵ «Παπανδρέου: Συνεργασία με όλες τις πολιτικές δυνάμεις της Κύπρου»,²⁶⁶ «Η Κύπρος αποθεώνει τον Α. Παπανδρέου».²⁶⁷

Τα παραπάνω συμφωνούν με την τοποθέτηση του Γιαννάκη Ομήρου ότι «η επίσκεψη αυτή αναπτέρωσε το ηθικό του λαού μας και αποκατέστησε το αίσθημα εμπιστοσύνης προς την Ελλάδα, ύστερα από την τραγική δοκιμασία του προδοτικού χουντικού πραξικοπήματος». Ο Ομήρου μάλιστα αποδίδει ιδιαίτερη σημασία και στην παραδοχή εκ μέρους του Παπανδρέου, της ευθύνης των ελλήνων πολιτικών «για την κυπριακή τραγωδία». Παραθέτει απόσπασμα από την ομιλία του Παπανδρέου ενώπιον της Βουλής των Αντιπροσώπων, στην οποία αναφέρθηκε στην μη δόμηση δημοκρατικών θεσμών από τους Έλληνες πολιτικούς «σε βάσεις μόνιμες, που να εγγυώνται πάντα τον σεβασμό της λαϊκής κυριαρχίας».²⁶⁸

Ο Παπανδρέου με την παρουσία του στο νησί είχε προκαλέσει ενθουσιασμό στους Ε/Κ, ενώ η ρητορική δεινότητα και οι λόγοι που εκφώνησε τους συνεπήραν. Αξιοσημείωτη είναι μία φράση που συμπεριέλαβε στην απάντησή του ο Έλληνας πρωθυπουργός, στην προσφώνηση του Κύπριου Προέδρου της Δημοκρατίας, κατά την άφιξή του στο αεροδρόμιο της Λάρνακας. Αναφερόμενος στη διεθνοποίηση του

²⁶¹ Στο ίδιο, σ. 8.

²⁶² *Χαραυγή*, 25 Φεβρουαρίου 1982, σ. 1.

²⁶³ *Η Δειλινή*, 25 Φεβρουαρίου 1982, σ. 1.

²⁶⁴ *Ο Φιλελεύθερος*, 27 Φεβρουαρίου 1982.

²⁶⁵ *Ο Φιλελεύθερος*, 28 Φεβρουαρίου 1982.

²⁶⁶ *Η Σημερινή*, 28 Φεβρουαρίου 1982.

²⁶⁷ *Χαραυγή*, 28 Φεβρουαρίου 1982.

²⁶⁸ Ομήρου, *ό.π.*, σ. 226. Έχει αναφερθεί ότι μετά τα γεγονότα του 1974 είχε δημιουργηθεί στην Κύπρο «αντελλαδικό κλίμα» και ότι μετά την εκλογή του Παπανδρέου, η ελληνική σημαία άρχισε να κάνει την εμφάνισή της σε συγκεντρώσεις κομμάτων, πέραν του ΔΗΣΥ, βλ. Ανδρέας Χατζηκυριάκος - Χριστόφορος Χριστοφόρου, *Βουλευτικές: Ιστορία, Αριθμοί, Ανάλυση*, Λευκωσία 1996, σ. 60, 97.

Κυπριακού ανέφερε χαρακτηριστικά: «Η διεθνοποίηση του κυπριακού σήμερα είναι η προσπάθεια να θέσουμε ωμά μπροστά στην ανθρωπότητα μια σκληρή πραγματικότητα που οι μεγάλοι επιθυμούν να αγνοούν. Και πιστεύω, αδέρφια της Κύπρου, ότι μ' αυτή τη νέα φάση του αγώνα που έχουμε αναλάβει θ' ανοίξουν νέες προοπτικές και πως στο βάθος της σήραγγας έχει αρχίσει να ανατέλλει ο ήλιος».²⁶⁹ Η αναφορά στον ήλιο δημιούργησε προσδοκίες. Όπως έχει σημειώσει ο Ζαχαράκις, η φράση «προκάλεσε έξαλλο ενθουσιασμό και ουρανομήκεις ζητωκραυγές πλήθους και επισήμων και σε μένα θλιβερές σκέψεις και αμφιβολίες!».²⁷⁰ Η φράση επαναδιατυπώθηκε ελαφρώς παραφρασμένη, την ίδια μέρα στην απάντηση του Παπανδρέου στην προσφώνηση του Δημάρχου Λευκωσίας κατά την επίδοση του κλειδιού της πόλης στον Έλληνα πρωθυπουργό: «Φαίνεται το φως, στην άκρη της σήραγγας ανατέλλει ο ήλιος, ας παλαίψουμε να τον κάνουμε να μεσουρανήσει».²⁷¹

Έχει τονιστεί από πρωταγωνιστές ότι η φράση αυτή δεν ανταποκρινόταν στην πραγματικότητα. Εξάλλου κάτι τέτοιο δεν δικαιολογείτο από τις εξελίξεις σε διπλωματικό επίπεδο, ούτε και επιβεβαιώθηκε από τα γεγονότα, όπως υπογραμμίζει ο Ζαχαράκις.²⁷² Ο ίδιος ο πρωθυπουργός είχε παραπονεθεί στον Ζαχαράκι τον Οκτώβριο του 1984 «ότι όλο "πικρά" ποτήρια πίνουμε στο Κυπριακό και ότι, στα τρία χρόνια που είναι στην εξουσία, δεν είδε ποτέ φως από πουθενά».²⁷³ Επίσης, ο Βάσος Λυσσαρίδης σχετικά με μια διαφωνία που είχε με τον Παπανδρέου τον Νοέμβριο του 1985, σε συζήτηση που είχε με τον Έλληνα πρέσβη, εξέφρασε την ετοιμότητα να συμμορφωθεί με τις υποδείξεις του Παπανδρέου. Διερωτήθηκε όμως «'τι θα γίνει, αν σβήσει και αυτή η τελευταία ελπίδα' και τι "θα σταθεί όρθιο, αν αρχίσει ο ίδιος να αμφισβητεί την αβάσιμη υπερασπισιοδοξία του Πρωθυπουργού και τις διαβεβαιώσεις του για το φως στην άκρη της σήραγγας'».²⁷⁴ Ο Νίκος Ρολάνδης, αναφέρει ότι «Στην πραγματικότητα ούτε φως υπήρχε, ούτε θετικές εξελίξεις υπήρχαν, ούτε τίποτε υπήρχε. Ο πρωθυπουργός προφανώς ήθελε να ενισχύσει το φρόνημα του λαού. Δημιουργήθηκαν όμως λανθασμένες εντυπώσεις. Τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης για βδομάδες αναφέρονταν σε επικείμενη λύση του Κυπριακού. Οι του ΑΚΕΛ [...] ρωτούσαν συνεχώς για το "φως" και τις "εξελίξεις" και δεν μας

²⁶⁹ Βικέτος - Τρίχας (επιμ.), *ό.π.*, σ. 41.

²⁷⁰ Ζαχαράκις, *ό.π.*, σ. 141

²⁷¹ Βικέτος, - Τρίχας (επιμ.), *ό.π.*, σ. 47.

²⁷² Ζαχαράκις, *ό.π.*, σ. 405.

²⁷³ Στο ίδιο, σ. 272.

²⁷⁴ Στο ίδιο, σ. 343.

πίστευαν όταν τους λέγαμε πως δεν υπήρχε τίποτα».²⁷⁵ Η τοποθέτηση του Ρολάνδη αντικατοπτρίζει την πραγματικότητα. Κατά πάσα πιθανότητα η φράση του Παπανδρέου στόχευε στην αναπτέρωση του φρονήματος των Ε/Κ. Και ο Παπανδρέου ήταν σε θέση να πετύχει κάτι τέτοιο με σχετική ευκολία. Πάντως, η δήλωση αυτή του Παπανδρέου είχε αποτελέσει αντικείμενο κριτικής. Σε συνεδρίαση της Βουλής των Ελλήνων στις 4 Νοεμβρίου 1983, ο βουλευτής της Νέας Δημοκρατίας, Αθανάσιος Ξαρχάς, τοποθετούμενος επί του ζητήματος του «Φακέλου της Κύπρου», είχε πει με δόση ειρωνείας, τα εξής: «Τον Οκτώβριο του 1981 το ΠΑΣΟΚ έγινε Κυβέρνηση. Ο Πρόεδρος μάλιστα της Κυβερνήσεως επεσκέφθη την Κύπρο και επανέλαβε και εκεί το τάξιμό του για το άνοιγμα του φακέλου της Κύπρου. Και μάλιστα ξεσήκωσε τον κυπριακό λαό και τον γέμισε με ελπίδες γιατί στο βάθος κάποιας σήραγγας έβλεπε κάποια ακτίνα φωτός για την εθνική αποκατάσταση του Κυπριακού Λαού».²⁷⁶

Ο Γιάννης Βούλγαρης, συνδέοντας την επίσκεψη του 1982 με το περιεχόμενο της πολιτικής γραμμής που θα ακολουθούσε ή που διακήρυττε ότι θα ακολουθήσει στο Κυπριακό η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ αναφέρει: «Το ΠΑΣΟΚ και ο Α. Παπανδρέου επιδίωξαν από την αρχή να αναβαθμίσουν το Κυπριακό στην ημερήσια διάταξη της κυβερνητικής πολιτικής, προβάλλοντας και τη “νέα θεώρηση” του προβλήματος. Ήταν ο πρώτος έλληνας πρωθυπουργός που επισκέφθηκε την Κύπρο [...] Εκεί υποσχέθηκε όχι μόνο “συμπαράσταση” αλλά “συμπαράταξη” [...] εννοώντας μια ενεργή και σε πρώτο πρόσωπο ανάμειξη της Αθήνας».²⁷⁷ Η πιο ενεργή ανάμειξη που υποσχόταν η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ στο Κυπριακό ζήτημα φάνηκε να συνδέεται με το πρωτοφανές και ιστορικό γεγονός της πρώτης επίσκεψης Έλληνα πρωθυπουργού στο νησί. Οι λόγοι που εκφώνησε ο Παπανδρέου ήταν συναισθηματικά φορτισμένοι. Παράλληλα, όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο περιείχαν λεπτομέρειες σχετικά με το πώς σκόπευε να κινηθεί η Ελλάδα.²⁷⁸ Βέβαια την πρόσκληση στον Παπανδρέου την είχε απευθύνει ο Κυπριανός.²⁷⁹ Από την άλλη όμως, ο Ζαχαράκης συζητώντας με τον Παπανδρέου, για την πραγματοποίηση της επίσκεψης του είπε: «Αν, πάλι,

²⁷⁵ Ρολάνδης, *ό.π.*, σ. 164.

²⁷⁶ *Το Κυπριακό στην Βουλή των Ελλήνων*, τόμ.Δ', σ. 51.

²⁷⁷ Βούλγαρης, *Η Ελλάδα...*, σ. 236. Ως «νέα θεώρηση» ονομάζει την πολιτική που αρνείτο ότι το Κυπριακό είναι διακοινοτικό πρόβλημα, αλλά πρόβλημα εισβολής και κατοχής. Το πρόβλημα μάλιστα επηρέαζε τις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Όμως υπεύθυνος για την επίλυσή του ήταν ο ΟΗΕ και όχι η Ελλάδα και η Τουρκία. Στο *ίδιο*, σ. 236.

²⁷⁸ Για τους λόγους, βλ. Βικέτος - Τρίχας (επιμ.), *ό.π.*, σ. 39-61.

²⁷⁹ Κασκάνης, *ό.π.*, σ. 63-64, Χριστοδουλίδης, *Οι σχέσεις ...*, σ.92. Ο Τζερμιάς, *Η Κύπρος ...*, σ. 829, αναφέρει ότι «Η επίσκεψη του Παπανδρέου στην Κύπρο στόχευε κατά πρώτο λόγο στην υποστήριξη του Κυπριανού».

προέκρινε την πραγματοποίηση της επισκέψεως, για την οποία τον είχα, εξ αρχής, ενθαρρύνει, θα έπρεπε, βεβαίως, να συνεκτιμήσει ότι η άμεση εμπλοκή του με την ουσία του Κυπριακού προβλήματος θα ήταν αναπόφευκτη. Και στο πλαίσιο αυτό, θα έπρεπε να επωφεληθεί της ευκαιρίας για να περάσει το μήνυμα ότι είναι υποχρεωμένος να διαπιστώσει την αναποτελεσματικότητα της διαπραγματευτικής διαδικασίας, χωρίς ωστόσο, να οξύνει υπερβολικά την ατμόσφαιρα».²⁸⁰

Στη σημασία της επίσκεψης αναφέρονται οι πρωταγωνιστές της περιόδου. Την διακρίνουν σε δύο επίπεδα. Αφενός κάνουν αναφορά στον συμβολισμό και αφετέρου στην ουσία της. Ο Γλαύκος Κληρίδης δήλωσε ότι «Η επίσκεψη είχε μεγάλη σημασία, διότι έδινε το μήνυμα ότι ο νέος πρωθυπουργός της Ελλάδας θεωρούσε το Κυπριακό ένα θέμα προτεραιότητας. Ήταν περισσότερο συμβολική πράξη. Δεν φάνηκε δηλαδή εκ των υστέρων ότι στη διάρκεια των εδώ συνομιλιών του Ανδρέα Παπανδρέου χαράχθηκε νέα στρατηγική επί του Κυπριακού».²⁸¹ Παρόμοια άποψη με τον Κληρίδη, εξέφρασε και ο Σπύρος Κυπριανού. Δήλωσε ότι «Η επίσκεψη του 1982 έδωσε το μήνυμα ότι σύσσωμος ο ελληνισμός ήταν πια στο πλευρό της Κύπρου. Έδωσε το μήνυμα ότι η μετονομασία της συμπαρατάξης σε συμπαρατάξη ήταν πράξη και όχι απλώς ρητορικό σχήμα. Στη διάρκεια της επίσκεψης έγιναν ουσιαστικές συνομιλίες, ωστόσο η σημασία της ήταν περισσότερο συμβολική. Έστειλε μηνύματα».²⁸² Από την άλλη ο Βάσος Λυσσαρίδης θεωρώντας την επίσκεψη ως σημείο χρονικής αφετηρίας για μία πιο στενή συνεργασία ανάμεσα στην Ελλάδα και την Κύπρο, ανέφερε: «Πιστεύω ότι ο χαρακτήρας εκείνης της επίσκεψης δεν ήταν απλώς συμβολικός. Είναι από τότε που ωρίμασαν οι συνθήκες για το Casus Belli, είναι από τότε που ωρίμαζαν οι συνθήκες για αμυντική συνεργασία και οι συνθήκες για συνεργασία σε όλους τους τομείς, χωρίς βεβαίως να θίγεται η κρατική οντότητα τη Κύπρου. Η επίσκεψη δεν ήταν ένα πυροτέχνημα, ήταν ουσία».²⁸³ Ο εκ των σύμβουλων του Παπανδρέου για το Κυπριακό, Κύπριος στην καταγωγή, Περικλής Νεάρχου, αναφερόμενος στην ουσία της επίσκεψης του 1982, τόνισε ότι «Από πολύ νωρίς, ίσως όχι στη διάρκεια της επίσκεψης, αλλά από τα πρώτα χρόνια της διακυβέρνησης της χώρας από το ΠΑΣΟΚ, ωρίμαζαν σιγά-σιγά οι συνθήκες και για τη θέση του Casus Belli και για το Δόγμα του Ενιαίου Αμυντικού Χώρου και για την

²⁸⁰ Ζαχαράκης, *ό.π.*, σ. 135.

²⁸¹ Κασκάνης, *ό.π.*, σ. 102.

²⁸² Στο ίδιο, σ. 107.

²⁸³ Στο ίδιο, σ. 117.

προοπτική αναβάθμισης των σχέσεων της Κύπρου με την Ευρώπη».²⁸⁴ Η τοποθέτηση του Νεάρχου δεν θέτει με ξεκάθαρο τρόπο ως χρονική αφετηρία για τη στενότερη συνεργασία που ακολούθησε ανάμεσα στα δύο κράτη, την επίσκεψη του 1982, σε αντίθεση με την πιο απόλυτη αναφορά του Λυσσαρίδη. Για τον συμβολισμό της επίσκεψης ο Νεάρχου ανέφερε στον Χαράλαμπο Κασκάνη ότι «αν είναι μόνο για συζητήσεις, συζητάς και κατά τις συναντήσεις των ηγετών όταν έρχονται στην Αθήνα. Επομένως, από μόνη της η επίσκεψη είχε ένα συμβολισμό, είχε το νόημα ότι η Ελλάδα είναι εδώ, ότι δεν είναι διατεθειμένη να ξεπουλήσει το Κυπριακό, ότι δεν είναι διατεθειμένη να αποδεχθεί τα τετελεσμένα γεγονότα και ότι το θέτει ως προτεραιότητα».²⁸⁵ Ο επίσης Κύπριος σύμβουλος του πρωθυπουργού για το Κυπριακό, Γιάννος Κρανιδιώτης, παρουσίασε μια κάπως διαφορετική ερμηνεία σχετικά με τα δύο επίπεδα, δηλαδή τον συμβολισμό και την ουσία της επίσκεψης. Ανέφερε: «Ήταν, βεβαίως, μια συμβολική πράξη, αλλά υπήρξε και ουσιαστικό περιεχόμενο, κυρίως γιατί η επίσκεψη θέλησε να στείλει ένα μήνυμα στο διεθνή παράγοντα, ότι η Ελλάδα και η Κύπρος συμπαρατάσσονται στον αγώνα των Κυπρίων για λευτεριά και δικαίωση».²⁸⁶ Όπως φαίνεται, ο Κρανιδιώτης θεωρούσε ουσιαστικό το γεγονός ότι η επίσκεψη έστειλε μηνύματα στις ξένες χώρες. Τόνιζε σχετικά με τη σημασία του γεγονότος ότι «Η επίσκεψη αποτελούσε μια έμπρακτη απόδειξη ότι το Κυπριακό ήταν το πρώτο εθνικό θέμα», ενώ δήλωσε ότι «ο Ανδρέας Παπανδρέου ήθελε η πρώτη του επίσκεψη στο εξωτερικό να πραγματοποιηθεί στην Κύπρο για να υπογραμμίσει τη σημασία που θα απέδιδε στο Κυπριακό, αλλά επίσης και τα θερμά του αισθήματα προς τον Κυπριακό λαό».²⁸⁷ Η άποψη του γράφοντος βρίσκεται πλησιέστερα στην ερμηνεία που έδωσε ο Κρανιδιώτης, ειδικότερα σε ό,τι αφορά το κομμάτι της ουσίας της επίσκεψης. Η επίσκεψη αποτελούσε γεγονός με ιδιαίτερους συμβολισμούς και αποτελούσε πράγματι προσπάθεια αναπτέρωσης του ηθικού του κυπριακού ελληνισμού. Ταυτόχρονα αποτελούσε και μια προσπάθεια από τη νέα ελληνική κυβέρνηση να καταδείξει τη διάθεση μιας αμεσότερης εμπλοκής στο Κυπριακό, όπως επίσης και να προωθήσει επικοινωνιακά την ιδέα ότι το ζήτημα αποτελεί προτεραιότητα στα εθνικά θέματα της Ελλάδας. Ήταν επίσης, και μία τακτική κίνηση από πλευράς Παπανδρέου, η οποία επιχειρούσε να στείλει μηνύματα σε τρίτες χώρες και να προβάλλει τη διάθεση για ενεργητικότερη εμπλοκή και

²⁸⁴ Στο ίδιο, σ. 144.

²⁸⁵ Στο ίδιο.

²⁸⁶ Στο ίδιο, σ. 127.

²⁸⁷ Στο ίδιο, σ. 127.

ανάμειξη στο Κυπριακό και την επιθυμία να διαδραματίσει ρόλο στήριξης και υπεράσπισης της Κύπρου. Επρόκειτο για μία επικοινωνιακή κίνηση που ταίριαζε στο πολιτικό στυλ του Παπανδρέου.

Πρέπει να αναφερθεί επίσης ότι η επίσκεψη αποτέλεσε ταυτόχρονα και ένα γεγονός με έντονο παρασκήνιο. Τα γεγονότα είναι ενδεικτικά της σημασίας που περιέβαλλε το ζήτημα της επίσκεψης. Εκτός των άλλων διαφαίνεται και η στάση που επέδειξαν αξιωματούχοι της κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ αλλά κυρίως ο πρωθυπουργός που είχε και τον τελικό λόγο. Η αρχική απόφαση για επίσκεψη αποτέλεσε αντικείμενο διαβουλεύσεων ήδη από τις 23 Οκτωβρίου όταν ο Κυπριανού συναντήθηκε με τον Παπανδρέου στην Αθήνα. Είχε αποφασιστεί η επίσκεψη να πραγματοποιηθεί στις 9-11 Ιανουαρίου 1982. Αλλά στις 23 Δεκεμβρίου 1981, ο Κυπριανού ενημερώθηκε για την ανάγκη αναβολής της επειδή τον Ιανουάριο επρόκειτο να αλλάξει η στρατιωτική ηγεσία και ο Παπανδρέου ήθελε να βρίσκεται στην Αθήνα. Ο Τύπος της εποχής, όπως μας πληροφορεί ο Ζαχαράκης, «σχολίασε ποικιλοτρόπως την υπόθεση, αναφέροντας κυρίως ότι επρόκειτο εξ αρχής για επιπόλαιη απόφαση ή ότι επεκράτησαν φόβοι για φημολογούμενη τουρκική εχθρική και δυναμική ενέργεια, ή, ακόμη, για απόπειρα κατά της ζωής του Παπανδρέου κλπ.».²⁸⁸ Είναι εμφανές ότι το θέμα απασχολούσε έντονα τις πολιτικές ηγεσίες και την κοινή γνώμη.

Ο Έλληνας πρέσβης στη Λευκωσία αναφέρει επίσης, ότι αμέσως μετά τον σχηματισμό κυβέρνησης από το ΠΑΣΟΚ και τις εξαγγελίες για το ζήτημα της επίσκεψης «άρχισαν, φαίνεται, να επικρατούν δεύτερες σκέψεις στην Αθήνα –για λόγους που ουδείς έδειχνε να γνωρίζει ή, έστω, να επικαλείται- και η επίσκεψη αναβλήθηκε, σε πρώτη φάση, κατά μία εβδομάδα από την αρχικά προγραμματισμένη ημερομηνία της 6^{ης} Ιανουαρίου και, αργότερα, επ' αόριστον, με δικαιολογίες που προκάλεσαν, τουλάχιστον, θυμηδία στους νοήμονες».²⁸⁹ Ο Κασκάνης σημειώνει ότι εξαιτίας των αναβολών, στην Κύπρο γινόταν λόγος για οριστική ματαίωση της επίσκεψης. Προσθέτει δε, ότι ευθύνες αποδίδονταν στον διεθνή παράγοντα, ο οποίος εμφανιζόταν «να μην ευνοεί την πραγματοποίηση της επίσκεψης και να πιέζει τη νέα ελληνική κυβέρνηση να αποφύγει μια τέτοια ενέργεια». Συμπληρώνει επί τούτου ότι «Οι γνωρίζοντες καλύτερα τις διεργασίες πιστεύουν πως μάλλον εντός Ελλάδας θα πρέπει να αναζητηθούν οι υπαίτιοι των αναβολών και ίσως της επιδίωξης ματαίωσης

²⁸⁸ Ζαχαράκης, *ό.π.*, σ. 119.

²⁸⁹ Στο ίδιο, σ. 134.

της επίσκεψης».²⁹⁰ Η αναφορά του Κασκάνη φωτογραφίζει ως υπαίτιους, συνεργάτες του Παπανδρέου.

Η μαρτυρία του Ζαχαράκι συμφωνεί με την παραπάνω θέση του Κασκάνη.²⁹¹ Πάντως σε ό,τι αφορά τη στάση του Παπανδρέου, φαίνεται ότι είχε πρόθεση να ταξιδέψει στην Κύπρο και κατανοούσε τη σημασία του ταξιδιού. Διακρίνεται όμως μία διστακτικότητα να προβεί στο ταξίδι. Σε συνομιλία ανάμεσα στους Παπανδρέου και Ζαχαράκι στις 4 Ιανουαρίου 1982, σχετικά με το ζήτημα της πραγματοποίησης ή όχι της επίσκεψης, ο Παπανδρέου δήλωσε ετοιμότητα να επισκεφθεί την Κύπρο, τονίζοντας ότι τυχόν αναβολή της επίσκεψης θα έπληττε «το κύρος και την αξιοπιστία της ελληνικής κυβερνήσεως στην Κύπρο και για την μελλοντική πορεία του εθνικού θέματος», ενώ συμφώνησε με τον Ζαχαράκι στο ότι η επίσκεψη έπρεπε να κρατηθεί «σε επίπεδο low profile» με αποφυγή προκλήσεων. Ο Έλληνας πρέσβης συν τοις άλλοις, παρουσιάζει τον Παπανδρέου μέσα από την συζήτησή τους, να αγωνιά για την επίσκεψη, τονίζοντας ότι υπήρχαν συγκεκριμένοι λόγοι που τον έκαναν να διστάζει να επισκεφθεί την Κύπρο. Αναφέρει ο Ζαχαράκις: «Είχε, απλούστατα, συνειδητοποιήσει ότι δεν είχε να πει κάτι στην Κύπρο, χωρίς να υπαναχωρήσει από τις προεκλογικές και πρώτες μετεκλογικές, αγωνιστικές και αισιόδοξες του εξάρσεις του! Και μου εμπιστεύτηκε καθαρά, διερωτώμενος: “Τι να πω σε μια ομιλία μου στον κυπριακό λαό; Να μιλήσω για αγώνα; Και για ποιον αγώνα”».²⁹²

Ο Ζαχαράκις εκφράζει την πεποίθηση «ότι διάφοροι αυλοκόλακες θα πρέπει να τον είχαν προβληματίσει [τον Παπανδρέου] με δήθεν θέμα προσωπικής ασφάλειάς του» αφού όπως αναφέρει του είχε ζητήσει να καταλύσει στο ξενοδοχείο Χίλτον και όχι στην κατοικία του πρέσβη που γειτνιάζει με την «πράσινη γραμμή». Ο Ζαχαράκις υποστηρίζει ότι υφίστατο διχοστασία στην κυβέρνηση για την επίσκεψη. Τονίζει ότι οι Μένιος Κουτσόγιωργας, Δημήτρης Μαρούδας, Γιάννης Σκουλαρίκης και Αντώνης Δροσογιάννης ήταν έντονα εναντίον της επίσκεψης, ενώ υπέρ της ήταν οι Σωτήρης Κωστόπουλος και Κάρολος Παπούλιας. Ουδέτερος ήταν ο Ιωάννης Χαραλαμπίδης.²⁹³ Επιφυλακτικός παρουσιαζόταν και ο πρόεδρος Καραμανλής, ο οποίος ζήτησε από τον Ζαχαράκι να συμβουλέψει τον Παπανδρέου να μην

²⁹⁰ Κασκάνης, *ό.π.*, σ. 67.

²⁹¹ Βλ. Ζαχαράκις, *ό.π.*, σ. 134-140.

²⁹² Στο *ίδιο*, σ. 135.

²⁹³ Στο *ίδιο*.

επισκεφθεί την Κύπρο «γιατί τα εξωτερικά θέματα δεν θέλουν εσπευσμένες και μη μελετημένες αποφάσεις».²⁹⁴

Γενικά, την περίοδο εκείνη διακινούνταν φήμες «συχνά αντιφατικές» όπως τονίζει ο Ζαχαράκις, οι οποίες προκαλούσαν εκνευρισμό. Οι φήμες αυτές μιλούσαν «για πιθανή τουρκική στρατιωτική επιχείρηση, για ανανέωση του οπλισμού των κατοχικών δυνάμεων, για αποκλειστική χρήση του λιμένος της Αμμοχώστου από τουρκικά πολεμικά πλοία, για δήθεν αναχώρηση των οικογενειών Ελλήνων αξιωματικών, προς εξασφάλιση καταλυμάτων στο Τρόδος, για πολλούς που απέσυραν τις τραπεζικές καταθέσεις τους και έκρυψαν τα τιμαλφή τους, για UDI και για τουρκική δυναμική ενέργεια κατά την επίσκεψη του Πρωθυπουργού». Τις φήμες είχαν διαψεύσει κατηγορηματικά οι πρέσβεις της Αγγλίας και των ΗΠΑ στην Κύπρο, προσωπικά στον ίδιο τον Ζαχαράκι.²⁹⁵ Ο Ανδρέας Χριστοδουλίδης, σύμβουλος του Ανδρέα Παπανδρέου, Κύπριος στην καταγωγή, υποστηρίζει ότι υπήρξαν ξένες παρεμβάσεις για να μην πραγματοποιηθεί η επίσκεψη. Αναφέρει: «Μπορεί να μην ήρθε κάποιος και να είπε στον Ανδρέα, “ξέρεις, δεν πρέπει να πας στην Κύπρο”, αλλά το κλίμα που είχε δημιουργηθεί ήταν αρνητικό και έδινε το μήνυμα ότι μια επίσκεψη θα μπορούσε να δημιουργήσει άλλα προβλήματα. Δεν πρέπει να θεωρούμε ότι οι Αμερικανοί και άλλοι ήταν ενθουσιασμένοι από τη νίκη του ΠΑΣΟΚ το 1981, κάθε άλλο. Και βεβαίως η ταύτιση του Ανδρέα Παπανδρέου με το Κυπριακό ήταν γνωστή σε όλους αυτούς».²⁹⁶ Ουσιαστικά, ο Χριστοδουλίδης με τη μαρτυρία του, αφήνει να νοηθεί ότι υπεύθυνοι για τις διαδόσεις και τις φήμες ήταν παράγοντες των ΗΠΑ. Ο Περικλής Νεάρχου τόνισε σχετικά με την επίσκεψη ότι «Η επίσκεψη ήταν πάρα πολύ σημαντική. Πρώτα απ’ όλα δεν σας κρύβω ότι είχε γίνει ένας ψυχολογικός πόλεμος για να ακυρωθεί η επίσκεψη, με απειλές, με διαδόσεις, με ψιθύρους, ότι θα αντιδρούσαν οι Τούρκοι. Ήταν η μεταφορά από διαφόρους, φημών και ψιθύρων. Αγνοήθηκαν, όπως έπρεπε να αγνοηθούν όλα αυτά. Αλοίμονο αν δεχόμασταν ότι η Κύπρος είναι όμηρος της Τουρκίας και ότι για ό,τι θέλουμε να κάνουμε θα ζητάμε την άδεια από την Τουρκία».²⁹⁷ Στο έργο του «Η Ελλάδα σε Κίνδυνο», ο Νεάρχου τονίζει ότι υπήρχαν «αποθαρρυντικές προειδοποιήσεις από την Ουάσιγκτον και το

²⁹⁴ Στο ίδιο, σ. 135-136.

²⁹⁵ Στο ίδιο, σ. 136.

²⁹⁶ Κασκάνης, ό.π., σ. 138.

²⁹⁷ Στο ίδιο, σ. 144.

Λονδίνο» και «τουρκικές απειλές».²⁹⁸ Ο Γιάννος Κρανιδιώτης πάντως, σχετικά με το αν υπήρξαν ή όχι παρεμβάσεις για μη πραγματοποίηση της επίσκεψης, δήλωσε: «Όχι. Εκείνο που προέκυψε ήταν κάποιες αθεμελίωτες, κατά την εκτίμηση μου, πληροφορίες ότι υπήρχε πρόβλημα ασφάλειας του Πρωθυπουργού. Μόλις έλαβε από τις αρμόδιες υπηρεσίες διαβεβαιώσεις ότι δεν υπήρχε κανένα πρόβλημα, τότε πραγματοποίησε την επίσκεψη».²⁹⁹

Προκύπτει διχογνωμία ανάμεσα στους στενούς συνεργάτες του Παπανδρέου για το αν υπήρξαν ή όχι παρεμβάσεις, όπως συνάγεται από τις μαρτυρίες τους. Δεν τεκμηριώνεται η τοποθέτηση περί παρέμβασης από τρίτες χώρες. Όπως επίσης, ούτε και το αν το αρνητικό κλίμα που δημιουργήθηκε εξαιτίας της διάδοσης των φημών, ήταν αποτέλεσμα ενέργειας παραγόντων τρίτων χωρών. Αντιθέτως, ο Ζαχαράκις τονίζει ότι «οι πρέσβεις των ΗΠΑ, της Αγγλίας, της ΕΣΣΔ και της Γαλλίας» διαβεβαίωσαν τον ίδιο στις 25 Φεβρουαρίου 1982 όταν η απόφαση για πραγματοποίηση του ταξιδιού ήταν τελεσίδικη, «ότι ουδεμίαν έχουν ένδειξη για πιθανή τουρκική ενέργεια, που θα ήταν απόλυτα καταδικαστέα από τις κυβερνήσεις τους τις οποίες και το επεσήμαναν δεόντως στην Άγκυρα». Όπως συμπληρώνει, «Ειδικότερα, ο Άγγλος πρέσβυς μου επανέλαβε τις διαβεβαιώσεις αυτές την επόμενη, παραμονή της πρωθυπουργικής αφίξεως, εκφράζοντας, αφ' ενός, την εκτίμηση ότι η τουρκική πλευρά "θα παραμείνει ήσυχη και ψύχραιμη [...]" και, αφ' ετέρου, την ελπίδα ότι δεν θα υπάρξουν ιδιαίτερα ενοχλητικές δηλώσεις εναντίον της».³⁰⁰ Είναι γεγονός ότι οι Τούρκοι μετέλθαν μεθόδους άσκησης ψυχολογικού πολέμου. Τούτο τεκμηριώνεται από το γεγονός όπου ο T/K Maniera, όπως αναφέρει ο Ζαχαράκις, σε τηλεφώνημά του προς συγγενικό του πρόσωπο στη Λεμεσό, το οποίο γνώριζε ότι παρακολουθείτο, του διαμήνυσε «να πάει στα κατεχόμενα για κάθε ενδεχόμενο».³⁰¹ Δεν γνωρίζουμε αν οι ξένες παρεμβάσεις για τις οποίες μιλούν οι μαρτυρίες αναφέρονται σε ανεπίσημες διαδόσεις άσχετων με το διπλωματικό σώμα κλιμακίων τρίτων χωρών, μιας και σε επίσημο επίπεδο δεν φαίνεται να έγιναν παρεμβάσεις. Υπάρχει πάντως μαρτυρία για «'αποκαλύψεις'» Βούλγαρου στρατιωτικού ακολούθου σε αξιωματικό της Ε/Φ για τουρκική δυναμική ενέργεια στις 26

²⁹⁸ Νεάρχου, *ό.π.*, σ. 83.

²⁹⁹ Κασκάνης, *ό.π.*, σ. 127.

³⁰⁰ Ζαχαράκις, *ό.π.*, σ. 140.

³⁰¹ Στο *ίδιο*, σ. 139. Να σημειωθεί ότι όταν πλέον η απόφαση για επίσκεψη ήταν οριστική, οι κατοχικές δυνάμεις έκαναν στρατιωτικές ασκήσεις στην Ουδέτερη ζώνη, βλ. *Ο Φιλελεύθερος*, 24 Φεβρουαρίου 1982.

Φεβρουαρίου» και για «υπαινιγμούς του Άγγλου ομολόγου του ότι οι Αγγλικές Αρχές μεριμνούν για την διανομή sleeping bags στις οικογένειες του προσωπικού της αγγλικής πρεσβείας». ³⁰²

Μεγαλύτερο πρόσκομμα στην πραγματοποίηση της επίσκεψης αποτέλεσαν μάλλον οι πληροφορίες που προέρχονταν από το εσωτερικό της κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ. Οι πληροφορίες αυτές οδήγησαν εσπευσμένα τον Σπύρο Κυπριανού στην Αθήνα, στις 19 Φεβρουαρίου 1982. ³⁰³ Ο Ζαχαράκις αναφέρει ότι το εσπευσμένο ταξίδι έγινε «κατόπιν τηλεφωνήματος του Πρωθυπουργού και ενός δυσνόητου τηλεγραφήματος περί πιθανών εξελίξεων στο Κυπριακό, “οι οποίες καθίστουν αναγκαία την άμεση διαβούλευση των δύο ηγετών που θα προβούν σε ενημερωτικές δηλώσεις μόνο μετά το πέρας των συνομιλιών τους”». Αναφέρει συν τοις άλλοις, ότι στη σύσκεψη στην οποία συμμετείχε και ο Κουτσόγιωργας, ο Κυπριανού εξέφρασε τη χαρά του για την «“αιφνίδια και μυστηριώδη” επίσκεψή του στην Αθήνα». ³⁰⁴ Το ουσιαστικό κομμάτι της σύσκεψης αφορά την παρουσίαση από τον Κουτσόγιωργα πληροφοριών περί εχθρικών ενεργειών που σχεδίαζαν οι Τούρκοι «στην περιοχή Λάρνακας και Αμμοχώστου, προς μείωση του κύρους του Έλληνα Πρωθυπουργού και προς αποδυνάμωση της διαπραγματευτικής θέσεώς του στις συνομιλίες για τις αμερικανικές βάσεις τον Απρίλιο». Οι πληροφορίες παρουσιάστηκαν από τον Κουτσόγιωργα ως αξιόπιστες και ελεγμένες, ενώ άφησε να εννοηθεί ότι προέρχονταν από την Μοσάντ. Τόνισε ακόμη ότι οι πληροφορίες «δεν αναφέρονται αναγκαστικά σε τουρκική προέλαση, αλλά μόνο σε πρόκληση επεισοδίων». ³⁰⁵ Για τις πληροφορίες αυτές, ο Ζαχαράκις αναφέρει ότι μετά από δύο μήνες, στις 2 Απριλίου, ο Χρήστος Μαχαιρίτσας, ανέφερε στον Έλληνα πρέσβη ότι ο Κουτσόγιωργας «διάβαζε τις “πληροφορίες” του από ένα ψεύτικο και κατασκευασμένο έγγραφο που υπαγόρευε ο ίδιος στη δακτυλογράφο, αλλάζοντας και την πρώτη, υπερβολική διατύπωση του “γιατί δεν θα την πίστευαν”». ³⁰⁶ Ο γράφων εικάζει ότι πιθανόν, παράγοντες στο εσωτερικό της ελληνικής κυβέρνησης να επιθυμούσαν την ακύρωση του ταξιδιού για

³⁰² Στο ίδιο, σ. 139-140· Ο Ζαχαράκις αναφέρεται πιθανότατα στον Niyazi Manjera, Τουρκοκύπριο πολιτικό, πρώην βουλευτή και υπουργό της Κυπριακής Δημοκρατίας.

³⁰³ Ριζοσπάστης, 19 Φεβρουαρίου 1982.

³⁰⁴ Ζαχαράκις, *ό.π.*, σ. 136-137· Ο Ρολάνδης αναφέρει ότι ο Κυπριανού γνώριζε πριν ταξιδέψει στην Αθήνα ότι ο λόγος της πρόσκλησης ήταν η ακύρωση του ταξιδιού. Αναφέρει χαρακτηριστικά: «“Ετοίμασε τις βαλίτσες σου, πάμε Αθήνα αύριο” μου είπε ο πρόεδρος, “γιατί ο Παπανδρέου δεν θέλει να έλθει και μας ζήτησε να πάμε εμείς στην Αθήνα [...]». Βλ. Ρολάνδης, *ό.π.*, σ. 162.

³⁰⁵ Ζαχαράκις, *ό.π.*, σ. 137.

³⁰⁶ Στο ίδιο, σ. 138.

να εμποδίσουν οι ίδιοι το ενδεχόμενο έντασης στις ελληνοτουρκικές σχέσεις, σε διπλωματικό πρωτίστως επίπεδο. Βέβαια η θέση αυτή δεν τεκμηριώνεται με στοιχεία. Πάντως, τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο είχε διαφανεί θέμα επανεκκίνησης του ελληνοτουρκικού διαλόγου. Έπειτα από νύξη του Αμερικανού πρέσβη στην Ελλάδα, Stearns προς τον Καραμανλή,³⁰⁷ ο Παπανδρέου αφότου έλαβε την ενημέρωση από τον Μολυβιάτη, είπε στον τελευταίο να ζητήσει την συμβουλή του Καραμανλή. Ο Μολυβιάτης ανέφερε στον Παπανδρέου ότι ο Καραμανλής «πιστεύει ότι θα ήταν χρήσιμο να επιχειρηθεί, σε πρώτη φάση, μια συμφωνία κυρίων με τους Τούρκους, βάσει της οποίας θα σταματούσε η ανταλλαγή δηλώσεων και ανακοινώσεων που παρατηρείται σήμερα και που εντείνει την ατμόσφαιρα στις σχέσεις των δύο χωρών. Αν αυτό επετυγχάνετο και επικρατούσε για κάποιο διάστημα ήρεμο κλίμα, θα ήταν ευκολότερη στην συνέχεια η επανάληψη του διαλόγου [...]». Ο Παπανδρέου ζήτησε από τον Μολυβιάτη να αναλάβει τη βολιδοσκόπηση προς τον Τούρκο πρέσβη «για να έχει έτσι και το κύρος του προέδρου της Δημοκρατίας».³⁰⁸

Το ταξίδι έφτασε στα πρόθυρα της ματαίωσης. Μάλιστα πληροφορίες για αυτό το ενδεχόμενο διέρρευσαν και στον τύπο.³⁰⁹ Στις 20 Φεβρουαρίου σε σύσκεψη, στην παρουσία του Κουτσόγιωργα ο οποίος επέμεινε για την ακρίβεια των πληροφοριών, αποφασίστηκε ο Ζαχαράκις να συντάξει σχέδιο ανακοινωθέντος που να εξηγεί την αναβολή του ταξιδιού. Το σχέδιο δικαιολογούσε την αναβολή με την αναφορά σε «εξελίξεις» στο Κυπριακό.³¹⁰ Εν τέλει, ο Παπανδρέου αποφάσισε να μεταβεί στην Κύπρο. Για την απόφαση του αυτή ενημέρωσε τον Κυπριανού μετά από τηλεφωνική

³⁰⁷ Σβολόπουλος (γεν. επιμ.), *Κωνσταντίνος Καραμανλής: Αρχείο...*, τόμ. 12, σ. 157.

³⁰⁸ Στο ίδιο, σ. 158. Έπειτα από αυτή την εξέλιξη, ο Μολυβιάτης ανησυχούσε για το ενδεχόμενο «ο Παπανδρέου να παρασυρθεί στην Κύπρο και προκαλέσει νέα ένταση», βλ. Ζαχαράκις, *ό.π.*, σ. 135-136.

³⁰⁹ *Κυπριακή*, 20 Φεβρουαρίου 1982, σ. 1. *Σημερινή*, 20 Φεβρουαρίου 1982, σ. 1. Το πρωτοσέλιδο της *Σημερινής* έφερε τον τίτλο «Η απρόοπτη μετάβαση Κυπριανού στην Αθήνα. Πρόσχημα για αναβολή της επίσκεψης Παπανδρέου». *Χαραυγή*, 20 Φεβρουαρίου 1982, σ. 8. Η Χαραυγή συνόδευσε την είδηση του αθηναϊκού τύπου με τις πληροφορίες του για σχέδια και πρωτοβουλίες στο Κυπριακό. *Ριζοσπάστης*, 21 Φεβρουαρίου 1982, σ. 1. Σημειωτέον ότι στις 17 Φεβρουαρίου ο Έλληνας Κυβερνητικός Εκπρόσωπος είχε επιβεβαιώσει ότι η επίσκεψη θα πραγματοποιείτο μεταξύ 27 Φεβρουαρίου και 1 Μαρτίου βλ. *Χαραυγή*, 18 Φεβρουαρίου 1982, σ. 8.

³¹⁰ Ζαχαράκις, *ό.π.*, σ. 137-138. Ο Ρολάνδης αναφέρει ότι εντολή για σύνταξη κειμένου δόθηκε στους ΥΠΕΞ Χαραλαμπίοπουλο και Ρολάνδη. Αυτοί θα το συνέτασσαν μαζί με τους συνεργάτες τους, βλ. Ρολάνδης, *ό.π.*, σ. 163-164, όπου και φωτογραφία του κείμενου, με χειρόγραφη σημείωση που αναφέρει ότι πρόκειται για αρχικό κείμενο που ετοιμάσθηκε από τους Υπουργούς. Το κείμενο παρουσιάζει μεγάλες ομοιότητες με εκείνο που παραθέτει ο Ζαχαράκις, βλ. Ζαχαράκις, *ό.π.*, σ. 138 και Ρολάνδης, *ό.π.*, σ. 169.

συνομιλία που είχε με τον Μολυβιάτη.³¹¹ Σε εκείνη τη συνομιλία, κατόπιν εντολής του Καραμανλή, ο Μολυβιάτης εξέφρασε ανησυχίες αναφορικά με τη δημόσια αιτιολόγηση αναβολής της επίσκεψης. Είπε στον Παπανδρέου ότι η αναφορά σε εξελίξεις στο Κυπριακό, οι οποίες ουσιαστικά δεν υφίσταντο, θα εκλαμβάνονταν ως αδυναμία από την Τουρκία, η οποία θα συμπεράνει ότι η ματαίωση οφείλεται στις απειλές της. Υπέδειξε ως καταλληλότερη δικαιολογία την αναφορά σε «ασθένεια». Κατά τη διάρκεια της συνομιλίας ο Παπανδρέου δήλωσε ετοιμότητα να ταξιδέψει στην Κύπρο. Ο Μολυβιάτης του ανταπάντησε ότι η απόφαση ανήκει στον ίδιο, αφού μόνο εκείνος κατείχε τις πληροφορίες και ήταν σε θέση να τις ελέγξει.³¹² Αμέσως μετά τη συνομιλία αυτή, ο Παπανδρέου τηλεφώνησε στον Κυπριανού και του ανακοίνωσε την απόφασή του να ταξιδέψει στην Κύπρο.³¹³ Μάλιστα, ο Παπανδρέου είπε στον Κυπριανού ότι η απόφαση ελήφθη κατόπιν νεότερης επικοινωνίας με τον Καραμανλή, ο οποίος βρισκόταν στα Ιωάννινα. Ο Μολυβιάτης όμως, τονίζει ότι επικοινωνία των δύο δεν υπήρξε. Αναφέρθηκε επίσης, στο ενδεχόμενο ο Παπανδρέου να είχε συνεννοηθεί με τον Κουτσόγιωργα που συνόδευσε τον Καραμανλή στα Ιωάννινα. Στον Κουτσόγιωργα όμως, ο Καραμανλής μίλησε για τη σημασία της αιτιολόγησης της ματαίωσης, όπως ο Μολυβιάτης στον Παπανδρέου.³¹⁴ Η αναφορά αυτή στο σημείωμα του Μολυβιάτη συγκρούεται με τη μαρτυρία του Νίκου Ρολάνδη, ο οποίος αναφέρει: «Τελικά ο Παπανδρέου άλλαξε γνώμη. Από το γραφείο του προέδρου Καραμανλή πληροφορηθήκαμε εμπιστευτικά πως ο Καραμανλής του υπέδειξε πως μια τέτοια υποχώρηση θα ήταν πολύ μειωτική για τον πρωθυπουργό και την Ελλάδα και πως κατά τη γνώμη του η επίσκεψη έπρεπε να πραγματοποιηθεί και να αντιμετωπίσουμε τις συνέπειες αν υπήρχαν. “Βιάστηκες να δεσμευτείς να πας”, του είπε ο Καραμανλής, “αλλά μια και δεσμεύτηκες δεν μπορείς να κάνεις πίσω”. Ο Παπανδρέου συμφώνησε».³¹⁵ Πάντως, ο Ζαχαράκις αναφέρει ότι ο Καραμανλής είχε καταλήξει στο συμπέρασμα «ότι οι πληροφορίες για τουρκικές ενέργειες δεν είναι σοβαρές»,³¹⁶ ενώ σε κάποιο άλλο σημείο του έργου του αναφέρει ότι τον Ιούνιο του 1982, εν μέσω κρίσης στις σχέσεις των κυβερνήσεων Ελλάδας και Κύπρου, σε

³¹¹ Ζαχαράκις, *ό.π.*, σ. 138· Σβολόπουλος (γεν. επιμ.), *Κωνσταντίνος Καραμανλής: Αρχείο...*, τόμ.12, σ. 162.

³¹² Σβολόπουλος (γεν. επιμ.), *Κωνσταντίνος Καραμανλής: Αρχείο...*, τόμ.12, σ. 162.

³¹³ Ζαχαράκις, *ό.π.*, σ. 138· Σβολόπουλος (γεν. επιμ.), *Κωνσταντίνος Καραμανλής: Αρχείο...*, τόμ.12, σ. 162.

³¹⁴ Σβολόπουλος (γεν. επιμ.), *Κωνσταντίνος Καραμανλής: Αρχείο...*, τόμ.12, σ. 162.

³¹⁵ Ρολάνδης, *ό.π.*, σ. 164.

³¹⁶ Ζαχαράκις, *ό.π.*, σ. 138.

συνάντηση ανάμεσα στους Καραμανλή και Κυπριανού, ο Έλληνας πρόεδρος «μίλησε σκαιότατα [...]» στον Κυπριανού, «Και τον επετίμησε γιατί, μολονότι χρωστάει την επίσκεψη του Πρωθυπουργού στην Κύπρο στον ίδιο τον Καραμανλή, εντούτοις βγαίνουν τώρα και οι δύο, Παπανδρέου και Κυπριανού, και δηλώνουν ότι για πρώτη φορά, σήμερα, υπάρχει Έλληνας Πρωθυπουργός που ενδιαφέρεται για την Κύπρο!».³¹⁷ Πάντως, η δεξιά εφημερίδα *Σημερινή*, σε άρθρο της που φέρει τον τίτλο «Παρέμβαση Καραμανλή για να γίνει η επίσκεψη», στις 24 Φεβρουαρίου, αναφέρεται στον καταλυτικό ρόλο του Καραμανλή και γράφει μεταξύ άλλων ότι «Ο κ. Καραμανλής υπέδειξε ότι τυχόν ματαίωση της επισκέψεως στο στάδιο αυτό θα εξέθετε την Ελλάδα και θα έπληττε το κύρος της διεθνώς, ενώ παράλληλα θα ενθάρρυνε την αδιάλλακτη πολιτική της Τουρκίας».³¹⁸

Συμπερασματικά, η επίσκεψη του Παπανδρέου αποτέλεσε ένα σημαντικό γεγονός. Ο Γιάννος Κρανιδιώτης παραλλήλισε την επίσκεψη του Παπανδρέου με την κηδεία του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου: Και οι δύο σκηνές έμοιαζαν ως προς «Την αυθόρμητη προσέλευση και συμμετοχή του κόσμου», ενώ η συγκινησιακά φορτισμένη ατμόσφαιρα της υποδοχής του Παπανδρέου είχε χαρακτηριστικό την ελπίδα.³¹⁹ Η επίσκεψη είχε προκαλέσει ενθουσιασμό στους Κυπρίους,³²⁰ και παράλληλα, η πραγματοποίησή της δεν έστειλε μήνυμα αδυναμίας στην Άγκυρα και ο Παπανδρέου συνέδεσε άτυπα την επίσκεψη με την πολιτική του στο Κυπριακό. Όπως είπε στον Ζαχαράκι, επιβαλλόταν να ταξιδέψει στην Κύπρο «για να στηρίξει την πολιτική της ελληνικής κυβερνήσεως και στο Αιγαίο και στο Κυπριακό, πραγματοποιώντας μια επιτυχή και ειρηνική επίσκεψη».³²¹ Ο Άγγελος Συρίγος αναφερόμενος στη δήλωση Παπανδρέου περί «συμπαράταξης» γράφει ότι «Στην ουσία μπορεί να μην άλλαξε κάτι. Σε ρητορικό επίπεδο, όμως, η Ελλάδα εμφανιζόταν να έχει πιο ενεργό ρόλο στο Κυπριακό».³²² Χωρίς να αξιολογείται το νέο δόγμα, μπορεί να διαπιστωθεί ότι η επίσκεψη όντως εμφάνιζε την Ελλάδα να έχει αμεσότερη εμπλοκή στο Κυπριακό. Αυτή η εικόνα προωθείτο στους πολίτες της Ελλάδας και της Κύπρου, αλλά και στον διεθνή παράγοντα, όπως επίσης και στην Τουρκία. Ως απάντηση στην επίσκεψη του Παπανδρέου στην Κύπρο έλαβε χώρα στις 20 Μαΐου 1982 η παράνομη επίσκεψη του

³¹⁷ Στο ίδιο, σ. 179.

³¹⁸ Η *Σημερινή*, 24 Φεβρουαρίου 1982, σ. 1.

³¹⁹ Κασκάνης, *ό.π.*, σ. 127-128.

³²⁰ Χριστοδουλίδης, *Οι σχέσεις ...*, σ. 242.

³²¹ Ζαχαράκις, *ό.π.*, σ. 139.

³²² Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές...*, σ. 367.

πρωθυπουργού της Τουρκίας, Bülend Ulusu στην κατεχόμενη Κύπρο. Γενικά, από την τουρκική και Τ/Κ πλευρά έγινε προσπάθεια εργαλειοποίησης της παρουσίας του Παπανδρέου στην Κύπρο.³²³ Ο Kenan Atakol, ο «υπουργός Εξωτερικών» του λεγόμενου «Τουρκικού Ομόσπονδου Κράτους» ανέφερε σε επιστολή του στον ΓΓ του ΟΗΕ τον Μάιο, ότι το ταξίδι του Έλληνα πρωθυπουργού στην Κύπρο επηρέασε αρνητικά τις διακοινοτικές συνομιλίες.³²⁴

Το «Μίνιμουμ» και η ρήξη

Ενδιαφέρουσα καμπή της εμπλοκής του Ανδρέα Παπανδρέου στο Κυπριακό, αποτέλεσε η ρήξη ανάμεσα στην κυβέρνησή του και την κυβέρνηση του Σπύρου Κυπριανού και η παρέμβαση του Έλληνα πρωθυπουργού στις προεδρικές εκλογές του 1983 στην Κύπρο. Η παρέμβαση ήταν συνδεδεμένη με τη διαφωνία που εξέφρασε ο Παπανδρέου για το «Μίνιμουμ» πρόγραμμα συνεργασίας ανάμεσα στο ΔΗΚΟ και το ΑΚΕΛ. Πρέπει όμως να διευκρινιστεί ότι η ρήξη ανάμεσα στους δύο ηγέτες και κατ' επέκταση ανάμεσα στην Αθήνα και τη Λευκωσία, αποτέλεσε συνισταμένη συγκεκριμένων παραγόντων, πρωτεύουσας και δευτερεύουσας σημασίας, όπως θα καταδειχθεί στη συνέχεια.

Έχει αναφερθεί παραπάνω ότι το ΔΗΚΟ και ο Σπύρος Κυπριανού χαρακτηρίζονταν λόγω των θέσεων τους στο Κυπριακό από τους πολιτικούς τους αντιπάλους –όπως ακριβώς και η ΕΔΕΚ και η Ένωση Κέντρου– ως «απορριπτικοί». Η παρουσία του προέδρου του ΔΗΚΟ στην προεδρία της Δημοκρατίας μετά τον θάνατο του Μακαρίου, και η επιλογή του πρώτου να μην μεταβάλει την πολιτική του δεύτερου απορρίπτοντας τη βάση λύσης της ΔΔΟ, οδήγησαν τον Σπύρο Κυπριανού ουσιαστικά να προσπαθεί να ισοροπήσει ανάμεσα στην καθιερωθείσα πολιτική και στις προσωπικές του απόψεις. Εκτός των άλλων, η παρουσία του ΔΗΚΟ στην εξουσία κατεδείκνυε και κάποια διάσταση έναντι των άλλων κομμάτων του ενδιάμεσου χώρου, που δεν ασκούσαν την εκτελεστική εξουσία και ως εκ τούτου δεν εκτίθονταν άμεσα ενώπιον των διλημάτων που ανέκυπταν από το Κυπριακό. Ο Λυκούργος Κουρκουβέλας αναφέρει για την πολιτική του ΔΗΚΟ στο Κυπριακό: «Ως προς το

³²³ Σχετικά με την επίσκεψη, ο Mustafa Çağatay ο «πρωθυπουργός» του λεγόμενου «Τουρκικού Ομόσπονδου Κράτους», αναφέρθηκε σε «ριψοκίνδυνη στάση» των Ε/Κ. Επίσης, η προσκείμενη στον Denktaş, *Birlik* έγραψε ότι ο Παπανδρέου «παίζει με την φωτιά», βλ. *Ο Φιλελεύθερος*, 27 Φεβρουαρίου 1982, σ. 1, 10.

³²⁴ Τζερμιάς, *Η Κύπρος ...*, σ. 830-831.

ΔΗΚΟ φαινόταν να ακολουθεί πολιτική που βρισκόταν κοντά σε αυτήν της Ένωσης Κέντρου. Όμως, οι αμφιταλαντεύσεις και οι υπαναχωρήσεις είχαν οδηγήσει σε μια ασταθή και αναξιόπιστη γραμμή στο Κυπριακό». ³²⁵ Παρόμοια άποψη εξέφρασε σε άρθρο του στην εφημερίδα «Το Βήμα» τον Σεπτέμβριο του 1981 και ο Δούντας. Αναφερόμενος στο ΔΗΚΟ, είπε ότι έχει ασαφέστερες θέσεις από τον ΔΗΣΥ και το ΑΚΕΛ, και ότι «προσπαθεί να εξισορροπήσει ανάμεσα σ' αγωνιστικότητα και συμβιβασμό». Αναφερόμενος στην ΕΔΕΚ, τόνισε ότι το σοσιαλιστικό κόμμα «είναι το συνεπέστερο στην αγωνιστική γραμμή», υπογραμμίζοντας την απόρριψη του διακοινοτικού διαλόγου και των παραχωρήσεων. ³²⁶

Παράλληλα, οι πολιτικές πραγματικότητες στην Κύπρο, δηλαδή το πολίτευμα της Προεδρικής Δημοκρατίας και οι συσχετισμοί της εκλογικής ισχύος των κομμάτων ανάγκαζαν τον Σπύρο Κυπριανού να προβεί σε συνεργασίες με άλλα κόμματα ώστε να εξασφαλίσει την πλειοψηφία του εκλογικού σώματος και να επανεκλεγεί πρόεδρος. Την νίκη θα εξασφάλιζε στον Κυπριανού η συνεργασία με το ΑΚΕΛ. Η συμφωνία αυτή έδωσε την ευκαιρία στις άλλες πολιτικές παρατάξεις στην Κύπρο να ασκήσουν έντονη κριτική στον Κυπριανού μέχρι και τις εκλογές του 1983. Το σημαντικότερο γεγονός αποτελεί η ανοιχτή διαφωνία της ελληνικής κυβέρνησης, η οποία προκάλεσε οξεία κρίση στις σχέσεις της Αθήνας - Λευκωσίας.

Η κοινή διακήρυξη του ΔΗΚΟ και του ΑΚΕΛ, με την οποία αναγγελλόταν η συνεργασία των δυο κομμάτων είχε ως πρώτιστο θέμα στο Κυπριακό την ανάγκη αναζήτησης λύσης. Από το κείμενο ξεχωρίζει η πίστη «στην ορθότητα της διαδικασίας των ενδοκυπριακών συνομιλιών, παρά τις δυσκολίες που συναντούνται και παρά την έλλειψη προόδου» και η διάθεση για συνέχιση των προσπαθειών για διάλογο «πάντα μέσα στα πλαίσια και υπό την αιγίδα των Ηνωμένων Εθνών». Τα δύο κόμματα απέρριπταν «κάθε ιδέα ή τάση ή πολιτική, που τείνει να εκτροχιάσει το θέμα έξω από τα πλαίσια αυτά». Σπουδαιότερο σημείο αποτελεί η διακήρυξη ότι «Σε περίπτωση αδιεξόδου στις ενδοκυπριακές συνομιλίες, χωρίς να καταγγέλλεται η διαδικασία, τα συνεργαζόμενα Κόμματα θα προωθήσουν άλλες διαδικασίες και κατά κύριο λόγο, τη συζήτηση του Κυπριακού στη Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών και στο Συμβούλιο Ασφαλείας ανάλογα με τις περιστάσεις». Επίσης τα δύο κόμματα διακήρυτταν ότι η «ορθότητα της διαδικασίας των ενδοκυπριακών

³²⁵ Κουρκουβέλας (εισ.- επιμ.), *Τάσος Παπαδόπουλος...*, σ. 67.

³²⁶ Δούντας, *ό.π.*, σ. 54-55.

συνομιλιών δεν είναι καθόλου αντίθετη με την προσπάθεια για την ολόπλευρη διεθνοποίηση του Κυπριακού. Το βήμα και ο χώρος της διάσκεψης των Αδεσμεύτων, της Κοινοπολιτειακής Διάσκεψης, άλλων Οργανισμών, ιδιαίτερα όμως τα βήματα και ο χώρος των Ηνωμένων Εθνών, της Γενικής Συνέλευσης και του Συμβουλίου Ασφαλείας, θα αξιοποιούνται πάντα κατά τον σωστό και υπεύθυνο τρόπο με στόχο την συνεχή διεθνοποίηση του Κυπριακού προβλήματος». Αναφερόταν ακόμη και στην ιδέα της Διεθνούς Διάσκεψης. Θεωρούσε επίσης η διακήρυξη ως πρωτεύουσας σημασίας την υποστήριξη του Ανατολικού Μπλοκ: «Οι Σοσιαλιστικές χώρες κράτησαν και συνεχίζουν να κρατούν στάση φιλίας, συμπαράστασης και υποστήριξης προς την Κύπρο. Τα δύο κόμματα συμφωνούν ότι το συμφέρον της Κύπρου και του αγώνα που διεξάγουμε απαιτεί την ενίσχυση των καλών μας σχέσεων με τις Σοσιαλιστικές χώρες.»³²⁷ Την επόμενη μέρα της δημοσίευσης της Κοινής διακήρυξης, δημοσιεύτηκε και το «Μίνιμουμ», που επαναλάμβανε αναλυτικότερα τις θέσεις.³²⁸

Με βάση τα δεδομένα, συνάγεται ότι υφίστατο διάσταση ανάμεσα στο «Μίνιμουμ» και την ακολουθούμενη ανάμεσα σε Αθήνα και Λευκωσία γραμμή. Το «Μίνιμουμ» αποδυνάμωνε εκ των πραγμάτων τις προσπάθειες και το πλάνο για «διεθνοποίηση» και «επανατοποθέτηση» του Κυπριακού. Συμπεραίνεται επίσης, ότι το ΑΚΕΛ του οποίου οι θέσεις διαφοροποιούνταν από αυτές του ΠΑΣΟΚ αποκτούσε ερείσματα στον χειρισμό του Κυπριακού. Ο Τζεργιάς σημειώνει ότι το «Μίνιμουμ» αποτελούσε επιτυχία της ηγεσίας του ΑΚΕΛ, και συμπληρώνει ότι το κόμμα της κυπριακής αριστεράς προτίμησε να μην συμμετάσχει στην κυβέρνηση ή να λάβει άλλα ανταλλάγματα, ούτως ώστε να αυξήσει την παρασκηνιακή επιρροή του.³²⁹

Πριν ακόμη ανακοινωθεί η συνεργασία υπήρχαν ανησυχίες από πλευράς Παπανδρέου για την πιθανότητα επιρροής της ακολουθουμένης γραμμής στο Κυπριακό από μια συνεργασία ανάμεσα στα δυο μέρη, λόγω των διαφορετικών θέσεων που είχε το

³²⁷ Βλ. ολόκληρη την κοινή διακήρυξη, *Ο Φιλελεύθερος*, 21 Απριλίου 1982, σ. 1, 10.

³²⁸ *Ο Φιλελεύθερος*, 22 Απριλίου 1982, σ. 1, 8.

³²⁹ Τζεργιάς, *Η Κύπρος ...*, σ. 832. Ο Περικλής Νεάρχου αναφέρει ότι το ΑΚΕΛ για να συνεργασθεί με τον Σπύρο Κυπριανού επέβαλε το «Μίνιμουμ», βλ. Νεάρχου, *ό.π.*, σ. 84. Ο Κώστας Χατζηκωστής έχει τονίσει, ότι στις αρχές του 1984, όταν ο Κυπριανού είχε αρχίσει να σκέφτεται τον τερματισμό της συνεργασίας με το ΑΚΕΛ, του ανέφερε σε συνάντηση στο Προεδρικό ότι δεν άντεχε πλέον τον Παπαϊωάννου και ότι «Ερχεται εδώ σχεδόν κάθε πρωί, πριν καλά-καλά ξημερώσει, και με οργίλο ύφος ζητά να μου επιβάλει τις απόψεις του επί όλων των θεμάτων. Δεν τον αντέχω άλλο με εκείνο το ξύλινο ύφος του. Δεν μπορεί να συνεχιστεί πλέον τέτοια συνεργασία...», Βλ. Κώστας Ν. Χατζηκωστής, *7 Προεδρικά Πορτραίτα. Τι συζήτησα με τους 7 προέδρους της Κύπρου*, Θεσσαλονίκη 2023, σ. 93.

ΑΚΕΛ στο Κυπριακό, σε σχέση με τους Παπανδρέου και Κυπριανού.³³⁰ Ο Παπανδρέου, σε επιστολή του στις 28 Απριλίου 1982 προς τον Κυπριανού, τόνιζε ότι το «Μίνιμουμ» με την αναφορά του υπέρ του διακοινοτικού διαλόγου τορπύλιζε τη σταυροφορία για τη διεθνοποίηση του Κυπριακού που είχε αναλάβει η Αθήνα. Ξεκαθάρισε επίσης την αντίθεσή του προς το περιεχόμενο της κοινής διακήρυξης και του «Μίνιμουμ», κυρίως σε ό,τι αφορούσε το θέμα της διεθνοποίησης και του διακοινοτικού διαλόγου.³³¹ Σε σύσκεψη που είχαν οι Κυπριανού και Παπανδρέου στις 4 Ιουνίου 1982, ο Έλληνας πρωθυπουργός εξέφρασε τη διαφωνία «με τη φορμαλιστική συμφωνία ΔΗΚΟ-ΑΚΕΛ», λόγω της δεσμευτικότητάς της και της δυνατότητας του «veto μιας άλλης πολιτικής δύναμης», η οποία πολιτική δύναμη «έχει συγκεκριμένη τοποθέτηση στη διεθνή σκακιέρα, στην οποία η ΕΣΣΔ και οι χώρες του Συμφώνου της Βαρσοβίας δεν έχουν πάρει ευνοϊκή θέση για το Κυπριακό, όπως άλλωστε και οι ΗΠΑ». Προσέθεσε στο σημείο αυτό την κινητοποίηση της Αθήνας στον δυτικό χώρο, στο ΝΑΤΟ και στην ΕΟΚ για προβολή του Κυπριακού ως προβλήματος εισβολής και κατοχής και για προβολή της ανάγκης περί αποχώρησης του κατοχικού στρατού. Αντιδιέστειλε το γεγονός, με τους «ύμνους προς τον ανατολικό συνασπισμό» του «Μίνιμουμ», τη «θεοποίηση» του διαλόγου και τη μη προώθηση της ιδέας στην οποία είχαν επενδύσει οι δύο κυβερνήσεις, ότι δηλαδή «ενόσω διεξάγεται ο διάλογος η παρουσία των δυνάμεων κατοχής τον υπονομεύει».³³²

³³⁰ Χριστοδουλίδης, *Οι σχέσεις...*, σ. 103-104. Οι φήμες περί συνεργασίας του ΔΗΚΟ και του ΑΚΕΛ για τις προεδρικές εκλογές του 1983 είχαν κάνει την εμφάνισή τους πριν από την εκλογή Παπανδρέου στην πρωθυπουργία, τον Ιούνιο του 1981, βλ. *στο ίδιο*, σ. 103.

³³¹ *Στο ίδιο*, σ. 106. Ο Τζεργιάς παραθέτει την άποψη ότι «ο ανοιχτός σχηματισμός μιας μορφής λαϊκού μετώπου στη μεγαλόνησο αντέβαινε στην πασοκική τακτική. Το “κίνημα” του Παπανδρέου ήθελε να είναι ο κύριος ή μάλιστα ο μοναδικός φορέας της “κοινωνικής αλλαγής”», ενώ σε άλλο σημείο αναφέρει ότι «Είχε κανείς την εντύπωση, πως ο Παπανδρέου πότε-πότε υπερτόνιζε το σύνθημα της διεθνοποίησης για λόγους, που δεν είχαν πολύ μεγάλη σχέση με την υπόθεση της Κύπρου. Μ’ άλλα λόγια η συμπόρευση του Κυπριανού με το ΑΚΕΛ τον ενοχλούσε περισσότερο από τον διακοινοτικό διάλογο», βλ. Τζεργιάς, *Η Κύπρος...*, σ. 834-835.

³³² Ζαχαράκις, *ό.π.*, σ. 176. Ανάλογη θέση με τον Παπανδρέου για το «Μίνιμουμ» είχε και ο Ζαχαράκις, ο οποίος θεωρούσε ότι βρισκόταν σε διάσταση με τη «διακηρυγμένη γραμμή της ελληνικής κυβερνήσεως, την οποία είχε –υποτίθεται– προσυπογράψει ο Κυπριανού». Στεκόταν στην πρόνοια περί συνέχισης του διακοινοτικού διαλόγου, «ακόμη και σε περίπτωση αδιεξόδου», αλλά και στο ότι δεν προβαλλόταν η ανάγκη αποχώρησης του κατοχικού στρατού «ως άμεση προϋπόθεση διεξαγωγής ουσιαστικού διαλόγου». Όπως γράφει, το «μίνιμουμ» «περιορίζει τη διεθνοποίηση στη Διεθνή Διάσκεψη, ενώ είναι βέβαιον ότι αυτή δεν θα συγκληθεί» και «παρουσιάζει υποτονικά το Κυπριακό ως θέμα εισβολής και κατοχής, υπογραμμίζοντας, αντιθέτως, τον δικοινοτικό χαρακτήρα της διαφοράς που θα διευθετηθεί μέσω του διαλόγου». Βλ. Ζαχαράκις, *ό.π.*, σ. 163.

Σε ό,τι αφορά την επιστολή της 28^{ης} Απριλίου, σχετικά με το ζήτημα της διεθνοποίησης γράφει ο Ζαχαράκις: «Ο Πρωθυπουργός αναφέρεται συγκεκριμένα στις επιστολές του προς τους ομολόγους του της ΕΟΚ, στον Γ.Γ., στο W. Brandt κλπ, στις οποίες επισημαίνει ειδικότερα την εδαφική πτυχή του ζητήματος, την αποχώρηση των κατοχικών στρατευμάτων κ.ά., τονίζοντας την πρόθεση της ελληνικής κυβέρνησης να αποσύρει την ΕΛΔΥΚ και να αναλάβει τα πρόσθετα έξοδα μιας διευρυμένης δυνάμεως στον ΟΗΕ στο νησί, πράγμα που ουδόλως μνημονεύεται στο προεκλογικό δικομματικό πρόγραμμα, με αποτέλεσμα να παραμένει ακάλυπτη η ελληνική κυβέρνηση».³³³ Η ελληνική κυβέρνηση μάλιστα στις 29 Απριλίου, μέσω του Μαρούδα προέβη σε δημόσια ανακοίνωση. Η δήλωση επαναλάμβανε τις αιτιάσεις που διατύπωσε ο Παπανδρέου στην επιστολή του.³³⁴ Μέσω της δήλωσης η διαφωνία λάμβανε δημόσιες διαστάσεις. Ο Κυπριανού με τη δική του απαντητική επιστολή εξέφραζε την έκπληξή του για τον τρόπο που ο Παπανδρέου προσλάμβανε το «Μίνιμουμ», το οποίο όπως έγραφε στην επιστολή ο Κύπριος πρόεδρος, «είχε, προ καιρού, αναγνώσει, κατ' ιδίαν, στην Αθήνα, στον Πρωθυπουργό». Ο Παπανδρέου σύμφωνα με τον Κυπριανού, δεν είχε φέρει αντίρρηση και μάλιστα είχε εκφράσει την ικανοποίησή του για τη μνεία ότι ο διάλογος αφορά μόνο την εσωτερική πτυχή του Κυπριακού. Διαφώνησε με την άποψη ότι παραβιάζεται η κοινή γραμμή Αθήνας-Λευκωσίας σχετικά με τις διακοινοτικές συνομιλίες και τη διεθνοποίηση. Επί τούτου αναφέρθηκε στην εξάντληση των περιθωρίων του διαλόγου και στην προετοιμασία συζήτησης στη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ σε περίπτωση αδιεξόδου. Γενικότερα, στην επιστολή αναφέρθηκε σε παρεξήγηση.³³⁵ Σε συζήτηση που είχε με τον Ζαχαράκι, ο Κυπριανού ανέφερε μεταξύ άλλων στον Έλληνα πρέσβη ότι «σε καμιά περίπτωση δεν πρόκειται να αφήσει ακάλυπτη πολιτικά τη γραμμή της ελληνικής κυβέρνησης και τις πρωτοβουλίες του Πρωθυπουργού στο Κυπριακό ούτε πρόκειται να αποστεί της κοινής γραμμής, ασχέτως εσωτερικών πολιτικών εξελίξεων στην Κύπρο».³³⁶

Ο Κυπριανού καθ' όλη τη διάρκεια της σύγκρουσης προσπάθησε επιμελώς να αποφύγει την κλιμάκωσή της και να εξέλθει από αυτήν. Ο Κυβερνητικός

³³³ Στο ίδιο, σ. 165-166.

³³⁴ Στο ίδιο, σ. 168. Τα βασικά σημεία της επιστολής δημοσιεύτηκαν και στον κυπριακό τύπο βλ. *Χαραυγή*, 1 Μαΐου 1982, σ. 1, 9.

³³⁵ Ζαχαράκις, *ό.π.*, σ. 167.

³³⁶ Στο ίδιο, σ. 168.

Εκπρόσωπος, Κύπρος Ψυλλίδης, απέφυγε να σχολιάσει τη δήλωση του Μαρούδα.³³⁷ Επίσης, σε συγκέντρωση του ΔΗΚΟ στη Λάρνακα, ο Κυπριανού αναφέρθηκε σε παρεξήγηση ανάμεσα στις δύο κυβερνήσεις σχετικά με ορισμένα σημεία του «Μίνιμουμ» και εξέφρασε την πίστη ότι θα αρθεί, και ότι «Σε κανένα σημείο του προγράμματός μας δεν υπάρχει αντίφαση προς την κοινή γραμμή που χαράξαμε, ο Πρωθυπουργός της Ελλάδος και εγώ στις διάφορες συναντήσεις μας».³³⁸ Ο Κυπριανού επιθυμούσε να μην έρθει σε σύγκρουση με τον Παπανδρέου, στην υποστήριξη του οποίου προσέβλεπε, για τον χειρισμό του Κυπριακού τους επόμενους μήνες. Δεν μπορούσε όμως να απεμπολήσει ούτε την υποστήριξη του ΑΚΕΛ που θα του εξασφάλιζε την επικράτηση στις εκλογές. Παρά τη φόρτιση και τη διάθεση να ασκήσει κριτική στον Κυπριανού, το δημοσίευμα της *Κυπριακής*, εφημερίδας προσκείμενης στο Παγκύπριο Ανανεωτικό Μέτωπο (ΠΑΜΕ), έχει δόση αλήθειας. Γράφει σχετικά με τη δήλωση του Μαρούδα: «Πολιτικοί παρατηρητές, σχολιάζοντας χθες τις εξελίξεις, διερωτούνταν αν ο κ. Κυπριανού, για ευνόητους λόγους, προσπάθησε να είναι σύμφωνος και με την Ελληνική Κυβέρνηση και με το ΑΚΕΛ πάνω σε σοβαρά θέματα που οι δυο παράγοντες βλέπουν από διαφορετική σκοπιά ή έχουν διαφοροποιημένες θέσεις».³³⁹ Εκ των πραγμάτων, όμως, το «Μίνιμουμ Πρόγραμμα» αντίκειται στην κοινή γραμμή Αθήνας - Λευκωσίας, όπως έχει αναφερθεί.

³³⁷ *Χαραυγή*, 1 Μαΐου 1982, σ. 9.

³³⁸ «Στη Σωτηρία της Κύπρου αποσκοπεί η Δημοκρατική Συνεργασία ΑΚΕΛ – ΔΗΚΟ», *Χαραυγή*, 11 Μαΐου 1982, σ. 1. Πρέπει να σημειωθεί ότι οι αναφορές στην κοινή διακήρυξη και στο «Μίνιμουμ πρόγραμμα» ήταν πολύ προσεκτικά διατυπωμένες. Αφενός, στην κοινή διακήρυξη υπογραμμίζονταν, η μη αντίθεση των ενδοκυπριακών συνομιλιών με «την προσπάθεια για ολόπλευρη διεθνοποίηση» και ότι τα δύο κόμματα χαιρετίζουν τη «συστηματική προσπάθεια που καταβάλλεται τον τελευταίο καιρό προς κάθε κατεύθυνση, τόσο από μέρους της Ελληνικής Κυβερνήσεως όσο και από μέρους της Κυπριακής, προς εξασφάλιση της μεγαλύτερης δυνατής διεθνούς κινητικότητας [...]». Ανέφερε επίσης, ότι «η υποστήριξη που εκδηλώνεται από μέρους της νέας Ελληνικής Κυβέρνησης και οι συντονισμένες προσπάθειες των δυο Κυβερνήσεων άρχισαν στο διεθνές πεδίο να αποφέρουν τους πρώτους καρπούς». Βλ. *Ο Φιλελεύθερος*, 21 Απριλίου 1982, σ. 10. Αφετέρου, το «Μίνιμουμ» διαχωρίζει πλήρως την εσωτερική πτυχή από τη διεθνή πτυχή. Για τη δεύτερη, το ΑΚΕΛ και ΔΗΚΟ θα εργαστούν για τη σύγκληση Διεθνούς διάσκεψης. Σε ότι αφορά την ελληνική κυβέρνηση αναφέρεται στη «διακηρυχθείσα και επιδεικνυόμενη αποφασιστική συμπαράσταση». *Ο Φιλελεύθερος*, 22 Απριλίου 1982, σ. 8. Όπως έχει γράψει ο Παύλος Δίγκλης, συγγραφέας του «Μίνιμουμ» ήταν ο Ανδρέας Ζιαρτίδης που παρότι ήταν αντίθετος με τη σύμπραξη, συνέγραψε το κείμενο γιατί η γραφή του χαρακτηριζόταν από δεξιotechνία. Βλ. Παύλος Μ. Δίγκλης, *ΑΚΕΛ, με τόλμη και παρρησία: προσωπικές μαρτυρίες*, Λευκωσία 2010, σ. 228. Στο ψηφιοποιημένο αρχείο του Ζιαρτίδη υπάρχει η κοινή διακήρυξη: «Πολιτική διακήρυξη ΑΚΕΛ ΔΗΚΟ», στο <https://lekythos.library.ucy.ac.cy/handle/10797/30904>, τελευταία πρόσβαση 14.12.2022.

³³⁹ «Διπλό παιχνίδι παίζει ο Κυπριανού;», *Κυπριακή*, 1 Μαΐου 1982, σ. 1.

Από την άλλη, εύλογα δημιουργείται σε κάποιον η υπόνοια ότι η ανοιχτή αντίθεση της κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ εναντίον του «Μίνιμουμ» αποτελούσε πρόσχημα και ότι ο πραγματικός σκοπός της παρέμβασης στα εσωτερικά ζητήματα της Κύπρου ήταν η προώθηση της υποψηφιότητας του Λυσσαρίδη για την προεδρία της Δημοκρατίας. Αυτή την εντύπωση μάλλον είχε σχηματίσει και ο Κυπριανού και την είχε εκφράσει σε εξάρσεις θυμού του, όπως μετά τη δημόσια δήλωση της ελληνικής κυβέρνησης δια του Μαρούδα.³⁴⁰ Δεν μπορεί να αμφισβητηθεί σε καμία περίπτωση η πολιτικά και ιδεολογικά συγγενική σχέση του ΠΑΣΟΚ και της ΕΔΕΚ, ούτε και η ταύτιση στη ρητορική και στις θέσεις τους στο Κυπριακό. Δεν μπορεί επίσης να αμφισβητηθεί η ειδική σχέση του Παπανδρέου με τον Λυσσαρίδη που αναγόταν στη δεκαετία του 1960, ούτε και οι συχνές επαφές των δύο προσωπικοτήτων και αντιπροσωπειών των κομμάτων τους, πράγμα το οποίο ανέφερε και ο ίδιος ο Λυσσαρίδης.³⁴¹ Ο Λυσσαρίδης μάλιστα είχε σπεύσει την επόμενη μέρα της εκλογικής νίκης του ΠΑΣΟΚ στην Αθήνα και συναντήθηκε με τον Παπανδρέου. Πρόλαβε έτσι τον πρόεδρο της Δημοκρατίας Κυπριανού και τους άλλους πολιτικούς αρχηγούς.³⁴² Σε αυτό το πλαίσιο ο Λυσσαρίδης εξεδήλωσε την πρόθεσή του για τη διεκδίκηση της προεδρίας. Τυχόν υποστήριξη του Παπανδρέου προς τον Λυσσαρίδη ή στον οποιονδήποτε υποψήφιο για τις προεδρικές εκλογές θα αποτελούσε ένα σημαντικό πλεονέκτημα έναντι των ανθυποψηφίων. Ειδικά αν ληφθούν υπόψη το κύρος του Παπανδρέου ανάμεσα στους Κυπρίους και φυσικά η σημασία του αξιώματος του πρωθυπουργού της Ελλάδας.

Η κρίση ουσιαστικά ήταν συνισταμένη αρκετών παραγόντων. Αποτέλεσε επίσης, ένα γεγονός που εξελίχτηκε προοδευτικά μέχρι να εκτονωθεί. Ο Παπανδρέου αν και διατηρούσε την άποψη ότι το «Μίνιμουμ» συγκρούεται με την κοινή γραμμή Αθήνας-Λευκωσίας και ότι θέσεις του ΑΚΕΛ συγκρούονται με τις θέσεις του κόμματος και της κυβέρνησής του, όταν είχε προϋδαστεί από τον Ζαχαράκι για το ενδεχόμενο συνεργασίας του ΔΗΚΟ και του ΑΚΕΛ συμφώνησε στην παραίτηση του

³⁴⁰ Ζαχαράκις, *ό.π.*, σ. 168.

³⁴¹ Κασκάνης, *ό.π.*, σ. 116.

³⁴² Ζαχαράκις, *ό.π.*, σ. 115. Όπως αναφέρει ο Ζαχαράκις, σε συνάντησή του με τον Λυσσαρίδη στις 30 Οκτωβρίου, αυτός ζήτησε τη στενή συνεργασία του πρέσβη «καταφερόμενος κατά του Κυπριανού, του ΑΚΕΛ και του Σοφιανού» και επέμεινε ο Ζαχαράκις να ειδοποιήσει τον Παπανδρέου να μην δεχθεί τον Σοφιανό «επειδή είναι επικίνδυνο στοιχείο και ανδρείκελο του ΑΚΕΛ!». Ο Έλληνας διπλωμάτης συμπληρώνει: «Πράγματι, ο Πρωθυπουργός δεν δέχθηκε τον Σοφιανό, λόγω "βεβαρημένου προγράμματος". Θα πρέπει, πιστεύω, να αντιλήφθηκε, τώρα, ο πρώην υπ. Παιδείας ότι συμπεριφορά σαν τη δική του δεν επιβραβεύεται πάντα...». Βλ. Ζαχαράκις, *ό.π.*, σ. 117.

Έλληνα διπλωμάτη να μην επέμβει στις εκλογές.³⁴³ Όπως μαρτυρείται, σημαντικό ρόλο στην παρέμβαση της Αθήνας στις προεδρικές εκλογές διαδραμάτισαν άτομα του περιβάλλοντος του Παπανδρέου που ήταν σε θέση να επηρεάσουν τον Έλληνα πρωθυπουργό σχετικά με το ζήτημα της προώθησης της υποψηφιότητας Λυσσαρίδη αλλά και σχετικά με τους χειρισμούς του ίδιου του Κυπριανού. Ο Ζαχαράκις αναφέρει ότι τον Απρίλιο «Την ήδη φορτισμένη ατμόσφαιρα επιβάρυναν, πάντως, αφ' ενός, ορισμένα "προκλητικά" τηλεφωνήματα του Μ. Δούντα από τη Ν. Υόρκη με μύδρους εναντίον του "ενδοτικού" Κυπριανού και "πληροφορίες" του, στις 5 Απριλίου, ότι ο Ρολάνδης εξέφρασε την απορία του σε ξένο διπλωμάτη πώς είναι δυνατό να αναμένεται υποστήριξη των Αμερικανών στο Κυπριακό με την πολιτική που ακολουθεί έναντι του ο Παπανδρέου. Και αφ' ετέρου η σύσταση μιας τριμελούς ομάδας "συμβούλων" του Πρωθυπουργού στο Κυπριακό [...]».³⁴⁴ Δηλώνοντας την επιφυλακτικότητά του για την τριμελή ομάδα των συμβούλων προσθέτει ο Έλληνας διπλωμάτης: «Ο μοναδικός λόγος της επιφυλακτικότητάς μου ήταν ακριβώς η ανησυχία μου μήπως η ομάδα αυτή διαδραματίσει, ως εκ της συνθέσεώς της ρόλο επιβλητικό στη δημιουργία κρίσεως. Δεδομένου ότι τα τρία μέλη της, Α. Χριστοδουλίδης, Π. Νεάρχου και Γ. Κρανιδιώτης, διεκρίνοντο για το "αντικυπριανικό" μένος τους και τις φιλολυσσαριδικές τάσεις τους, οι οποίες, εν πάση περιπτώσει απηχούσαν και τη γενικότερη θέση του κομματικού μηχανισμού του ΠΑΣΟΚ».³⁴⁵

Ο Έλληνας πρέσβης ερμηνεύει τη σύγκρουση ως γεγονός με «βαθύτερα αίτια» που σχετίζονται με «περιπλοκότερους ενδοκομματικούς και διακομματικούς πολιτικούς υπολογισμούς». Αναφέρει ότι το «Μίνιμουμ» ή ακόμη και οι επιπτώσεις που θα είχε «επί της τηρητέας γραμμής στο Κυπριακό» αποτέλεσε την «προσχηματική αφορμή».³⁴⁶ Αποκαλύπτει επίσης ότι ο διευθυντής του Διπλωματικού Γραφείου του Παπανδρέου, Χρήστος Μαχαιρίτσας του είχε μεταφέρει εκ των υστέρων την ακριβή εξήγηση ότι η κρίση ξεκίνησε έπειτα από το τηλεγράφημα του Ζαχαράκι για την κοινή διακήρυξη του ΔΗΚΟ και του ΑΚΕΛ. «Αφ' ενός λόγω του θιγέντος προσωπικού γοήτρου του Πρωθυπουργού, γιατί δεν είχε ενημερωθεί, αν και γνώριζε τα τεκταινόμενα, χωρίς, όμως, να έχει αντιληφθεί ότι επρόκειτο για μια τέτοια

³⁴³ Στο ίδιο, σ. 161.

³⁴⁴ Στο ίδιο, σ. 164.

³⁴⁵ Στο ίδιο.

³⁴⁶ Στο ίδιο, σ. 171.

δεσμευτική συμφωνία. Και αφ' ετέρου λόγω της εμπλοκής κομματικών παραγόντων, μελών του Εκτελεστικού Γραφείου του ΠΑΣΟΚ, Μαρούδα, Καψή, «συμβούλων» κυπριακής και «λυσσαριδικής» καταγωγής, Νεάρχου, Κρανιδιώτη κλπ. που εξώθησαν τον Παπανδρέου στα άκρα, στο πλαίσιο, πιθανώς, και της διαμάχης του κόμματος και του ΚΚΕ». ³⁴⁷ Τα διαθέσιμα στοιχεία επιβεβαιώνουν σε σημαντικό βαθμό τις τοποθετήσεις του Κυπριανού, σε συνέντευξή του στον Χαράλαμπο Κασκάνη. Ο Κυπριανού ανέφερε ότι «υπήρξαν κάποιες παρεξηγήσεις, οι οποίες δεν οφείλονταν σε μένα ή στον ίδιο τον Ανδρέα Παπανδρέου. Οφείλονταν σε τρίτους, κυρίως από ελλαδικής πλευράς» και κατέδειξε ως χαρακτηριστικότερο την κρίση που ξέσπασε μετά την ανακήρυξη του ψευδοκράτους, με αφορμή δηλώσεις του Κυπριανού στη Διάσκεψη της Κοινοπολιτείας. ³⁴⁸ Για την κρίση που ξέσπασε με αφορμή το «Μίνιμουμ», ο Κυπριανού τόνισε ότι είχε ενημερώσει τον Παπανδρέου εκ των προτέρων και του είχε δώσει και το κείμενο συνεργασίας με το ΑΚΕΛ, παρότι δεν ήταν υποχρεωμένος. Όπως αναφέρει, ο Παπανδρέου μετά από μια γρήγορη ματιά δεν εξέφρασε κάποια διαφωνία ή επιφύλαξη. Συμπλήρωσε επίσης ότι «Αργότερα, ίσως με υποδείξεις κάποιων συμβούλων ή συνεργατών του, διατύπωσε τη διαφωνία του. Και πάλι όμως ήταν μια προσωρινή κρίση. Δεν παρενέβαινε στα εσωτερικά της Κύπρου. Το γεγονός ότι είχε πάντοτε στενή συνεργασία με την ΕΔΕΚ δεν μπορούσε να το αμφισβητήσει κανείς, όμως ποτέ αυτό δεν δημιουργούσε οποιαδήποτε προβλήματα στις σχέσεις του με άλλους πολιτικούς ηγέτες και ιδιαίτερα μαζί μου». ³⁴⁹

Ο Ζαχαράκις καταθέτει ακόμη ότι ο Μαχαιρίτσας, τον οποίο είχε υποψιαστεί ως υποκινητή της κρίσης ο Έλληνας πρέσβης, του εξομολογήθηκε ότι μετάνιωσε που δεν άκουσε την συμβουλή του και τις εκτιμήσεις του «για το τι επρόκειτο να επακολουθήσει, εφόσον, ούτως ή άλλως, δεν μπορούσαμε να τραβήξουμε το σχοινί

³⁴⁷ Στο ίδιο. Ο Ζαχαράκις χαρακτηρίζει την εξήγηση του Μαχαιρίτσα «ακριβή». Όπως έχουμε δει, ο Κυπριανού επέμενε ότι ενημέρωσε τον Παπανδρέου για το «Μίνιμουμ». Από την άλλη ο Παπανδρέου, στη συνάντησή του με τον Κυπριανού στις 3 Ιουνίου, ρώτησε τον Κύπριο πρόεδρο γιατί δεν τον είχε ενημερώσει για τη συμφωνία με το ΑΚΕΛ, με τον Κυπριανού να μην επιθυμεί να συζητήσει το θέμα, πράγμα για το οποίο άφησε να νοηθεί στον Ζαχαράκι ότι δεν ήθελε να εκθέσει τον Παπανδρέου θυμίζοντας τις εκτενείς συνομιλίες τους, βλ. στο ίδιο, σ. 178-179. Σε προηγούμενη σελίδα του έργου του, ο Ζαχαράκις θέτει το εξής ερώτημα: «(Άραγε ο Κυπριανού παρεμήνευσε τον Πρωθυπουργό ο οποίος απλώς δεν πρόσεχε ή ο τελευταίος είχε τώρα υπαναχωρήσει;...)», βλ. στο ίδιο, σ. 167. Χωρίς λοιπόν, να είναι σαφές το πώς ακριβώς εκτυλίχθηκαν τα γεγονότα, εντούτοις συνάγεται ότι ο Παπανδρέου δεν είχε αντιληφθεί τη δεσμευτικότητα της συμφωνίας πριν την επισημοποίηση της.

³⁴⁸ Κασκάνης, *ό.π.*, σ. 107-108. Για την κρίση μετά την ανακήρυξη του ψευδοκράτους βλ. Χριστοδουλίδης, *Οι σχέσεις...*, σ. 141-145 και Ζαχαράκις, *ό.π.*, σ. 232-244. Με τον όρο «τρίτος», ο Κυπριανού αναφέρεται στον Καψή. Για την εκδοχή του Καψή βλ. Καψής, *ό.π.*, σ. 265-274.

³⁴⁹ Κασκάνης, *ό.π.*, σ. 108.

στα άκρα».³⁵⁰ Ακόμη σημαντικότερη είναι η μαρτυρία του ότι τον Ιούνιο του 1982, όταν η κατάσταση είχε ηρεμήσει ως ένα βαθμό, μετά από σημείωμά του προς τον Παπανδρέου με τον οποίο τον ενημέρωνε για την πολιτική κατάσταση στο εσωτερικό της Κύπρου, με βάση λεγόμενα του Μαχαιρίτσα τα όποια επικαλείται, ο Έλληνας πρωθυπουργός παραδέχτηκε «ότι δεν θα έπρεπε να είχε παρασυρθεί από τους διάφορους “αντικυπριατικούς”».³⁵¹ Υπήρξαν απόψεις περί πλειοψηφίας του Λυσσαρίδη στις εκλογές από τον Γιάννο Κρανιδιώτη,³⁵² ενώ ο Μαχαιρίτσας είπε στον Ζαχαράκι ότι ο Παπανδρέου επηρεάστηκε από έκθεση του Κώστα Λαλιώτη που επαναλάμβανε την άποψη περί εκλογικής νίκης του προέδρου της ΕΔΕΚ. Για τον ισχυρισμό αυτό ο Ζαχαράκις τονίζει ότι δεν μπορεί να αξιολογήσει τη βασιμότητα του.³⁵³ Πάντως την προώθηση της υποψηφιότητας Λυσσαρίδη από συνεργάτες του Παπανδρέου μαρτυρεί και ο Ρολάνδης, ο οποίος αναφέρει ότι τον Νοέμβριο του 1982, του τηλεφώνησε ο Κυπριανού και του είπε ότι ο Κρανιδιώτης βρισκόταν στην Κύπρο και εργαζόταν για την υποψηφιότητα του Λυσσαρίδη.³⁵⁴ Η συμβολή των συνεργατών του Παπανδρέου αλλά και ατόμων που απλά προέρχονταν από το ΠΑΣΟΚ στην κρίση ήταν πράγματι σημαντική. Ο υφυπουργός Εξωτερικών, Γιάννης Καψής διατηρούσε άτεγκτη στάση. Είχε εισηγηθεί μάλιστα στον Παπανδρέου ματαίωση των προγραμματισμένων επισκέψεων των ελλήνων υπουργών στην Κύπρο, κάτι για το οποίο είχε διαφωνήσει ο Παπανδρέου υπογραμμίζοντας την ανάγκη διατήρησης της κανονικότητας των σχέσεων με τον Κυπριανού μέχρι τις εκλογές.³⁵⁵ Ο Καψής μάλιστα υπό συνθήκες αμοιβαίας καχυποψίας και του εκνευρισμού που χαρακτήριζαν την κρίση στις σχέσεις Αθήνας - Λευκωσίας, και ενώ διεξαγόταν η συζήτηση ανάμεσα στις δύο κυβερνήσεις για το περιεχόμενο της Ε/Κ προσφυγής στη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ, συνέβαλε τον Αύγουστο του 1982 στην αναζωπύρωση της κρίσης. Η κυπριακή κυβέρνηση είχε στείλει στις 17 Αυγούστου μέσω του Ζαχαράκι στην ελληνική κυβέρνηση ένα σχέδιο που όπως αναφέρει ο πρέσβης υπερτόνιζε, αντί να υποβαθμίζει «τη συνέχιση της διαπραγματευτικής διαδικασίας του διαλόγου και να παραγνωρίζει το πρόβλημα της εισβολής και της κατοχής». Η

³⁵⁰ Ζαχαράκις, *ό.π.*, σ. 180.

³⁵¹ Στο *ίδιο*, σ. 180.

³⁵² Στο *ίδιο*, σ. 172.

³⁵³ Στο *ίδιο*, σ. 175-176.

³⁵⁴ Ρολάνδης, *ό.π.*, σ. 165-166. Όπως αναφέρει ο Ρολάνδης, ο Κυπριανού του είπε να βρει τρόπο να απελαθεί ο Κρανιδιώτης ως *persona non grata*, όμως ο Ρολάνδης του είπε ότι δεν ήταν ορθό από πολιτικής πλευράς και ότι ο Κρανιδιώτης ήταν Κύπριος υπήκοος, και ως εκ τούτου η απέλαση δεν ήταν δυνατή, και ο Κυπριανού συμφώνησε.

³⁵⁵ Ζαχαράκις, *ό.π.*, σ. 172.

Αθήνα που διαφωνούσε με το περιεχόμενο του σχεδίου αποφάσισε να απεμπλακεί από τη συζήτηση και να αφήσει στη Λευκωσία την πρωτοβουλία των κινήσεων.³⁵⁶ Ο Καψής είχε διαρρεύσει το σχέδιο του κειμένου στην αθηναϊκή εφημερίδα *Τα Νέα* και τηλεφώνησε στον Ζαχαράκι για να το διαρρεύσει στην προσκείμενη στην ΕΔΕΚ κυπριακή εφημερίδα *Τα Νέα* και στον ανταποκριτή της αθηναϊκής εφημερίδα *Έθνος*. Ο Έλληνας πρέσβης αντέδρασε και ο υφυπουργός Εξωτερικών υποχώρησε, όταν ο Ζαχαράκις του είπε ότι ο ανταποκριτής του *Έθνους* είναι γιος ηγετικού στελέχους του ΑΚΕΛ. Όπως παραθέτει ο Ζαχαράκις, ο Παπανδρέου σε τηλεφωνική επικοινωνία που είχε με τον Κυπριανού, του τόνισε ότι «δεν είχε ενημερωθεί για το σχέδιο (!), για τις οδηγίες του Καψή (!) ή, τέλος, για τις συναφείς συνομιλίες μου με τους Κυπριανού και Ρολάνδη». Μετά από τη δημόσια επιβεβαίωση της διαφωνίας από τον Μαρούδα ακολούθησαν έντονες διαμαρτυρίες του Κυπριανού και η αξίωση για έκδοση διορθωτικής κυβερνητικής ανακοίνωσης, όπως και έγινε. Η ανακοίνωση εξέφραζε έκπληξη «για τον ισχυρισμό των *Νέων* περί παρεκκλίσεως από την κοινή γραμμή, ενώ η κυπριακή κυβέρνηση έχει καταστήσει σαφές ότι είναι πάντα έτοιμη να συζητήσει επί του περιεχομένου του σχεδίου, πράγμα για το οποίο υπάρχει άνεση χρόνου». Ο Έλληνας πρέσβης σχετικά με αυτό το περιστατικό και τη στάση του Έλληνα πρωθυπουργού, αναφέρει ότι ο Παπανδρέου «φαίνεται να είναι ο μόνος που έμαθε το μάθημά του από το προηγούμενο πάθημα».³⁵⁷

Μπορεί να ειπωθεί ότι άτομα του περιβάλλοντος του Παπανδρέου με άποψη και λόγο επί του Κυπριακού, επειδή θεωρούσαν το «Μίνιμουμ» επιβλαβές και δεν εμπιστεύονταν τον Κυπριανού, στόχευαν περισσότερο να εμποδίσουν την επανεκλογή του στην προεδρία, παρά να προωθήσουν την υποψηφιότητα Λυσσαρίδη. Αυτό καταδεικνύεται από περιστατικό που παρατίθεται από τον Ζαχαράκι, που φέρει τον Περικλή Νεάρχου να τονίζει στον ίδιο «ότι, ακόμη και αν επιβεβαιωθεί ότι, όπως διαφαίνεται, ο Λυσσαρίδης “δεν τραβάει”, η ελληνική κυβέρνηση πρέπει, πάντως, να αποτρέψει οπωσδήποτε την επανεκλογή του Κυπριανού, κρατώντας σκληρή γραμμή έναντί του, μέχρις ότου μεθοδεύσει τις κινήσεις της προς υποστήριξη άλλου υποψηφίου [...]».³⁵⁸ Το συμπέρασμα αυτό θα μπορούσε κάποιος να το αντλήσει και από το γεγονός ότι συνεργάτες του Παπανδρέου ή και ο ίδιος ο Παπανδρέου προσπάθησαν να πείσουν τον Λυσσαρίδη να αποσυρθεί από τη διεκδίκηση της

³⁵⁶ Στο ίδιο, σ. 185.

³⁵⁷ Στο ίδιο, σ. 186.

³⁵⁸ Στο ίδιο, σ. 176.

προεδρίας, «συμβάλλοντας έτσι στη δημιουργία κάποιας κινητικότητας που θα μπορούσε να διαφοροποιήσει το εκλογικό σκηνικό [...]».³⁵⁹

Πρέπει να αναφερθεί ότι από την πλευρά του Έλληνα πρωθυπουργού υπήρξαν διαβεβαιώσεις προς τον Ντίνο Μιχαηλίδη και τον Χρήστο Ζαχαράκι τον Ιανουάριο του 1983 για μη πρόθεση παρέμβασης υπέρ του Λυσσαρίδη.³⁶⁰ Υπήρξαν επίσης και περιπτώσεις προσώπων προερχόμενων από το ΠΑΣΟΚ που απροκάλυπτα εξέφρασαν την υποστήριξή τους προς τον Λυσσαρίδη, όπως ο Στέφανος Μανίκας, γραμματέας της Νεολαίας του ΠΑΣΟΚ. Οι έντονες διαμαρτυρίες του Κυπριανού στην προκειμένη περίπτωση οδήγησαν τον Παπανδρέου να εξουσιοδοτήσει τον Ζαχαράκι να δηλώσει ότι ο Μανίκας δεν εκπροσωπεί την κυβέρνηση ή το ΠΑΣΟΚ.³⁶¹ Μια άλλη περίπτωση είναι αυτή του Δημάρχου Κερκυραίων Ιωάννη Κούρκουλου. Όταν πήγε στη Λευκωσία -σε συνεννόηση με τον Νεάρχο, όπως εικάζει ο Ζαχαράκις- για να μεταφέρει χαιρετισμό του Παπανδρέου σε προεκλογική συγκέντρωση του Λυσσαρίδη, ο Έλληνας πρωθυπουργός αποδοκίμασε στον Κυπριανού την ενέργεια του Κούρκουλου.³⁶²

Η στάση της κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ ήταν επηρεασμένη ως ένα βαθμό και από το εσωτερικό πολιτικό περιβάλλον στην Ελλάδα. Αυτό φάνηκε στη σύσκεψη των αντιπροσωπειών στο Καστρί στις 5 Ιουνίου, κατά τη συζήτηση για τη διατύπωση του κοινού ανακοινωθέντος, όταν η κυπριακή αντιπροσωπεία υποστήριξε «την ελαχιστοποίηση των διαφορών» οι αντιπρόσωποι της ελληνικής κυβέρνησης τοποθετήθηκαν «υπέρ της εκθέσεως των πραγματικών δεδομένων της υποθέσεως προς διαφύλαξη του γοήτρου της ελληνικής κυβερνήσεως, η οποία δεν θα έπρεπε να κατηγορηθεί ότι αντέδρασε υπερβολικά και επιτόλαια σε μια απλή παρεξήγηση». Είχε συμφωνηθεί επίσης, να μην δοθεί η εντύπωση ότι η κρίση διαιωνίζεται ή ότι ο Παπανδρέου «συμπλέει με τη σύμπραξη ΔΗΚΟ-ΑΚΕΛ και τη γραμμή του κοινού προγράμματος στο Κυπριακό».³⁶³ Το ΠΑΣΟΚ ως αντιπολίτευση είχε προβάλλει σκληρή θέση στο Κυπριακό και οι μέχρι εκείνο το σημείο εξαγγελίες της για το

³⁵⁹ Στο ίδιο, σ. 188.

³⁶⁰ Στο ίδιο, σ. 194.

³⁶¹ Στο ίδιο, σ. 187.

³⁶² Στο ίδιο, σ. 194. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Ανδρέας Παπανδρέου άφησε στον Ζαχαράκι ανοιχτό το ενδεχόμενο ο γιος του, Γιώργος Παπανδρέου να «συντονίζει τη στήριξη του ΠΑΣΟΚ προς τον Λυσσαρίδη [...]». Στο ίδιο, σ. 194. Πρόκειται για εντυπωσιακή αναφορά που θυμίζει τις πρωτοβουλίες του Ανδρέα οι οποίες και αντιτίθεντο στην πολιτική του πατέρα του, πρωθυπουργού Γεωργίου Παπανδρέου, στο Κυπριακό ζήτημα το 1964.

³⁶³ Στο ίδιο, σ. 179.

ζήτημα είχαν προκαλέσει αίσθηση. Τυχόν υποχώρηση της ελληνικής κυβέρνησης και μάλιστα συνολική σε θέσεις επί του Κυπριακού, που αποτελούσαν μάλιστα κόκκινες γραμμές και λάβαρο για το ΠΑΣΟΚ, χωρίς προεργασία ή δικαιολόγηση στην κοινή γνώμη, θα την εξέθετε. Ο Κυριάκος Μητσοτάκης σημειώνει ότι το Κυπριακό ζήτημα μετά τα γεγονότα του 1974, αποτέλεσε αντικείμενο εκμετάλλευσης στην πολιτική σκηνή της Ελλάδας,³⁶⁴ ενώ για το ΠΑΣΟΚ συγκεκριμένα υπογραμμίζει την επιρροή που άσκησαν εσωτερικοί παράγοντες στην εξωτερική του πολιτική, σε μεγαλύτερο βαθμό από τις κεντροδεξιές κυβερνήσεις.³⁶⁵ Επίσης, ο Γρηγόριος Μανουσάκις σημειώνει για τον Παπανδρέου και την κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ ότι «Έκαμνεν εξωτερικήν πολιτικήν χάριν εσωτερικής καταναλώσεως».³⁶⁶

Στην αδιέξοδη αυτή κρίση η οποία φάνηκε να εκτονώνεται ως ένα βαθμό έπειτα και από τις συσκέψεις του Ιουνίου του 1982, συνεισέφερε σε μεγάλο βαθμό και η κυπριακή πολιτική σκηνή. Υπό τις συνθήκες της πόλωσης που συνεπάγεται κάθε προεκλογική περίοδος, το άμεσα ενδιαφερόμενο μέρος, δηλαδή ο επικεφαλής της ΕΔΕΚ Βάσος Λυσσαρίδης, όπως αναφέρει ο Τζερμιάς «βασίστηκε υπέρμετρα στην ηθική αλληλεγγύη του πρωθυπουργού της Ελλάδας».³⁶⁷ Στον λόγο της ΕΔΕΚ ασκείτο έντονη αντιπολίτευση για τους χειρισμούς του Κυπριανού στο Κυπριακό, και ταυτόχρονα γινόταν επίκληση στην κυβέρνηση του Ανδρέα Παπανδρέου, με το επιχείρημα ότι ο Κυπριανός δεν αξιοποιούσε τις δυνατότητες που παρείχε η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ. Πρωτίστως, ετίθετο το ερώτημα κατά πόσον έπρεπε να διακοπεί ή όχι ο διάλογος.³⁶⁸ Πέραν του Λυσσαρίδη και του Σοφιανού που τάχθηκε στο πλευρό του αρχηγού της ΕΔΕΚ σε «κοινό μέτωπο σωτηρίας και συμπαρατάξεως με την Ελλάδα» και ο Κληρίδης επικαλέστηκε σε τηλεοπτική συνέντευξή του τον Παπανδρέου.³⁶⁹ Όπως αναφέρει ο Τζερμιάς, ο Κληρίδης δείχνοντας νομιμοφροσύνη προς την Αθήνα ζητούσε συναίνεση ανάμεσα στις δύο κυβερνήσεις. Ο Τζερμιάς σε άλλο σημείο γράφει ότι ο αρχηγός του ΔΗΣΥ «θέλησε κατά τη διάρκεια του προεκλογικού αγώνα να κερδίσει ψήφους σαν αντίθετος προς τις “άνευ νοήματος”

³⁶⁴ Κυριάκος Μητσοτάκης, *Οι συμπληγάδες της εξωτερικής πολιτικής: εσωτερικές και διεθνείς πιέσεις στις ελληνοαμερικανικές διαπραγματεύσεις για τις Βάσεις, 1974-1985*, Αθήνα 2006, σ. 18.

³⁶⁵ Στο ίδιο, σ. 58.

³⁶⁶ Γρηγόριος Μ. Μανουσάκις, *Η εξωτερική πολιτική της Ελλάδος κατά την περίοδον 1980 - 1989*, Αθήνα 1989, σ. 133.

³⁶⁷ Τζερμιάς, *ό.π.*, σ. 844.

³⁶⁸ Τζερμιάς, *ό.π.*, σ. 841. Η ΕΔΕΚ μάλιστα χαιρέτισε την δήλωση Μαρούδα στις 29 Απριλίου, βλ. *Χαραυγή*, 1 Μαΐου 1982, σ. 9.

³⁶⁹ Ζαχαράκις, *ό.π.*, σ.194.

διακοινοτικές συνομιλίες».³⁷⁰ Την έντονη άποψή της σχετικά με την κρίση εξέφρασε και η Ένωση Κέντρου του Παπαδόπουλου. Είχε εναντιωθεί στο «Μίνιμουμ», και στην κρίση στις σχέσεις Λευκωσίας - Αθήνας, τάχθηκε στο πλευρό του Παπανδρέου. Θεωρούσε ότι το «Μίνιμουμ» αντίκειται της τακτικής του Παπανδρέου και έπρεπε να εγκαταλειφθεί ή να τροποποιηθεί. Η Ένωση Κέντρου είχε στηρίξει σε μεγάλο βαθμό την προεκλογική της εκστρατεία στην κρίση στις σχέσεις Λευκωσίας – Αθήνας.³⁷¹ Ανακοίνωση της Εκτελεστικής Γραμματείας της Ένωσης Κέντρου στις 8 Μάιου 1982, θεωρεί τον Κυπριανού υπαίτιο τη κρίσης. Αναφέρει ότι «παρέκλινε από τη συμφωνημένη γραμμή Λευκωσίας-Αθηνών» και απορρίπτει το ενδεχόμενο οι επικριτές του «Μίνιμουμ» να έχουν αλλότρια κίνητρα. Η ανακοίνωση καλούσε τον Κυπριανού να γεφυρώσει τη διαφορά ανάμεσα σε Λευκωσία και Αθήνα, επανερχόμενος στη συμφωνημένη γραμμή αλλάζοντας όσα σημεία του «Μίνιμουμ» συγκρούονται με αυτή αλλά και «να καταδικάσει με σαφήνεια όσα καταμαρτυρήθηκαν άδικα και αγάριστα εναντίον του κ. Παπανδρέου».³⁷² Μετά την εκλογική επικράτηση του Κυπριανού, με δήλωσή του ο Παπαδόπουλος αναφερόμενος στον Κυπριανού, τόνιζε εκ νέου την ανάγκη «για απαγκίστρωση του από τις ενδοτικές πρόνοιες του μίνιμουμ προγράμματος πάνω στο εθνικό θέμα».³⁷³ Γενικά, σύμφωνα με τον Τζερμιά, «Οι αντίπαλοι του Κυπριανού προσπαθούσαν να εκμεταλλευθούν τις προαναφερθείσες διαφορές ανάμεσα στον Κύπριο πρόεδρο και τον Έλληνα πρωθυπουργό».³⁷⁴

Έντονη εμπλοκή στην κρίση είχε και το ΑΚΕΛ. Το έτερο συμβαλλόμενο μέρος στο «Μίνιμουμ», είχε προβεί σε υπέρβαση των πολιτικών διαφορών του με τον Κυπριανού αλλά και τον χαρακτηρισμόν «του ανίκανου και επικίνδυνου κομματάρχη»³⁷⁵ του ανάξιου, του ασυνεπή και του αποχαυνωμένου,³⁷⁶ που είχε

³⁷⁰ Τζερμιάς, *ό.π.*, σ. 843. Σε συνέντευξή του ο Κληρίδης δήλωσε μεταξύ άλλων, ότι «Ακρογωνιαίος λίθος της πολιτικής μου είναι η συμπαράταξη Ελλάδας-Κύπρου [...]η πρόταση του Κυπριακού από την ελληνική κυβέρνηση στις διμερείς και πολυμερείς σχέσεις της Ελλάδας και η επανατοποθέτηση του Κυπριακού άνοιξαν νέες προοπτικές, που αν ακόμη δεν έχουν αποδώσει, αυτό οφείλεται στο «μίνιμουμ πρόγραμμα [...] το οποίο αντιστρατεύεται και υπονομεύει την πολιτική της επανατοποθετήσεως», βλ. *Μεσημβρινή*, 12 Φεβρουαρίου 1983, σ. 3.

³⁷¹ Κουρκουβέλας (εισ.- επιμ.), *Τάσσορ Παπαδόπουλος...*, σ. 76-77.

³⁷² Βλ. «Μίνιμουμ πρόγραμμα» ΔΗΚΟ-ΑΚΕΛ και διάσταση Αθηνών-Λευκωσίας στο Κουρκουβέλας (εισ.- επιμ.), *Τάσσορ Παπαδόπουλος...*, σ. 254-255.

³⁷³ Βλ. Προεδρικές εκλογές 1983, στο *ίδιο*, σ. 256.

³⁷⁴ Τζερμιάς, *ό.π.*, σ. 842.

³⁷⁵ Ζαχαράκις, *ό.π.*, σ. 161.

³⁷⁶ Βλ. «Πάνω στο θέμα των Προεδρικών Εκλογών και τη θέση του Κόμματός μας. 26/3/1982», <https://lekythos.library.ucy.ac.cy/bitstream/handle/10797/30903/1982.03.26%200%ce%bb%ce%bf%>

αποδώσει στο παρελθόν στον Κυπριανού, και κατέληξε σε συμφωνία μαζί του το 1982. Την περίοδο 1979-1982 το ΑΚΕΛ άσκησε έντονη κριτική στον Κυπριανού για την αποτυχία των συνομιλιών, ήρε την εμπιστοσύνη του και διαφώνησε με τους χειρισμούς των «Ιδεών Waldheim».³⁷⁷ Το ΑΚΕΛ με ανακοίνωση της Κεντρικής Επιτροπής (Κ.Ε.) και της Κεντρικής Επιτροπής Ελέγχου (Κ.Ε.Ε.), τον Μάιο του 1980, πέραν του ότι διαχώριζε τις ευθύνες του από τους χειρισμούς του Κυπριανού, ανέφερε για τον πρόεδρο της Δημοκρατίας «ότι δεν έδειξε την απαιτούμενη προσήλωση προς την χαραγμένη γραμμή και ταχτική».³⁷⁸ Προχωρώντας παραπέρα παράγοντες του κόμματος της Αριστεράς έθεταν επί τάπητος το ζήτημα της διάστασης του ΑΚΕΛ από τις απόψεις του Κυπριανού σε ό,τι αφορά τη μορφή του Κυπριακού. Ο Οργανωτικός Γραμματέας του ΑΚΕΛ από το Λονδίνο τόνιζε ότι ο Κυπριανού διαφωνεί με τη γραμμή της ομοσπονδίας, όπως περιγραφόταν από τη συμφωνία Μακαρίου-Denktaş και ότι υποστήριζε λύση βελτιωμένης Ζυρίχης.³⁷⁹ Αλλά και ο ΓΓ Παπαϊωάννου σε συλλαλητήριο τον Ιούλιο του 1980 ανέφερε ότι ο Κυπριανού δεν χώνεψε «ούτε τις 4 κατευθυντήριες γραμμές, ούτε τη γραμμή της διπεριφερειακής Ομοσπονδίας [...]» και ότι αποκλίνει από τη γραμμή του Μακαρίου.³⁸⁰ Όπως αναφέρει ο Δίγκλης, η υπέρβαση των διαφορών έγινε από το ΑΚΕΛ, λόγω του ότι ο Κυπριανού μετρίασε τις διαφωνίες και αποδέχτηκε διατυπώσεις για το Κυπριακό που δεν προκαλούσαν το ΑΚΕΛ αλλά και επειδή το ΑΚΕΛ ήθελε να εμποδίσει την εκλογή Κληρίδη στην προεδρία της Δημοκρατίας.³⁸¹ Ο δεύτερος λόγος μαρτυρείται και από τις διαπιστώσεις του 15^{ου} Συνεδρίου του ΑΚΕΛ τον Μάιο του 1982.³⁸² Πάντως, ο Δίγκλης χωρίς να έχει στοιχεία, εκφράζει την πεποίθηση ότι στην συμφωνία συνέβαλε η πρεσβεία της ΕΣΣΔ στη Λευκωσία και το Κομμουνιστικό Κόμμα της Σοβιετικής Ένωσης, αφού η ΕΣΣΔ εκτιμούσε τον ρόλο του Κυπριανού στο Κίνημα των Αδεσμεύτων.³⁸³ Είναι εντυπωσιακό ότι μήνες μετά τις εκλογές, όταν αναλήφθηκε η πρωτοβουλία Cuéllar για την επίλυση του

[ce%bc%ce%b5%ce%bb%ce%b5%ce%b9%ce%b1%20%ce%9a%ce%95%20%ce%91%ce%9a%ce%95%ce%9b.pdf?sequence=3&isAllowed=y](#), τελευταία πρόσβαση 14.12.2022.

³⁷⁷ Δίγκλης, ό.π., σ. 228.

³⁷⁸ Στο ίδιο, σ. 226.

³⁷⁹ Στο ίδιο, σ. 227.

³⁸⁰ Στο ίδιο, σ. 226-227.

³⁸¹ Στο ίδιο, σ. 228.

³⁸² Ανορθωτικό Κόμμα Εργαζόμενου Λαού, *Πολιτικές αποφάσεις και ψηφίσματα Συνεδρίων του Κομμουνιστικού Κόμματος Κύπρου (ΚΚΚ) και του Ανορθωτικού Κόμματος Εργαζόμενου Λαού (ΑΚΕΛ)*, Κύπρος, Κύπρος 2014, σ. 309.

³⁸³ Δίγκλης, ό.π., σ. 228.

Κυπριακού και όταν άρχισαν να εμφανίζονται τα πρώτα σύννεφα στις σχέσεις Κυπριανού - ΑΚΕΛ,³⁸⁴ σε συνάντηση στελεχών του ΔΗΚΟ και του ΑΚΕΛ, στην παρουσία των Κυπριανού και Παπαϊωάννου, ο ΓΓ του ΑΚΕΛ είπε στους εκπροσώπους του ΔΗΚΟ: «Πέστε μας καθαρά ποιες είναι οι θέσεις σας κατά συγκεκριμένο τρόπο πάνω στις διάφορες πτυχές του Κυπριακού για να ξέρουμε πού στεκόμαστε. Ποιά η θέση σας στο εδαφικό; Στο νομοθετικό, την εκτελεστική εξουσία, στο προσφυγικό κλπ; Εκτός αν δεν μας έχετε εμπιστοσύνη. Εμείς σας εμπιστευθήκαμε τις δικές μας θέσεις. Από το ΑΚΕΛ δεν έχει ποτέ διαρρεύσει οτιδήποτε. Δεν έχετε να φοβηθείτε ότι θα γίνουν γνωστές οι θέσεις σας. Πέστε μας καθαρά ποιές είναι οι θέσεις σας. Θέλουμε ειλικρινά τις απόψεις σας. Θέλουμε ειλικρινά τη συνεργασία. Ο λαός έχει στηρίζει πολλές ελπίδες σ' αυτή τη συνεργασία και το πρόγραμμά της».³⁸⁵ Ο Κυπριανού σε δεύτερη συνάντηση στις 4 Νοεμβρίου επικαλέστηκε τον κίνδυνο διαρροής των θέσεων και εισηγήθηκε κατ' ιδίαν συζήτηση του με τον Παπαϊωάννου. Ο τρόπος διατύπωσης της ερώτησης από τον Παπαϊωάννου δείχνει κατά τον γράφοντα, ότι η συνεργασία ήταν σε μεγάλο βαθμό ευκαιριακή. Ο Λουκάς Κακουλλής αναφέρει για το «Μίνιμουμ» ότι «περιλάμβανε διάφορες ιδέες για την προώθηση μιας δίκαιης και βιώσιμης λύσης του Κυπριακού, που όμως ο καθένας καταλάβαινε και αισθανόταν με το δικό του τρόπο».³⁸⁶

Το ΑΚΕΛ λοιπόν, όπως και οι υπόλοιπες πολιτικές παρατάξεις συνέβαλε στην κρίση. Κύριο μέλημά του ήταν η διαφύλαξη της συμμαχίας με τον Κυπριανού και το ΔΗΚΟ που εγγυάτο τον αποκλεισμό του ΔΗΣΥ από την εξουσία, στη βάση του «Μίνιμουμ» το οποίο και ικανοποιούσε τις θέσεις του ΑΚΕΛ στο Κυπριακό ζήτημα. Δεν επρόκειτο να δεχθεί απαθώς οποιαδήποτε προσπάθεια τροποποίησης ή διάλυσης του «Μίνιμουμ» ή αποτυχίας του Κυπριανού στις προεδρικές εκλογές. Στα πλαίσια αυτά τήρησε μία ενεργή διαφορούμενη στάση. Σε ορισμένες περιπτώσεις λειτούργησε με τρόπο αυθόρμητο και άσκησε άμεση κριτική στον Παπανδρέου. Σε άλλες

³⁸⁴ Χατζηκυριάκος - Χριστοφόρου, *ό.π.*, σ. 102.

³⁸⁵ Βλ. «Σημείωμα από τη συνάντηση ΑΚΕΛ-ΔΗΚΟ στις 26/10/1983» και «Συνάντηση ανωτάτου επιπέδου ΑΚΕΛ-ΔΗΚΟ στις 4/11/1983», στο <https://lekythos.library.ucy.ac.cy/bitstream/handle/10797/27101/1983.10.26%20ce%a0ce%93%ce%91%ce%9a%ce%95%ce%9b.%ce%a3%ce%b7%ce%bc%ce%b5%ce%af%cf%89%ce%bc%ce%b1%20%cf%83%cf%85%ce%bd%ce%b1%ce%bd%cf%84%ce%ae%cf%83%ce%b5%cf%89%ce%bd%20%ce%bc%ce%b5%20%ce%94%ce%97%ce%9a%ce%9f%2826-10-04-11-83%29.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, τελευταία πρόσβαση 14.12.2022.

³⁸⁶ Λουκάς Κακουλλής, *Η Αριστερά και οι τουρκοκύπριοι, το κυπριακό από μια άλλη σκοπιά*, Λευκωσία 1990, σ. 212.

περιπτώσεις απέφυγε την ευθεία σύγκρουση με τον Παπανδρέου και το ΠΑΣΟΚ και επέλεξε να υπερασπιστεί τις θέσεις του ΑΚΕΛ στο Κυπριακό αντιπαραβάλλοντάς τις με αυτές του Παπανδρέου και της ΕΔΕΚ, με τρόπο συγκεκαλυμμένο ή μη. Έντονη και άφθονη κριτική δεχόταν ο ΔΗΣΥ και η υποψηφιότητα Κληρίδη, παρά τις εμφανείς συγκλίσεις του τελευταίου με το ΑΚΕΛ ως προς το Κυπριακό. Από την εξέταση του ψηφιοποιημένου αρχείου του βουλευτή του ΑΚΕΛ και ΓΓ της ΠΕΟ, Ανδρέα Ζιαρτίδη, φαίνεται μεγάλη απόκλιση ποσοτικά, σε ότι αφορά τις αναφορές προς το πρόσωπο του Κληρίδη συγκριτικά με αυτές προς το πρόσωπο του Λυσσαρίδη, με τον πρώτο να δέχεται πολύ μεγαλύτερη κριτική. Το γεγονός δεν πρέπει να ξενίζει. Παρότι ο Λυσσαρίδης είχε πρωταγωνιστικό ρόλο στην κρίση, η στάση του ΑΚΕΛ και των λοιπών πολιτικών παρατάξεων πρέπει να εξετάζεται εντός του πλαισίου της πόλωσης που συνεπάγονταν οι προεδρικές εκλογές και φυσικά της πόλωσης που χαρακτήριζε την πολιτική ζωή και την κυπριακή κοινωνία τα πρώτα χρόνια μετά τα γεγονότα του πραξικοπήματος και της τουρκικής εισβολής.

Σχετικά με τη δήλωση του Μαρούδα στις 2 Μαΐου, ο Εζεκίας Παπαϊωάννου ανέφερε στον Ζαχαράκι, ότι αποτελεί «κατάφωρη επέμβαση στα Ε/Κ εσωτερικά πολιτικά πράγματα, ‘που προκάλεσε μεγάλη ζημιά στην Ελλάδα, αναβιώνοντας την Ε/Κ καχυποψία της μεταπραξικοπηματικής περιόδου του 1974’», ενώ ανέφερε ότι η στάση της ελληνικής κυβέρνησης χαρακτηρίζεται από «αντικομμουνιστική υστερία» και «παρέχει επιχειρήματα στην Τουρκία για να επέμβει στην Κύπρο». Προσέθεσε ότι η Αθήνα θεωρεί «νομάρχη» τον πρόεδρο της Κύπρου, πράγμα το οποίο υπονομεύει την κρατική υπόσταση. Ζήτησε από τον Έλληνα πρέσβη να μεταβιβάσει στον Παπανδρέου ότι το ΑΚΕΛ θα συνεχίσει να τον επικρίνει αν συνεχίσει να αναμειγνύεται στα εσωτερικά πολιτικά δρώμενα της Κύπρου.³⁸⁷ Τις αναφορές αυτές του Παπαϊωάννου, ακολούθησε ανακοίνωση του ΑΚΕΛ σχετικά με το συγκεκριμένο διάβημα «με βαρύτατες αιτιάσεις κατά του Παπανδρέου».³⁸⁸

³⁸⁷ Ζαχαράκις, *ό.π.*, σ. 171. Η ανακοίνωση του ΑΚΕΛ σχετικά με τη δήλωση του Μαρούδα, ανέφερε μεταξύ άλλων ότι «Αυτή η δήλωση, που έγινε οκτώ ολόκληρες μέρες μετά τη δημοσίευση του Προγράμματος, θυμίζει τις γνωστές επεμβάσεις άλλων κυβερνήσεων της Αθήνας, που οδήγησαν την Κύπρο στην τραγωδία που βρίσκεται σήμερα. Μ' αυτή του την ενέργεια ο εκπρόσωπος της ελληνικής κυβέρνησης ευθυγραμμίζεται πλήρως με την στάση του δυτικού ιμπεριαλιστικού παράγοντα, του Ντενκτάς και της κυπριακής ακροδεξιότητας, που επέδειξαν την εχθρότητά τους προς την επιτευχθείσα δημοκρατική συνεργασία», Βλ. *Χαραυγή*, 1 Μαΐου 1982, σ. 1.

³⁸⁸ Ζαχαράκις, *ό.π.*, σ. 171.

Οι ενέργειες του ΑΚΕΛ, πυροδότησαν τις αντιδράσεις του Παπανδρέου και της κυβέρνησής του. Τέθηκαν από την πλευρά τους ως προϋποθέσεις για την ομαλοποίηση των σχέσεων Αθήνας - Λευκωσίας, «μια επίσημη αποκήρυξη εκ μέρους του ΔΗΚΟ των επικρίσεων του ΑΚΕΛ εναντίον του Πρωθυπουργού» και «Μια επίσημη ανάκληση όλων των συναφών σχολίων και αιτιάσεων».³⁸⁹ Στις 11 Μαΐου η «απαίτηση» διαβιβάστηκε προς τον Κυπριανού. Ζητήθηκε από το ΔΗΚΟ και τον Κυπριανού να «καταγγείλουν ρητά και κατηγορηματικά τις προσωπικές ύβρεις και τους απαράδεκτους χαρακτηρισμούς και υπαινιγμούς του ΑΚΕΛ κατά του Πρωθυπουργού. Και όπως το ΔΗΚΟ ζητήσει από το ΑΚΕΛ να ανακαλέσει δημόσια και επίσημα τα όσα αήθη κατά του Πρωθυπουργού περιέχονται στην απόφαση της Κ.Ε. του στη σχετική δήλωση του φερεφώνου και σε κάποια ομιλία του σημαίνοντος στελέχους του Ζιαρτίδη».³⁹⁰ Ο Ζιαρτίδης αναφέρθηκε στο Κυπριακό και τις εκλογές σε αρκετές ομιλίες του. Αξίζει να γίνει αναφορά στις τοποθετήσεις του Ζιαρτίδη στην Ολομέλεια της Κ.Ε του ΑΚΕΛ στις 26 Μαρτίου 1982, οι οποίες παρουσιάζουν την πραγματική και όχι την φαινομενική πρόσληψη της εμπλοκής του Παπανδρέου στο Κυπριακό, που προκύπτει από τις δημόσιες τοποθετήσεις. Εκεί ο Ζιαρτίδης είπε μεταξύ άλλων ότι «όταν ήλθε εδώ ο Παπανδρέου επεχείρησε μαζί με τον Αρχιεπίσκοπο να καταθρυμματίσει τη γραμμή του εφικτού. Ήταν κάτι το ανήκουστο κι ακατανόητο να ακούει κανείς ένα Αρχιεπίσκοπο κι ένα Πρωθυπουργό να υποστηρίζουν – έμμεσα βέβαια και συγκαλυμμένα – την πολιτική του ανέφικτου· να τορπιλλίζουν ουσιαστικά την πολιτική του Εθνικού Συμβουλίου και των συμφωνιών κορυφής».³⁹¹

Ο Παπαϊωάννου αναφέρει για το θέμα της σύγκρουσής του με τον Παπανδρέου, ότι είχε αναληφθεί εκστρατεία από την ΕΔΕΚ, τον ΔΗΣΥ και το ΠΑΣΟΚ κατά του ΑΚΕΛ και της Δημοκρατικής Συνεργασίας «με το πρόσχημα ότι αυτό “ύβρισε” την ελληνική κυβέρνηση». Ο ΓΓ του ΑΚΕΛ προσπαθώντας να αντικρούσει την κατηγορία αναφέρει: «Το ΑΚΕΛ όμως δεν ύβρισε την ελληνική κυβέρνηση, αλλά είπε ότι η κριτική που του έγινε ευθυγραμμίστηκε με την κριτική που του έγινε τόσο

³⁸⁹ Στο ίδιο, σ. 172.

³⁹⁰ Στο ίδιο, σ. 172-173.

³⁹¹ Έγγραφο «Πάνω στο θέμα των Προεδρικών Εκλογών και τη θέση του Κόμματος μας. 26/3/1982», <https://lekythos.library.ucy.ac.cy/bitstream/handle/10797/30903/1982.03.26%20%ce%bb%ce%bf%ce%bc%ce%b5%ce%bb%ce%b5%ce%b9%ce%b1%20%ce%9a%ce%95%20%ce%91%ce%9a%ce%95%ce%9b.pdf?sequence=3&isAllowed=y>, τελευταία πρόσβαση 14.12.2022. Ο Ζιαρτίδης αναφέρεται στην επίσκεψη του Παπανδρέου, τον Φεβρουάριο του 1982.

από τον Ντενκτάς όσον κι' από τους ιμπεριαλιστικούς παράγοντες που αναφέραμε. Και πραγματικά μέσα σε κείνην ακριβώς την περίοδο που δέχτηκε την κριτική από μέρους της ελληνικής κυβέρνησης έτυχε αυστηρής κριτικής και από τους άλλους παράγοντες που αναφέραμε. Αυτό δεν σημαίνει ότι η κυβέρνηση Παπανδρέου παρομοιάζεται είτε με τον Ντενκτάς είτε με τον ιμπεριαλισμό». Για την κριτική στη Δημοκρατική Συνεργασία και το «Μίνιμουμ» γράφει ότι «δεν περιείχε έστω και ένα στοιχείο. Ήταν γενική και αόριστη γιατί μοναδικός της σκοπός ήταν να κτυπηθεί η Δημοκρατική Συνεργασία».³⁹²

Πάντως, στις 14 Μαΐου, ο Χαρίλαος Φλωράκης ο ΓΓ του ΚΚΕ, μίλησε στο συνέδριο του ΑΚΕΛ και είπε ότι πρέπει η συνεργασία του ΑΚΕΛ και ΔΗΚΟ να προστατευτεί «παρά την κυπριακή και ελληνική αντίδραση», καταγγέλλοντας το ΠΑΣΟΚ για υπαναχώρηση από τις προγραμματικές του τοποθετήσεις.³⁹³ Η τοποθέτηση αυτή του Φλωράκη καταδεικνύει την προσπάθεια αξιοποίησης της κρίσης εκ μέρους του ΚΚΕ. Μνεία στη στάση του ΚΚΕ έκανε ο ίδιος ο Παπανδρέου στις 4 Ιουνίου σε σύσκεψή του με τον Κυπριανού. Ανέφερε «ότι η ομοβροντία επιθέσεων του ΑΚΕΛ εναντίον του, με τη σύμπραξη του ΚΚΕ, ξεπέρασε τα εσκαμμένα σε χαρακτηρισμούς, ύβρεις και ισχυρισμούς που θα τον ενοχλούσαν εξαιρετικά, αν δεν τους θεωρούσε αστείους, όπως, π.χ., ότι η πολιτική δραστηριότης του στο Κυπριακό είναι ανάλογη με επέμβαση της χούντας».³⁹⁴

Πρέπει να αναφερθεί ότι οι αποφάσεις του 15^{ου} Συνεδρίου του ΑΚΕΛ, στο οποίο ήταν ομιλητής και ο Φλωράκης, δεν χαρακτηρίζονται από σκληρότητα, ούτε ασκούν ευθεία κριτική στους χειρισμούς του Παπανδρέου και του ΠΑΣΟΚ. Εκφράζεται η πίστη «ότι η νίκη των δημοκρατικών δυνάμεων στην Ελλάδα και οι προσπάθειες που καταβάλλονται για προβολή και παραπέρα διεθνοποίηση του Κυπριακού αποτελούν θετικό παράγοντα [...]», αλλά και η εκτίμηση προς «τη συμπαράσταση, την αλληλεγγύη και την υποστήριξη που παρέχουν ο ελληνικός και η Κυβέρνηση Παπανδρέου προς τον αγωνιζόμενο κυπριακό λαό». Χωρίς να προσάπτει κατηγορίες, το Συνέδριο «καταδικάζει κάθε προσπάθεια υπονόμησης των σχέσεων Αθηνών - Λευκωσίας και τάσσεται υπέρ της πιο στενής και ειλικρινούς συνεργασίας ανάμεσα στις κυβερνήσεις Κύπρου και Ελλάδας» τονίζοντας τα χαρακτηριστικά που πρέπει να

³⁹² Εζεκίας Παπαϊωάννου, *Ενθυμήσεις από τη ζωή μου*, Λευκωσία 1988, σ. 168.

³⁹³ Ζαχαράκις, *ό.π.*, σ.174. Βλ. ολόκληρη την ομιλία του Φλωράκη, *Χαραυγή*, 15 Μαΐου 1982, σ. 5.

³⁹⁴ Ζαχαράκις, *ό.π.*, σ. 176.

έχουν οι σχέσεις Αθηνών-Λευκωσίας και την ανάγκη «ενίσχυσης της οντότητας του κυπριακού κράτους». Δεν παραλείπει να αναφέρει και την άποψη ότι η διαδικασία των διακοινοτικών συνομιλιών μπορεί να συνυπάρξει με τη διεθνοποίηση, και ότι οι δύο πρακτικές είναι απαραίτητες και αλληλοσυμπληρώνονται.³⁹⁵ Στο Συνέδριο ο Παπαιωάννου προσπάθησε να επιχειρηματολογήσει υπέρ του «Μίνιμουμ» και να αποδείξει ότι δεν έρχεται σε αντίθεση με την κοινή γραμμή. Ανέφερε επί τούτου ότι «Τόσο ο Πρωθυπουργός της Ελλάδας όσο και το μίνιμουμ πρόγραμμα προνοούν ότι πρέπει να εξαντληθούν τα περιθώρια του διακοινοτικού διαλόγου, ενώ ταυτόχρονα θα προωθείται η διεθνοποίηση [...]». Σχετικά με τη δήλωση του Μαρούδα, ανέφερε ότι «με τον τρόπο που έγινε ήταν φυσικό να δημιουργήσει παρεξηγήσεις και να γίνει αντικείμενο εκμετάλλευσης. Αν, πρόσθεσε, η Ελληνική κυβέρνηση ήθελε οποιοσδήποτε διευκρινίσεις για το μίνιμουμ πρόγραμμα, θα μπορούσε να τις ζητήσει μέσω της διπλωματικής οδού».³⁹⁶ Ο Ζιαρτίδης είπε στη Επαρχιακή Συνδιάσκεψη της ΠΕΟ Λεμεσού τον Μάρτιο του 1983, ότι όταν επισκέφθηκε ο Παπανδρέου στην Κύπρο «δεν μίλησε ενάντια στις συνομιλίες όπως κάμουν εδώ μερικοί πολιτικοί παράγοντες. Είπεν όμως ότι είναι απαισιόδοξος όσον αφορά την έκβαση του διαλόγου. Τον βλέπει να συνεχίζεται μέχρις ότου εξαντληθούν τα περιθώρια, και η εντύπωση που άφησε είναι ότι βλέπει τα περιθώρια των συνομιλιών να εξαντλούνται σύντομα και κατά συνέπεια σύντομη βλέπει και την διακοπή τους». Στην ίδια ομιλία ο Ζιαρτίδης τόνιζε ότι η σημασία των διακοινοτικών συνομιλιών έγκειται και στο ότι αποτελεί την τακτική της λύσης της εσωτερικής πτυχής του Κυπριακού.³⁹⁷

Έχουμε δει παραπάνω, ότι ο Παπανδρέου είχε την άποψη ότι η αποχώρηση των κατοχικών στρατευμάτων, η λύση της διεθνούς πτυχής, έπρεπε να αποτελεί προϋπόθεση της λύσης της εσωτερικής πτυχής, κάτι το οποίο δεν ενστερνιζόταν το ΑΚΕΛ. Από τα διαθέσιμα στοιχεία συνάγεται ότι η θέση προωθήθηκε έντονα από τον Παπανδρέου προς την κυπριακή κυβέρνηση. Σε συνομιλία του Καραμανλή με τον Κυπριανού στις 4 Μαρτίου 1983, ο Κύπριος πρόεδρος εξέφρασε την ικανοποίησή του για το γεγονός ότι «Το βασικό θέμα της διαφωνίας του με τον κύριο Παπανδρέου»,

³⁹⁵ Ανορθωτικό Κόμμα Εργαζομένου Λαού, ό.π., σ. 310.

³⁹⁶ *Χαραυγή*, 14 Μαΐου 1982, σ. 1.

³⁹⁷ «Ομιλία Α. Ζιαρτίδη Γ.Γ. ΠΕΟ στην 27^η Επαρχιακή Συνδιάσκεψη Τ.Σ. ΠΕΟ Λεμεσού (7/3/1982)», <https://lekythos.library.ucy.ac.cy/bitstream/handle/10797/30900/1982.03.06%20%ce%91%ce%96%2c%ce%9f%ce%bc%ce%b9%ce%bb%ce%af%ce%b1%20%cf%83%cf%84%ce%b7%20%ce%a3%cf%85%ce%bd%ce%b4%ce%b9%ce%ac%cf%83%ce%ba%ce%b5%cf%88%ce%b7%20%ce%a0%ce%95%ce%9f%20%ce%9b%ce%b5%ce%bc%ce%b5%cf%83%ce%bf%cf%8d%2806-03-82%29.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, τελευταία πρόσβαση 17.12.2022

όρος της αποχώρησης του κατοχικού στρατού για τη συνέχιση των διακοινοτικών συνομιλιών, δεν τέθηκε, κάτι για το οποίο ο Κυπριανού είχε διαφωνήσει στο παρελθόν.³⁹⁸ Ο Ρολάνδης θεωρεί ότι η απαίτηση της υιοθέτησης της θέσης αυτής της Αθήνας από τη Λευκωσία αποτελούσε πρόσθετο λόγο της ρήξης Κυπριανού - Παπανδρέου.³⁹⁹ Το γεγονός ότι έπειτα από την εκλογή του Κυπριανού, η θέση αυτή της Αθήνας αποσύρθηκε αφήνει ανοιχτό το ενδεχόμενο, η σαφής αυτή θέση να χρησιμοποιήθηκε για να ασκήσει περαιτέρω πίεση στον Κυπριανού για να ακυρώσει το «Μίνιμουμ». Πάντως χρονική εγγύτητα με τις εξελίξεις της κρίσης στις σχέσεις Αθήνας-Λευκωσίας παρουσιάζει το Υπηρεσιακό σημείωμα του Δούντα για τον Παπανδρέου, για το οποίο έγινε λόγος παραπάνω. Το σημείωμα είναι ημερομηνίας 1^{ης} Απριλίου 1983, δηλαδή συντάχθηκε μετά την εκλογή του Κυπριανού. Όμως σε σημείο του σημειώματος ο Δούντας αναφερόμενος στη συζήτηση περί του Κυπριακού στη Γενική Συνέλευση τον Μάιο, εκφράζει την άποψη ότι αυτή μάλλον θα βλάψει γιατί η απόφασή της «θα δώσει νέα ζωή στον στείρο δικοινοτικό διάλογο». Την άποψη αυτή όπως τονίζει ο Έλληνας διπλωμάτης την εξέθεσε και σε πρόσφατο του τηλεγράφημα. Συμπλήρωσε δε ότι «θα φθάσουμε στο σημείο να εφαρμοσθεί ουσιαστικά το διαβόητο minimum πρόγραμμα με το πρόσχημα της εξουσιοδότησης του Οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών».⁴⁰⁰ Ίσως το γεγονός ότι η θέση αυτή της Αθήνας αποσύρθηκε μετά την επανεκλογή Κυπριανού να δείχνει επίσης ότι η Αθήνα είχε συμφιλιωθεί με την ιδέα ότι η πολιτική στο Κυπριακό ασκείται κατά κύριο λόγο από τη Λευκωσία και ότι συνειδητοποίησε το ανώφελο της σύγκρουσης των δύο κυβερνήσεων.

Επανερχόμενοι στη στάση του ΑΚΕΛ, παρατηρούμε ότι ο Ζιαρτίδης σε άλλη του ομιλία, στην Ολομέλεια της Κ.Ε. του ΑΚΕΛ τον Οκτώβριο του 1982, αναφερόμενος στη διαδικασία του διακοινοτικού διαλόγου είπε «ότι με όλον το συντριπτικόν βάρος που έχει ο παράγων Τουρκία στον ενδοκυπριακόν διάλογον, οι προοδευτικές Τ/Κ δυνάμεις τον θεωρούν σαν ενδοκυπριακόν και αγωνίζονται να τον διαφοροποιήσουν. Ποτέ δεν κατήγγειλαν αυτόν τον διάλογον ότι δεν εκφράζει στον τύπο του, στην σύνθεσή του, την κοινότητα τους [...]». Συμπλήρωσε λέγοντας ότι «Ο ενδοκυπριακός διάλογος, όταν τον κυτάξεις από την Τ/Κ του γωνίαν θα δης συντριπτικό το βάρος

³⁹⁸ Σβολόπουλος (γεν. επιμ.), *Κωνσταντίνος Καραμανλής: Αρχείο...*, τόμ.12, σ. 274-275.

³⁹⁹ Ρολάνδης, *ό.π.*, σ. 165.

⁴⁰⁰ Βλ. Υπηρεσιακό Σημείωμα: Για τον κ. Πρωθυπουργό. Άκρως Απόρρητο – Ειδικού Χειρισμού. Νέα Υόρκη 1/4/1983 στο Δούντας, *ό.π.*, σ. 19.

του παράγοντα “Τουρκία- Άγκυρα”. Όταν τον κυτάξεις από την Ε/Κ του γωνίαν και είσαι αμερόληπτος θα δης και τον παράγοντα “Ελλάδα - Αθήνες”. Με λιγότερο βάρος, αλλά οπωσδήποτε ο παράγοντας αυτός υπάρχει. Η διαφορά βρίσκεται στο βάρος και στον βαθμό των αντιδράσεων που προκαλεί μέσα στην Ε/Κ κοινότητα σε σύγκριση με τον βαθμό των αντιδράσεων που προκαλούνται μέσα στην Τ/Κ κοινότητα». Ανέφερε ακόμη ότι όσοι σε Ελλάδα και Κύπρο επιμένουν στο σύνθημα ότι ο διάλογος, είναι διάλογος ανάμεσα στην Ε/Κ πλευρά και την Άγκυρα, «έχουν πίσω από το κεφάλι τους την διαφοροποίηση του διαλόγου ώστε να γίνει διάλογος Αθήνας - Άγκυρας».⁴⁰¹

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, το ΑΚΕΛ τήρησε διφορούμενη στάση, μια ημιεπίσημη και μία επίσημη. Η πρώτη χαρακτηριζόταν από τον διαχρονικό αυθορμητισμό της ηγεσίας του ΑΚΕΛ αλλά και τη θέληση να διαδραματίσει σημαίνοντα ρόλο στα πολιτικά πράγματα και στο μείζον ζήτημα, το Κυπριακό. Ερχόταν σε ευθεία σύγκρουση με τον Παπανδρέου, και μπορούσε να συσπειρώσει απογοητευμένους, από τη στάση των ελληνικών κυβερνήσεων της περιόδου 1950-1974. Η δεύτερη τηρούσε τα προσχήματα που επιβάλλει η πολιτική αβροφροσύνη παραθέτοντας μία δομημένη επιχειρηματολογία που αντικατόπτριζε τη φιλοσοφία του ΑΚΕΛ στο Κυπριακό, ενώ απέφευγε την ευθεία σύγκρουση με την ελληνική κυβέρνηση που θα την έφθειρε εν μέσω προεκλογικής περιόδου και που θα γινόταν αντικείμενο περαιτέρω εκμετάλλευσης από τις υπόλοιπες πολιτικές δυνάμεις. Ήταν σε θέση να διατηρήσει αρραγή τη Δημοκρατική Συνεργασία αλλά και να συσπειρώσει το ακροατήριο του ΑΚΕΛ, αφού εκτός των άλλων μπορούσε να λειτουργήσει ως αντιστάθμισμα στις προηγούμενες αυθόρμητες τοποθετήσεις γραπτές ή προφορικές της ηγεσίας του και ως αντεπιχείρημα σε ενδεχόμενες κατηγορίες για αυτές τις αντίπαλες πολιτικές δυνάμεις.

Εν κατακλείδι, με βάση τα διαθέσιμα στοιχεία βλέπουμε ότι η κρίση ήταν εν πολλοίς συνισταμένη παραγόντων και συγκυριών. Ο Παπανδρέου ήταν διατεθειμένος να μην επέμβει στις εκλογές παρότι διαφωνούσε με τις θέσεις του ΑΚΕΛ στο Κυπριακό, όπως φαίνεται από τη διαβεβαίωσή του προς τον Ζαχαράκι ήδη από τον Ιανουάριο του 1982, που είδαμε παραπάνω. Από εκεί και πέρα, το γεγονός ότι δεν γνώριζε τη

⁴⁰¹ «Ομιλία Α. Ζαρτίδη στην Ολομέλεια της Κ.Ε. του ΑΚΕΛ (19/10/1982)», στο <https://lekythos.library.ucy.ac.cy/bitstream/handle/10797/30925/1982.10.19%20olomelia%20akel.pdf?sequence=1&isAllowed=n>, τελευταία πρόσβαση 17.12.2022.

δεσμευτικότητα της συμφωνίας ΔΗΚΟ-ΑΚΕΛ, είχε πλήξει το γόητρο του. Ως ένα βαθμό λοιπόν, η κρίση ήταν προσωπική, δείγμα και του εκρηκτικού χαρακτήρα του Παπανδρέου. Από την άλλη, όπως φαίνεται ο ίδιος ο Παπανδρέου πείστηκε από συμβούλους και συνεργάτες που απέρριπταν τις πρόνοιες του «Μίνιμουμ» και θεωρούσαν ακατάλληλο τον Κυπριανού, ότι πρέπει να απορρίψει ανοιχτά το «Μίνιμουμ» και να προωθήσει την υποψηφιότητα του Βάσου Λυσσαρίδη. Η περίπτωση Λυσσαρίδη θεωρείτο η καταλληλότερη για να εξυπηρετήσει τη διαφορετική πολιτική που είχε εκφράσει ο Παπανδρέου (την οποία είχε προσυπογράψει η κυβέρνηση του Σπύρου Κυπριανού). Σχετικά με την κρίση, οι κυπριακές πολιτικές δυνάμεις έριξαν «λάδι στη φωτιά». Κατά τη άποψη του γράφοντος, το «Μίνιμουμ» αποτέλεσε ένα αίτιο άρρηκτα συνδεδεμένο με αυτό της επιδίωξης της εκλογής του Λυσσαρίδη. Όπως γράφει και ο Τζερμιάς: «Οι διαφορές ανάμεσα στη στρατηγική της Αθήνας για την Κύπρο και στο μίνιμουμ πρόγραμμα δεν θα έπρεπε ούτε ν' απολυτοποιηθούν, ούτε όμως και να παραγνωριστούν».⁴⁰²

ΚΕΦ.2: Η εμπλοκή του Ανδρέα Παπανδρέου στο Κυπριακό ζήτημα στα πλαίσια της ελληνικής πολιτικής σκηνής. Η περίπτωση του Φακέλου της Κύπρου

Συχνά τίθεται ως ερώτημα κατά πόσον το Κυπριακό αποτέλεσε αντικείμενο εργαλειοποίησης από τις πολιτικές παρατάξεις στον ελλαδικό χώρο για εξυπηρέτηση πολιτικών σκοπιμοτήτων. Πέραν της συζήτησης κατά την επίμαχη περίοδο για το Κυπριακό στην Ελλάδα ως ζήτημα εξωτερικής πολιτικής, από τα πρώτα μεταπολιτευτικά χρόνια δημιουργείται η ανάγκη για εξέταση και ερμηνεία των γεγονότων που σχετίζονται με το πραξικόπημα και την εισβολή αλλά και με το αποτέλεσμα της de facto διχοτόμησης του νησιού. Ο Φάκελος της Κύπρου αποτέλεσε ένα φλέγον ζήτημα της περιόδου. Όπως έχει αναφερθεί, αντικείμενο του παρόντος κεφαλαίου αποτελεί η ενασχόληση του Ανδρέα Παπανδρέου και του ΠΑΣΟΚ με το ζήτημα του Φακέλου της Κύπρου. Ουσιαστικά, θα τεθεί υπό εξέταση η όλη συζήτηση σχετικά με το άνοιγμα του Φακέλου αλλά και τα πορίσματα της εξεταστικής επιτροπής. Βάσει των συζητήσεων θα απαντηθεί το κατά πόσον το Κυπριακό και ο Φάκελος αποτέλεσαν αντικείμενα πολιτικής εκμετάλλευσης και εργαλειοποίησης και

⁴⁰² Τζερμιάς, *Η Κύπρος...*, σ. 837.

πεδίο εξωτερίκευσης του αντιαμερικανισμού, αλλά και του λαϊκισμού που διέκρινε τον πολιτικό λόγο του Παπανδρέου και του κόμματός του.

Ήδη από το 1981, το ΠΑΣΟΚ είχε δεσμευτεί στο προεκλογικό του πρόγραμμα ότι «θα προχωρήσει, χωρίς αναβολές στο άνοιγμα του φακέλου της Κύπρου, για να πληροφορηθεί επί τέλους ο Ελληνικός και ο Κυπριακός Λαός ποιοί είναι οι υπεύθυνοι για την Κυπριακή τραγωδία».⁴⁰³ Από τα έδρανα του Ελληνικού Κοινοβουλίου και με επιστολές ως αντιπολίτευση το ΠΑΣΟΚ και ο αρχηγός του Παπανδρέου είχαν ζητήσει επανειλημμένα τη δημιουργία επιτροπής που θα εξέταζε τα γεγονότα του πραξικοπήματος και της τουρκικής εισβολής.⁴⁰⁴ Απαιτούσαν άρση της αναστολής «δίωξης των υπευθύνων της Κυπριακής τραγωδίας» που είχε επιβληθεί τον Μάρτιο του 1975 και για την οποία είχε συναινέσει και το ΠΑΣΟΚ, για περιορισμένο όμως χρονικό διάστημα.⁴⁰⁵ Στην ανακίνηση του ζητήματος από την αντιπολίτευση, οι αξιωματούχοι της κυβέρνησης της ΝΔ, αναπαρήγαγαν την αναφορά του Κωνσταντίνου Καραμανλή στις 16/10/1975, όταν είχε δηλώσει ότι «θα παραμείνη βέβαια ακόμη εκκρεμής η δίωξις των υπευθύνων δια το πραξικόπημα της Κύπρου και τούτο, διότι η Κυβέρνησις, νομίζει ότι κατά την παρούσαν φάσιν του Κυπριακού δεν είναι δυνατόν να διεξαχθή η δίκη αυτή αζημίως διά την υπόθεσιν της Κύπρου». Η τοποθέτηση αυτή επικαλείτο ουσιαστικά τις πολιτικές εξελίξεις στο Κυπριακό και τη βούληση για επίλυσή του. Η άποψη αυτή διέθετε βάρος, αν ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι η ελληνική και η κυπριακή κυβέρνηση είχαν εναποθέσει σημαντικές ελπίδες στη συνδρομή των ΗΠΑ και της Βρετανίας για την επίλυση του ζητήματος. Ο ρόλος των χωρών αυτών στα γεγονότα του 1974 αναπόφευκτα θα εξεταζόταν από την αρμόδια επιτροπή. Η αναστολή της δίωξης βασιζόταν σε μια διασταλτική ερμηνεία της πράξης 45 του 1975, ενός εδαφίου σχετικού με τη διατάραξη των διεθνών σχέσεων της Ελλάδας.⁴⁰⁶

Η μη ανάληψη των διαδικασιών για έρευνα των γεγονότων του πραξικοπήματος και της τουρκικής εισβολής δεν εμπόδισε το ΠΑΣΟΚ από το να εξαγάγει συμπεράσματα και να σφυρηλατήσει το δικό του αφήγημα για τα γεγονότα του 1974 και για το Κυπριακό γενικότερα. Βάσει των ιδεολογικών προσλήψεων του κόμματος,

⁴⁰³ ΠΑΣΟΚ, *...Συμβόλαιο με το Λαό*, σ. 34.

⁴⁰⁴ *Το Κυπριακό στην Βουλή των Ελλήνων*, τόμ. Δ', σ. 433.

⁴⁰⁵ Παπανδρέου, *Η Ελλάδα...*, σ. 120.

⁴⁰⁶ Κώστας Αθανασίου - Σωκράτης Σωκράτους, «Εισαγωγή», *Φάκελος Κύπρου*, Βουλή των Ελλήνων και Βουλή των Αντιπροσώπων, τόμ. Α', Αθήνα-Λευκωσία 2018, σ. 12.

διενεργήθηκαν επιθέσεις αυξημένης έντασης σε ρητορικό επίπεδο κατά των ΗΠΑ, του NATO και κατ' επέκταση της Δύσης, όπως επίσης και κατά των πρωταίων της στρατιωτικής δικτατορίας. Κριτική αυξομειούμενης κλίμακας και κυρίως μέσω υπαινιγμών ασκήθηκε και κατά των αξιωματούχων της Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας για τους χειρισμούς της κατά τα κρίσιμα γεγονότα του 1974. Ο Παπανδρέου όπως και οι βουλευτές του αποπειράθηκαν να συνδέσουν τα γεγονότα όπως τα ερμήνευαν, με τις τότε τρέχουσες εξελίξεις στο Κυπριακό. Κατάγγελλαν ουσιαστικά τις ΗΠΑ και τον Henry Kissinger για σχεδιασμούς σε βάρος της Κύπρου και για προώθηση της διχοτόμησης. Η ανάγνωση των γεγονότων από το ΠΑΣΟΚ συσχετίστηκε επίσης με την εξωτερική πολιτική που ακολουθείτο από την Ελλάδα, αλλά και με αυτή που «όφειλε» η Ελλάδα να ακολουθήσει. Η αρχιτεκτονική που παρέθετε το σοσιαλιστικό κόμμα κατεδείκνυε μια Ελλάδα ουδέτερη, έξω από το NATO.

Όσον αφορά όμως το αφήγημα του Παπανδρέου για τα γεγονότα του 1974, όπως φαίνεται από επιστολή του προς τον Κωνσταντίνο Καραμανλή ημερομηνίας 2 Οκτωβρίου 1976, θεωρούσε τις εξελίξεις του 1974 αποτέλεσμα προδοσίας. Βάσει της άτυπης περιοδολόγησης των γεγονότων στην οποία προέβαινε, στην Κύπρο το καλοκαίρι του 1974 έλαβαν χώρα: η «προαποβατική κυπριακή προδοσία» που σχετίζεται με τα γεγονότα που συντελέστηκαν μέχρι η ώρα 06.00 π.μ. της 20^{ης} Ιουλίου σε Αθήνα, Κύπρο, Άγκυρα και Ουάσινγκτον και η «αποβατική προδοσία» η οποία αφορά τους χειρισμούς της χούντας κατά στο χρονικό διάστημα από τις 20 Ιουλίου μέχρι τις 23 Ιουλίου. Αναφερόμενος στη φάση αυτή, αναφέρεται με συντομία σε «ανάμειξη» του Ευάγγελου Αβέρωφ και σε «ηθική κάλυψη» εκ μέρους του στον Πέτρο Αραπάκη για τις επαφές του με ξένους πολιτικούς και διπλωμάτες. Τη φάση αυτή ακολούθησε η «μεταποβατική επιδείνωση του Κυπριακού» που συντελέστηκε από τις 24 Ιουλίου μέχρι τις 14 Αυγούστου. Ο Παπανδρέου διατυπώνει ερωτήματα και σχόλια που σχετίζονται με την αξιοποίηση του εικοσαήμερου από την Τουρκία σε στρατιωτικό επίπεδο και σχετικά με τη μη παρεμπόδιση των κινήσεών της από την Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας. Η επίμαχη τοποθέτηση ανακινείται συχνά από τον χώρο του ΠΑΣΟΚ. Αποτελεί κρίσιμη αναφορά στον λόγο του Παπανδρέου και του ΠΑΣΟΚ, με σημαντικές ορίζουσες, οι οποίες θα αναλυθούν εν συνεχεία. Κρίσιμη όμως θεωρείται και η συζήτηση των γεγονότων κατά την περίοδο του Αττίλα 2 και οι αναφορές στην απουσία αντίδρασης της Ελλάδας. Μαζί με τις κινήσεις που

προχώρησε η Τουρκία στην κατεχόμενη Κύπρο έπειτα από το τέλος του πολέμου, κατατάσσονται στη φάση «πραγματοποίηση της διχοτόμησης».⁴⁰⁷

Ενδιαφέρον στοιχείο στο αφήγημα του Παπανδρέου αποτελεί ο ρόλος που προσάπτει στις ΗΠΑ και στο ΝΑΤΟ. Τονίζει πως οι ΗΠΑ και το ΝΑΤΟ κάλυψαν την επίθεση της Τουρκίας στην Κύπρο, αφού σκηνοθέτησαν όλα τα γεγονότα με τους πράκτορες τους που προέρχονταν από τη Χούντα. Αναφέρει μάλιστα επί λέξει ότι «ο ελληνικός χώρος χρησιμοποιήθηκε από τους δήθεν συμμάχους ως ορμητήριο των ΗΠΑ και του ΝΑΤΟ για την προώθηση των ιμπεριαλιστικών τους σχεδίων στην Ανατολική Μεσόγειο και στη Μέση Ανατολή».⁴⁰⁸ Σύμφωνα με τον Παπανδρέου, αποτελούσε πρόθεση του πρώην προέδρου των ΗΠΑ, Lyndon Johnson και των διαδόχων του, ο διαμελισμός της Κύπρου και η ένταξή της στο ΝΑΤΟ.⁴⁰⁹ Οι εμπειρίες του Παπανδρέου από τη θητεία του στην κυβέρνηση της Ένωσης Κέντρου και η πρώτη του εμπλοκή στο Κυπριακό, αποτέλεσαν αντικείμενο σχολιασμού και αξιοποίησης, στο έργο του «Δημοκρατία στο Απόσπασμα» και στους δημόσιους λόγους του. Σε ομιλία του στη Βουλή το 1986 κατά τη συζήτηση για τον Φάκελο της Κύπρου στην ιστορική αναδρομή στην οποία προέβη, υπογραμμίζει ότι η άρνηση αποδοχής από τον Γεώργιο Παπανδρέου του σχεδίου Acheson το οποίο προέβλεπε τη «διχοτόμηση» ή τη «διπλή ένωση», σήμανε μια διαδικασία υπονόμησης της κυβέρνησης της Ένωσης Κέντρου.⁴¹⁰ Αφειδώς στους λόγους του ο Παπανδρέου εκτόξευε κατά καιρούς κατηγορίες κατά του Αμερικανού υπουργού Εξωτερικών το 1974, Kissinger και κατά του υφυπουργού Εξωτερικών Joseph Sisco για μεθόδευση των σχεδίων

⁴⁰⁷ Παπανδρέου, *Η Ελλάδα...*, σ. 432-438. Σχετικά με την ανάμειξη του Ευάγγελου Αβέρωφ στα γεγονότα των ημερών 20-23 Ιουλίου στην οποία αναφέρεται ο Παπανδρέου, πρέπει να αναφερθεί ότι ο Αβέρωφ είχε ρόλο στην επιλογή Καραμανλή για ανάληψη της πρωθυπουργίας. Ο Μάριος Ευρυβιάδης, σημειώνει γενικώς ότι στον Αβέρωφ πιστώνεται από όλους, η αλλαγή της απόφασης της σύσκεψης των πολιτικών αρχηγών υπό την προεδρία του Φαίδωνα Γκιζίκη στις 23 Ιουλίου του 1974, για σχηματισμό κυβέρνησης υπό τον Παναγιώτη Κανελλόπουλο. Είχε αποφασισθεί τελικά, να κληθεί ο Κωνσταντίνος Καραμανλής. Ο ιστορικός αναφερόμενος στα γεγονότα τονίζει ύπαρξη κενού σχετικά με το τι ακριβώς συνέβη και την ύπαρξη ενδείξεων για ρόλο των Αμερικανών στην αλλαγή της απόφασης. βλ. Μάριος Λ. Ευρυβιάδης, «Οι πολιτικές συνέπειες του πραξικοπήματος και της εισβολής», *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας, 1970-1979, Η δεκαετία της κυπριακής τραγωδίας*, τόμ. 2, σ. 112-113. Ο Πέτρος Αραπάκης, αρχηγός του Γενικού Επιτελείου Ναυτικού, στον οποίον κάνει αναφορά ο Παπανδρέου, ήταν αυτός που διαπραγματεύτηκε στις 22 Ιουλίου με τους Joseph Sisco και Henry Kissinger, και συμφώνησε μαζί τους για κατάπαυση του πυρός από τις 22 Ιουλίου, στις 16.00 ώρα Κύπρου, βλ. Λάμπρου, *ό.π.*, σ. 573-574. Ο Παπανδρέου δεν τεκμηριώνει την αναφορά περί παροχής «ηθικής κάλυψης» από τον Αβέρωφ στον Αραπάκη.

⁴⁰⁸ Παπανδρέου, *Η Ελλάδα...*, σ. 31.

⁴⁰⁹ Στο ίδιο, σ. 47.

⁴¹⁰ Το Κυπριακό στην Βουλή των Ελλήνων, τόμ.Δ', σ. 65.

Αφροδίτη 3, Αττίλας 1 και Αττίλας 2, των σχεδίων δηλαδή του πραξικοπήματος και της εισβολής.⁴¹¹ Ο Kissinger ο οποίος παρέμεινε μέχρι το 1977 υπουργός Εξωτερικών των ΗΠΑ αποκαλείτο «δήμιος του Ελληνισμού» από τον Παπανδρέου.⁴¹² Η πρόσληψη της παρουσίας του ως υπουργού Εξωτερικών το 1974, συνδέθηκε με τις μετέπειτα εξελίξεις στο Κυπριακό και με το ζήτημα της μεθοδολογίας επίλυσης του, με τον Παπανδρέου να θεωρεί απαράδεκτη την αποδοχή «διαιτησίας» από τον Kissinger στις συνομιλίες επίλυσής του. Ανάλογη σύνδεση επιχειρήθηκε και σε ό,τι αφορά την εξωτερική πολιτική της Ελλάδας και με τα προτάγματα περί μη επανόδου στο NATO⁴¹³ και «ουδετεροποίησης».⁴¹⁴ Η σύνδεση αυτή επιχειρήθηκε και κατά την προεκλογική συγκέντρωση στις 16 Οκτωβρίου 1981 στην Αθήνα⁴¹⁵

Έχει καταδειχτεί από την Ζηνοβία Λιαλιούτη, ότι ο αντιαμερικανικός λόγος του ΠΑΣΟΚ, ο οποίος και επηρέασε τη διαμόρφωση μεταπολιτευτικής πολιτικής κουλτούρας, είχε ως κέντρο βάρους την έννοια της εθνικής ανεξαρτησίας.⁴¹⁶ Ο Παπανδρέου αποτέλεσε τον εκφραστή «ενός ιδιότυπου εθνικιστικού και αντιφατικού λόγου» με βάση τον οποίο η Ελλάδα απειλείτο από την αμερικανική εχθρότητα και επιβουλή. Οι ιστορικές εμπειρίες της δικτατορίας και του Κυπριακού τεκμηριώναν τη διάσταση του εχθρού που αποδιδόταν στις ΗΠΑ.⁴¹⁷ Όπως τονίζει η Λιαλιούτη «η έννοια του αμερικανού εχθρού συνοδευόταν από την έννοια της τουρκικής απειλής και την προϋπέθετε ως ένα βαθμό».⁴¹⁸ Γενικά, έχει εκφραστεί η άποψη ότι ο αντιαμερικανισμός στη μεταπολιτευτική περίοδο στηρίχτηκε στον αριστερό αντιαμερικανισμό της προδικτατορικής περιόδου. Ενισχύθηκε όμως από τα γεγονότα της δικτατορίας και του Κυπριακού. Στον αντιαμερικανικό και αντιιμπεριαλιστικό λόγο ενσωματώθηκε το στοιχείο του εθνικισμού.⁴¹⁹ Στην περίπτωση του ΠΑΣΟΚ πιο συγκεκριμένα ο αντιαμερικανισμός, σημαίνει συστατικό στοιχείο στον πολιτικό λόγο του κόμματος, αποτέλεσε συγκερασμό εθνικισμού, λαϊκισμού και των ρητορικών σχημάτων του αντιιμπεριαλισμού.⁴²⁰ Είναι πασιφανές ότι το Κυπριακό διαδραμάτισε ζωτικό ρόλο στον αντιαμερικανικό λόγο του ΠΑΣΟΚ και κατ' επέκταση στον

⁴¹¹ Στο ίδιο, σ. 34.

⁴¹² Στο ίδιο, σ. 35.

⁴¹³ Στο ίδιο, σ. 9.

⁴¹⁴ Παπανδρέου, *Η Ελλάδα...*, σ. 266.

⁴¹⁵ *Καθημερινή*, 16 Οκτωβρίου 1981.

⁴¹⁶ Λιαλιούτη, *ό.π.*, σ. 348.

⁴¹⁷ Στο ίδιο, σ. 412.

⁴¹⁸ Στο ίδιο, σ. 427.

⁴¹⁹ Στο ίδιο, σ. 495.

⁴²⁰ Στο ίδιο, σ. 427.

πολιτικό του λόγο, αξιοποιώντας τη γενικευμένη έξαρση του αντιαμερικανισμού στην ελληνική κοινωνία κατά την περίοδο 1974-1985.⁴²¹ Με συστατικό στοιχείο το Κυπριακό το ΠΑΣΟΚ «δικαιολόγησε» τον αντιαμερικανισμό του, σφυρηλάτησε αφήγημα και επιχειρηματολόγησε πολιτικά εξαργυρώνοντας βάσει και της επιχειρηματολογίας αυτής τη διαρκή εκλογική του άνοδο και την καθιέρωσή του στην ελληνική πολιτική σκηνή. Και αυτό αν ληφθεί υπόψη ότι το Κυπριακό - όπως και το ζήτημα των σχέσεων με το ΝΑΤΟ, αλλά και το ζήτημα των βάσεων- αποτελέσαν το επίκεντρο στη θεματολογία των εκλογών του 1977.⁴²²

Πέραν της αντιαμερικανικής διάστασης που εντοπίζεται στη ρητορική και στο αφήγημα του Παπανδρέου και του κόμματός του για τα γεγονότα του 1974 στην Κύπρο, αποτελεί αξιομνημόνευτο στοιχείο και η προσπάθεια δημιουργίας εντυπώσεων σε ό,τι αφορά το πεδίο των χειρισμών της Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας. Ο Παπανδρέου με τη συχνή ανακίνηση του θέματος και τη χρήση άμεσων αλλά και έμμεσων αναφορών και υπαινιγμών, εργαλειοποίησε στον λόγο του το γεγονός ότι ο Αττίλας 2 εξελίχθηκε επί Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας και ο τουρκικός στρατός συνέχισε να επεκτείνεται το χρονικό διάστημα από τις 24 Ιουλίου μέχρι τις 14 Αυγούστου. Οι αναφορές και οι κατηγορίες εντάσσονται στην όλη συζήτηση περί του ανοίγματος του Φακέλου της Κύπρου. Το θέμα του Φακέλου και οι συναρτήσεις του αποτέλεσαν εργαλείο άσκησης αντιπολίτευσης και πολιτικής για το σοσιαλιστικό κόμμα.

Πριν την εξέταση του επίμαχου ζητήματος αξίζει να προβληθούν οι προσλήψεις και οι αναφορές του Παπανδρέου για την παρουσία του Καραμανλή και της Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας κατά τα γεγονότα της τουρκικής εισβολής. Μέσα από την εξέταση του υλικού συνάγεται το συμπέρασμα ότι η πολιτική έκφραση των παραπάνω θέσεων προβλήθηκε με δυσπόστατο τρόπο από τον Παπανδρέου. Αναφερόμενος στα γεγονότα που συντελέστηκαν από την ημέρα ορκωμοσίας του Καραμανλή μέχρι την ολοκλήρωση του Αττίλα 2, ενώπιον ακροατηρίου αποτελούμενου από υποστηρικτές του ΠΑΣΟΚ, ασκούσε κριτική στην Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας για τη μη παρεμπόδιση του Αττίλα 2 με στρατιωτικά μέσα. Χωρίς να αναπτύσσει το επιχειρήμά του, με τρόπο σύντομο και επιφανειακό, ανέφερε σε ομιλία του στο Αγρίνιο: «Τι κάναμε για την Κύπρο; Ο Αττίλας 2, δεν ήρθε επί χούντας, ήρθε την περίοδο της

⁴²¹ Βλ. την περιοδολόγηση της Ζηνοβίας Λιαλιούτη στο Λιαλιούτη, *ό.π.*, σ. 499.

⁴²² Στο *ίδιο*, σ. 354.

μεταπολίτευσης. Τότε θα μπορούσαμε να πούμε το πρώτο ΟΧΙ αλλά δεν το είπαμε».⁴²³ Σε ομιλία του στα Γιάννενα το 1976, παρότι παραδέχεται ότι δεν γνωρίζει τα στρατιωτικά ζητήματα καθότι δεν είναι στρατιωτικός, επικαλείται τον αξιωματικό Ανδρέα Σιαπκαρά ο οποίος υποστήριζε «ότι η άμυνα της Κύπρου από θάλασσα ήταν τότε δυνατή» και ότι θα μπορούσε να ειπωθεί το «όχι», αλλά δεν ειπώθηκε.⁴²⁴

Ανάλογα σε συνέντευξή του στο γερμανικό περιοδικό «Σπήγκελ», έπειτα από ερώτηση του δημοσιογράφου δήλωσε ότι «Η φάση “Αττίλας 2”, δηλαδή η κατάληψη του 40% της νήσου, έγινε τον Αύγουστο [...] και ήταν στην εξουσία η νέα κυβέρνηση- μια κυβέρνηση που είχε δηλώσει ότι δεν θα ανεχόταν μια περαιτέρω προέλαση των Τούρκων και παρά τούτα δεν έκαμε τίποτε εναντίον αυτού».⁴²⁵ Η δήλωση έγινε χωρίς να τονίσει ο Παπανδρέου ότι το επιχείρημα περί ευθύνης της τότε κυβέρνησης για τη μη παρεμπόδιση του Αττίλα 2 είναι συζητήσιμο, και ότι η δυνατότητα αποτελεσματικής άμυνας έπειτα από τα τετελεσμένα του Αττίλα 1 ήταν αμφίβολη για συγκεκριμένους λόγους σχετικούς με τη γεωγραφία και τα στρατιωτικά μέσα. Σε άλλη συνέντευξή του ο Παπανδρέου δήλωσε τον προβληματισμό του περί της δυνατότητας ενίσχυσης της άμυνας της Κύπρου ανάμεσα στις 24 Ιουλίου και 14 Αυγούστου, αλλά υπογράμμισε ότι ο «Αττίλας 1 δεν είναι τίποτα μπροστά στον Αττίλα 2 [...] ο Αττίλας 1 αφορούσε 5.000 Τούρκους σε ένα μικρό θύλακα, ενώ ο Αττίλας 2 αφορά τον οκταπλασιασμό των τουρκικών δυνάμεων και τη μισή Κύπρο».⁴²⁶ Παρέβλεπε δηλαδή ότι η πρώτη φάση της εισβολής και η δημιουργία προγεφυρώματος ήταν σημείο καθοριστικό για την εξέλιξη του πολέμου από άποψη στρατηγικής και αναλώθηκε στην απλή παρουσίαση των αριθμητικών στοιχείων.

Το ύφος, το περιεχόμενο και τα ρητορικά σχήματα που μεταχειρίστηκε ιδίως στις κομματικές συγκεντρώσεις καταδεικνύουν ότι οι αναφορές του Ανδρέα Παπανδρέου εντάσσονται στα πλαίσια της επικοινωνιακής πολιτικής του ΠΑΣΟΚ και εξυπηρετούσαν ως ένα βαθμό τη συσπείρωση του κομματικού του ακροατηρίου, στοχεύοντας στη συναισθηματική διέγερση αφού οι μνήμες των γεγονότων του 1974

⁴²³ Παπανδρέου, *Η Ελλάδα...*, σ. 341.

⁴²⁴ Στο ίδιο, σ. 357. Ο Ανδρέας Σιαπκαράς ήταν αντιστράτηγος εν αποστρατεία. Σύμφωνα με την κατάθεση στην Εξεταστική Επιτροπή της Βουλής των Αντιπροσώπων για τον «Φάκελο της Κύπρου» του τέως Βασιλιά της Ελλάδας, Κωνσταντίνου Β΄, ο Σιαπκαράς επισκέφθηκε την Κύπρο τον Μάρτιο του 1972, αφού του το ζήτησε ο Βασιλιάς Κωνσταντίνος, για να μεσολαβήσει ούτως ώστε να συναντηθεί ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος με τον Γεώργιο Γρίβα και να επιλύσουν τις διαφορές τους, βλ. *Φάκελος Κύπρου*, τόμ. Α΄, σ. 321.

⁴²⁵ Παπανδρέου, *Η Ελλάδα...*, σ. 429.

⁴²⁶ Στο ίδιο, σ. 471-472.

ήταν νωπές. Αποτελούσαν και μέσο άσκησης κριτικής κατά του Καραμανλή που αποτελούσε δημοφιλή προσωπικότητα ανάμεσα στην κοινή γνώμη,⁴²⁷ αλλά και του κόμματός του, της ΝΔ. Οι κινήσεις αυτές του Παπανδρέου προβάλλουν τον λαϊκισμό που χαρακτήριζε τον πολιτικό λόγο του ΠΑΣΟΚ,⁴²⁸ αλλά και τη «στρατηγική της πόλωσης» που είχε επιλέξει να ακολουθήσει.⁴²⁹ Ο Παππάς αναφέρει ότι η «στρατηγική της πόλωσης» αποτελούσε τον «ασφαλέστερο δρόμο για την κατάκτηση της εξουσίας».⁴³⁰

Η άποψη αυτή ενισχύεται αν συνυπολογιστεί το γεγονός ότι η στάση του Παπανδρέου στις κομματικές συγκεντρώσεις διαφοροποιείτο αισθητά εν αντιθέσει με τη στάση του εντός της Βουλής και ενώπιον του ίδιου του Καραμανλή με βάση συγκριμένα στιγμιότυπα. Ενώπιον του Καραμανλή το 1976, ο Παπανδρέου με έμμεσο τρόπο αναφέρθηκε στον Αττίλα 2, αντιπαραβάλλοντας τις δυνατότητες της ελληνικής πολεμικής αεροπορίας το 1964 «[...] με τις δυνατότητες που είχε το Ναυτικό μας και η Αεροπορία μας κατά την περίοδο του “Αττίλα 2”» επικαλούμενος και πάλι τον Ανδρέα Σιαπακάρ.⁴³¹ Απευθυνόμενος σε άλλη στιγμή προς τον Καραμανλή δεν αμφισβήτησε την αδυναμία του ελληνικού στρατού να προστατεύει την Κύπρο, παρά μόνο επέρριψε ευθύνη «στο κλίμα θριαμβολογίας για την επάνοδο της δημοκρατίας» που είχε εκφραστεί «υπεύθυνα και επίσημα», ενώ δεν είχε προετοιμαστεί καταλλήλως «το ψυχολογικό κλίμα του λαού».⁴³² Τέλος, σε επιστολή του στις 2 Οκτωβρίου 1976 προς τον Καραμανλή, ο Παπανδρέου εστιάζοντας μεταξύ άλλων και στα γεγονότα του 1974 αναφέρει ότι ο στόχος του «δεν είναι ο άγονος καταλογισμός ευθυνών, αλλά η πλήρης κατανόηση των παραγόντων εκείνων που έχουν οδηγήσει στη σημερινή κρίσιμη για το Έθνος κατάσταση».⁴³³ Πράγματι, παρότι ο Παπανδρέου καταπιάνεται με την ολότητα των γεγονότων του 1974 εκφέρει

⁴²⁷ Ο Γιάννης Λούλης αναφέρει ότι ο Καραμανλής παρέμενε ο δημοφιλέστερος πολιτικός ακόμη και μετά την κίνηση του ΠΑΣΟΚ να προτείνει άλλο προεδρικό υποψήφιο το 1985. Σύμφωνα με έρευνα της MRB στα τέλη Μαρτίου 1985, ο Καραμανλής συγκέντρωνε 58,6% έναντι 53,9% του Παπανδρέου, βλ. Γιάννης Λούλης, *Η κρίση της πολιτικής στην Ελλάδα. Εκλογές – Κοινή γνώμη, Πολιτικές εξελίξεις 1980 – 1995*, Αθήνα 1995, σ. 131.

⁴²⁸ Ο Αντώνης Λιάκος, *Ο Ελληνικός 20ός Αιώνας*, Αθήνα 2019, σ. 423, σημειώνει τη διαδεδομένη πεποίθηση περί λαϊκισμού που χαρακτήριζε το ΠΑΣΟΚ.

⁴²⁹ Για την «πόλωση» και τη «στρατηγική της πόλωσης» βλ. Τάκης Παππάς, *Το χαρισματικό κόμμα. ΠΑΣΟΚ, Παπανδρέου, Εξουσία*, Αθήνα 2009, σ. 159-184.

⁴³⁰ Στο ίδιο, σ. 177.

⁴³¹ *Το Κυπριακό στην Βουλή των Ελλήνων*, τόμ. Δ', σ. 35.

⁴³² Παπανδρέου, *Η Ελλάδα...*, σ.123.

⁴³³ Στο ίδιο, σ. 432-437.

απόψεις εν είδει ερωτήματος, σε ηπιότερους τόνους σε σχέση με τις ομιλίες του στις συγκεντρώσεις.

Όπως έχει αναφερθεί, η συζήτηση περί ευθυνών εντασσόταν στη συζήτηση για τον Φάκελο της Κύπρου. Ο βουλευτής της Νέας Δημοκρατίας, Αθανάσιος Ξαρχάς σε συνεδρίαση της Βουλής το 1983 αναφερόμενος σε στελέχη του ΠΑΣΟΚ και όχι στην κυβέρνηση τόνισε ότι «[...] άλλα κομματικά στελέχη του ΠΑΣΟΚ μας βομβάρδιζαν παντού με την απειλή “θα ανοίξουμε τον φάκελο της Κύπρου”».⁴³⁴ Η δήλωση αυτή ενέπιπτε στη συζήτηση που ήγειρε το κόμμα της ΝΔ που από τον Οκτώβριο του 1981 ήταν αντιπολίτευση και αφορούσε την καθυστέρηση σύστασης Επιτροπής Ελέγχου για την εξέταση του πραξικοπήματος και της τουρκικής εισβολής από το κυβερνών κόμμα. Το ΠΑΣΟΚ που είχε απαιτήσει από το 1974 επανειλημμένα την εξέταση της υπόθεσης, κατέθεσε πρόταση ως κοινοβουλευτική ομάδα τον Νοέμβριο του 1984,⁴³⁵ τρία χρόνια δηλαδή μετά την νίκη του ΠΑΣΟΚ στις εκλογές του 1981, ενώ η Εξεταστική Επιτροπή για τον Φάκελο της Κύπρου συστάθηκε στις 21 Δεκεμβρίου του 1986, έπειτα από σχετική πρόταση τον Δεκέμβριο του 1985.⁴³⁶ Οι κυβερνητικές εξαγγελίες για τη σύστασή της ανέφεραν ότι αυτή θα είχε πραγματοποιηθεί πριν το τέλος του 1983.⁴³⁷

Ωθηση στις πρωτοβουλίες του ΠΑΣΟΚ, έδωσε η χρονική παρέλευση και της τελευταίας σοβαρής προσπάθειας για λύση του Κυπριακού από τον Cuéllar που έλαβε χώρα στις 29 Μαρτίου 1986.⁴³⁸ Σε άρθρο του ο Πλουτής Σέρβας τον Αύγουστο του 1985, διερωτώμενος για το τι επιδιώκει ο Παπανδρέου με το άνοιγμα του Φακέλου της Κύπρου, υπογράμμισε την αναφορά της κυβέρνησης στους λόγους της κίνησης των διαδικασιών. Η κινητικότητα εξηγήθηκε από το ότι «οι διαδοχικές μεσολαβήσεις και προτάσεις του Ντε Κουεγιάρ έχουν παρατεταμένο χρόνο». Ο Σέρβας αναφέρθηκε επί τούτου σε «Επίθεση [...] ένεκεν» προς τον Cuéllar.⁴³⁹ Ο πρόεδρος της Δημοκρατικής Ανανέωσης (ΔΗΑΝΑ), Κωστής Στεφανόπουλος ανέφερε ως πιθανά αίτια της κινητικότητας, την ενδεχόμενη απόπειρα ικανοποίησης της αριστερής πτέρυγας του κόμματος αλλά και του ΚΚΕ με ορίζοντα τη συνεργασία στις

⁴³⁴ Το Κυπριακό στην Βουλή των Ελλήνων, τόμ. Δ', σ. 50.

⁴³⁵ Στο ίδιο, σ. 56-57.

⁴³⁶ Στο ίδιο, σ. 58.

⁴³⁷ Στο ίδιο, σ. 49-50.

⁴³⁸ Λάμπρου, ό.π., σ. 690.

⁴³⁹ Πλουτής Σέρβας, «Τι επιδιώκει ο κ. Παπανδρέου με τον “Φάκελο” της Κύπρου;», Καθημερινή, Αθήνα, 6 Αύγουστου 1985, σ. 4.

Δημοτικές Εκλογές του 1986, όπως επίσης και την ενδεχόμενη προσπάθεια συγκράτησης της συνοχής του ΠΑΣΟΚ.⁴⁴⁰

Αναφορικά με τις αιτιάσεις και τις ερωτήσεις των βουλευτών της ΝΔ, ο υπουργός Δικαιοσύνης Γεώργιος Αλέξανδρος Μαγκάκης είπε ότι «η διερεύνηση αυτή, το κοινώς λεγόμενο άνοιγμα του Φακέλου της Κύπρου, πρέπει να γίνει την κατάλληλη στιγμή, ώστε να μην υπάρχουν εθνικά δυσάρεστες παρενέργειες».⁴⁴¹ Αναπτύσσοντας το επιχειρήμά του, ανέφερε ότι «όταν άρχισαν οι σχετικές προετοιμασίες ανέκυψαν δύο γεγονότα [...] Πρώτον εκινήθη μια διαδικασία στα Ηνωμένα Έθνη και όπως γνωρίζετε οι διαδικασίες αυτές, ανεξαρτήτως της όποιας πρακτικής αποτελεσματικότητας τους, έχουν πάντως ηθικοπολιτική σημασία και γι' αυτό δεν μπορεί να αγνοούνται και έτσι ορθώς και από τις δικές σας κυβερνήσεις και από τη δική μας Κυβέρνηση δεν αμελούνται. Και το δεύτερο γεγονός ήταν η αναληφθείσα πρωτοβουλία του Γενικού Γραμματέα των Ηνωμένων του κ. Ντε Κουεγιάρ, έτσι ώστε σήμερα το θέμα να βρίσκεται σε μια φάση που ενέχει ορισμένες δυνατότητες, αλλά που μπορούμε να την πούμε λεπτή φάση».⁴⁴² Η στάση αυτή εκ μέρους της κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ έδωσε την ευκαιρία στην ΝΔ να εκφράσει τη δικαίωσή της.⁴⁴³ Ανάλογη εξήγηση είχε δώσει και ο πρωθυπουργός Παπανδρέου.⁴⁴⁴ Οι δηλώσεις πάντως των δύο καταδεικνύουν ότι στο ΠΑΣΟΚ όπως και στη ΝΔ προσμετρούσαν το ενδεχόμενο επηρεασμού των προσπαθειών επίλυσης του Κυπριακού από την εξέταση του Φακέλου της Κύπρου, κάτι που καταδεικνύει όμως και την πολιτική αξιοποίηση του ζητήματος από το ΠΑΣΟΚ, ενόσω βρισκόταν στην αντιπολίτευση.

Αρμοδιότητα της Εξεταστικής Επιτροπής αποτέλεσε η έρευνα, η συγκέντρωση και η αξιολόγηση υλικού σχετικού με το πραξικόπημα στην Ελλάδα και την Κύπρο. Αλλά και υλικού που σχετιζόταν με την τουρκική εισβολή και με οτιδήποτε έκρινε η Επιτροπή ότι συνδεόταν με αυτή.⁴⁴⁵ Οι εργασίες της Επιτροπής διήρκεσαν σχεδόν δύομισι χρόνια. Ολοκληρώθηκαν στις 31 Οκτώβριου 1988. Παρά την αρχική προθεσμία των έξι μηνών που δόθηκε στην Επιτροπή για εξέταση και υποβολή

⁴⁴⁰ *Το Κυπριακό στην Βουλή των Ελλήνων*, τόμ.Δ', σ. 91.

⁴⁴¹ *Στο ίδιο*, σ. 51.

⁴⁴² *Στο ίδιο*, σ. 51-52. Αναφερόμενος στη «διαδικασία στα Ηνωμένα Έθνη», ο Μαγκάκης εννοούσε την Ε/Κ προσφυγή στη Γενική Συνέλευση τον Μάιο του 1983, βλ. Ζαχαράκις, *ό.π.*, σ. 201.

⁴⁴³ *Το Κυπριακό στην Βουλή των Ελλήνων*, τόμ. Δ', σ. 52.

⁴⁴⁴ *Στο ίδιο*, σ. 65.

⁴⁴⁵ Αθανασίου - Σωκράτους, «Εισαγωγή», *Φάκελος Κύπρου*, τόμ. Α', σ. 12.

πορίσματος, στην Επιτροπή παραχωρήθηκαν πέντε παρατάσεις. Οι βουλευτές της ΝΔ ερμήνευσαν τις παρατάσεις ως «παρελκυστική πολιτική». Οι παρατάσεις και το τεταμένο κλίμα που δημιούργησε η συζήτηση για τον Αττίλα 2 και η επίρριψη ευθυνών στην Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας, οδήγησε τους βουλευτές της ΝΔ που συμμετείχαν στην Επιτροπή σε παραίτηση την 1^η Ιουνίου 1988.⁴⁴⁶ Από τις χαρακτηριστικότερες ήταν η δήλωση του βουλευτή της ΝΔ Ιωάννη Βαρβιτσιώτη. Ο Βαρβιτσιώτης επικαλούμενος ομιλία του Παπανδρέου στα Γιάννενα τον Φεβρουάριο του 1988 και τη δήλωσή του περί ευθύνης της Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας για την «κυπριακή τραγωδία» αλλά και την προαναγγελία νέας παράτασης, ανέφερε ότι «ο κ. Πρωθυπουργός νομίζει ότι μπορεί να χρησιμοποιήσει το πόρισμα για να αποπροσανατολίσει την κοινή γνώμη» και ότι με το άνοιγμα επιδιώκει η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ να πλήξει την Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας και τον Καραμανλή.⁴⁴⁷ Ανάλογη θέση εξέφρασε και ο Κωστής Στεφανόπουλος, ο οποίος δήλωσε ότι η συζήτηση για τον Φάκελο της Κύπρου εξυπηρετεί πολιτικές σκοπιμότητες. Πιο συγκεκριμένα στόχος του ΠΑΣΟΚ σύμφωνα με τον Στεφανόπουλο ήταν «να συνεχιστεί επί μακρόν η συζήτηση του θέματος για την κυπριακή τραγωδία και από τη συζήτηση αυτή να καταβάλλεται προσπάθεια να εξάγονται κάθε φορά δήθεν συμπεράσματα, τα οποία θα βοηθούσαν πολιτικές θέσεις», αλλά και να εκδοθεί το πόρισμα χρονικά εγγύς στις εκλογές, ούτως ώστε να δύναται να αποτελέσει «αντικείμενο συζητήσεως και εκμεταλλεύσεως πολιτικής». Τελικός στόχος «να εμποδιστεί η πιθανολογούμενη ως και απίθανη επάνοδος στην ενεργό πολιτική ζωή του κ. Καραμανλή [...] είτε εάν αυτό δεν γίνει, να υπάρχει εναντίον της οποιασδήποτε δεξιάς [...] ένα ισχυρό επιχείρημα».⁴⁴⁸ Κριτική άσκησε και η εφημερίδα της δεξιάς παράταξης *Καθημερινή*. Σε πρωτοσέλιδό της τον Μάιο του 1988 σχετικά με το κλείσιμο της Βουλής για τις θερινές διακοπές, τόνισε ότι ο «Φάκελος της Κύπρου» αποτελεί «εκκρεμότητα την οποία η κυβέρνηση ελπίζει να εκμεταλλευθεί προεκλογικώς».⁴⁴⁹

Η παραπάνω δήλωση του Παπανδρέου στα Γιάννενα αλλά και οι παλαιότερες αναφορές του στον Φάκελο της Κύπρου, αν συνδυαστούν με την αναφορά του αρχηγού της ΕΔΗΚ, Ιωάννη Ζίγδη ότι «ο Αττίλας 2 είναι το αποκορύφωμα της

⁴⁴⁶ Στο ίδιο, σ. 14.

⁴⁴⁷ *Το Κυπριακό στην Βουλή των Ελλήνων*, τόμ. Δ', σ. 214-215.

⁴⁴⁸ Στο ίδιο, σ. 220.

⁴⁴⁹ *Καθημερινή*, 25 Μαΐου 1988.

τραγωδίας και αυτό είναι το βασικό αντικείμενο ερεύνης της Επιτροπής»⁴⁵⁰, αλλά και τη δήλωση του Αγαμέμνονα Κουτσόγιωργα ηγετικού στελέχους του ΠΑΣΟΚ, ότι το πόρισμα της Επιτροπής είναι «το σπουδαιότερο τμήμα του ανακριτικού υλικού»,⁴⁵¹ οδηγούν στο συμπέρασμα ότι ο Φάκελος της Κύπρου και δη το ζήτημα του Αττίλα 2 αποτέλεσε πεδίο πολιτικής εργαλειοποίησης για το ΠΑΣΟΚ. Το ζήτημα του Φακέλου και ειδικά οι νύξεις περί ευθυνών της Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας μπορούσε εύκολα να συγκινήσει το ελληνικό πολιτικό ακροατήριο. Οι συνεχείς παρατάσεις αλλά και η μεγάλη καθυστέρηση στον καταρτισμό σχεδίου πορίσματος από την Υποεπιτροπή για τον Αττίλα 2, σε αντίθεση με τις πλείστες άλλες Υποεπιτροπές, όπως επίσης και η σπανιότητα διεξαγωγής συνεδριάσεων της εν λόγω Υποεπιτροπής - σύμφωνα με τα λεγόμενα του Βαρβιτσιώτη,⁴⁵² οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η ερμηνεία της ΝΔ περί σκόπιμης καθυστέρησης έκδοσης πορίσματος ενδεχομένως και να ισχύει. Η συντήρηση του θέματος και η μετάθεση της έκδοσης του πορίσματος κοντά στην προεκλογική περίοδο μπορούσε να εξυπηρετήσει επικοινωνιακά το ΠΑΣΟΚ. Παρότι δεν μπορεί να λεχθεί με σαφήνεια ότι υπήρξε κωλυσιεργία από το ΠΑΣΟΚ σχετικά με την αποπεράτωση του έργου της Επιτροπής, εντούτοις δεν παρατηρείται η αρμόζουσα κινητικότητα, για μια Επιτροπή που μέχρι τότε μετρούσε πάνω από δυο έτη εργασιών. Σίγουρο πάντως αποτελεί το γεγονός ότι το ζήτημα του Φακέλου είχε μεγαλύτερη αξία στη φαρέτρα του ΠΑΣΟΚ ενόσω βρισκόταν στην αντιπολίτευση παρότι όταν ήταν στην κυβέρνηση. Ο Καραμανλής είχε εκφράσει παρόμοια άποψη, αφού τον Ιούνιο του 1987 με αφορμή τον θόρυβο γύρω από τον Φάκελο με επίκεντρο το όνομά του και το όνομα του Αβέρωφ, αναφέρθηκε σε δολιότητα «των εμπνευστών αυτού του θορύβου» και σε πρόθεση της κυβέρνησης να αφήσει το θέμα επ' αόριστον σε εκκρεμότητα.⁴⁵³ Ο Κουλουμπής αναφέρει ότι, όταν το ΠΑΣΟΚ ανήλθε στην εξουσία «επιδίωξε να επικεντρωθεί στην υλοποίηση του εγχώριου προγράμματος και των πολιτικών του χωρίς να εμπλακεί σε

⁴⁵⁰ *Το Κυπριακό στην Βουλή των Ελλήνων*, τόμ. Δ', σ. 171.

⁴⁵¹ Στο ίδιο, σ. 225.

⁴⁵² Στο ίδιο, σ. 215.

⁴⁵³ Σβολόπουλος (γεν. επιμ.), *Κωνσταντίνος Καραμανλής: Αρχείο...*, τόμ. 12, σ. 477· Έχει σημειωθεί ότι ενώ κατά τη διάρκεια της πρώτης του θητείας ο Παπανδρέου είχε αποφύγει καποια πρωτοβουλία για τον Φάκελο, «Μετά τη ρήξη με τον Κ. Καραμανλή, το 1985 [...] υπέβαλε στη Βουλή την πρόταση περί διερευνήσεως των ευθυνών της κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας – συνεπώς και του τότε πρωθυπουργού- σχετικά με τα δραματικά γεγονότα που εκτυλίχθηκαν στη Μεγαλόνησο το καλοκαίρι του 1974». Στο ίδιο, σ. 470. Πιθανότατα η ρήξη να είχε δώσει ώθηση για την εξέταση του Φακέλου. Μάλιστα ο Παπανδρέου είχε αναφέρει στις 10 Νοεμβρίου 1981 στον Καραμανλή ότι σκεφτόταν «να περιορίσει το θέμα στους κυρίως μόνο υπευθύνους, όπως ο Ιωαννίδης, Μπονάνος, κ.λ.π». Βλ. στο ίδιο, σ. 142.

αποσταθεροποιητικές έρευνες του παρελθόντος. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της προσέγγισης ήταν ο χειρισμός του λεγόμενου “φάκελου της Κύπρου”», συμπληρώνοντας ότι όταν βρισκόταν στην αντιπολίτευση είχε επιμείνει στη διερεύνηση της υπόθεσης.⁴⁵⁴

Σχετικά με το κεφαλαίο Αττίλας 2 έχει σημειωθεί «πως η αντιδικτατορική συναίνεση και ομοψυχία που χαρακτήριζε τα μέλη της Επιτροπής κατά την εξέταση του εκάστοτε μάρτυρα για την περίοδο έως και τον Αττίλα 1 μετατρέποταν σε αντιπαράθεση, όταν η κατάθεση προχωρούσε στα γεγονότα που αφορούσαν τον Αττίλα 2», αφού όπως έχει επισημανθεί ερμηνεία των στοιχείων και των καταθέσεων δεν ήταν ανεπηρέαστη από τις διαφορετικές πολιτικές αντιλήψεις των βουλευτών.⁴⁵⁵ Από την μια η κοινοβουλευτική ομάδα της ΝΔ θεωρούσε ότι το κύριο θέμα της Επιτροπής είναι ο Αττίλας 1. Προσέθετε ότι επί Αττίλα 2 υπήρχε Δημοκρατία και κατ’ επέκταση διαφάνεια,⁴⁵⁶ και ως εκ τούτου δεν έπρεπε να περιληφθεί στο ενδιαφέρον της Επιτροπής.⁴⁵⁷ Από την άλλη το ΠΑΣΟΚ είχε εξαγάγει συμπεράσματα εκ των προτέρων σχετικά με την εμπλοκή της Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας στα γεγονότα του Αττίλα 2. Πάντως το πόρισμα δεν ψηφίστηκε από την ολομέλεια της Βουλής ένεκα της ασυμφωνίας των κομμάτων για κοινή προσέγγιση. Δεδομένου τούτου κατατέθηκε το πόρισμα της πλειοψηφίας από το ΠΑΣΟΚ.

Σε αυτό επιρρίπτονταν ευθύνες στο υπουργό Εθνικής Άμυνας της Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας Ευάγγελο Αβέρωφ, για τους χειρισμούς του κατά τον Αττίλα 2, ενώ διατυπώθηκαν ερωτήματα σχετικά με τη στάση του Καραμανλή ενώπιον των χειρισμών της ηγεσίας των Ενόπλων Δυνάμεων. Παραλείψεις και ευθύνες αποδόθηκαν επίσης στη Βρετανία και τις ΗΠΑ. Πέραν του πορίσματος ενσωματώθηκε ως παράρτημα «η γνώμη των 11 Βουλευτών- Μελών της Εξεταστικής Επιτροπής». Πρόκειται για την τοποθέτηση των βουλευτών της ΝΔ, με την οποία εκφράστηκε η αντίθεση στον καταλογισμό ευθυνών στον Αβέρωφ και στην «κριτική νύξη» για τους χειρισμούς του Καραμανλή. Η στάση της Βρετανίας και των ΗΠΑ

⁴⁵⁴ Theodore A. Couloumbis, “PASOK’s Foreign Policies, 1981-89: Continuity or Change?”, *Greece 1981-89. ...*, σ. 123.

⁴⁵⁵ Αθανασίου - Σωκράτους, «Εισαγωγή», *Φάκελος Κύπρου*, τόμ. Α’, σ. 15.

⁴⁵⁶ *Το Κυπριακό στην Βουλή των Ελλήνων*, τόμ. Δ’, σ. 221, 225.

⁴⁵⁷ *Φάκελος Κύπρου*, τόμ. Α’, σ. 39.

θεωρήθηκε στάση αμέλειας. Στο παράρτημα εντάχθηκαν γνώμες και άλλων βουλευτών.⁴⁵⁸

Σε ότι αφορά το περιεχόμενο του πορίσματος για τη δεύτερη φάση της τουρκικής εισβολής, ο αναγνώστης του πορίσματος δύναται να αντιληφθεί ότι απουσιάζει η επίρριψη ευθυνών στην πολιτική ηγεσία για το ζήτημα της παρεμπόδισης της τουρκικής προέλασης με στρατιωτικά μέσα. Το γεγονός αυτό συγκρούεται με τις παλαιότερες ομιλίες και δηλώσεις του Ανδρέα Παπανδρέου και των στελεχών του ΠΑΣΟΚ. Η εξέταση του υλικού του Φακέλου της Κύπρου, των μαρτυριών και των καταθέσεων αλλά και εγγράφων όπως το «Συνοπτικόν Πρακτικόν της 3^{ης} Αυγούστου 1974», το «Συνοπτικόν Πρακτικόν της Συσκέψεως ΥΕΘΑ και Αρχηγών Ενόπλων Δυνάμεων» και το «Μνημόνιον της Κρίσεως αυγής 14 Αυγούστου 1974»,⁴⁵⁹ οδήγησε στη διατύπωση της ακόλουθης θέσης: «Από την εξέλιξη των επιχειρήσεων του Αττίλα 2 αναμφισβήτητα προκύπτει ότι η μεταφορά της Μεραρχίας στη διάρκεια των εχθροπραξιών στην Κύπρο θα ήταν μια πολύ παρακινδυνευμένη και αμφιβόλων αποτελεσμάτων επιχείρηση, επειδή στην ουσία οι δυνάμεις της θα ήταν υποχρεωμένες να πραγματοποιήσουν ένα είδος «απόβασης» σε ένα επιτηρούμενο χώρο από τις αεροναυτικές αλλά και τις ευρισκόμενες στην Κύπρο Τουρκικές δυνάμεις αφού ήδη είχαν αρχίσει οι στρατιωτικές επιχειρήσεις του Αττίλα 2». Προσέθετε δε το πόρισμα για τη Μεραρχία ότι «έστω και εάν δεν συναντούσε αντίσταση και δεν δεχόταν προσβολή από αεροναυτικές δυνάμεις έπρεπε να κινηθούν προς βορρά από οδικούς άξονες ελεγχόμενους ή επιτηρούμενους από τις Τουρκικές δυνάμεις και η προσβολή τους θα ήταν εύκολη από τους Τούρκους».⁴⁶⁰

Η διαπίστωση αυτή όμως συνυπήρχε με την ιδέα ότι «Η περίπτωση της Μεραρχίας είναι σημαντικό στοιχείο που δεν πρέπει να εξετάζεται από στρατιωτική μόνο άποψη. Άλλα γενικότερα και από πολιτική και διπλωματική».⁴⁶¹ Η ιδέα αυτή τόνιζε ότι η χρησιμότητα της Μεραρχίας έγκειτο και στο γεγονός ότι μπορούσε να αποτελέσει μοχλός πίεσης προς τη διεθνή κοινότητα και κυρίως τη Βρετανία, τις ΗΠΑ και το ΝΑΤΟ πράγμα το οποίο επιδίωκε ο Καραμανλής, με το σκεπτικό ότι θα είχε

⁴⁵⁸ Αθανασίου - Σωκράτους, «Εισαγωγή», *Φάκελος Κύπρου*, τόμ. Α', σ. 15-16.

⁴⁵⁹ Για το περιεχόμενο των επίμαχων εγγράφων, βλ. *Φάκελος Κύπρου*, τόμ. Α', σ. 117-123.

⁴⁶⁰ Στο ίδιο, σελ. 129.

⁴⁶¹ Στο ίδιο.

προκληθεί παρέμβαση για εξεύρεση συμφωνίας με διπλωματικά κυρίως μέσα για παρεμπόδιση της τουρκικής επέκτασης.⁴⁶²

Το πόρισμα συνάμα κατακεραυνώνει την τότε ηγεσία των Ενόπλων Δυνάμεων. Αφού υπογραμμίζει την εκφρασθείσα στα προηγούμενα μέρη του πορίσματος θέση ότι «Η στρατιωτική ηγεσία του ΥΕΘΑ (Μπονάνος, Γαλατσάνος, Αραπάκης, Παπανικολάου) [...] είναι η ίδια που είχε την ευθύνη για το εγκληματικό πραξικόπημα κατά του Μακαρίου και τα τραγικά αποτελέσματα του Αττίλα 1»,⁴⁶³ προβαίνει σε συμπεράσματα τα οποία θα συνδέσει ακολούθως με το γεγονός ότι δεν αντικαταστάθηκαν από τον Καραμανλή. Βάσει της ανάλυσης που προηγήθηκε, εξήχθησαν συγκεκριμένα συμπεράσματα για μια σειρά ζητημάτων. Ουσιαστικά, αποδόθηκαν ευθύνες στη στρατιωτική ηγεσία για τη μη αποστολή ενισχύσεων και αντιαρματικών όπλων παρά τα σήματα του ΓΕΕΦ και παρά την ύπαρξη πρακτικής δυνατότητας. Επιρρίφθηκε ευθύνη για τη συνειδητή υποστήριξη της άποψης περί αδυναμίας αποστολής στρατιωτικών ενισχύσεων και για τον υπερτονισμό του ενδεχόμενου πρόκλησης Ελληνοτουρκικού πολέμου, άποψη η οποία παραπλάνησε τον Καραμανλή και τον οδήγησε να συνταχθεί με τις θέσεις τους.⁴⁶⁴ Σύν τοις άλλοις, τονίζεται με έμφαση ότι οι επικεφαλής των Ενόπλων Δυνάμεων «δεν εκτελούν την εντολή του Πρωθυπουργού κ. Καραμανλή της 3^{ης} Αυγούστου για τη συγκρότηση Μεραρχίας. Δεν αρνούνται άμεσα μιν, πλην όμως με τη σκόπιμη και αδικαιολόγητη καθυστέρηση έκδοσης της διαταγής διοικητικής μέριμνας “σαμποτάρουν” την υλοποίηση της εντολής Καραμανλή, με αποτέλεσμα όταν συγκροτήθηκε η Μεραρχία να είναι άχρηστη για τον σκοπό για τον οποίο προοριζόταν».⁴⁶⁵ Το πόρισμα ακόμη αποδίδει στη στρατιωτική ηγεσία ευθύνη για την μη ενημέρωση του Πρωθυπουργού για τη δυνατότητα που υφίστατο για αποστολή «μικρών επίλεκτων δυνάμεων με ελαφρύ οπλισμό». Ακόμη, τονίζει στο τελευταίο σημείο την εντολή που δόθηκε στον αρχηγό του ΓΕΕΦ Καραγιάννη για υποχωρητική κίνηση με παράλληλη τήρηση

⁴⁶² Στο ίδιο, σελ. 130.

⁴⁶³ Στο ίδιο, σελ. 135.

⁴⁶⁴ Στο ίδιο, σελ. 135-136.

⁴⁶⁵ Στο ίδιο, σελ. 136. Το επιχείρημα περί κωλυσιεργίας συγκρότησης Μεραρχίας έπειτα από εντολή του Καραμανλή, προσπάθησε να καταρρίψει ο διαγραφείς από τη ΝΔ εκείνη την περίοδο, βουλευτής Αναστάσιος Παπαληγούρας. Τόνισε κατά τη συζήτηση, ότι «είναι φυσικό και επιβεβλημένο, όταν δίδεται μια εντολή, να μελετάται το εφικτό και ο τρόπος εκτέλεσής της», συμπεραίνοντας ότι η συγκρότησή της άρχισε στις 9 Αυγούστου και ετοιμάστηκε στις 19 Αυγούστου. Χρειάστηκε δηλαδή δέκα μέρες. Κατά την άποψή του δεν υφίστατο καθυστέρηση την οποία έπρεπε να ελέγξει ο Καραμανλής. Εικάζει παράλληλα ότι ο Καραμανλής είχε πεισθεί «για την αδυναμία αποτελεσματικής επέμβασης στην Κύπρο μετά τον Αττίλα 1». Βλ. στο ίδιο, σελ. 147.

επαφής, τακτική που κατονομάζει ως «παράδοση του Κυπριακού εδάφους στον Τουρκικό στρατό χωρίς άμυνα», ενώ με βάση το πόρισμα υπήρχε η δυνατότητα της αποστολής κάποιων ενισχύσεων που θα τόνωναν το ηθικό των στρατιωτικών μονάδων στην Κύπρο και θα δημιουργούσαν τις προϋπόθεσεις για επιβράδυνση της επέκτασης του προγεφυρώματος και της προέλασης του τουρκικού στρατού.⁴⁶⁶

Το πόρισμα εκ των προτέρων ξεκαθαρίζει ότι «Σε καμιά περίπτωση δεν είναι δυνατόν να κρίνουμε και να εξετάσουμε με τα ίδια μέτρα και τα ίδια σταθμά, με τα οποία κρίναμε τους χειρισμούς, πράξεις ή παραλείψεις, της χουντικής ηγεσίας κατά το διάστημα Απριλίου 1967 - Ιουλίου 1974, και τους χειρισμούς της υπό τον κ. Καραμανλή Κυβέρνησης».⁴⁶⁷ Παρατηρείται λοιπόν, ότι δεν επιρρίφθηκαν ευθύνες με άμεσο τρόπο στον Καραμανλή. Αντ' αυτού οι ευθύνες που επιρρίφθηκαν στη στρατιωτική ηγεσία συνδέθηκαν με τον Κωνσταντίνο Καραμανλή με τρόπο έμμεσο. Επιχείρημα του πορίσματος αποτέλεσε το γεγονός της μη αντικατάστασης της ηγεσίας των Ενόπλων Δυνάμεων από τους Καραμανλή και Αβέρωφ. Απορρίπτουν το επιχείρημα τους περί αδυναμίας αντικατάστασης της «χουντικής στρατιωτικής ηγεσίας [...] εξαιτίας της ανώμαλης κατάστασης που επικρατούσε κατά τον Ιούλιο - Αύγουστο 1974 στο εσωτερικό της χώρας και του κινδύνου ανατροπής της Κυβέρνησης από τους χουντικούς που ήλεγχαν τους μηχανισμούς», αλλά και το ότι «εξαιτίας της απειλούμενης νέας στρατιωτικής σύρραξης στην Κύπρο δεν υπήρχε επαρκής χρόνος για να ενημερωθεί η νέα ηγεσία να την αντιμετωπίσει».⁴⁶⁸ Το πόρισμα επιχειρεί να καταρρίψει το επιχείρημα περί κινδύνου ανατροπής εστιάζοντας σε μέρος του υλικού. Εστιάζει ουσιαστικά στις καταθέσεις του Χαράλαμπου Παλαΐνη, Μιχαήλ Πηλιχού και του Φαίδωνα Γκιζίκη, αλλά και στο γεγονός ότι δεν εκδηλώθηκε αντίδραση από τους έμπιστους του Ιωαννίδη έπειτα από την αποστρατεία του στις 2 Αυγούστου και από τους έμπιστους του Μπονάνου και του Γαλατσάνου έπειτα από την αποστρατεία τους στις 17 Αυγούστου.⁴⁶⁹

Το γεγονός ότι δεν εκδηλώθηκε αντίδραση από τους έμπιστους των τελευταίων δύο αξιωματικών δεν μπορεί να αποτελεί επιχείρημα για το γεγονός ότι η τύχη του πολέμου στις 17 Αυγούστου είχε κριθεί, και η ερμηνευτική χρήση του αποτελεί εκ των υστέρων εκτίμηση. Οι καταθέσεις των τριών συγκεκριμένων στρατιωτικών εκτός

⁴⁶⁶ Στο ίδιο, σελ. 136.

⁴⁶⁷ Στο ίδιο, σελ. 135.

⁴⁶⁸ Στο ίδιο, σελ. 133.

⁴⁶⁹ Στο ίδιο, σελ. 134.

του ότι ελέγχονται για υποκειμενισμό, οδηγούν επίσης σε μια εκ των υστέρων ανάγνωση των γεγονότων. Η παράλειψη δε ερμηνευτικής χρήσης του γεγονότος ότι στις 11 Αυγούστου είχε εξαρθρωθεί απόπειρα πραξικοπήματος,⁴⁷⁰ αλλά και των ζυμώσεων και των αντιδράσεων που έλαβαν χώρα στους κόλπους του στρατού, τους πρώτους μήνες της Μεταπολίτευσης, όπως ήταν και η απόπειρα πραξικοπήματος που εξαρθρώθηκε στις 24 Φεβρουαρίου 1975,⁴⁷¹ καθιστά το επιχείρημα περί δυνατότητας αντικατάστασης της στρατιωτικής ηγεσίας αδύναμο. Στο πόρισμα προστίθεται με βεβαιότητα ότι μια νέα στρατιωτική ηγεσία «δεν θα διακατέχονταν από το πλέγμα της ενοχής που διακατέχονταν οι Μπονάνος, Γαλατσάνος, Αραπάκης, Παπανικολάου και σε καμιά περίπτωση δεν θα παραπλανούσαν τον κ. Καραμανλή ούτε θα δυσχέραιναν τους διπλωματικούς χειρισμούς που είχε κατά νου όταν έδινε την εντολή συγκρότησης της Μεραρχίας ή όταν ζητούσε σοβαρή σαρανταοκτάωρη άμυνα». Τίθεται παράλληλα το ερώτημα «αν η νέα στρατιωτική ηγεσία των Ενόπλων δυνάμεων θα είχε διαφορετικές θέσεις και απόψεις για την αποστολή στρατιωτικής βοήθειας στην Κύπρο».⁴⁷²

Το πόρισμα αφού αποδώσει στον Καραμανλή τον χαρακτηρισμό του «έμπειρου πολιτικού» θέτει ερωτήματα περί της μη αντικατάστασης της στρατιωτικής ηγεσίας με στρατιωτικούς δημοκρατικούς και έμπιστους, ώστε να ελέγχονται οι εισηγήσεις τους και οι εισηγήσεις του υπουργού Εθνικής Άμυνας, Αβέρωφ. Το πόρισμα επίσης, συμπεραίνει ότι ο Καραμανλής «υπονομεύτηκε» από τη στρατιωτική ηγεσία. Επί τούτου το πόρισμα θέτει ερώτημα περί της μη αντίληψης της «μεθοδευμένης και συνεχούς» υπονόμησης εκ μέρους του Καραμανλή.⁴⁷³

Σε ό,τι αφορά τον Ευάγγελο Αβέρωφ, ο τότε υπουργός Εθνικής Άμυνας έτυχε πιο ρητής απόδοσης ευθυνών.⁴⁷⁴ Το πόρισμα αναφέρει ότι ο Αβέρωφ και η στρατιωτική ηγεσία «είχαν ίδια ατομική ευθύνη ως εκ του αξιώματος που έφεραν» και σχετικά με τις ενέργειες σε στρατιωτικό επίπεδο, ο Αβέρωφ «είτε συμφώνησε με αυτές είτε τις ανέχτηκε». Συνεχίζοντας, το πόρισμα θα αναφέρει ότι ο Αβέρωφ ανέχτηκε την παρακώλυση της εντολής του Καραμανλή στις 3 Αυγούστου, αφήνοντας μάλιστα

⁴⁷⁰ Χατζηβασιλείου, «Η σύσταση...», *Ιστορία του...*, σ. 297-298· Τη συνωμοσία όπως και δύο άλλες περιπτώσεις υπέδειξαν οι βουλευτές της ΝΔ στη «γνώμη» τους, βλ. *Φάκελος Κύπρου*, τόμ. Α', σ. 219.

⁴⁷¹ *Καθημερινή*, 25 Φεβρουαρίου 1975.

⁴⁷² *Φάκελος Κύπρου*, τόμ. Α', σ. 134.

⁴⁷³ Στο ίδιο, σ. 137.

⁴⁷⁴ Αθανασίου - Σωκράτους, «Εισαγωγή», *Φάκελος Κύπρου*, τόμ. Α', σ. 15.

ανοιχτό το ενδεχόμενο να την προκάλεσε. Τονίζει ακόμη, ότι δεν ενημέρωσε τον Καραμανλή για τη δυνατότητα αποστολής στην Κύπρο επίλεκτων μονάδων και ότι «παρέλειπε να εισηγηθεί στον Πρωθυπουργό την αντικατάσταση της χουντικής στρατιωτικής ηγεσίας καίτοι γνώριζε ότι βαρύνονταν με την επιτυχία της απόβασης των τουρκικών δυνάμεων στην Κύπρο και την εδραίωση του προγεφυρώματος και ως εκ τούτου δεν θα ήταν ανεπηρέαστοι στις εισηγήσεις τους [...]».⁴⁷⁵ Υπογραμμίζεται το γεγονός ότι ο Αβέρωφ για το Κυπριακό, «έχει συγκεκριμένη, συγκροτημένη άποψη (πολιτική) που επηρεάζει βέβαια και τους χειρισμούς σε στρατιωτικό επίπεδο»,⁴⁷⁶ ενώ ειρήσθω εν παρόδω αναγράφεται στο πόρισμα «η άποψή του ότι η απόσυρση της Μεραρχίας το 1967 ορθά έγινε γιατί δεν χρησίμευε σε τίποτα».⁴⁷⁷ Αξιοσημείωτο αποτελεί και το γεγονός ότι το πόρισμα αναφερόμενο στην άφιξη και ορκωμοσία του Καραμανλή στις 24 Ιουλίου, χαρακτηρίζει τις κινήσεις του Αβέρωφ για άφιξη του Καραμανλή «“περίεργες” μεθοδεύσεις» και την αποδοχή αυτής της προοπτικής από τον Γκιζίκη, έπειτα από τη συμφωνία για ορκωμοσία του Παναγιώτη Κανελλόπουλου ως «ανεξήγητη υπαναχώρηση».⁴⁷⁸ Πάντως οι βουλευτές της ΝΔ στην κατάθεση της «γνώμης» τους ανέφεραν ότι «Η εκτίμηση του κ. Αβέρωφ ως Υπουργού Αμύνης ότι είναι μάταιη, επικίνδυνη και αναποτελεσματική οποιαδήποτε στρατιωτική ενέργεια ή βοήθεια στην Κύπρο [...] δεν είναι δυνατόν παρά μόνον από κακή ή κακόβουλη εκτίμηση, να θεωρηθεί ως πράξη περιέχουσα ή αιτιολογούσα πολιτική ευθύνη».⁴⁷⁹

Το πόρισμα καταλογίζει ευθύνες στον Ευάγγελο Αβέρωφ γιατί με βάση την κατάθεση του είχε λάβει στις 10 ή 12 Ιουλίου 1974, από τον Αμερικανό πρεσβευτή στην Αθήνα, Henry Tasca, την πληροφορία ότι επίκειται πραξικόπημα, πληροφορία την οποία δεν μετέδωσε στον Νίκο Κρανιδιώτη, πρέσβη της Κύπρου στην Αθήνα, όπως είχε κάνει με πληροφορίες προερχόμενες από άλλες πηγές στις 6 και 11 Ιουλίου. Ο Tasca είχε παρουσιάσει στον Αβέρωφ τρία τηλεγραφήματα του Kissinger. Ο Αβέρωφ σε συμπληρωματικές γραπτές του διευκρινίσεις προσπάθησε να ανασκευάσει αναφέροντας ότι οι ημερομηνίες 10 ή 12 Ιουλίου αποτελούσαν ημερομηνίες των τηλεγραφημάτων και ότι ο Tasca του επέδειξε τα τηλεγραφήματα μετά το

⁴⁷⁵ *Φάκελος Κύπρου*, τόμ. Α', σ. 136.

⁴⁷⁶ Στο ίδιο, σ. 128.

⁴⁷⁷ Στο ίδιο, σ. 136.

⁴⁷⁸ Στο ίδιο, σ. 106.

⁴⁷⁹ Στο ίδιο, σ. 231.

πραξικόπημα.⁴⁸⁰ Η παρουσίαση των τηλεγραφημάτων, όπως υπογραμμίζει η γνώμη των μειοψηφούντων βουλευτών της Επιτροπής, έγινε σε δεξίωση με τον Tasca να αναφέρει ότι η κοινή γνώμη καταλογίζει το πραξικόπημα στις ΗΠΑ.⁴⁸¹ Το πόρισμα καταλήγει στο συμπέρασμα ότι «Η αποσιώπηση της πληροφορίας αυτής δημιουργεί σοβαρές ευθύνες για τον κ. Ευάγγ. Αβέρωφ, γιατί αν την είχε μεταφέρει στον Νικ. Κρανιδιώτη, ο Μακάριος θα την εκτιμούσε κατάλληλα μια και που θα προερχόταν από τον Ευάγγελο Αβέρωφ και εφόσον επρόκειτο για τηλεγραφήματα του Κίσσιγκερ, ο οποίος ‘‘φαινόταν’’ να επαναλαμβάνει την εντολή που είχε δώσει το 1972 ο Νίξον, πιθανόν να επείθετο να γίνει πραξικόπημα και θα έπαιρνε τα μέτρα του». Πάντως ο Άγγελος Βλάχος είχε μεταδώσει ανάλογη πληροφορία στον Κρανιδιώτη, αφού ο Tasca επέδειξε στον Βλάχο τηλεγραφήματα του Kissinger στις 23 ή 24 Ιουνίου.⁴⁸²

Συνοψίζοντας δυνάμεθα να πούμε ότι το ζήτημα του Φάκελου της Κύπρου αποτέλεσε αντικείμενο πολιτικής εκμετάλλευσης και πεδίο εξωτερίκευσης του αντιαμερικανισμού που διέκρινε τον πολιτικό λόγο του Παπανδρέου και του κόμματός του. Είναι σαφές ότι το κλίμα που επικρατούσε ανάμεσα στους βουλευτές του ΠΑΣΟΚ και της ΝΔ κατά τη συζήτηση του ζητήματος του Φακέλου της Κύπρου, ήταν τεταμένο. Για το ΠΑΣΟΚ η συζήτηση για τον Φάκελο, κατά την παρουσία του στην αντιπολίτευση και κατά την παρουσία του στην κυβέρνηση, αποτέλεσε αντικείμενο πολιτικής αξιοποίησης. Σε ότι αφορά στο πόρισμα το οποίο ψηφίστηκε από την πλειοψηφία των βουλευτών του ΠΑΣΟΚ, αυτό επιρρίπτει ευθύνες για τα γεγονότα του 1974 στον ξένο παράγοντα, δηλαδή τις ΗΠΑ, τη Βρετανία και το ΝΑΤΟ, και σχετικά με τον Αττίλα 2 έμμεσες ευθύνες στον Καραμανλή και ρητές ευθύνες στον Αβέρωφ. Πολλά από τα επιχειρήματα τα οποία ήταν αδύναμα και αβασάνιστα βρίσκουν εξήγηση στο γεγονός ότι ο πολιτικός χώρος του ΠΑΣΟΚ είχε εκ των προτέρων σφυρηλατήσει ένα πολιτικό αφήγημα για τα γεγονότα του 1974. Πολλά από τα συμπεράσματα του πορίσματος ήταν προσανατολισμένα στην εξυπηρέτησή του. Οι απόψεις, τα συμπεράσματα και οι προθέσεις του ΠΑΣΟΚ είχαν διαφανεί πριν από τη συγκρότηση της Εξεταστικής Επιτροπής και τη σύνταξη του πορίσματος.

⁴⁸⁰ Στο ίδιο, σ. 75-76.

⁴⁸¹ Στο ίδιο, σ. 195.

⁴⁸² Στο ίδιο, σ. 75.

ΚΕΦ 3: Η εξωτερική πολιτική του Ανδρέα Παπανδρέου στο Κυπριακό σε συνάρτηση με το διεθνές περιβάλλον και τις ελληνοτουρκικές σχέσεις

Κάθε πτυχή της εξωτερικής πολιτικής, όπως είναι το Κυπριακό ζήτημα για το ελληνικό κράτος, αλλά και το ίδιο το Κυπριακό, πρέπει να εξετάζεται πάντα υπό το πρίσμα των συνθηκών που επικρατούσαν και των εξελίξεων που συντελούνταν σε διεθνές και περιφερειακό επίπεδο. Εκ των πραγμάτων, η πολιτική που ασκήθηκε από την κυβέρνηση του Ανδρέα Παπανδρέου στο Κυπριακό δεν μπορεί να αποσυνδεθεί από το πλαίσιο του Ψυχρού Πολέμου, το καθεστώς αλλά και την εξέλιξη των ελληνοαμερικανικών σχέσεων, όπως επίσης, και από το επίπεδο και την εξέλιξη των ελληνοτουρκικών σχέσεων. Την περίοδο 1981-1985, η πορεία του Κυπριακού είχε επηρεάσει την εξωτερική πολιτική της Ελλάδας, αλλά πολύ περισσότερο το ζήτημα είχε επηρεαστεί από τη διεθνή τοποθέτηση και τον τρόπο άσκησης της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής.

Η περίοδος 1980-1985 έχει αποκληθεί από την ιστοριογραφία συμβατικά ως «Ο δεύτερος Ψυχρός Πόλεμος».⁴⁸³ Πρόκειται για την περίοδο που έπεται χρονικά της περιόδου 1972-1979, η οποία έχει αποκληθεί από την ιστοριογραφία ως «Η περίοδος της ύφεσης».⁴⁸⁴ Η εγκατάσταση στην Ευρώπη αμερικανικών πυραύλων μέσου βεληνεκούς, των Pershing II και των Cruise, που ήταν σε θέση να αποκαταστήσουν την ισορροπία στο συγκεκριμένο πεδίο των εξοπλισμών ανάμεσα στη Δυτική Ευρώπη και την ΕΣΣΔ με τις χώρες του Συμφώνου της Βαρσοβίας και οι κρίσεις που έλαβαν χώρα στο Ιράν και το Αφγανιστάν δημιούργησαν το πλαίσιο για τη μετάβαση από την ύφεση στον «δεύτερο Ψυχρό Πόλεμο».⁴⁸⁵ Η αναθέρμανση της αντιπαλότητας ανάμεσα στις δύο υπερδυνάμεις, εν πολλοίς αποτέλεσμα των εξελίξεων στη Μέση Ανατολή και στην Ασία ενίσχυσαν τη γεωπολιτική σημασία της Τουρκίας για τις ΗΠΑ. Η γεωγραφική θέση της Τουρκίας αποτέλεσε για μια ακόμη φορά στην ιστορία το διαβατήριο της Τουρκίας, για την προώθηση και εξυπηρέτηση των εθνικών της συμφερόντων, καθιστώντας την αδιαμφισβήτητα τον σημαντικότερο εταίρο για την αμερικανική εξωτερική πολιτική, στην ασταθή περιοχή της Μέσης Ανατολής.

⁴⁸³ Χατζηβασιλείου, *Εισαγωγή...*, σ. 287.

⁴⁸⁴ Στο ίδιο, σ. 246.

⁴⁸⁵ Στο ίδιο, σ. 290.

Οι ανησυχίες των ΗΠΑ εστιάζονταν σε μεγάλο βαθμό στην περιοχή της Μέσης Ανατολής. Η ιρανική επανάσταση οδήγησε στην πτώση του καθεστώτος του σάχη Μωχάμεντ Ρέζα Παχλεβί τον Ιανουάριο του 1979, ενώ με την επιστροφή του στο Ιράν, ο κυριότερος θρησκευτικός ηγέτης της χώρα Αγιατολάχ Ρουχολάχ Χομεϊνί απέκτησε τον έλεγχο της κατάστασης και ανακήρυξε το Ιράν, Ισλαμική Δημοκρατία. Επρόκειτο για ένα θεοκρατικό καθεστώς ισλαμιστών φονταμενταλιστών. Ο Χομεϊνί αποτελούσε τον εκφραστή της ισλαμικής αντίδρασης στις πρότερες προσπάθειες εκδυτικισμού του κράτους. Οι ΗΠΑ είχαν έτσι απολέσει ένα σημαντικό σύμμαχο με κομβικό ρόλο στην περιοχή, πράγμα το οποίο αποτελούσε καίριο πλήγμα για τη γεωπολιτική τους θέση.⁴⁸⁶ Τα γεγονότα στο Ιράν ακολούθησε μια άλλη σημαντική εξέλιξη. Η σοβιετική εισβολή στο Αφγανιστάν και η κατάληψή του τον Δεκέμβριο του 1979. Παρότι επρόκειτο για μια αμυντική κίνηση της ΕΣΣΔ, δεδομένης της ανησυχίας της για μια ενδεχόμενη επέκταση της ιρανικής επιρροής στο ασταθές εσωτερικά Αφγανιστάν πράγμα το οποίο πιθανόν να ενείχε παρενέργειες και για τους μουσουλμανικούς πληθυσμούς στις νότιες δημοκρατίες της ΕΣΣΔ, οι ΗΠΑ εξέλαβαν την κίνηση ως επάνοδο της ΕΣΣΔ σε επεκτατικές πολιτικές. Οι αμερικανοί που είχαν χάσει το μέχρι πρόσφατα συμμαχικό Ιράν και που είδαν και το συμμαχικό Πακιστάν να αποδυναμώνεται λόγω της εσωτερικής πολιτικής αναταραχής, έβλεπαν τώρα τα σοβιετικά στρατεύματα κοντά στις πετρελαιοπηγές του Περσικού Κόλπου. Η Δύση ήταν εξαρτημένη από το πετρέλαιο των χωρών της περιοχής.⁴⁸⁷ Βάσει του Δόγματος Carter που εξαγγέλθηκε από τον ίδιο τον Αμερικανό πρόεδρο, οι ΗΠΑ δεν θα επέτρεπαν σε άλλη μεγάλη δύναμη να ελέγξει τον Περσικό Κόλπο. Παρότι η σοβιετική επέμβαση αποδείχθηκε εν τέλει ανεπιτυχής, εντούτοις η εισβολή επέτεινε τις παλαιότερες ανησυχίες των ΗΠΑ.⁴⁸⁸ Ούτως ή άλλως, η σοβιετική παρουσία στο Αφγανιστάν αναβάθμιζε τον ρόλο της ΕΣΣΔ σε μελλοντικές πολιτικές και στρατιωτικές εξελίξεις. Σε μια περιοχή έντονης αστάθειας όπως απέδειξε και ο πόλεμος ανάμεσα στο Ιράκ και το Ιράν τον Σεπτέμβριο του 1980.⁴⁸⁹

Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, οι εξελίξεις στη Μέση Ανατολή και στο Αφγανιστάν και το τέλος της ύφεσης ανάμεσα στη Δύση και την Ανατολή,

⁴⁸⁶ Στο ίδιο, σ. 277-278.

⁴⁸⁷ Στο ίδιο, σ. 280-281.

⁴⁸⁸ Στο ίδιο, σ. 282-283.

⁴⁸⁹ Dimitri C. Konstas, "Greek Foreign Policy Objectives: 1974-1986", *Greece on the Road to democracy: From the Junta to PASOK 1974-1986*, New Rochelle 1991, σ. 59.

αποτελέσαν ευνοϊκές συνθήκες για την άσκηση εξωτερικής πολιτικής από την Τουρκία. Κατ' επέκταση επηρεάστηκαν αρνητικά τα ελληνικά συμφέροντα. Ο στρατηγικός ρόλος της Τουρκίας αναβαθμίστηκε και έγινε πιο δύσκολο το εγχείρημα της Ελλάδας να κεντρίσει την προσοχή της Δύσης αλλά και της Ανατολής, για ζητήματα που την απασχολούσαν, όπως ήταν οι ανάγκες της ασφάλειας και της άμυνάς της. Έχει υπογραμμιστεί από τον Δ. Κώνστα ότι για πολλούς δυτικούς στρατηγικούς αναλυτές η Τουρκία μπορούσε να αποτελέσει τη φυσική επιλογή αντικατάστασης του Ιράν και όριο για την ισλαμική αναβίωση και σοβιετική διείσδυση. Εξ ου και οι διάφορες συμφωνίες ανάμεσα σε ΗΠΑ και Τουρκία στα τέλη του 1980 αλλά και η υπέρβαση της αναλογίας 7:10 της αμερικανικής στρατιωτικής βοήθειας. Την ίδια στιγμή η Τουρκία και η ΕΣΣΔ εξακολουθούσαν να διατηρούν σταθερές διμερείς σχέσεις στηριζόμενες σε μία αμοιβαία εξάρτηση, που σχετιζόταν με το γεγονός ότι τα δύο κράτη διατηρούσαν εκτεταμένα σύνορα, από το γεγονός ότι η Τουρκία ήλεγχε τα στενά των Δαρδανελλίων και κατ' επέκταση τη ναυτική πρόσβαση της ΕΣΣΔ στη Μεσόγειο, αλλά και λόγω των σημαντικών σοβιετικών επενδύσεων.⁴⁹⁰

Παρά τις ιδεολογικές αρχές πάνω στις οποίες θεμελιώθηκε το ΠΑΣΟΚ και παρά τις προγραμματικές του διακηρύξεις, η διεθνής τοποθέτηση της Ελλάδας δεν απειλήθηκε σε καμία περίπτωση. Η ανάληψη των πρωθυπουργικών καθηκόντων έφερε τον Παπανδρέου αντιμέτωπο με την ωμή πραγματικότητα. Έπρεπε να αντιμετωπίσει μία σειρά ελληνοτουρκικών θεμάτων (όπως επίσης και το Κυπριακό), εν μέσω σημαντικών εξελίξεων σε περιφερειακό και διεθνές επίπεδο. Η παραμονή της Ελλάδας στο NATO και τις Ευρωπαϊκές Κοινότητες αποτελούσε μονόδρομο. Η πρόσφατη αναβάθμιση της γεωπολιτικής σημασίας της Τουρκίας, συνισταμένη της αναζωπύρωσης του Ψυχρού Πολέμου και των σημαντικών εξελίξεων στη Μέση Ανατολή και την Κεντρική Ασία, και η απουσία αξιόπιστης εναλλακτικής πολιτικής ένεκα της στάσης της ΕΣΣΔ έναντι της Ελλάδας και της Τουρκίας⁴⁹¹ και φυσικά οι

⁴⁹⁰ Στο ίδιο, σ. 58-59.

⁴⁹¹ Οφείλουμε να αναφέρουμε, ότι έχει τονιστεί ότι οι σχέσεις ΕΣΣΔ-Ελλάδας επί Παπανδρέου είχαν βελτιωθεί περισσότερο, πράγμα που κατά τον Κώστα Μελακοπίδη συνέβαλε στην «φιλοκυπριακή» κατά τον συγγραφέα στάση της ΕΣΣΔ. Ο Μελακοπίδης αναφερόταν σε άρθρο της Pravda ημερομηνίας 18 Ιουνίου 1983, το οποίο επικαλείτο σοβιετικούς κυβερνητικούς κύκλους και ανέφερε ότι η ηγεσία των Τ/Κ είχε ενημερωθεί να ανακαλέσει την απόφαση για το UDI, βλ. Costas Melakopides, *Russia-Cyprus Relations, A Pragmatic Idealist Perspective*, London 2016, σ. 70. Η ΕΣΣΔ τον Ιανουάριο του 1983 είχε εκφράσει την άποψη «ότι οι οριοθετήσεις στο Αιγαίο πρέπει να στηριχτούν σε θετικό διεθνές δίκαιο και όχι στην αρχή της ευθυδικίας [...]», ενώ κατά την επίσκεψη

δυνατότητες που παρείχε το NATO και οι Ευρωπαϊκές Κοινότητες για προάσπιση των ελληνικών συμφερόντων υπογράμμιζαν την ανάγκη διατήρησης της χώρας σε δυτική τροχιά. Για αυτούς τους λόγους ο Παπανδρέου δεν τήρησε πολλές από τις ριζοσπαστικές προεκλογικές και αντιπολιτευτικές του δεσμεύσεις. Η αποχώρηση από τους δυτικούς οργανισμούς και η εφαρμογή αδέσμευτης πολιτικής πιθανότατα θα αναβάθμιζε ακόμη περισσότερο τη σημασία της Τουρκίας για τη Δύση⁴⁹² και φυσικά τις δυνατότητές της στη δυτική συμμαχία για προώθηση των συμφερόντων της σε βάρος μιας ουδέτερης Ελλάδας. Συν τοις άλλοις, θα έθετε σε κίνδυνο την αποτελεσματικότητα των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων, λίγα χρόνια μετά την τουρκική εισβολή στην Κύπρο και τις αναθεωρητικές προθέσεις και κινήσεις της Τουρκίας σε σχέση με το Αιγαίο.⁴⁹³

Ο Βούλγαρης θίγει τη συζήτηση ανάμεσα στους διεθνολόγους για το κατά πόσον η εξωτερική πολιτική της οκταετούς διακυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ χαρακτηρίζεται περισσότερο από στοιχεία συνέχειας ή ασυνέχειας, σε σχέση με τις πρότερες κυβερνήσεις της ΝΔ.⁴⁹⁴ Έπειτα από ανάλυση συμπεραίνει ότι η εξωτερική πολιτική του ΠΑΣΟΚ την οποία χειρίστηκε προσωπικά ο Παπανδρέου, αποτέλεσε ουσιαστικά μείξη στοιχείων συνέχειας και αλλαγής με τάση ρεαλιστικής προσαρμογής στις συνθήκες που επιτάσσουν τα δυτικά συμμαχικά πλαίσια, ενώ αποδέχθηκε τελικά και την ευρωπαϊκή στρατηγική.⁴⁹⁵ Προσθέτει επίσης, ότι η εξωτερική πολιτική του Παπανδρέου κινήθηκε σε δύο επίπεδα. Σε πρώτο επίπεδο προέβαινε σε κινήσεις διαφοροποίησης από τη Δύση σε θέματα που αφορούσαν την αντιπαράθεση της Δύσης με την Ανατολή. Οι κινήσεις αυτές αποσκοπούσαν στο να τονιστεί ο νέος ανεξάρτητος ρόλος που διεκδικούσε η Ελλάδα, να αυξηθεί το κύρος του Παπανδρέου ως διεθνούς δρώντα και να ικανοποιηθούν οι ιδεολογικές προσδοκίες της αριστερής κοινής γνώμης. Σε δεύτερο επίπεδο όσον αφορά τις διμερείς σχέσεις της Ελλάδας με τις ΗΠΑ, το NATO και την ΕΟΚ, η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ επέδειξε μια πιο προσεκτική και μετριοπαθή εκδήλωση αναθεωρήσεων. Η στάση αυτή στις διμερείς σχέσεις της Ελλάδας είχε ως στόχο να επιτύχει την αναγκαία υποστήριξη της Δύσης

του Τίχονοφ, στο κοινό ανακοινωθέν Ελλάδας-ΕΣΣΔ αναφερόταν στην ανάγκη αποχώρησης όλων των ξένων στρατευμάτων από την Κύπρο, σε ότι αφορούσε το Κυπριακό, βλ. Χρήστος Ροζάκης, «Η ελληνική εξωτερική πολιτική, 1981-1990», *Ιστορία του...*, σ. 385.

⁴⁹² Van Coufoudakis, "PASOK and reek-Turkish Relations", *Greece 1981-89. ...*, σ. 168.

⁴⁹³ Couloumbis, "PASOK's Foreign Policies...", *Greece 1981-89. ...*, σ. 118.

⁴⁹⁴ Βούλγαρης, *Η Ελλάδα...*, σ. 219.

⁴⁹⁵ Στο ίδιο, σ. 221.

στα θέματα που αφορούσαν τις ελληνοτουρκικές σχέσεις, το Κυπριακό, την αμυντική θωράκιση της Ελλάδας και την οικονομική ανάπτυξη της χώρας στο ευρωπαϊκό πλαίσιο.⁴⁹⁶

Σε ό,τι αφορά το πεδίο των ελληνοτουρκικών διαφορών, έχει υποστηριχθεί από τον Κουφουδάκη ότι ο Παπανδρέου παρά τη ρητορική του επέδειξε γενικά πραγματισμό και ότι η πολιτική του χαρακτηρίζεται από συνέχεια σε αντιπαράθεση με την πολιτική της ΝΔ.⁴⁹⁷ Για τον Κουφουδάκη η μη διακοπή των διπλωματικών σχέσεων με την Τουρκία μετά την ανακήρυξη του ψευδοκράτους, αποτελεί ένδειξη πραγματισμού από τον Παπανδρέου.⁴⁹⁸ Αξιοσημείωτη όμως είναι η παρατήρηση του Κώνστα, ο οποίος τονίζει ότι σχετικά με το Κυπριακό οι διακηρυγμένοι στόχοι του ΠΑΣΟΚ συμπίπτουν με την πολιτική του ΠΑΣΟΚ σε πρακτικό επίπεδο. Στο πεδίο αυτό εντοπίζεται διαφοροποίηση σε σχέση με τις κυβερνήσεις της ΝΔ.⁴⁹⁹ Η άποψη αυτή του Κώνστα είναι εν μέρει ορθή. Πρέπει ακόμη να λαμβάνεται υπόψη ότι το Κυπριακό δεν αποτελούσε την πρώτη προτεραιότητα της ΝΔ, όπως επίσης παρατηρεί ο ίδιος.⁵⁰⁰ Το ΠΑΣΟΚ από την άλλη, παρότι η πολιτική του στα ελληνοτουρκικά χαρακτηρίστηκε από σκαμπανεβάσματα και από συνεχή προσαρμογή λόγω των γεγονότων που συντελούνταν, έδειξε διάθεση για μια πιο ενεργή εμπλοκή στο ζήτημα, μετέβαλε το ύφος και τους συμβολισμούς στην άσκηση της πολιτικής και το σημαντικότερο εξάρτησε την εξωτερική του πολιτική του, ειδικά μετά την ανακήρυξη του ψευδοκράτους από το Κυπριακό πρόβλημα. Μετά την ανακήρυξη του ψευδοκράτους είχε προβεί σε πάγωμα του διαλόγου, προβάλλοντας με σαφήνεια την απαίτηση για αποχώρηση του κατοχικού στρατού από την Κύπρο και την αποκήρυξη του ψευδοκράτους (όπως επίσης και την απαίτηση αναγνώρισης από την Τουρκία των ελληνικών δικαιωμάτων στο Αιγαίο ή την αποφυγή προκλήσεων στο Αιγαίο), για τη διεξαγωγή διαλόγου.⁵⁰¹ Μέχρι βέβαια την αλλαγή πολιτικής στο Νταβός το 1988.⁵⁰² Όμως, όπως εδείχθη παραπάνω, το Δόγμα της Συμπαράταξης δεν ακολουθήθηκε με συνέπεια, ενώ ο Παπανδρέου αποδέχθηκε, εν τέλει, το διαπραγματευτικό πλαίσιο της

⁴⁹⁶ Στο ίδιο, σ. 223.

⁴⁹⁷ Coufoudakis, "PASOK and Greek...", *Greece 1981-89. ...*, σ. 175.

⁴⁹⁸ Στο ίδιο, σ. 172.

⁴⁹⁹ Konstas, *ό.π.*, σ. 53.

⁵⁰⁰ Στο ίδιο.

⁵⁰¹ Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές...*, σ. 374.

⁵⁰² Τη διάθεση για διαφοροποίηση από την ΝΔ στα ελληνοτουρκικά και το Κυπριακό αναφέρει και ο Couloumbis, "PASOK's Foreign Policies...", *Greece 1981-89. ...*, σ. 127.

ΔΔΟ και τον διακοινοτικό διάλογο. Κινήσεις που έρχονταν σε αντίθεση με τις διακηρύξεις του ΠΑΣΟΚ όταν βρισκόταν στην αντιπολίτευση.⁵⁰³

Οι εξελίξεις που συντελούνταν στην υφήλιο και ειδικότερα στη Μέση Ανατολή είχαν διαμορφώσει ένα διεθνές κλίμα δυσχερές και αφιλόξενο για την ελληνική εξωτερική πολιτική και τη διεκδίκηση των ελληνικών θέσεων. Ορθώς έχει υπογραμμιστεί ότι οι ΗΠΑ έβλεπαν τις σχέσεις τους με την Ελλάδα σε συνάρτηση με τις διευθετήσεις ασφάλειας του Ψυχρού Πολέμου και τις δεσμεύσεις του ΝΑΤΟ και προσπάθησαν να εμποδίσουν τυχόν εξελίξεις που θα απειλούσαν τη συνοχή του ΝΑΤΟ. Την ίδια στιγμή η κυβέρνηση Παπανδρέου θεωρούσε ως πραγματική απειλή την Τουρκία και όχι την ΕΣΣΔ, και αξιολογούσε τις ανησυχίες του ΝΑΤΟ ως παρωχημένες και εν πολλοίς άσχετες προς την Ελλάδα.⁵⁰⁴ Σε ό,τι αφορά τις ελληνοτουρκικές διαφορές, οι ΗΠΑ απέφευγαν να πάρουν θέση, πράγμα που θεωρήθηκε από την Ελλάδα ως ενθάρρυνση προς την Τουρκία, παρότι σε ιδιωτικές συζητήσεις αμερικανοί αξιωματούχοι συμφωνούσαν με ελληνικές θέσεις.⁵⁰⁵ Η Ουάσινγκτον αρνήθηκε να μεσολαβήσει διπλωματικά στην ελληνοτουρκική διένεξη.⁵⁰⁶

Όσον αφορά το Κυπριακό, οι ΗΠΑ θεωρούσαν ως καταλληλότερη τη διαδικασία του διακοινοτικού διαλόγου υπό την αιγίδα του ΟΗΕ για εξεύρεση αμοιβαία αποδεκτής λύσης. Όπως φαίνεται και από μία από τις πολλές επιστολές Προέδρου των ΗΠΑ, του Ronald Reagan ημερομηνίας 25 Μαρτίου 1982, προς τον Πρόεδρο της Βουλής Thomas P. O'Neill και τον Πρόεδρο της Επιτροπής Εξωτερικών Σχέσεων της Γερουσίας Charles H. Percy, για την έκθεση για την κυπριακή διένεξη, οι ΗΠΑ στήριζαν τις προσπάθειες του ΓΓ του ΟΗΕ Waldheim για μια συμφωνημένη λύση και θεωρούσαν αναγκαία την ύπαρξη φαντασίας και ευελιξίας από τα δύο μέρη.⁵⁰⁷

⁵⁰³ Ο Κώνστας απαριθμεί ως αρχές της κυβερνητικής πολιτικής του ΠΑΣΟΚ στο Κυπριακό την προϋπόθεση της απόσυρσης των κατοχικών στρατευμάτων από την Κύπρο πριν διεξαχθεί διάλογος μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας για οποιοδήποτε θέμα, την αρχή ότι το Κυπριακό είναι διεθνές ζήτημα και όχι ελληνοτουρκικό ή διακοινοτικό και την ιδέα ότι η ισχύουσα κατάσταση πραγμάτων θα ωθούσε την Τουρκία στην προσφυγή στη βία και για την επίλυση άλλων διμερών προβλημάτων, βλ. Konstas, *ό.π.*, σ. 53. Κατά την άποψη του γράφοντος οι αρχές αυτές, όπως καταδεικνύουν τα γεγονότα, δεν τηρήθηκαν με συνέπεια ή δεν τηρήθηκαν καθόλου.

⁵⁰⁴ John O. Iatrides, "Beneath the Sound and the Fury: US Relations with the PASOK Government", *Greece 1981-89. ...*, σ. 158-159.

⁵⁰⁵ Στο ίδιο, σ. 156.

⁵⁰⁶ Στο ίδιο, σ. 161.

⁵⁰⁷ " Letter to the Speaker of the House and the Chairman of the Senate Foreign Relations Committee Reporting on the Cyprus Conflict", στο <https://www.reaganlibrary.gov/archives/speech/letter-speaker-house-and-chairman-senate-foreign-relations-committee-reporting-6>, τελευταία πρόσβαση 14.3.2023.

Στο βιβλίο του «Περίπλοκες Συμμαχίες. Η αμερικανική πολιτική στην Ελλάδα, την Τουρκία και την Κύπρο», ο Monteagle Stearns, γράφει ότι «η κυβέρνηση Ρήγκαν δεν σχεδίαζε σημαντικές κινήσεις στον χώρο των ελληνικών, τουρκικών και κυπριακών υποθέσεων». Σε αντίθεση με προηγούμενες αμερικανικές κυβερνήσεις που είχαν αναλάβει πρωτοβουλίες υψηλού επιπέδου για να διευθετήσουν διαφορές σε σχέση με το Αιγαίο και την Κύπρο, οι οποίες με εξαίρεση το Αμερικανοβρετανοκαναδικό Σχέδιο το 1978, ήταν πρωτοβουλίες πυροσβεστικού χαρακτήρα που αποσκοπούσαν να εμποδίσουν εχθροπραξίες μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας.⁵⁰⁸ Γενικά, όπως γραφεί σε άλλο σημείο ο Stearns σχετικά με τις συνομιλίες του Λήδρα Πάλας τον Αύγουστο του 1980, η πολιτική της Ουάσινγκτον καλυπτόταν πίσω από τον ΓΓ του ΟΗΕ, να αντιδρά στις επικρίσεις κατά της πολιτικής της «τονίζοντας τα ελπιδοφόρα – και μέχρι τώρα απατηλά – σημεία προόδου στις διακοινοτικές συνομιλίες [...]».⁵⁰⁹ Πάντως, τέσσερα χρόνια αργότερα, στον τρίτο γύρο των εκ του σύνεγγυς συνομιλιών το 1984, υπήρξε διάθεση της αμερικανικής κυβέρνησης για ανάμειξη. Ο Reagan ζήτησε από τον Ενρεν να προτρέψει τον Denκtas σε υποχωρήσεις.⁵¹⁰ Πολιτικοί και διπλωματικοί παράγοντες των ΗΠΑ, μεταξύ των οποίων και ο Reagan ο οποίος απέστειλε επιστολή προς τον Κυπριανού, είχαν ασκήσει πιέσεις και προς την ελληνική και την Ε/Κ πλευρά.⁵¹¹ Το ενδιαφέρον των ΗΠΑ, ο Παπανδρέου το απέδωσε στις ενέργειες του στο ΝΑΤΟ, ενώ ο Καραμανλής απέδωσε την πρόοδο στις ενέργειες του ίδιου και του Παπανδρέου προς τους Άγγλους και τους Αμερικανούς.⁵¹² Στην αμερικανική εμπλοκή αναφέρεται και ο Χριστοφής Οικονομίδης, ο οποίος γράφει ότι στον τρίτο γύρο ο Reagan είχε παρέμβει προς τον Ενρεν, και κατόπιν οδηγιών του τελευταίου ο Denκtas είχε προβεί σε υποχωρήσεις.⁵¹³

Όπως έχει καταδείξει σε έρευνά του ο Μάριος Ευριβιάδης, η εμπλοκή και η εκπόνηση του Προσχεδίου Πλαισίου Συμφωνίας (Draft Framework Agreement), «αποσκοπούσε στην εξυπηρέτηση αμερικανικών στρατηγικών σχεδιασμών στη Μέση

⁵⁰⁸ Monteagle Stearns, *Περίπλοκες Συμμαχίες. Η αμερικανική πολιτική στην Ελλάδα, την Τουρκία και την Κύπρο*, Αθήνα 1992, σ. 24-25.

⁵⁰⁹ Στο ίδιο, σ. 142.

⁵¹⁰ Χριστοδουλίδης, *Οι σχέσεις...*, σ. 165, σημ. 35.

⁵¹¹ Ζαχαράκης, *ό.π.*, σ. 276.

⁵¹² Στο ίδιο, σ. 276-277.

⁵¹³ Χριστοφής Οικονομίδης, *Η Απομυθοποιημένη Ιστορία του Κυπριακού τα Τελευταία 50 χρόνια*, Λευκωσία 1993, σ. 343.

Ανατολή με επίκεντρο την Άγκυρα». ⁵¹⁴ Επρόκειτο για προσπάθεια των ΗΠΑ να προωθήσουν την Τουρκία ως «αμερικανικό πληρεξούσιο», ώστε να καλύψει το κενό που άφηνε το Ιράν στην περιοχή. Για τον σκοπό αυτό, το Πεντάγωνο εκπόνησε ένα μεγαλεπήβολο δεκατριετές πρόγραμμα εξοπλισμού της Τουρκίας, της τάξης των 18 δισεκατομμυρίων δολαρίων. Οι ΗΠΑ προώθησαν ουσιαστικά τη στρατηγική αναβάθμιση της Τουρκίας, η οποία έλαβε το όνομα Δόγμα Wohlstetter. Το Κογκρέσο όμως συνέδεσε το ετήσιο ποσό με την πρόοδο στο Κυπριακό. Είχε δεσμεύσει ένα σημαντικό ποσό, το οποίο θα δινόταν μετά από την παράδοση του ελέγχου των Βαρωσίων στα Η.Ε. ως βήμα για την απόδοση στους νόμιμους κατοίκους. ⁵¹⁵ Επρόκειτο για την τροπολογία Pressler/ Biden Amendment που πέρασε στο νομοσχέδιο. Όπως τονίζει ο Ευρυβιάδης για να αρθεί η τροπολογία, η αμερικανική κυβέρνηση μέσω του Richard Pierce, υφυπουργού Άμυνας, εστίασε στο Κυπριακό, έχοντας υπόψη ότι έπρεπε είτε να υπάρξει πρόοδος στις συνομιλίες, την οποία θα πιστωνόταν η Άγκυρα, είτε να κατηγορηθεί η Λευκωσία ως αδιάλλακτη. Το Πεντάγωνο και το Υπουργείο Εξωτερικών αλλά και ο πρόεδρος των ΗΠΑ ανάλωσαν το μεγαλύτερο μέρος του 1984 στην επανέναρξη των συνομιλιών και το Υπουργείο Εξωτερικών κατάφερε να εντάξει στη «Γραμματεία του ΟΗΕ τους σχεδιασμούς της για ακύρωση της τροπολογίας Pressler/ Biden». ⁵¹⁶ Ο Κυπριανός στη Συνάντηση Κορυφής στη Νέα Υόρκη στις 17 Ιανουαρίου 1985, αρνήθηκε να υπογράψει προσχέδιο, αφού περιείχε κρίσιμα κενά για το χρονοδιάγραμμα αποχώρησης των κατοχικών στρατευμάτων, το εδαφικό και το προσφυγικό, τα οποία όπως σημειώνει ο Ευρυβιάδης «θα τύχαιναν κατοπινής διαπραγμάτευσης από μια “μεταβατική” κατάσταση που στην ουσία θα τερμάτιζε την υφιστάμενη υπόσταση του κυπριακού κράτους». Έτσι η κυπριακή πλευρά κατηγορήθηκε από τη Δύση ως αδιάλλακτη, ενώ η τουρκική προβλήθηκε ως «θιασώτης της ειρήνης». Τέλος, το Κογκρέσο πείστηκε για την καλή θέληση της Τουρκίας και καταψήφισε την τροπολογία. Ο Ευρυβιάδης συμπεραίνει ότι η ενασχόληση των ΗΠΑ με το Κυπριακό ήταν εργαλειακή σε σημείο «που κατέληξε στον εκφυλισμό των διαδικασιών επίλυσης του Κυπριακού μέσα από τα Ηνωμένα Έθνη». ⁵¹⁷ Την ευθύνη για την αποτυχία καταλογίσε στον Κυπριανό και

⁵¹⁴ Μάριος Λ. Ευρυβιάδης, «Οι στρατηγικές επιταγές των ΗΠΑ και η συνάντηση κορυφής του 1985», *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας...*, τόμ. 3, σ. 93.

⁵¹⁵ Στο ίδιο, σ. 95.

⁵¹⁶ Στο ίδιο, σ. 96.

⁵¹⁷ Στο ίδιο, σ. 95-96.

ο Cuéllar στο βιβλίο του.⁵¹⁸ Έχει υπογραμμιστεί ακόμη ότι οι ΗΠΑ θεώρησαν υπεύθυνο για την αποτυχία της πρωτοβουλίας και τον Παπανδρέου. Θεωρούσαν ότι είχε ασκήσει πίεση στην κυπριακή κυβέρνηση για να μην προβεί σε ορισμένες υποχωρήσεις.⁵¹⁹

Γενικά, δυνάμεθα να πούμε ότι η πολιτική και οι χειρισμοί του Παπανδρέου σε σχέση με το Κυπριακό έγιναν αντικείμενο κριτικής από τις ΗΠΑ, οι οποίες απέδωσαν το αδιέξοδο των συνομιλιών σε πιέσεις της ελληνικής κυβέρνησης προς την κυπριακή, ενώ προειδοποίησαν την Ελλάδα και την Κύπρο να μην αναμένουν από το Κογκρέσο ότι θα στηρίξει ξανά πολιτική κυρώσεων σε βάρος της Τουρκίας. Έστειλαν επίσης το μήνυμα ότι οι ενέργειες για διεθνοποίηση, οι κυρώσεις και ο περιορισμός της βοήθειας μπορεί να έχουν αντιπαραγωγικά αποτελέσματα, καθώς θα ανάγκαζαν την Τουρκία να σκληρύνει τη στάση της. Ακόμη προειδοποίησαν την Ελλάδα και την Κύπρο ότι σε περίπτωση πολεμικής σύρραξης στην Κύπρο, θα ηττούνταν και προειδοποιούσαν ότι ο χρόνος δεν λειτουργεί υπέρ της Κύπρου και ότι μία ισχυρή Τουρκία συνέφερε την Κύπρο και την Ελλάδα.⁵²⁰

Η εξωτερική πολιτική που επέλεξε να ακολουθήσει ο Παπανδρέου σε ζητήματα που δεν άπτονταν άμεσα των σχέσεων της Ελλάδας με τις ΗΠΑ και της Ελλάδας με τους λοιπούς εταίρους στο ΝΑΤΟ και την ΕΟΚ, έκαναν δυσκολότερες τις σχέσεις της Ελλάδας με τους συμμάχους της. Με τη στάση της η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ, δυσχέρανε την προσπάθειά της να προωθήσει τις θέσεις της στα ελληνοτουρκικά και το Κυπριακό. Η πολιτική ρητορεία της κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ ήταν επιθετική και κριτική προς τους δυτικούς εταίρους και όπως τονίζει ο Βούλγαρης, «αποτέλεσε αυτοτελώς παράγοντα όξυνσης ή τουλάχιστον ψύχρανσης των σχέσεων».⁵²¹ Το αντιαμερικανικό δόγμα του ΠΑΣΟΚ και οι συγκρουσιακές του τακτικές προσέθεσαν εκνευρισμό στις τεταμένες από το 1974 ελληνοαμερικανικές σχέσεις.⁵²² Ο Ιατρίδης τονίζει ότι η ιδεολογική πλατφόρμα και οι πολιτικές τακτικές του ΠΑΣΟΚ σε μεγάλο βαθμό στηρίχθηκαν στην κριτική του αμερικανικού

⁵¹⁸ Javier Pérez de Cuéllar, *Pilgrimage for peace: a Secretary-General's memoir*, New York 1997, σ. 225.

⁵¹⁹ Χριστοδουλίδης, *Οι σχέσεις...*, σ. 179-180, σημ.70. Και η Τ/Κ πλευρά κατηγόρησε τον Παπανδρέου ως υπεύθυνο για την αποτυχία της Συνάντησης υψηλού επιπέδου στις 17 Ιανουαρίου 1985. Προχωρώντας ένα βήμα παραπέρα αναφέρθηκε ότι όσο ο Παπανδρέου είναι στην εξουσία, οι ελπίδες για λύση είναι ελάχιστες, βλ. Λυγερός, *ό.π.*, σ. 96.

⁵²⁰ Van Coufoudakis, "Greece and the problem of Cyprus 1974-1986", *Greece on the Road ...*, σ. 123.

⁵²¹ Βούλγαρης, *Η Ελλάδα...*, σ. 223.

⁵²² Ιατρίδης, *ό.π.*, σ. 164.

καπιταλιστικού συστήματος και των πολιτικών των ΗΠΑ σχετικά με την Ελλάδα και τον υπόλοιπο κόσμο.⁵²³ Η παρουσία της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Πολιτική Συνεργασία (ΕΠΣ), την περίοδο της διακυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ, συχνά εξόργιζε τους εταίρους της λόγω της συγκρουσιακής πολιτικής που είχε ακολουθήσει σε ζητήματα που δεν σχετίζονταν άμεσα με τα εθνικά ζωτικά συμφέροντα της Ελλάδας. Οι μακροπρόθεσμες συνέπειες της παρουσίας αυτής ήταν αρνητικές για την εικόνα της Ελλάδας, ενώ μείωσαν την υπομονή της ΕΟΚ για τα πολιτικά και οικονομικά προβλήματα της χώρας.⁵²⁴ Η Ελλάδα έκανε συχνή χρήση του δικαιώματος της αρνησικυρίας, πράγμα που μείωνε τη συνοχή της ΕΟΚ σε ζητήματα εξωτερικής πολιτικής.⁵²⁵ Άξια αναφοράς είναι η στάση της Ελλάδας στο ζήτημα της κατάρριψης από την ΕΣΣΔ του νοτιοκορεατικού αεροσκάφους Boeing 747 τον Σεπτέμβριο του 1983, όταν είχε παραβιάσει τον εναέριο χώρο της ΕΣΣΔ. Η Ελλάδα που την περίοδο εκείνη είχε την προεδρία της Κοινότητας αντέδρασε χλιαρά με τις ήπιες δηλώσεις του υπουργού Εξωτερικών Χαραλαμπίου, ενώ στις 12 Σεπτέμβριο στη συνάντηση των υπουργών Εξωτερικών της ΕΟΚ, εμπόδισε σχέδιο απόφασης των Δέκα μελών της ΕΟΚ για καταδίκη της ΕΣΣΔ. Ακολούθως οι δηλώσεις του Χαραλαμπίου περιορίστηκαν στην έκφραση βαθιάς συγκίνησης για το συμβάν και την απώλεια ανθρωπίνων ζωών και στην προτροπή των Δέκα για διερεύνηση από τα αρμόδια διεθνή όργανα των συνθηκών του συμβάντος.⁵²⁶ Το βέτο αυτό της Ελλάδας συνιστούσε πλήγμα για την προσπάθεια της ΕΟΚ για κοινή εξωτερική πολιτική, και όπως έχει υπογραμμιστεί επρόκειτο για ένα γεγονός που συνέβαλε περισσότερο από οποιοδήποτε άλλο στη δημιουργία της εικόνας του αναξιόπιστου εταίρου για την Ελλάδα,⁵²⁷ ενώ η ελληνική κυβέρνηση μέσω της ΕΟΚ προσπαθούσε να κρατήσει ζεστό το ενδιαφέρον για το Κυπριακό και να προωθήσει τις θέσεις της.⁵²⁸

⁵²³ Στο ίδιο, σ. 156.

⁵²⁴ Susannah Verney, "From the 'Special Relationship' to Europeanism: PASOK and the European Community, 1981-89", *Greece 1981-89. ...*, σ. 144.

⁵²⁵ Στο ίδιο, σ. 142.

⁵²⁶ Ροζάκης, «Η ελληνική εξωτερική...», *Ιστορία του...*, σ. 374.

⁵²⁷ Verney, *ό.π.*, σ. 143.

⁵²⁸ Ο Ευάνθης Χατζηβασιλείου, «Οι ελληνικές κυβερνήσεις και το Κυπριακό, 1980-1989», *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας...*, τόμ. 3, σ. 103-104, γράφει ότι είναι συζητήσιμο το κατά πόσον η τακτική των διαφοροποιήσεων συμβάδιζε με τις προσπάθειες για «διεθνοποίηση» που αποτελούσε πυλώνα της πολιτικής της Αθήνας. Γράφει ακόμη ότι «αξίζει να μελετηθεί στο μέλλον, όταν θα δημοσιοποιηθούν τα στοιχεία, εάν αυτή η κατάσταση, διευκόλυνε, τελικά, την ανακήρυξη του Τ/Κ ψευδοκράτους στις 15 Νοεμβρίου 1983, στην κορύφωση τούτης της απομόνωσης».

Η Ελλάδα έχασε ευκαιρίες να προωθήσει το Κυπριακό και τις θέσεις της σχετικά με τα ελληνοτουρκικά και σε πρακτικό επίπεδο. Η περίπτωση του πολέμου των Φώκλαντ το 1982 είναι χαρακτηριστική.⁵²⁹ Η εισβολή της Αργεντινής στα Νησιά Φώκλαντ, τα οποία αποτελούσαν έδαφος της Βρετανίας, παρείχε στην Ελλάδα την ευκαιρία να επιδείξει αλληλεγγύη στα πλαίσια της ΕΟΚ προς τη Βρετανία, της οποίας τα σύνορα είχαν παραβιαστεί, πράγμα το οποίο μπορούσε να δημιουργήσει προηγούμενο για την Ελλάδα που αντιμετώπιζε την εξωτερική απειλή της Τουρκίας, με δεδομένη την τουρκική κατοχή στην Κύπρο και τη θέση της Ελλάδας για επίλυση του Κυπριακού στα πλαίσια του ΟΗΕ. Η Ελλάδα αν και υπέγραψε τη δήλωση της Ευρωπαϊκής Πολιτικής Συνεργασίας για καταδίκη της Αργεντινής, απέχε από την ψηφοφορία στον ΟΗΕ. Η στάση αυτή όπως αναφέρει η Verney, σπατάλησε την καλή διάθεση της Βρετανίας και στέρησε την ευκαιρία στην Ελλάδα να προωθήσει τη θέση για να διασφαλίσει εγγυήσεις σε θέματα ασφάλειας από την ΕΟΚ, όπως ζητούσε από το ΝΑΤΟ.⁵³⁰

Μνεία οφείλεται και στο ζήτημα της διαπραγμάτευσης για τις αμερικανικές βάσεις στην Ελλάδα. Ο Ιατρίδης αναφέρει ότι για την παραμονή των βάσεων η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ ανέμενε να λάβει συγκεκριμένα ανταλλάγματα από τις ΗΠΑ, όπως ήταν η συνεχής αμερικανική υποστήριξη για τον ανεφοδιασμό και τον εκσυγχρονισμό των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων, η γενικότερη στρατιωτική βοήθεια, ενώ η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ προσπάθησε να εξασφαλίσει έγκριση των ελληνικών αιτημάτων σχετικά με τις εντολές, τις ασκήσεις και τα επιχειρησιακά σχέδια του ΝΑΤΟ για το Αιγαίο. Συν τοις άλλοις, στόχευε στο να εξασφαλίσει επίσημη εγγύηση κατά της τουρκικής επιθετικότητας. Όπως συμπληρώνει ο Ιατρίδης, το διαπραγματευτικό χαρτί της Ελλάδας ήταν η απειλή για κλείσιμο των αμερικανικών βάσεων και για περαιτέρω αποσύνδεση των ενόπλων δυνάμεων της Ελλάδας από το ΝΑΤΟ. Η κυβέρνηση του Παπανδρέου κατανόησε όμως ότι η απειλή αυτή ήταν αναξιόπιστη, αφού θα ισοδυναμούσε με ακόμη μεγαλύτερη απομόνωση της Ελλάδας στην αντιπαράθεση της με την Τουρκία, ενώ ο κίνδυνος να μεταφέρουν οι ΗΠΑ τις βάσεις αλλού ήταν

⁵²⁹ Βερέμης, *ό.π.*, σ. 138.

⁵³⁰ Verney, *ό.π.*, σ. 142. Έχει πάντως τονιστεί ότι σχετικά με αυτό το γεγονός, ότι στο ΠΑΣΟΚ, προέκυψε «διχασμός ανάμεσα στην τριτοκοσμική καρδιά και στο ευρωπαϊκό του μυαλό» και ότι στην επιχειρηματολογία της Αργεντινής περί γειτνίασης των Φώκλαντ με την Αργεντινή υπήρχε αναλογία με τη δικαιολόγηση της τουρκικής εισβολής στην Κύπρο και βάσει τούτου το ΠΑΣΟΚ δεν μπορούσε να ακολουθήσει φιλο-τριτοκοσμική πολιτική στο θέμα. Βλ. Θεωρής Α. Κουλουμπής, «Δομές και Διαμόρφωση της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής 1974-1987», *Σύγχρονη Ελληνική Εξωτερική Πολιτική*, τόμ. Α', Αθήνα-Κομοτηνή 1989, σ. 57-78.

ορατός. Ένα τέτοιο ενδεχόμενο θα σήμαινε επί του πρακτέου ότι η Ελλάδα θα στερείτο στρατιωτικής βοήθειας.⁵³¹ Οι έγκυρες αμερικανικές εφημερίδες θεωρούσαν ότι σε περίπτωση που προβάλλονταν από την Ελλάδα υπέρογκα ή παράλογα αιτήματα ή αν έκλειναν οριστικά οι βάσεις, τότε θα μεταφέρονταν στην Τουρκία.⁵³² Παράλογο αντάλλαγμα θεωρείτο, μεταξύ άλλων η «άσκηση αμερικανικής πίεσης προς την Τουρκία για το Κυπριακό».⁵³³

Είναι εμφανές με βάση τα παραπάνω ότι οι διαπραγματευτικές δυνατότητες ήταν περιορισμένες, σε μια περίοδο που η ελληνική εξωτερική πολιτική αντιμετώπιζε μεγάλες δυσκολίες όπως ήταν η συνεχής αναβάθμιση του γεωπολιτικού βάρους της Τουρκίας. Παρά τις αλλαγές στο ύφος και στον τόνο και παρά τη μεταβολή της ελληνικής επιχειρηματολογίας για το Κυπριακό και τα ελληνοτουρκικά, τα περιθώρια για να μεταστραφούν κυρίως οι δυτικοί, οι ανατολικοί και οι αδέσμευτοι υπέρ των ελληνικών θέσεων ήταν στενά.⁵³⁴

Έχει τονιστεί, ότι παρά τη συγκρουσιακή τακτική του Παπανδρέου και την προσπάθειά του να επαναπροσδιορίσει τις ελληνοαμερικανικές σχέσεις, η θεμελιώδης ασυμμετρία δύναμης που τις χαρακτήριζε δεν μπορούσε να αλλάξει.⁵³⁵ Αν και βραχυπρόθεσμα ο αντίκτυπος της στάσης του ΠΑΣΟΚ για τις ελληνοαμερικανικές σχέσεις ήταν αρνητικός, μακροπρόθεσμα ο διάλογος τη δεκαετία του 1980 ώθησε τα δύο μέρη, την Αθήνα και την Ουάσινγκτον να αντιληφθούν ότι τα συμφέροντά τους συχνά διέφεραν. Και ως εκ τούτου δεν μπορούσαν να προσδοκούν την υποστήριξη ο ένας από τον άλλο, παρά μόνο σε πολύ συγκεκριμένους τομείς. Η Ελλάδα αντιλήφθηκε ότι δεν μπορούσε να εξασφαλίσει την αμερικανική υποστήριξη στη διαμάχη της με την Τουρκία, ενώ η χρησιμότητα της Ελλάδας για τα θέματα συλλογικής ασφάλειας που απασχολούσαν τις ΗΠΑ, ήταν αμφίβολη για την υπερδύναμη. Για αυτό και η σημασία των ελληνοαμερικανικών σχέσεων μειώθηκε την δεκαετία του 1980.⁵³⁶ Πρέπει ακόμη να αναφερθεί, ότι για τους περισσότερους αξιωματούχους στα κλιμάκια άσκησης της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής, ο

⁵³¹ Iatrides, *ό.π.*, σ. 162-163.

⁵³² Γιάννης Γ. Βαληνάκης, *Θέματα εξωτερικής πολιτικής*, Θεσσαλονίκη 1987, σ. 190.

⁵³³ Στο διαμορφωθέν ελληνικό πλαίσιο με τις προϋποθέσεις λειτουργίας των βάσεων δεν περιλαμβανόταν πρόνοια για το Κυπριακό. Βλ. στο ίδιο, σ. 197.

⁵³⁴ Βούλγαρης, *Η Ελλάδα...*, σ. 233.

⁵³⁵ Iatrides, *ό.π.*, σ. 160.

⁵³⁶ Στο ίδιο, σ. 165.

Παπανδρέου θεωρείτο «ένας επικίνδυνος οπορτουνιστής, ένας ανεύθυνος ταραχοποιός ή αριστερός ιδεολόγος».⁵³⁷

Παρόμοια άποψη για τον Ανδρέα Παπανδρέου, είχε και ο Τούρκος πρωθυπουργός Turgut Özal (1983-1987), ο οποίος τον θεωρούσε «απατεώνα». Οι Τούρκοι απέναντι στην κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ ήταν υποψιασμένοι, λόγω του συνδυασμού των διακηρύξεών του και της ρεαλιστικής του πολιτικής και φοβούνταν ότι οι δυτικοί θα έδειχναν μεγαλύτερη ευαισθησία για τα ελληνικά συμφέροντα για να εξευμενίσουν το «κακό παιδί της συμμαχίας» και έτσι θα επηρεάζονταν αρνητικά τα συμφέροντα της Τουρκίας, όπως αναφέρει ο Κουφουδάκης.⁵³⁸ Οι Τούρκοι γενικά εργάστηκαν για να εξουδετερώσουν την ελληνική πολιτική και αύξησαν την πίεση και τις διεκδικήσεις τους.⁵³⁹

Σε ό,τι αφορά το Κυπριακό το οποίο αποτελεί το βασικό αντικείμενο της παρούσας μελέτης, αξίζει να σταθεί κανείς στο πώς συνδέθηκε με το ευρύτερο πεδίο των ελληνοτουρκικών. Ο Σωτήρης Ριζάς γράφει: «Το Κυπριακό απετέλεσε θέμα προτεραιότητας της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής από το 1954 έως το 1974. Μετά την Κυπριακή κρίση και τη Μεταπολίτευση του 1974 παρέμεινε στην ατζέντα της εξωτερικής πολιτικής, αλλά δεν ήταν πλέον πρωταρχικό ζήτημα».⁵⁴⁰ Ο Ριζάς σημειώνει επίσης, ότι «Η κυπριακή κρίση δημιούργησε όμως και μια νέα κατάσταση στις διμερείς ελληνοτουρκικές σχέσεις. Συνεργούν στο πλαίσιο αυτό η εξέλιξη των επιχειρήσεων στην Κύπρο και η ανάδυση της διαφωνίας για θέματα που αφορούν το Αιγαίο. Αν το Κυπριακό είναι ένα θέμα υπολειπομένου αλυτρωτισμού για ορισμένους ή αντι-ιμπεριαλισμού για άλλους, το Αιγαίο αφορά θέματα κυριαρχίας και ακεραιότητας της ελληνικής επικράτειας. Η αξίωση της Αθήνας να είναι το εθνικό κέντρο έπαυσε. Οι κυβερνήσεις του ΠΑΣΟΚ επεδείκνυαν βέβαια μεγαλύτερο ενδιαφέρον για την Κύπρο –προβλήθηκε μάλιστα κάποια στιγμή και ο Ενιαίος Αμυντικός Χώρος- αλλά το Αιγαίο παρέμεινε το πρωταρχικό ενδιαφέρον ασφαλείας της Ελλάδας».⁵⁴¹ Ο γράφων συμφωνεί με τη θέση του Ριζά.

⁵³⁷ Στο ίδιο, σ. 156-157.

⁵³⁸ Coufoudakis, "PASOK and Greek...", *Greece 1981-89. ...*, σ. 171.

⁵³⁹ Βούλγαρης, *Η Ελλάδα...*, σ. 235.

⁵⁴⁰ Σωτήρης Ριζάς, «Κυπριακό, Ελληνοτουρκικές σχέσεις και Πολιτική», *Ο μεγάλος μετασχηματισμός. Κράτος και πολιτική στην Ελλάδα του 20^{ου} αιώνα*, Αθήνας 2020, σ. 79.

⁵⁴¹ Στο ίδιο, σ. 89.

Όπως έχουμε δει παραπάνω, κατά την περίοδο που το ΠΑΣΟΚ βρισκόταν στην αντιπολίτευση, το Κυπριακό κατείχε περίοπτη θέση στο ιδεολογικοπολιτικό αφήγημά του. Ο ίδιος ο Παπανδρέου συνέδεε τις τυχόν συνέπειες μίας κακής λύσης για τον κυπριακό ελληνισμό στο Κυπριακό με μελλοντικές αρνητικές εξελίξεις σε Αιγαίο και Θράκη, αφού η Τουρκία θα προέβαλλε νέες απαιτήσεις. Συναρτούσε ουσιαστικά το μέλλον του ελληνικού κράτους με το μέλλον της Κύπρου. Ο Γιάννος Κρανιδιώτης έχει αναφέρει για τον Παπανδρέου ότι «Το Κυπριακό αποτελούσε πάντα ένα από τα βασικά θέματα αναφοράς στον τρόπο που συγκροτούσε τη σκέψη του και οικοδομούσε τη στρατηγική του στα ζητήματα εξωτερικής πολιτικής» και ότι το ενδιαφέρον και η ευαισθησία του για το ζήτημα συνδεόταν με την ευρεία αντίληψη που είχε για τον ελληνισμό και για τον ρόλο του έξω από τα όρια του ελληνικού κράτους. Ο Κρανιδιώτης συμπληρώνει ότι για τον Παπανδρέου, η Κύπρος αποτελούσε μέρος ενός ευρύτερου ελληνικού χώρου, το μέλλον του οποίου συνδέεται με τον ρόλο του ελληνισμού στην περιοχή.⁵⁴²

Ο σοσιαλιστής πολιτικός εκτός από το γεγονός ότι εφήρμοσε ένα λόγο και ένα τόνο διαφορετικό από τις κυβερνήσεις της ΝΔ, πράγμα το οποίο επηρεάζει την εικόνα αλλά και την εξέλιξη των διεθνών σχέσεων των χωρών, επιδίωξε και σε πρακτικό επίπεδο ενεργότερη εμπλοκή από τις κυβερνήσεις της ΝΔ στο Κυπριακό. Επί του πρακτέου το Κυπριακό τέθηκε ψηλά στην ατζέντα της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής. Το γεγονός τεκμηριώνεται από τις διαστάσεις του «Δόγματος της συμπαράταξης», δηλαδή την ανάληψη διπλωματικών πρωτοβουλιών για τη διεθνοποίηση του Κυπριακού, το άνοιγμα της συζήτησης για αναβάθμιση της στρατιωτικής συνεργασίας Ελλάδας και Κύπρου και από την ιδέα της ελληνικής κυβέρνησης περί «συναπόφασης», η οποία προκάλεσε κρίσεις στις σχέσεις των δύο κρατών.

Αξιοσημείωτος επίσης, είναι ο τρόπος με τον οποίο το Κυπριακό ζήτημα εντάχθηκε στο πλαίσιο ελληνοτουρκικών σχέσεων και το πώς συνδέθηκε με την εξέλιξη τους. Η πορεία των διμερών σχέσεων της Ελλάδας και της Τουρκίας την περίοδο 1981-1985, αντανακλάται από την πορεία του διαλόγου σε διπλωματικό επίπεδο, τη διακοπή και το πάγωμά του. Στο σημείο αυτό, ο γράφων οφείλει να ξεκαθαρίσει ότι η εξέλιξη του διάλογου ανάμεσα στα δύο κράτη τη συγκεκριμένη περίοδο ήταν αποτέλεσμα της

⁵⁴² Κασκάνης, ό.π., σ. 125.

επιλογής του ελληνικού κράτους. Οι χειρισμοί του Παπανδρέου στο πεδίο αυτό χαρακτηρίζονται από σκαμπανεβάσματα, πειραματισμό και αυθορμητισμό.

Στις 15 Νοεμβρίου 1983, ο κατοχικός ηγέτης Rauf Denktaş ανακήρυξε μονομερώς τα κατεχόμενα εδάφη ως κράτος, με την ονομασία «Τουρκική Δημοκρατία Βορείου Κύπρου». Η λεγόμενη «ΤΔΒΚ» αναγνωρίστηκε μόνον από την Τουρκία. Μετά από την ενέργεια αυτή της Τουρκίας, η ελληνική κυβέρνηση διέκοψε τον διάλογο. Οι όροι που είχε θέσει για επανέναρξή του ήταν η ανάκληση της αναγνώρισης, η αποχώρηση των τουρκικών στρατευμάτων από την Κύπρο και ο τερματισμός όλων των προκλητικών ενεργειών της Τουρκίας. Μετά από αυτή την κίνηση της ελληνικής κυβέρνησης, όπως αναφέρει ο Συρίγος, «οι επαφές των δύο κρατών περιορίστηκαν στις διπλωματικές διακοινώσεις διαμαρτυρίας που επέδιδαν τα Υπουργεία Εξωτερικών στους επικεφαλής των διπλωματικών αποστολών της άλλης χώρας».⁵⁴³

Το ιστορικό του διαλόγου ανάμεσα στην Ελλάδα και την Τουρκία μέχρι τη διακοπή του Νοέμβριου 1983 καταδεικνύει, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, ότι ο διάλογος πέρασε από σκαμπανεβάσματα. Πρώτος σταθμός ήταν ο Οκτώβριος του 1981, όταν η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ, μετά τη νίκη του σοσιαλιστικού κόμματος στις εκλογές ανακοίνωσε ότι θα διέκοπτε τον διάλογο λόγω του ότι η Τουρκία προέβαινε σε συνεχείς προκλήσεις στο Αιγαίο, γεγονός που είχε δημιουργήσει τεταμένο κλίμα. Έπειτα, τον Νοέμβριο του 1981, ο Παπανδρέου εξαίρεσε το θέμα της οριοθετήσεως της υφαλοκρηπίδας από τις διμερείς διαπραγματεύσεις και η Τουρκία εδύνατο αν το επιθυμούσε να προσφύγει στο Διεθνές Δικαστήριο για την επίλυση του θέματος. Η άποψη του Παπανδρέου ήταν ότι ο διάλογος είναι χρήσιμος όταν δεν συνδέεται με την απώλεια κυριαρχικών δικαιωμάτων, όπως επίσης ρυθμίσεων ή δικαιοδοσιών που απορρέουν από διεθνείς συμφωνίες. Με βάση την άποψη του Παπανδρέου, ότι ο διάλογος δεν είχε αντικείμενο, διακόπηκε.⁵⁴⁴ Η επικοινωνία ανάμεσα στα δύο κράτη γινόταν μέσω του πρέσβη της Τουρκίας στην Αθήνα, ο οποίος από τον Απρίλιο του 1982 είχε ως συνομιλητή τον υφυπουργό Εξωτερικών της Ελλάδας, Γιάννη Καψή.⁵⁴⁵

Από τον Ιανουάριο του 1982 ο Παπανδρέου αλλάζει τη στάση του. Σε συζήτηση που είχε με τον Πέτρο Μολυβιάτη, ζήτησε να έχει τη συμβουλή του Καραμανλή για τον τρόπο με τον οποίο θα μπορούσε να ξεκινήσει ο ελληνοτουρκικός διάλογος και ποια

⁵⁴³ Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές...*, σ. 369.

⁵⁴⁴ Στο ίδιο, σ. 365.

⁵⁴⁵ Στο ίδιο, σ. 367.

μορφή μπορούσε να λάβει. Ο ίδιος ο Μολυβιάτης απάντησε εκ μέρους του Καραμανλή ότι πρώτα έπρεπε με μια συμφωνία κυρίων να σταματούσε η εκατέρωθεν ανταλλαγή δηλώσεων και ανακοινώσεων και ακολούθως να επανάρχιζε σε καλό κλίμα ο διάλογος. Ο Παπανδρέου ζήτησε από τον Μολυβιάτη να βολιδοσκοπήσει τον Τούρκο πρόεδρο. Της συνάντησης Παπανδρέου-Μολυβιάτη είχε προηγηθεί νύξη του Stearns για την ανάγκη ελληνοτουρκικού διαλόγου στον Καραμανλή.⁵⁴⁶ Πρέπει να συνυπολογιστεί ότι ο Καγκελάριος της Δυτικής Γερμανίας, Helmut Schmidt (1974-1982) είχε πει στο Παπανδρέου κατά τη συνάντησή τους στη Βόννη, στις 2 Φεβρουαρίου, ότι πρέπει να λάβει πιο σοβαρά υπόψη τα συλλογικά συμφέροντα του NATO και να αναζητήσει την επίλυση των διμερών διαφορών με την Τουρκία με απευθείας συνομιλίες. Της επίσκεψης Παπανδρέου στη Δυτική Γερμανία, είχαν προηγηθεί αμερικανικές τάσεις για εξώθηση της Ελλάδας σε αποχώρηση από το NATO, λόγω των διαλυτικών και προκλητικών ενεργειών του Παπανδρέου, τάσεις στις οποίες αντιτάχτηκε ο Schmidt, σύμφωνα με αναφορές του ίδιου. Προηγήθηκε επίσης, και μια δήλωση από τον ολλανδό ΓΓ του NATO, Joseph Luns (1971-1984), ο οποίος τόνισε δημόσια στις 15 Ιανουαρίου, ότι «το NATO δύναται να ζήσει με μια Ελλάδα, ήτις τηρεί αρνητικήν στάσιν, επειδή η χώρα αυτή είναι ασήμαντος».⁵⁴⁷

Η Ελλάδα πρότεινε στην Τουρκία τον Μάρτιο του 1982 τη διεξαγωγή μη δεσμευτικού διαλόγου. Η πρώτη συνάντηση έλαβε χώρα στο Λουξεμβούργο τον Μάιο του 1982, στη σύνοδο του NATO, ανάμεσα στους υπουργούς Εξωτερικών των δύο χωρών. Ως όρος για τη διεξαγωγή του διαλόγου, τέθηκε η συνομολόγηση συμφωνίας αποφυγής προκλήσεων. Το λεγόμενο μορατόριουμ όπως το αποκάλεσε ο Παπανδρέου. Οι Τούρκοι το ονόμασαν «συμφωνία κυρίων». Έτσι θα δημιουργείτο το κατάλληλο κλίμα για να επαναρχίσει ο διάλογος ανάμεσα στους υπουργούς Εξωτερικών για τα «διάφορα διμερή ζητήματα». Πρέπει να σημειωθεί ότι η κάθε πλευρά ερμήνευε διαφορετικά το τι εστί πρόκληση. Η τουρκική πλευρά θεωρούσε πρόκληση τις έρευνες στην υφαλοκρηπίδα και η ελληνική πλευρά τις παραβιάσεις του ελληνικού εναερίου χώρου και των κανόνων εναερίου κυκλοφορίας στο Αιγαίο. Όπως σημειώνει ο Συρίγος, το μορατόριουμ παραβιαζόταν επί μήνες και οι δύο χώρες ανανέωναν την ισχύ του.⁵⁴⁸ Πριν από τη συνάντηση ανάμεσα στους υπουργούς Εξωτερικών, Γιάννη Χαραλαμπίδου και İltar Türkmen που είχε προγραμματιστεί

⁵⁴⁶ Σβολόπουλος (γεν. επιμ.), *Κωνσταντίνος Καραμανλής: Αρχείο...*, τόμ.12, σ. 157-158.

⁵⁴⁷ Μανουσάκης, *ό.π.*, σ. 150-151.

⁵⁴⁸ Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές...*, σ. 367, όπου και η πορεία του μορατόριουμ.

για τις αρχές Δεκεμβρίου του 1982, λόγω του ότι ο ελληνικός εναέριος χώρος παραβιάστηκε 23 φορές, το μορατόριουμ τερματίστηκε, και η Ελλάδα ανακοίνωσε ότι για την επανάληψη του διαλόγου έπρεπε να προηγηθεί νέο μορατόριουμ, γιατί δεν μπορεί να συζητά τη στιγμή που τουρκικά μαχητικά προβαίνουν σε παραβιάσεις.⁵⁴⁹ Μετά από νέες συναντήσεις των υπουργών Εξωτερικών στο Στρασβούργο τον Απρίλιο του 1983 και στο Παρίσι τον Ιούνιο του 1983, και ενώ οι παραβιάσεις δεν είχαν τερματισθεί, αποφασίστηκε η έναρξη διαλόγου για ζητήματα δευτερεύουσας σημασίας (τουριστικά, οικονομικά κλπ). Διεξήχθη μόνο μία συνάντηση και αυτή στην Άγκυρα τον Ιούλιο του 1983, αφού τον Νοέμβριο ακολούθησε η ανακήρυξη του ψευδοκράτους.⁵⁵⁰

Ο Βαληνάκης τονίζει ότι οι κυβερνήσεις μετά το 1981 φαίνονταν να πιστεύουν ότι η δημιουργία και μόνο ευνοϊκού διεθνούς κλίματος μπορούσε να αναγκάσει την Τουρκία να αναθεωρήσει τις διεκδικήσεις στο Αιγαίο και βάσει τούτου ο διάλογος δεν είχε νόημα, ενώ μπορούσε να αποβεί και επικίνδυνος για το status quo στο Αιγαίο. Σημειωτέον ότι το διεθνές κλίμα θα διαμορφωνόταν μέσω συστηματικής και πολύπλευρης ενημέρωσης των ξένων χωρών και θα προκαλούσε πιέσεις στην Τουρκία. Παρόλα αυτά, επί του πρακτέου οι κυβερνήσεις του ΠΑΣΟΚ αναγνώρισαν την ανάγκη κάποιου είδους διαλόγου, ο οποίος πήρε τη μορφή ενός μορατόριουμ.⁵⁵¹ Ο Παπανδρέου επέλεξε από τις πρώτες μέρες της διακυβέρνησής του να σκληρύνει τη στάση του απέναντι στην Τουρκία. Η απόφασή του το 1981 λήφθηκε με κριτήριο το Αιγαίο και την ακεραιότητά του αλλά και την προάσπιση των ελληνικών συμφερόντων σχετικά με τον εναέριο χώρο και την Περιοχή Πληροφοριών Πτήσεων.⁵⁵² Έπειτα από δύο προσπάθειες διεξαγωγής κάποιας μορφής διαλόγου ακολούθησαν ισάριθμες διακοπές του από την κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ, αφού προηγήθηκαν κάθε φορά συνεχείς παραβιάσεις του ελληνικού εναερίου χώρου από τουρκικά μαχητικά. Οι μεταβολές αυτές που σημειώθηκαν μέσα σε λίγους μήνες αποτελούν ένδειξη του αυθορμητισμού της κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ και του Παπανδρέου. Η διακοπή του διαλόγου συνδέθηκε ξεκάθαρα με το Κυπριακό, όπως και οι δύο από τους τρεις όρους που είχε θέσει η ελληνική κυβέρνηση για την

⁵⁴⁹ Στο ίδιο, σ. 368.

⁵⁵⁰ Στο ίδιο, σ. 368-369.

⁵⁵¹ Γιάννης Γ. Βαληνάκης, *Εισαγωγή στην ελληνική εξωτερική πολιτική 1949-1988*, Θεσσαλονίκη 1989, σ. 194.

⁵⁵² Κατά την αγγλική ορολογία, Flight Information Region (FIR).

επανεναρξή του. Ο όρος της αποχώρησης των κατοχικών στρατευμάτων αποτελούσε ενδιαφέρον στοιχείο αφού δεν συνδεόταν τόσο άμεσα με την αποσχιστική ενέργεια που αποτέλεσε την αιτία για τη διακοπή του διαλόγου. Όσο άμεσα συνδεόταν δηλαδή, ο όρος της αποκήρυξης του ψευδοκράτους με την αποσχιστική ενέργεια. Στο σημείο αυτό η ελληνική κυβέρνηση είχε επιλέξει να σκληρύνει ακόμη περισσότερο τη στάση της απέναντι στην Τουρκία. Επίσης, έθετε εκ νέου ενώπιον της διεθνούς κοινότητας και πρωτίστως των δυτικών συμμάχων, ένα θέμα το οποίο θεωρούσε υψίστης σημασίας για την πορεία του Κυπριακού. Με βάση τα γραφόμενα του Ζαχαράκη, στις 17 Νοεμβρίου στην συνάντηση του Παπανδρέου με τον Κυπριανού, «κρίθηκε προσφορότερο να μελετηθεί το ‘’ρισκαρισμένο’’, κατά τον Πρωθυπουργό, μέτρο της διακοπής των ε/τ σχέσεων, που θα προκαλέσει προβλήματα στο ΝΑΤΟ και που ο Κυπριανού είχε σκεφθεί, αλλά ‘’δεν είχε τολμήσει να προτείνει’!’ Κατόπιν, όμως, εισηγήσεως του Πρωθυπουργού, συμφώνησε να υπαινωχθεί το ενδεχόμενο αυτό στους Άγγλους και τους Αμερικάνους σαν ‘’διαρροή’’, ώστε να φανεί ότι ‘’τους πουλάει εκδούλευση’!’». ⁵⁵³ Για τον Κουφουδάκη η απόφαση του Παπανδρέου να μην διακόψει τις διπλωματικές σχέσεις με την Τουρκία, θεωρήθηκε πράξη πραγματισμού. ⁵⁵⁴

Ο Συρίγος σημειώνει για την εξωτερική πολιτική της κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ και του Παπανδρέου έναντι της Τουρκίας, ότι εμπεριείχε ένα νέο στοιχείο. Τη «σύνδεση οποιασδήποτε προόδου στις σχέσεις Ελλάδος-Τουρκίας με το Κυπριακό». Τονίζει ακόμη ότι το βασικό χαρακτηριστικό της πρώτης περιόδου της διακυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ, δηλαδή η αποφυγή οποιοδήποτε διαλόγου με την Τουρκία, «συνοδευόταν από λεονταρισμούς χωρίς αντίκρισμα για λογικές ενέργειες, όπως οι διμερείς συνομιλίες». Συμπληρώνει τέλος, ότι «Ο διάλογος της περιόδου 1976-1981, που είχε επανειλημμένως καταγγελθεί από τον Παπανδρέου, μπορεί να μην απέφερε κάποιο απότέλεσμα, με την εξαίρεση της άρσεως της ΝΟΤΑΜ 714, αποτελούσε όμως μια δικλείδα εκτονώσεως, που σε γενικές γραμμές απέτρεπε τις εντάσεις από παρανόηση. Η επιλογή του μη διαλόγου με την Τουρκία μετά το 1981 αποτελούσε ιδεολογική θέση, που δεν κάλυπτε όμως το κενό στρατηγικής». Η μη ύπαρξη διαλόγου και διαύλων επικοινωνίας είχε ως αποτέλεσμα, οι ΗΠΑ και το ΝΑΤΟ να αναλάβουν ρόλο διαμεσολαβητή, κάτι στο οποίο δεν αποσκοπούσε ο ΠΑΣΟΚ. Το

⁵⁵³ Ζαχαράκης, *ό.π.*, σ. 229.

⁵⁵⁴ Coufoudakis, "PASOK and Greek...", *Greece 1981-89. ...*, σ. 172.

σημαντικότερο αποτέλεσμα της μη ύπαρξης διαλόγου ήταν η κρίση του Μαρτίου του 1987, όταν «Το τουρκικό κατεστημένο βρήκε την ευκαιρία να δώσει ένα “νομιμοποιημένο” μάθημα στην Ελλάδα μέσα από θερμό επεισόδιο είτε να οδηγήσει σε διάλογο εφ’ όλης της ύλης».⁵⁵⁵ Η απουσία διαλόγου στην προκειμένη περίπτωση είχε προκαλέσει παρερμηνείες.⁵⁵⁶ Συμπερασματικά, οι επιλογές του Παπανδρέου στο θέμα του διαλόγου και η σκλήρυνση της στάσης της Ελλάδας δεν κατάφεραν να αναγκάσουν την Τουρκία να αναθεωρήσει τις θέσεις της στα ελληνοτουρκικά και το Κυπριακό, και όπως συνάγεται ούτε οδήγησαν τη Δύση, υπό την πίεση των μέτρων της Ελλάδας, να αναγκάσει την Τουρκία σε υποχωρήσεις.

Ανακεφαλαίωση- Συμπεράσματα

Ο Ανδρέας Παπανδρέου αποτελεί ένα μεγάλο και σημαντικό κεφάλαιο για τη σύγχρονη ελληνική ιστορία και για την πορεία του Κυπριακού. Υπήρξε μία προσωπικότητα που προώθησε διαφορετική προσέγγιση για τις ελληνοτουρκικές σχέσεις και για το Κυπριακό, σε σχέση με τις πρότερες πολιτικά συντηρητικές κυβερνήσεις της Μεταπολίτευσης. Αυτοπροβλήθηκε ο ίδιος και το κόμμα του ως ο φορέας της «Αλλαγής» στην Ελλάδα. Ενέταξε το Κυπριακό στο πλέγμα των ελληνοτουρκικών σχέσεων και το συνέδεσε με τις εξελίξεις στο Αιγαίο και τη Δυτική Θράκη. Βάσει της τουρκικής απειλής που προέβαλε και που αποτελούσε σημείο αναφοράς στον εθνικισμό της παράταξής του, απέρριψε ως αντιπολίτευση το πλαίσιο λύσης της ΔΔΟ ως διχοτομικής και καταστροφικής για τα ευρύτερα συμφέροντα του ελληνισμού, αλλά και τη μεθοδολογία του διακοινοτικού διαλόγου, ενόσω συνεχιζόταν η παρουσία κατοχικών στρατευμάτων στην Κύπρο. Η παραμονή του status quo αποτελούσε για τον Παπανδρέου ιδανικότερη λύση από την επίτευξη λύσης σε συμπεφωνημένη βάση υπό τις ισχύουσες τότε διεθνείς πολιτικές συνθήκες. Επί τούτου είχε προβάλει την ιδέα της αναμονής. Οι απόψεις του στο Κυπριακό σχετίζονταν άρρηκτα με τον εθνικισμό, τον τριτοκοσμικό εθνικισμό, τον αντιαμερικανισμό και τον λαϊκισμό της παράταξής του.

Η άνοδός του στην εξουσία το 1981 αποτέλεσε θεωρητικά ευκαιρία για να χειριστεί το Κυπριακό, όπως ο ίδιος προσδοκούσε. Όπως έχει αναφερθεί κατά την πρώτη

⁵⁵⁵ Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές...*, σ. 400-401.

⁵⁵⁶ Στο ίδιο, σ. 379.

τετραετία (1981-1985) της παρουσίας του στον πρωθυπουργικό θώκο έδειξε διάθεση μίας αμεσότερης εμπλοκής στο Κυπριακό. Η εμπλοκή του αυτή υπήρξε δυσδιάστατη. Ο Παπανδρέου παρήγαγε μια συγκεκριμένη στρατηγική την οποία επιχείρησε να εφαρμόσει σε συνεργασία με τη Λευκωσία. Επίσης, κατά την ενασχόλησή του με το Κυπριακό, ο Έλληνας πρωθυπουργός αναμείχθηκε στα εσωτερικά πολιτικά πράγματα της Κύπρου. Εν αντιθέσει με το κόμμα της ΝΔ, ο Παπανδρέου και το ΠΑΣΟΚ, είχαν προβάλει μια διαφορετική γραμμή για το Κυπριακό υποστηρίζοντας την άποψη ότι ήταν θέμα εισβολής και κατοχής. Η θέση και το επιχείρημα του Παπανδρέου συνδεόταν με ζητήματα ουσίας αλλά και μεθοδολογίας σχετικά με διευθέτηση του Κυπριακού.

Η παρουσία του στην εξουσία συνέπεσε κατά τα έτη 1981-1988 με την παρουσία του Σπύρου Κυπριανού στην προεδρία της Κυπριακής Δημοκρατίας. Οι αντιλήψεις του Παπανδρέου και του Κυπριανού για το Κυπριακό συνέκλιναν σημαντικά. Ο Σπύρος Κυπριανού, όπως έχει αναφερθεί, είχε διαφωνήσει με την υιοθέτηση της γεωγραφικής ομοσπονδίας ως πλαισίου λύσης και συνέχισε να επιδεικνύει δυσπιστία προς την ιδέα της ΔΔΟ, κατά την υπό εξέταση περίοδο, παρότι ως πρόεδρος της Δημοκρατίας διαπραγματευόταν το πλαίσιο λύσης του Κυπριακού, όπως αυτό είχε διαμορφωθεί από το διαπραγματευτικό κεκτημένο. Η παράλληλη παρουσία τους στην ηγεσία της Ελλάδας και της Κύπρου δεν μεταφράστηκε σε καταγγελία του πλαισίου λύσης της ΔΔΟ ούτε και σε καθορισμό νέας πολιτικής με διαφορετική μακροπρόθεσμη στόχευση. Επίσης, η διαδικασία των διακοινοτικών συνομιλιών ως μεθοδολογία εξεύρεσης λύσης υπό την αιγίδα των Ηνωμένων Εθνών συνεχίστηκε. Ο Παπανδρέου ο οποίος εξακολουθούσε να απορρίπτει την αξία της διαδικασίας, τάχθηκε σχεδόν καθ' όλη τη διάρκεια της πρώτης του θητείας κατά της διακοπής της, προσμετρώντας το ενδεχόμενο της επίρριψης ευθύνης.

Γενικά, η αντίληψη του Παπανδρέου για το Κυπριακό πρόβλημα παρέμεινε αμετάβλητη μετά την άνοδό του στην εξουσία, και οι απόψεις του όπως έχουμε δει ενισχύονταν από απόψεις έμπειρων διπλωματών στο Κυπριακό, όπως ήταν ο Μιχάλης Δούντας. Από τα υπάρχοντα στοιχεία μπορούμε να εξαγάγουμε το συμπέρασμα ότι ο Παπανδρέου είχε αποδεχτεί την ιδέα ότι η παράταση του status quo αποτελούσε μία εναλλακτική επιλογή, έναντι της επιλογής της λύσης σε συμπεφωνημένη βάση, στα πλαίσια της γεωγραφικής ομοσπονδίας. Την ιδέα προώθησε κατά διαστήματα μέσω των προτάσεών του προς τον Κυπριανού, χωρίς

όμως να επιδεικνύει επιμονή. Βέβαια, η παρουσία του και τα στοιχεία οδηγούν στο συμπέρασμα, ότι δεν επρόκειτο να εμποδίσει μία υποφερτή λύση, διατηρώντας ως «κόκκινη γραμμή» την πλήρη αποχώρηση των κατοχικών στρατευμάτων πριν την σύσταση μεταβατικής ή ομοσπονδιακής κυβέρνησης.

Κεντρικός άξονας στην πολιτική του αποτέλεσε το «Δόγμα της συμπαράταξης» που αποτέλεσε μετεξέλιξη του πρότερου δόγματος «Η Κύπρος αποφασίζει και η Ελλάδα συμπαρίσταται». Το νέο δόγμα δεν αποτέλεσε απλώς ένα αναβαθμισμένο ρητορικά δόγμα, αλλά μια στρατηγική με διαφοροποιημένο περιεχόμενο σε πρακτικό επίπεδο σε σχέση με το δόγμα «η Κύπρος αποφασίζει και η Ελλάδα συμπαρίσταται», αφού η εμπλοκή της Ελλάδας θα ήταν πλέον αμεσότερη. Με βάση την ερμηνεία της ελληνικής κυβέρνησης, ανατίθετο στην Ελλάδα και το καθήκον της «συναπόφασης». Επίσης, ως στρατηγικό δόγμα είχε θεωρητικό περιεχόμενο και ήταν συνδεδεμένο με ζητήματα ουσίας αναφορικά με τις στοχεύσεις στο Κυπριακό. Στο επίπεδο της θεωρίας η Ελλάδα αναλάμβανε πιο ενεργητικό ρόλο κυρίως στην πτυχή της διπλωματίας, ενώ ουσιαστικότερη εμπλοκή αναζητήθηκε και στο πεδίο της επικοινωνιακής τακτικής, της οικονομίας αλλά και της στρατιωτικής συνεργασίας. Ο ρόλος του «Δόγματος της συμπαράταξης» ήταν υποβοηθητικός στην προσπάθεια της Κυπριακής Δημοκρατίας για εξεύρεση λειτουργικής και βιώσιμης λύσης στο Κυπριακό στη βάση της ομοσπονδίας την οποία είχε αποδεχτεί η Ε/Κ πλευρά, μέσω της άσκησης πολιτικής σε συγκεκριμένα επίπεδα. Αν αυτό δεν γινόταν κατορθωτό υπήρχε η εναλλακτική της παράτασης του status quo. Η επίτευξη της «μη λύσης» θα ήταν θεωρητικά το αποτέλεσμα της διακοπής του διαλόγου, αν τίθετο ως όρος συνέχισης του διακοινοτικού διαλόγου η αποχώρηση των κατοχικών στρατευμάτων, ιδέα που είχε προωθηθεί προς στιγμή την περίοδο που εξετάσαμε.

Χαρακτηριστικό γνώρισμα του δόγματος αποτελούσε η διεθνοποίηση. Η Ελλάδα σκόπευε να αξιοποιήσει τα όργανα που της παρείχαν ο ΟΗΕ, η ΕΟΚ αλλά και το ΝΑΤΟ ούτως ώστε να ασκηθούν οι κατάλληλες πιέσεις προς την Τουρκία. Σκόπευε επίσης να απευθυνθεί σε πολιτικούς παράγοντες τρίτων χωρών για να ζητήσει να αναληφθούν πρωτοβουλίες για την επανατοποθέτηση του Κυπριακού ως διεθνούς προβλήματος και προβλήματος εισβολής και κατοχής και για να προβάλλει την αξίωση της αποχώρησης των κατοχικών στρατευμάτων από την Κύπρο. Η ιδέα αυτή εδραζόταν στη βάση της διάκρισης του Κυπριακού, σε διεθνή και εσωτερική πτυχή. Με αυτό τον τρόπο ο Παπανδρέου στόχευε στο να δημιουργηθούν καλύτερες

συνθήκες για επίτευξη συμφωνίας για λύση, με καλύτερους όρους για την Ε/Κ πλευρά. Το περιεχόμενο του δόγματος, όπως καθορίστηκε από τον Παπανδρέου υπογράμμιζε τον διπλασιασμό της οικονομικής βοήθειας που λαμβάνει η Κύπρος από την Ελλάδα, ενώ υπογράμμισε και τις υποχρεώσεις της Ελλάδας ως εγγυήτριας δύναμης, αλλά και την πρόθεση εκστρατείας ενημέρωσης για το Κυπριακό σε διεθνές επίπεδο.

Η γραμμή και οι θέσεις του Παπανδρέου στο Κυπριακό ταυτίστηκαν με το «Δόγμα της συμπαρατάξης». Σχετικά με την ταύτιση της στρατηγικής με την ουσία του Κυπριακού, ο γράφων παρατήρησε ότι το δόγμα βασίστηκε σε συγκεκριμένους πυλώνες: την ενίσχυση της οικονομικής αρωγής του ελληνικού κράτους προς το κυπριακό, τη δυναμικότερη εμπλοκή της Ελλάδας στο πεδίο της διπλωματίας, την αναβάθμιση της αμυντικής συνεργασίας των δύο κρατών και με βάση την ερμηνεία του Παπανδρέου, και την «συναπόφαση» με την Κυπριακή Δημοκρατία

Εκ του αποτελέσματος θα μπορούσε κανείς να διαπιστώσει την αποτυχία του στους πλείστους πυλώνες. Η ιδέα της διεθνοποίησης με εξαίρεση την παρεμπόδιση της αναγνώρισης του ψευδοκράτους, δεν απέδωσε καρπούς και δεν εξυπηρέτησε τις αρχικές στοχεύσεις του Παπανδρέου, για μια σειρά από λόγους, όπως ήταν η αποδυνάμωση της διεθνοποίησης από τη διαδικασία των διακοινοτικών συνομιλιών. Η εμπλοκή του Παπανδρέου στα στρατιωτικά πράγματα της Κύπρου δεν είχε φέρει ουσιαστικά αποτελέσματα για λόγους κυρίως πολιτικούς. Όμως ανακίνησε τη συζήτηση της αμυντικής συνεργασίας και ενίσχυσης της Κύπρου, θέτοντας τα θεμέλια για το Δόγμα του Ενιαίου Αμυντικού Χώρου με τη συνδρομή της Ελλάδας, η οποία διέδωσε την πρόθεση στρατιωτικής συνδρομής της Κύπρου σε περίπτωση απειλής της από την Τουρκία. Από την άλλη η ιδέα της «συναπόφασης» αποτέλεσε εστία προστριβών ανάμεσα στις κυβερνήσεις της Ελλάδας και της Κύπρου. Η επικοινωνιακή διάσταση του δόγματος είχε σίγουρα επιτύχει τον στόχο της συναισθηματικής κάλυψης των Κυπρίων.

Γενικά, το δόγμα όπως εδείχθη, δεν εφαρμόστηκε με συνέπεια, ενώ το περιεχόμενο αποτέλεσε αντικείμενο εκπτώσεων και η εφαρμογή του ατόνησε στην πορεία του χρόνου και των γεγονότων. Το δόγμα χαρακτηρίστηκε από ασάφεια ως προς το περιεχόμενο σε ότι αφορούσε τους επιδιωκόμενους βραχυπρόθεσμους στόχους. Συν τοις άλλοις, δεν προσαρμόστηκε στις τρέχουσες εξελίξεις και στις συνθήκες που

ίσχυαν, ούτε προληπτικά σε ενδεχόμενα σενάρια αλλά ούτε και εκ των υστέρων αν συνυπολογιστεί το ότι η Ε/Κ πλευρά δεν τερμάτισε τη συμμετοχή της στην πρωτοβουλία. Επίσης, υφίστατο ασάφεια και ως προς τις ορίζουσες, σε ό,τι αφορά τα όρια στο ρόλο που διαδραματίζε η Ελλάδα στο Κυπριακό. Το γεγονός αυτό έχει να κάνει κυρίως με το ότι δεν αποδόθηκε στο δόγμα ένας επαρκής ορισμός, ούτε από τον Πρωθυπουργό της Ελλάδας που το προώθησε ως ιδέα, αλλά ούτε από την κυβέρνηση της Κύπρου που το προσυπέγραψε ως ιδέα.

Σπουδαίας σημασίας καμπή της εμπλοκής του Παπανδρέου στο Κυπριακό αποτελεί η επίσκεψή του στην Κύπρο στις 27 Φεβρουαρίου του 1982. Ο Παπανδρέου ήταν αρκετά δημοφιλής προσωπικότητα ανάμεσα στους Κυπρίους και η δημοτικότητά του αυτή σε συνδυασμό με το γεγονός ότι η επίσκεψη αποτελούσε ουσιαστικά την πρώτη επίσκεψη Έλληνα πρωθυπουργού στην Κύπρο δημιούργησε κλίμα ενθουσιασμού στο νησί. Η επίσκεψη προκάλεσε συναισθήματα συγκίνησης και αναπτέρωσε το φρόνημα των Κυπρίων, το οποίο είχε πληγεί από το πραξικόπημα και την εισβολή. Στο γεγονός αυτό συνέβαλε και η ρητορική δεινότητα και η επικοινωνία του Παπανδρέου με τους Κυπρίους.

Παραπάνω τονίστηκε, ότι η πιο ενεργή ανάμειξη που υποσχόταν η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ στο Κυπριακό φάνηκε να συνδέεται με το πρωτοφανές και ιστορικό γεγονός της πρώτης επίσκεψης Έλληνα πρωθυπουργού στο νησί. Η επίσκεψη επίσης ήταν ένα γεγονός με ιδιαίτερους συμβολισμούς που έστειλε μήνυμα «συμπαράταξης» στον κυπριακό λαό και μία τακτική και επικοινωνιακή κίνηση από τον Παπανδρέου, που αποσκοπούσε να καταδείξει τη διάθεση μιας αμεσότερης εμπλοκής στο Κυπριακό και να στείλει το μήνυμα στη διεθνή κοινότητα ότι το Κυπριακό αποτελεί προτεραιότητα για τα εθνικά θέματα της Ελλάδας. Το γεγονός της επίσκεψης χαρακτηρίστηκε από έντονο παρασκήνιο, με κινήσεις ψυχολογικού πολέμου εκ μέρους της Τουρκίας, εκ των έσω υπονόμηση και έφτασε στα πρόθυρα της ματαίωσης. Με την πραγματοποίηση της επίσκεψης όμως, δεν στάλθηκε μήνυμα αδυναμίας προς την Άγκυρα και ο Παπανδρέου συνέδεσε άτυπα το γεγονός της επίσκεψης με την πολιτική του στο Κυπριακό.

Κατά την εμπλοκή του στο Κυπριακό, ο Παπανδρέου ενεπλάκη και στα εσωτερικά πολιτικά πράγματα της Κύπρου. Η εξαγγελία της κοινής διακήρυξης και του «Μίνιμουμ προγράμματος» ανάμεσα στο ΔΗΚΟ και το ΑΚΕΛ για συνεργασία στις

επόμενες προεδρικές εκλογές, αποτέλεσε τον λόγο της ανάμειξής του στις εκλογές του 1983, η οποία και προκάλεσε τη ρήξη ανάμεσα στον ίδιο και τον Κυπριανού. Ο Κυπριανού για να επανεκλεγεί πρόεδρος χρειαζόταν τις ψήφους των ψηφοφόρων του κόμματος της Αριστεράς. Όμως, πρόνοιες του «Μίνιμουμ», όπως ήταν το σημείο περί μη καταγγελίας της διαδικασίας του διακοινοτικού διαλόγου σε περίπτωση αδιεξόδου συγκρούονταν με την ακολουθούμενη γραμμή της Αθήνας και της Λευκωσίας. Το «Μίνιμουμ» αποδυνάμωνε εκ των πραγμάτων τις προσπάθειες και το πλάνο για «διεθνοποίηση» και «επανατοποθέτηση» του Κυπριακού, ενώ το ΑΚΕΛ του οποίου οι θέσεις διαφοροποιούνταν από αυτές του ΠΑΣΟΚ αποκτούσε ερείσματα στον χειρισμό του Κυπριακού.

Πριν ανακοινωθεί η συνεργασία ανάμεσα σε Κυπριανού και ΑΚΕΛ, υπήρχαν ανησυχίες από πλευράς Παπανδρέου για την πιθανότητα επιρροής της ακολουθούμενης γραμμής στο Κυπριακό από μια συνεργασία ανάμεσα στα δυο μέρη, λόγω των διαφορετικών θέσεων που είχε το ΑΚΕΛ στο Κυπριακό. Ο Παπανδρέου επέλεξε να εκφράσει ανοιχτά τη διαφωνία του με τη συνεργασία δίνοντας έμφαση στην αποδυνάμωση της διεθνοποίησης, στο veto του ΑΚΕΛ και στη διεθνή πολιτική τοποθέτηση του ΑΚΕΛ, που ερχόταν σε αντίθεση με τις κινήσεις της κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ στους δυτικούς διεθνείς οργανισμούς και γενικότερα στη Δύση για διεθνοποίηση του Κυπριακού. Κλιμακώνοντας τη σύγκρουση η ελληνική κυβέρνηση μέσω ανακοίνωσης, της προσέδωσε δημόσιες διαστάσεις. Ο Κυπριανού αντιθέτως με την συνολική του στάση προσπάθησε επιμελώς να αποφύγει την κλιμάκωση της σύγκρουσης, ούτως ώστε αυτή να ξεπεραστεί.

Γενικά, η κρίση ήταν συνισταμένη παραγόντων και συγκυριών. Ο Παπανδρέου ήταν διατεθειμένος να μην επέμβει στις εκλογές παρότι διαφωνούσε με τις θέσεις του ΑΚΕΛ στο Κυπριακό, όπως είδαμε παραπάνω. Όμως λόγω του ότι δεν γνώριζε τη δεσμευτικότητα της συμφωνίας ΔΗΚΟ-ΑΚΕΛ, είχε πληγεί το γόητρο του. Η σύγκρουση είχε λάβει προσωπικές διαστάσεις. Στην κρίση συνέβαλαν σημαντικά παράγοντες της κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ και συνεργάτες του Παπανδρέου που απέρριπταν το «Μίνιμουμ» και την επανεκλογή του Κυπριανού και ευνοούσαν την υποψηφιότητα του Βάσου Λυσσαρίδη. Στην κλιμάκωσή της συνέτειναν και οι κυπριακές πολιτικές δυνάμεις, ενώ η στάση της κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ ήταν επηρεασμένη ως ένα βαθμό και από το εσωτερικό πολιτικό περιβάλλον στην Ελλάδα.

Η κρίση έληξε με την υποχώρηση του Παπανδρέου και την επανεκλογή του Κυπριανού.

Σε ό,τι αφορά το ερώτημα κατά πόσον το Κυπριακό αποτέλεσε αντικείμενο εργαλειοποίησης από ΠΑΣΟΚ και την κυβέρνησή του επιλέγηκε η εξέταση του ζητήματος και της συζήτησης που ανέκυψε για τον Φάκελο της Κύπρου. Τα γεγονότα και η όλη συζήτηση για τον Φάκελο από το 1974 μέχρι το 1988 οδήγησαν τον γράφοντα στο συμπέρασμα ότι το ζήτημα του Φάκελου αποτέλεσε αντικείμενο πολιτικής εκμετάλλευσης και πεδίο εξωτερίκευσης του αντιαμερικανισμού που διέκρινε τον πολιτικό λόγο του Παπανδρέου και του ΠΑΣΟΚ. Για το ΠΑΣΟΚ η ανακίνηση του ζητήματος την περίοδο της αντιπολίτευσης ήταν χρήσιμη για τη «στρατηγική της πόλωσης» που ακολουθούσε. Κατά την παρουσία του ΠΑΣΟΚ στην κυβέρνηση, παρότι ο Φάκελος είχε χάσει την πρότερη εργαλειακή του σημασία και τέθηκε για αρκετά μεγάλο διάστημα στο περιθώριο, εντούτοις μετά τη σύσταση της Εξεταστικής Επιτροπής έγινε ξανά αντικείμενο πολιτικής αξιοποίησης από τους βουλευτές του ΠΑΣΟΚ. Λόγω της μεγάλης καθυστέρησης στην εκπόνηση των πορισμάτων, το ΠΑΣΟΚ κατηγορήθηκε ότι προσπαθούσε να διαιωνίζει τη συζήτηση για τον Φάκελο και για τις ευθύνες. Κατηγορήθηκε επίσης, ότι προσπαθούσε να μεταφέρει την εκπόνηση των πορισμάτων κοντά στην εκλογική αναμέτρηση του 1989. Πολλά επιχειρήματα ήταν αδύναμα και εξήχθησαν αβασάνιστα, σε ό,τι αφορά τον ρόλο της Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας αλλά και των ξένων δυνάμεων. Ο γράφων έχει συμπεράνει ότι πολλές από τις θέσεις του πορίσματος της πλειοψηφίας των βουλευτών του ΠΑΣΟΚ, προσανατολίζονταν στην εξυπηρέτηση του αφηγήματος που το ΠΑΣΟΚ είχε σφυρηλατήσει για τα γεγονότα του 1974, από την περίοδο που βρισκόταν στην αντιπολίτευση.

Σε ό,τι αφορά την εξωτερική πολιτική του Παπανδρέου στο Κυπριακό και το πώς αυτή συνδέθηκε με τις εξελίξεις στο ευρύτερο διεθνές περιβάλλον και με το πλέγμα των ελληνοτουρκικών σχέσεων, έχει παρατηρηθεί ότι η γεωπολιτική σημασία της Τουρκίας στην υπό εξέταση περίοδο αναβαθμίστηκε λόγω των εξελίξεων στη Μέση Ανατολή και στην Κεντρική Ασία, τουτέστιν της Ισλαμικής Επανάστασης στο Ιράν και της σοβιετικής εισβολής στο Αφγανιστάν το έτος 1979. Τα γεγονότα αυτά σε συνδυασμό με το ζήτημα της εγκατάστασης των αμερικανικών πυραύλων μέσου βεληνεκούς στην Ευρώπη, δηλαδή των πυραύλων Pershing II και Cruise, οδήγησαν στον «δεύτερο Ψυχρό Πόλεμο», την περίοδο 1981-1985. Λόγω της διαμορφωθείσας

κατάστασης οι δυνατότητες της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής και τα ελληνικά συμφέροντα επηρεάστηκαν αρνητικά. Οι σταθερές διμερείς σχέσεις της Τουρκίας και της ΕΣΣΔ δυσχέραναν ακόμη περισσότερο τις δυνατότητες της Ελλάδας.

Επί διακυβέρνησης ΠΑΣΟΚ, η Ελλάδα επέλεξε να διατηρήσει τη χώρα σε δυτική τροχιά, παρά τις διακηρύξεις και τις ιδεολογικές αρχές πάνω στις οποίες θεμελιώθηκε το σοσιαλιστικό κόμμα. Η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ προσπάθησε να προασπίσει τα ελληνικά συμφέροντα μέσα από το ΝΑΤΟ και την ΕΟΚ. Έχει αναφερθεί παραπάνω ότι στο επίπεδο των διμερών σχέσεων Ελλάδας-Δύσης, η Ελλάδα επέδειξε μετριοπαθή στάση για να εξυπηρετήσει τα συμφέροντά της στα ελληνοτουρκικά και το Κυπριακό. Την ίδια στιγμή είχε την τάση να διαφοροποιείται από τους δυτικούς της εταίρους, για εξυπηρέτηση όμως το προφίλ της κυβέρνησης στο εσωτερικό, αλλά και για να υπογραμμιστεί ο ανεξάρτητος ρόλος που διεκδικούσε η Ελλάδα και για να ενισχυθεί το κύρος του Παπανδρέου.

Στο πεδίο του Κυπριακού συγκεκριμένα, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, οι διακηρυγμένοι στόχοι του ΠΑΣΟΚ συνέπιπταν εν μέρει με την πολιτική του σε πρακτικό επίπεδο. Το ΠΑΣΟΚ ως αντιπολίτευση και ως κυβέρνηση, συναρτούσε το μέλλον του ελληνικού κράτους με το μέλλον της Κύπρου. Το Κυπριακό ήταν ψηλά στην ατζέντα της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής κατά την πρώτη θητεία του Ανδρέα Παπανδρέου. Αυτό τεκμαίρεται από τον τρόπο με τον οποίο το Κυπριακό εντάχθηκε στο πλαίσιο των ελληνοτουρκικών σχέσεων και το πώς συνδέθηκε με την εξέλιξή τους, αν ληφθεί υπόψη η διακοπή του ελληνοτουρκικού διαλόγου μετά την ανακήρυξη του ψευδοκράτους. Επρόκειτο για τη σύνδεση της πορείας των ελληνοτουρκικών σχέσεων με την πορεία του Κυπριακού. Πρέπει όμως, να τονιστεί ότι η επιλογή του «Δόγματος της συμπαράταξης» δεν ακολουθήθηκε με συνέπεια. Επίσης, οι επιλογές του Παπανδρέου στο θέμα του διαλόγου και η σκλήρυνση της στάσης της Ελλάδας δεν κατάφεραν να αναγκάσουν την Τουρκία να αναθεωρήσει τις θέσεις της στα ελληνοτουρκικά και το Κυπριακό, και όπως συνάγεται ούτε οδήγησαν τη Δύση, υπό την πίεση των μέτρων της Ελλάδας, να αναγκάσει την Τουρκία σε υποχωρήσεις. Δεν απέφεραν δηλαδή θετικά αποτελέσματα.

Κλείνοντας, σχετικά με τη στάση των ΗΠΑ. Οι ΗΠΑ απέφευγαν να πάρουν θέση για τις ελληνοτουρκικές διαφορές, ενώ όσον αφορά το Κυπριακό, θεωρούσαν ως την καταλληλότερη τη διαδικασία του διακοινοτικού διαλόγου υπό την αιγίδα του ΟΗΕ

για εξεύρεση αμοιβαία αποδεκτής λύσης. Η άμεση εμπλοκή τους στην πρωτοβουλία του ΓΓ του ΟΗΕ, Pérez de Cuéllar, κατά τα έτη 1984-1985, αποσκοπούσε στο να εξυπηρετήσει τους αμερικανικούς στρατηγικούς σχεδιασμούς στη Μέση Ανατολή. Κατά καιρούς η πολιτική και οι χειρισμοί του Παπανδρέου σε σχέση με το Κυπριακό έγιναν αντικείμενο κριτικής από τις ΗΠΑ. Στη στάση των ΗΠΑ συνέβαλε και η πολιτική που επέλεξε να ακολουθήσει ο Παπανδρέου σε ζητήματα που δεν άπτονταν άμεσα των σχέσεων της Ελλάδας με τις ΗΠΑ και τους λοιπούς εταίρους στο ΝΑΤΟ και την ΕΟΚ. Η πολιτική του Παπανδρέου έφερε αντιπαραγωγικά αποτελέσματα, αφού έκανε δυσκολότερες τις σχέσεις της Ελλάδας με τους συμμάχους της. Βέβαια, όπως έχουμε δει, οι διαπραγματευτικές δυνατότητες ήταν περιορισμένες, σε μια περίοδο που η ελληνική εξωτερική πολιτική αντιμετώπιζε μεγάλες δυσκολίες όπως ήταν η συνεχής αναβάθμιση του γεωπολιτικού βάρους της Τουρκίας.

Πηγές-Βιβλιογραφία

Πρωτογενείς πηγές

Οπτικοακουστικό / ψηφιοποιημένο υλικό

Reagan Foundation.

Αρχείο του Ραδιοφωνικού Ιδρύματος Κύπρου (ΡΙΚ).

Εθνικό Οπτικοακουστικό Αρχείο.

Εκπομπή Ραδιοφωνικού Ιδρύματος Κύπρου (ΡΙΚ), *Ανοικτοί Φάκελοι*, «Πώς και γιατί ιδρύθηκε το ψευδοκράτος».

Εκπομπή Ραδιοφωνικού Ιδρύματος Κύπρου (ΡΙΚ), *Αποτυπώματα*, «Η ανακήρυξη του ψευδοκράτους (15/11/1983)».

Εκπομπή του Ραδιοφωνικού Ιδρύματος Κύπρου (ΡΙΚ), *Προκλήσεις*, «Η παράνομη ανακήρυξη του ψευδοκράτους».

Εκπομπή Alpha, *Alpha Ενημέρωση*, «Η μαρτυρία του τότε ΥΠΕΞ για την ανακήρυξη του ψευδοκράτους».

Εκπομπή Sigma, *Μεσημέρι και Κάτι*, «Με τα “όπλα” της διπλωματίας, απέναντι στο παραλήρημα και τις τακτικές Έρντογαν».

Λημματολόγιο Ηλεκτρονικών Θεματικά Οργανωμένων Συλλογών (ΛΗΚΥΘΟΣ).

Τύπος. Εφημερίδες

Λευκωσία

«*Η Δειλινή*», (1982).

«*Η Σημερινή*», (1982).

«*Κυπριακή*», (1982).

«*Μεσημβρινή*», (1983).

«*Ο Φιλελεύθερος*», (1982, 1983, 1984).

«Χαραυγή», (1982).

Αθήνα

«Καθημερινή», (1975, 1981).

«Ριζοσπάστης», (1982).

Βιβλιογραφία

Clogg, Richard, "Introduction: The PASOK Phenomenon", *Greece 1981-89. The populist decade*, New York 1993, σ. viii-xiii.

Coufoudakis, Van, "Greece and the problem of Cyprus 1974-1986", *Greece on the Road to democracy: From the Junta to PASOK 1974-1986*, New Rochelle 1991, σ. 123-140.

Coufoudakis, Van, "PASOK and Greek-Turkish Relations", *Greece 1981-89. The populist decade*, New York 1993, σ. 167-180.

Couloumbis, Theodore A., "PASOK's Foreign Policies, 1981-89: Continuity or Change?", *Greece 1981-89. The populist decade*, New York 1993, σ. 113-130.

de Cuéllar, Javier Pérez, *Pilgrimage for peace: a Secretary-General's memoir*, New York 1997.

Evriviades, Marios L., "The Umbilical Relationship: Greece and United States, *Études helléniques / Hellenic Studies*, Vol. 6, No.2, φθινόπωρο 1997, σ. 153-167.

Harper Lamberton, John, *Ο Ψυχρός Πόλεμος*, επιστημ. επιμ. Σφήκας Δ. Θανάσης, μτφρ. Σκορδύλης Κώστας, Αθήνα 2021.

Iatrides, John O., "Beneath the Sound and the Fury: US Relations with the PASOK Government", *Greece 1981-89. The populist decade*, New York 1993, σ. 154-166.

Konstas, C. Dimitri, "Greek Foreign Policy Objectives: 1974-1986", *Greece on the Road to democracy: From the Junta to PASOK 1974-1986*, New Rochelle 1991, σ. 37-69.

Melakopides, Costas, *Russia-Cyprus Relations, A Pragmatic Idealist Perspective*, London 2016.

Stearns, Monteagle, *Περίπλοκες Συμμαχίες. Η αμερικανική πολιτική στην Ελλάδα, την Τουρκία και την Κύπρο*, Αθήνα 1992.

Veremis, Thanos, "Greece and NATO", *Greece on the Road to democracy: From the Junta to PASOK 1974-1986*, New Rochelle 1991, σ. 71-80.

Veremis, Thanos, "Defence and Security Policies under PASOK", *Greece 1981-89. The populist decade*, New York 1993, σ. 181-189.

Verney, Susannah, "From the 'Special Relationship' to Europeanism: PASOK and the European Community, 1981-89", *Greece 1981-89. The populist decade*, New York 1993, σ. 131-153.

Weber Max, *Οικονομία και Κοινωνία. Κοινωνιολογικές έννοιες*, μτφρ.- εισ.- επιμ. Γκιούρας Θανάσης, Αθήνα 2005.

Ανορθωτικό Κόμμα Εργαζομένου Λαού, *Πολιτικές αποφάσεις και ψηφίσματα Συνεδρίων του Κομμουνιστικού Κόμματος Κύπρου (ΚΚΚ) και του Ανορθωτικού Κόμματος Εργαζόμενου Λαού (ΑΚΕΛ)*, Κύπρος 2014.

Αθανασίου Κώστας - Σωκράτους Σωκράτης, «Εισαγωγή», *Φάκελος Κύπρου*, Βουλή των Ελλήνων και Βουλή των Αντιπροσώπων, τόμ. Α', Αθήνα-Λευκωσία 2018, σ. 11-18.

Βαληνάκης Γ. Γιάννης, *Θέματα εξωτερικής πολιτικής*, Θεσσαλονίκη 1987.

Βαληνάκης Γ. Γιάννης, *Εισαγωγή στην ελληνική εξωτερική πολιτική 1949-1988*, Θεσσαλονίκη 1989.

Βαρελά Α. Κατερίνα, «Ο Κ. Καραμανλής ως πρόεδρος της Δημοκρατίας: περίοδος Α' 1980-1985. Η συγκατοίκηση με τον Α. Παπανδρέου και η λειτουργία των θεσμών», *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον εικοστό αιώνα. Διεθνές επιστημονικό συνέδριο Ζάππειο Μέγαρο 5-9 Ιουνίου 2007*, Αθήνα 2008, σ. 455-473.

Βενιζέλος Κώστας, «Η ανακήρυξη του ψευδοκράτους, 15 Νοεμβρίου 1983», *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας, 1980-1989, Η δεκαετία της ανασυγκρότησης*, τόμ. 3, Λευκωσία 2011, σ. 84-91.

Βερέμης Θάνος - Κουλουμπής Θεόδωρος, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική. Διλήμματα μιας Νέας Εποχής*, Αθήνα 1997.

Βερέμης Θάνος, «Οι Ελληνοτουρκικές σχέσεις – Ιστορική Εξέλιξη και σύγχρονη διάσταση», *Σύγχρονη Ελληνική Εξωτερική Πολιτική. Οι Ελληνοτουρκικές σχέσεις και το Κυπριακό πρόβλημα*, τόμ. Β', Αθήνα-Κομοτηνή 1989, σ. 7-20.

Βερέμης Θάνος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, Αθήνα-Κομοτηνή 1991.

Βερέμης Θάνος, *Η Ιστορία των Ελληνοτουρκικών σχέσεων 1453-1998*, Αθήνα 1998.

Βερέμης Θάνος, *Ανδρέας Παπανδρέου: μεγάλες προσδοκίες*, Αθήνα 2017.

Βικέτος Χ. Αριστείδης - Τρίχας Χρήστος (επιμ.), *Φως στην άκρη της σήραγγας. Ο Ανδρέας Παπανδρέου στην Κύπρο*, Λευκωσία 1982.

Βοσκαρίδης Α. Πέτρος, *Ο Ατίλας μας. Μια ανάλυση του Κυπριακού προβλήματος μέσα από τις τελευταίες εξελίξεις στο εσωτερικό μέτωπο*, Λευκωσία 1985.

Βούλγαρης Γιάννης, *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης 1974-1990*, Αθήνα 2002.

Βούλγαρης Γιάννης, *Η Μεταπολιτευτική Ελλάδα 1974-2009*, Αθήνα 2013.

Βουλή των Ελλήνων, *Το Κυπριακό στην Βουλή των Ελλήνων*, τόμ. Δ', Αθήνα 1997.

Βουλή των Ελλήνων και Βουλή των Αντιπροσώπων, *Φάκελος Κύπρου*, τόμ. Α', Αθήνα - Λευκωσία 2018.

Γαρουφαλιάς Πέτρος, *Ελλάς και Κύπρος. Τραγικά σφάλματα, ευκαιρίες που χάθηκαν*, Αθήνα 1982.

Δίγκλης Μ. Παύλος, *ΑΚΕΛ, με τόλμη και παρρησία: προσωπικές μαρτυρίες*, Λευκωσία 2010.

Δούντας Μιχάλης, *Είναι ανεξάρτητη η Ελλάς: συγκρουσιακή συνύπαρξη η σχέση Ελλάδος-Τουρκίας*, Αθήνα 2006.

Δραΐνας Σπύρος, *Ανδρέας Παπανδρέου. Η γέννηση ενός πολιτικού αντάρτη*, Αθήνα 2013.

Ευρυβιάδης Μάριος, «Η πολιτική της Ελλάδας στο Κυπριακό. Ερμηνευτική παρουσίαση», *Σύγχρονη Ελληνική Εξωτερική Πολιτική. Οι Ελληνοτουρκικές σχέσεις και το Κυπριακό πρόβλημα*, τόμ. Β', Αθήνα-Κομοτηνή 1989, σ. 91-115.

Ευρυβιάδης Λ. Μάριος, «Οι πολιτικές συνέπειες του πραξικοπήματος και της εισβολής», *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας, 1970-1979, Η δεκαετία της κυπριακής τραγωδίας*, τόμ. 2, σ. 109-116.

Ευρυβιάδης Λ. Μάριος, «Οι στρατηγικές επιταγές των ΗΠΑ και η συνάντηση κορυφής του 1985», *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας, 1980-1989, Η δεκαετία της ανασυγκρότησης*, τόμ.3, Λευκωσία 2011, σ. 92-97.

Ζαβού Σούλα, *Τα πολιτικά κόμματα της Κύπρου στον 20ό αιώνα*, Λευκωσία 2002.

Ζαχαράκις Χρήστος, *Ακρως Απόρρητο. Ειδικού Χειρισμού*, Αθήνα 2008.

Θεοφάνους Ανδρέας, «Οι Διακοινοτικές Συνομιλίες μετά το 1974. Τα Αποτελέσματα και οι Μελλοντικές Προοπτικές», *Αγώνας για επιβίωση: πτυχές της κυπριακής πολιτικής ιστορίας μετά το 1974*, Λευκωσία 2021, σ. 25-46.

Ιεροδιακόνου Λεόντιος, *Μοιραία Ηγεσία (1948 – 2021). Ο Μακάριος και οι συνεχιστές*, Λευκωσία 2022.

Κακουλλής Λουκάς, *Η Αριστερά και οι τουρκοκύπριοι, το κυπριακό από μια άλλη σκοπιά*, Λευκωσία 1990.

Καραμπαμπούνης Λ. Χάρης, *Κύπρος από την εισβολή στην ένταξη: κείμενα και ανάλυση 1974-2002*, Αθήνα 2003.

Κασκάνης Χαράλαμπος, *Casus Belli, Ο Ανδρέας Παπανδρέου και η Κύπρος*, Λευκωσία 1998.

Καψής Γιάννης, *Οι Τρεις Μέρες του Μάρτη*, Αθήνα 1990.

Κιτρομηλίδης Πασχάλης, «Το ελληνικό κράτος ως εθνικό κέντρο», *Σύγχρονα θέματα*, τευχ.13, Δεκέμβριος 1981, σ. 61-69.

Κληρίδης Γλαύκος, *Η Κατάθεσή μου*, τόμ. 4, Λευκωσία 1989.

Κουλουμπής Α. Θεωρής, «Δομές και Διαμόρφωση της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής 1974-1987», *Σύγχρονη Ελληνική Εξωτερική Πολιτική*, τόμ. Α', Αθήνα-Κομοτηνή 1989, σ. 57-78.

Κουρκουβέλας Λυκούργος (εισ.- επιμ.), *Τάσος Παπαδόπουλος: Αρχείο*, τόμ. Β, Λευκωσία 2020.

Κουφουδάκης Βαγγέλης, «Οι στόχοι της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής: 1974-1986», *Σύγχρονη Ελληνική Εξωτερική Πολιτική. Οι Ελληνοτουρκικές σχέσεις και το Κυπριακό πρόβλημα*, τόμ. Β', Αθήνα-Κομοτηνή 1989, σ. 13-55.

Κυριάκου Ανδρέας, *Αυτόπτης Μάρτυρας. Πολιτική Κύπρος 1940-1987*, τόμ. Α', Λευκωσία 2001.

Κώνστας Δημήτρης, «Η Ελλάδα στη Ευρωπαϊκή Πολιτική Συνεργασία: Ο Διχόροπος Εταίρος», *Σύγχρονη Ελληνική Εξωτερική Πολιτική*, τόμ. Α', Αθήνα-Κομοτηνή 1989, σ. 221-265.

Κυπριανίδης Τάσος, Μηλιός Γιάννης, «Το Κυπριακό μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Η ελληνική και η ελληνοκυπριακή στρατηγική. Μέρος Ε' (1977-1989)», *Θέσεις*, τεύχος 31, Απρίλιος-Ιούνιος 1990.

Λάμπρου Κ. Γιάννης, *Ιστορία του Κυπριακού : τα χρόνια μετά την ανεξαρτησία, 1960-2008*, Αθήνα 2008.

Λιάκος Αντώνης, *Ο Ελληνικός 20ός Αιώνας*, Αθήνα 2019.

Λιάκουρας Πέτρος, *Το Κυπριακό. Από τη Ζυρίχη στη Λουκέρνη*, Αθήνα 2007.

Λιαλιούτη Ζηνοβία, *Ο Αντιαμερικανισμός στην Ελλάδα 1947-1989*, Αθήνα 2016.

Λούλης Γιάννης, *Η κρίση της πολιτικής στην Ελλάδα. Εκλογές – Κοινή γνώμη, Πολιτικές εξελίξεις 1980 – 1995*, Αθήνα 1995.

Λυγερός Σταύρος, *Κύπρος, στα όρια του αφανισμού*, Αθήνα 1993.

Λυκαύγης Άνθος, «Εθνική πολιτική και στρατηγική», *Ο Φιλελεύθερος*, 28 Φεβρουαρίου 1982, σ. 1,10.

Λυριντζής Χρήστος, «Εσωτερικές πολιτικές εξελίξεις, 1981-1990», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. ΙΣΤ΄, Αθήνα 2000, σ. 350-364.

Μανουσάκης Μ. Γρηγόριος, *Η εξωτερική πολιτική της Ελλάδος κατά τη περίοδον 1980 - 1989*, Αθήνα 1989.

Μητσοτάκης Κυριάκος, *Οι συμπληγάδες της εξωτερικής πολιτικής: εσωτερικές και διεθνείς πιέσεις στις ελληνοαμερικανικές διαπραγματεύσεις για τις Βάσεις, 1974-1985*, Αθήνα 2006.

Μπότσιου Ε. Κωνσταντίνα, «Ν.Δ. και ΠΑΣΟΚ, 1974-1985: Η “Ευρώπη” ως πολιτική και ως ταυτότητα», *Μεταπολίτευση. Η Ελλάδα στο μεταίχμιο δύο αιώνων*, Αθήνα 2015, σ. 211-224.

Νεάρχου Περικλής, *Η Ελλάδα σε κίνδυνο. Ιδέες και θέσεις για εθνική ανασύνταξη*, Αθήνα 2014.

Οικονομίδης Χριστοφής, *Η Απομυθοποιημένη Ιστορία του Κυπριακού τα Τελευταία 50 χρόνια*, Λευκωσία 1993.

Ομήρου Γιαννάκης, *Καταγραφή*, Αθήνα 2021.

Παπαϊωάννου Εζεκίας, *Ενθυμήσεις από τη ζωή μου*, Λευκωσία 1988.

Παπανδρέου Γ. Ανδρέας, *Η Ελλάδα στους Έλληνες*, Αθήνα 1976.

Παπανδρέου Γ. Ανδρέας, *Η δημοκρατία στο απόσπασμα*, Αθήνα 2006.

Παπαπολυβίου Πέτρος, «Μια απόπειρα καταγραφής της ιστορίας της Κυπριακής Δημοκρατίας μετά το 1974: Σε αναζήτηση επιβίωσης, ισορροπίας και διεξόδου», *Αγώνας για επιβίωση: πτυχές της κυπριακής πολιτικής ιστορίας μετά το 1974*, Λευκωσία 2021, σ. 11-23.

Παππάς Τάκης, *Το χαρισματικό κόμμα. ΠΑΣΟΚ, Παπανδρέου, Εξουσία*, Αθήνα 2009.

ΠΑΣΟΚ, *Διακήρυξη βασικών αρχών και στόχων: 3 Σεπτέμβρη 1974*, Αθήνα 1975.

ΠΑΣΟΚ, *Διακήρυξη Κυβερνητικής Πολιτικής : Συμβόλαιο με το Λαό*, Αθήνα 1981.

Πόλλις Αδαμαντία, «Ο Αγώνας για Αυτονομία: Ελληνο-Αμερικανικές σχέσεις», *Σύγχρονη Ελληνική Εξωτερική Πολιτική*, τόμ. Α', Αθήνα-Κομοτηνή 1989, σ. 145-167.

Πολυβίου Γ. Πολύβιος, *Κυπριανού και Κυπριακό: η συνάντηση κορυφής της Νέας Υόρκης το 1985*, Αθήνα 2010.

Πολυβίου Γ. Πολύβιος, *Το κυπριακό πρόβλημα : παρελθόν, παρόν και μέλλον*, Θεσσαλονίκη 2020.

Ριζάς Σωτήρης, «Η Διζωνική, Δικοινοτική Ομοσπονδία και η Αναζήτηση Λύσης για το Κυπριακό: Από το Σχέδιο Nimetz στα σχέδια de Cuellar, 1977-1986», *Αγώνας για επιβίωση : πτυχές της κυπριακής πολιτικής ιστορίας μετά το 1974*, Λευκωσία 2021, σ. 47-59.

Ριζάς Σωτήρης, «Κυπριακό, Ελληνοτουρκικές σχέσεις και Πολιτική», *Ο μεγάλος μετασχηματισμός. Κράτος και πολιτική στην Ελλάδα του 20^{ου} αιώνα*, Αθήνα 2020, σ. 79-96.

Ριζάς Σωτήρης, Στεφανίδης Ιωάννης, «Το Κυπριακό 1974-2004: Οι ατελέσφορες μεσολαβητικές προσπάθειες», *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τόμ.Γ', Αθήνα 2003, σ. 51-62.

Ροζάκης Χρήστος, «Η ελληνική εξωτερική πολιτική, 1981-1990», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. ΙΣΤ', Αθήνα 2000, σ. 371-391.

Ρολάνδης Α. Νίκος, *Ματιές στη ζωή και στην ιστορία*, Αθήνα 2019.

Σακελλαρόπουλος Σπύρος, «Η σύγκρουση του Προέδρου της Κυπριακή Δημοκρατίας Σ. Κυπριανού με το κυπριακό κοινοβούλιο (1984-1985) ως μορφή κρίσης του κράτους», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τευχ.46, 2020.

Σβολόπουλος Κωνσταντίνος (γεν. επιμ.), *Κωνσταντίνος Καραμανλής: Αρχείο, γεγονότα και κείμενα*, τόμ. 8, Αθήνα 1996, τόμ. 12, Αθήνα 1997.

Σέρβας Πλουτής, «Τι επιδιώκει ο κ. Παπανδρέου με τον “Φάκελο” της Κύπρου;», *Καθημερινή*, Αθηνά, 6 Αύγουστου 1985, σ. 4.

Συρίγος Μ. Άγγελος, *Σχέδιο Ανάν : οι κληρονομίες του παρελθόντος και οι προοπτικές του μέλλοντος*, Αθήνα 2005.

Συρίγος Μ. Άγγελος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, Αθήνα 2018.

Τζεργιάς Ν. Παύλος, *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας: με αναδρομή στη ζωή της μεγαλονήσου στο διάβα των χιλιετιών*, Αθήνα 2001.

Τζεργιάς Ν. Παύλος, *Η Κύπρος από την αρχαιότητα ως την ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση: "Γλυκείας χώρας" ιστορία*, Αθήνα 2004.

Φάντης Ανδρέας, *Η ταραχώδης πορεία 1974-2004. 50 χρόνια Κυπριακής Δημοκρατίας*, Λευκωσία 2012.

Χαλαζιάς Η. Χρήστος, *Κύπρος, 50 χρόνια σχέδια επί σχεδίων*, Αθήνα 2004.

Χατζηαναστασίου Τάσος, *το σύμπλεγμα της ήττας. Μεταπολίτευση και Κυπριακό*, Αθήνα 2004.

Χατζηβασιλείου Ευάνθης, «Η σύσταση και η εδραίωση του δημοκρατικού πολιτεύματος, 1974-1981», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. ΙΣΤ', Αθήνα 2000, σ. 294-317.

Χατζηβασιλείου Ευάνθης, «Οι ελληνικές κυβερνήσεις και το Κυπριακό, 1980-1989», *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας, 1980-1989, Η δεκαετία της ανασυγκρότησης*, τόμ. 3, Λευκωσία 2011, σ. 98-107.

Χατζηβασιλείου Ευάνθης, «Η επίσκεψη Παπανδρέου στις ΗΠΑ», *Καθημερινή*, 31 Ιουλίου 2016.

Χατζηβασιλείου Ευάνθης, *Εισαγωγή στην ιστορία του μεταπολεμικού κόσμου*, Αθήνα 2017.

Χατζηκυριάκος Ανδρέας - Χριστοφόρου Χριστόφορος, *Βουλευτικές: Ιστορία, Αριθμοί, Ανάλυση*, Λευκωσία 1996.

Χατζηκωστής Ν. Κώστας, *7 Προεδρικά Πορτραίτα. Τι συζητήσα με τους 7 προέδρους της Κύπρου*, Θεσσαλονίκη 2023.

Χριστοδουλίδης Θεόδωρος, «Η Ελλάδα στην Ευρωπαϊκή Πολιτική Συνεργασία: Ο Διχόρροπος Εταίρος», *Σύγχρονη Ελληνική Εξωτερική Πολιτική*, τόμ. Α΄, Αθήνα-Κομοτηνή 1989, σ. 221-265.

Χριστοδουλίδης Νίκος, *Τα σχέδια λύσης του κυπριακού (1948-1978)*, Αθήνα 2009.

Χριστοδουλίδης Νίκος, «Προσπάθειες δευτέτησης του Κυπριακού τη δεκαετία του 1980», *Ιστορία της Κυπριακής Δημοκρατίας, 1980-1989, Η δεκαετία της ανασυγκρότησης*, τόμ. 3, Λευκωσία 2011, σ. 74-83.

Χριστοδουλίδης Νίκος, *Οι σχέσεις Αθηνών-Λευκωσίας και το Κυπριακό (1977-1988)*, Αθήνα 2013.

Χριστοδούλου Μιλτιάδης, *Κύπρος-Ελλάς: Οι σχέσεις Αθηνών-Λευκωσίας, πορεία έξαρσης και καταποντισμού ανάδυσης και ανάπλασης*, τόμ. Β΄, Λευκωσία 1999.